

Шпикуляк О.Г., Грицаєнко М.І.

РОЗВИТОК ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В АГРАРНІЙ СФЕРІ

менеджмент та ефективність

О.Г. ШПИКУЛЯК, М.І. ГРИЦАЄНКО

**РОЗВИТОК
ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
В АГРАРНІЙ СФЕРІ:
МЕНЕДЖМЕНТ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ**

Монографія

**Херсон
ОЛДІ-ПЛЮС
2016**

УДК 631.17.001.76
ББК 65.9 (4 Укр) 321
Ш 83

Рекомендовано до друку вченою радою Таврійського державного агротехнологічного університету (протокол №10 від 29 березня 2016 р.)

Рецензенти:

М.Й. Малік, доктор економічних наук, професор, академік НААН, завідувач відділу розвитку підприємництва і кооперації Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки»;

Н.М. Сіренко, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів і кредиту Миколаївського національного аграрного університету;

І.Л. Федун, доктор економічних наук, професор кафедри міжнародної економіки Київського національного торговельно-економічного університету

Автори:

Шпикуляк О.Г. (передмова, розділи 3 і 4, післямова);

Грицаєнко М.І. (розділи 1, 2, 5)

Шпикуляк О.Г., Грицаєнко М.І.

Ш 83 Розвиток інноваційної діяльності в аграрній сфері: менеджмент та ефективність: Монографія / О.Г. Шпикуляк, М.І. Грицаєнко. – Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2016. – 424 с.

ISBN 978-966-289-093-8

Обґрунтовано теоретичні засади розвитку та ефективності інноваційної діяльності в економіці. Визначено тенденції розвитку інноваційної діяльності в аграрній сфері. Особливу увагу приділено розгляду головних елементів інноваційного розвитку аграрної сфери – інститутів інноваційної діяльності, наукового забезпечення аграрного виробництва, підприємництва, як джерела інноваційної діяльності.

З врахуванням отриманих результатів дослідження ідентифіковано систему концептуальних орієнтирів забезпечення інноваційної діяльності в аграрній сфері, розроблено методичний підхід до оцінки її ефективності на основі методу аналізу ієрархій, а також запропоновано створення наукового парку в регіоні.

Розрахована на науковців, спеціалістів та керівників органів управління сільського господарства, викладачів вищих навчальних закладів, аспірантів, студентів та всіх тих, хто цікавиться проблемами розвитку та ефективності інноваційної діяльності.

ISBN 978-966-289-093-8

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	5
ПЕРЕДМОВА	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ТА ЕФЕКТИВНОСТІ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЕКОНОМІЦІ	7
1.1. Економічна сутність інноваційної діяльності та її ефективності.....	7
1.2. Методичні основи оцінювання розвитку та ефективності інноваційної діяльності.....	33
РОЗДІЛ 2. ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В АГРАРНІЙ СФЕРІ	52
2.1. Сучасний стан інноваційної діяльності в аграрній сфері.....	52
2.2. Інституційне забезпечення інноваційного розвитку аграрного виробництва.....	77
2.3. Розвиток аграрного підприємництва як джерела інноваційної діяльності	99
2.4. Наукове забезпечення аграрного виробництва.....	126
РОЗДІЛ 3. МЕНЕДЖМЕНТ ПЕРСОНАЛУ В МЕХАНІЗМІ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ	171
3.1. Менеджмент як соціально-економічне явище	171
3.2. Мотиваційні чинники в управлінні персоналом.....	187
3.3. Кадровий потенціал підприємства, організація праці та її продуктивність	201
РОЗДІЛ 4. МЕНЕДЖМЕНТ ПЕРСОНАЛУ ТА МОТИВАЦІЯ ПРАЦІ В АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ: ОСОБЛИВОСТІ І НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕНЬ	210
4.1. Особливості формування і розвитку кадрового потенціалу аграрних підприємств.....	210
4.2. Поліпшення кадрового потенціалу аграрних підприємств	218
4.3. Концептуальні положення підвищення ефективності механізмів мотивації праці	229

4.4. Положення оцінки ефективності управління підприємством.....	237
РОЗДІЛ 5. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕФЕКТИВНОЇ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В АГРАРНІЙ СФЕРІ	243
5.1. Концептуальні основи забезпечення інноваційної діяльності в аграрній сфері	243
5.2. Методичні підходи до оцінки ефективності інноваційної діяльності.....	250
5.3. Розвиток інституційного середовища інноваційної діяльності аграрного виробництва	273
ПІСЛЯМОВА	293
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	297
ДОДАТКИ	338

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АПК	– агропромисловий комплекс;
НДР	– науково-дослідна робота;
НДДКР	– науково-дослідна та дослідно-конструкторська робота;
ВВП	– валовий внутрішній продукт;
ВДВ	– валова додана вартість;
СОТ	– світова організація торгівлі;
КМУ	– Кабінет міністрів України;
МОН	– Міністерство освіти та науки України;
МАПіП	– Міністерство аграрної політики та продовольства України;
НААН	– Національна академія аграрних наук;
ННЦ	– Національний науковий центр;
УІПВ	– Український інститут промислової власності;
ТДАТУ	– Таврійський державний агротехнологічний університет;
ЗАТ	– закрите акціонерне товариство;
ВНЗ	– вищий навчальний заклад;
ГКУ	– Господарський Кодекс України;
ПКУ	– Податковий Кодекс України;
МАІ	– метод аналізу ієрархій;
ЗМІ	– засоби масової інформації.

ПЕРЕДМОВА ©

Аграрна сфера відіграє важливу роль у розв'язанні економічних, соціальних та екологічних проблем країни, тому ефективність формування й реалізації аграрної політики є визначальним чинником забезпечення рівня та якості життя населення. Незважаючи на значний аграрний ресурсний потенціал, в Україні залишаються невирішеними проблеми недостатнього споживання населенням найбільш цінних харчових продуктів, незбалансованості харчового раціону, значної диференціації рівня споживання харчових продуктів окремими групами населення та за регіонами країни.

Виникнення й поглиблення зазначених проблем значною мірою спричинено недостатнім розвитком інноваційної діяльності, її неадаптованістю до інституційного ринкового середовища, що призводить до нераціонального використання природних ресурсів, низького рівня конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників, зниження адаптивності суб'єктів внутрішнього продовольчого ринку до мінливого зовнішнього середовища. Така ситуація пояснюється відсутністю системного наукового обґрунтування розвитку та ефективності інноваційної діяльності в аграрній сфері. Складність його формування зумовлена незавершеністю відповідних інституційних перетворень, проблемами розвитку підприємництва в сільському господарстві, недоліками в науковому забезпеченні аграрного виробництва. У цьому контексті невідкладним вбачається пошук ефективних шляхів розвитку інноваційної діяльності, орієнтованої на сучасні виклики глобального агропродовольчого ринку.

За результатами наукових досліджень теоретичних та практичних аспектів інноваційних процесів у монографії запропоновано напрями ефективного інноваційного розвитку вітчизняного аграрного сектору економіки України з обґрунтуванням перспективних заходів, які забезпечать реалізацію запропонованої концепції в певному інституційному середовищі.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ТА ЕФЕКТИВНОСТІ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЕКОНОМІЦІ ©

1.1. Економічна сутність інноваційної діяльності та її ефективності

Фундаментом стабільного та ефективного економічного зростання як окремої галузі, так економіки країни загалом на сучасному етапі могла би бути інноваційна діяльність.

Практична реалізація переходу до інноваційної моделі розвитку економіки має особливе значення для аграрної сфери, тому що саме вона забезпечує продовольчу безпеку, формує 8,7% валового внутрішнього продукту (ВВП) країни, у сільській місцевості проживає третина загальної кількості населення [399]. Розвиток аграрної сфери повинен забезпечуватися «...шляхом інноваційно-інвестиційного зміцнення матеріально-технічної бази аграрного сектору, впровадження екологічно безпечних, ресурсо- та енергозберігаючих технологій» [115, с. 6].

Ґрунтовне дослідження різних аспектів інновацій та інноваційного розвитку здійснили у своїх працях іноземні та вітчизняні вчені: Ф. Бездудний [21], А. Гохберг [162], О. Дацій [112], І. Жукович [144], А. Загородній [149], О. Кот [202], Н. Кравченко [203], А. Омарбакиєв [254], П. Саблук [167], Н. Сіренко [372], Н. Уколова [397], І. Федун [411], О. Шпикуляк [167, 168, 430, 437], Й. Шумпетер [438], С. Ягудин [162], О. Янковська [448, 449] та інші. Але питання інноваційного розвитку аграрної сфери виявилися недостатньо розробленими.

Поняття «інновація» вперше з'явилося в наукових дослідженнях в ХІХ столітті, хоча спочатку означало введення деяких елементів однієї культури (зазвичай, європейських звичаїв і способів організації) в іншу (в традиційні азіатські і африканські суспільства). І лише на початку ХХ століття стали вивчатися закономірності технічних нововведень [21].

Основоположником теорії інновацій вважають Й. Шумпетера. Він в своїй роботі «Теорія економічного розвитку», виданій в 1912 р., розглядав інновацію (нові комбінації) як засіб підприємництва для

здобуття прибутку. В її зміст він втілював «конструювання нових способів виробництва і продуктів. У більш широкому, філософському змісті – це функція розвитку культури як сукупності життєдіяльності людини. Нововведення є цілісною, внутрішньо суперечливою й динамічною системою» [438].

В сучасній літературі поширені два підходи щодо визначення поняття «інновація»:

1) статичний, де інновація виступає як «інновація-продукт», коли вона представляється як результат інноваційного процесу у вигляді нової техніки (продукції), технології, нового методу, що впроваджується на ринку;

2) динамічний, де інновація виступає як «інновація-процес», коли в динаміці розглядається процес, що охоплює дослідження, проектування, розроблення, організацію виробництва, комерціалізацію і поширення нових виробів, технологій, принципів замість існуючих [416, с. 156].

Залежно від предмета та об'єкта дослідження інновації розглядаються як результат, як процес, як зміни та як стосунки (табл. 1.1 – 1.4). Так, в якості результату розглядає сутність інновації як економічної категорії Л. Омарбакиєв: «...результат діяльності, що отримала втілення в новому або вдосконаленому товарі, технологічному процесі, використовуваних в практичній діяльності, або в нових підходах до проблеми розвитку соціальних послуг» [254, с.8]. Цю думку підтримують О. Височан, Ю. Пікуш [51], Л. Чекаль, О. Павлова, С. Строжук [412], О. Шпикуляк [167, с. 100] та інші вчені. О. Дацій трактує сутність інновацій як зміни «...в техніці, технології, організації, екології, економіці, а також в соціальній сфері з метою одержання економічного ефекту на основі задоволення певних соціальних потреб» [112, с. 11]. З ним згодні Ю. Бажал [16] та інші вчені-економісти. Інновації як процес розглядають С. Ільєнкова, Л. Гохберг, С. Ягудин: «...перетворення потенційного науково-технічного прогресу на реальний, такий, що втілюється в нових продуктах і технологіях» [162]. Н. Уколова вважає, що інновації – це «...сталі стосунки з приводу впровадження і застосування нововведень (нових технологій, винаходів, відкриттів)» [397, с. 15].

Наведені підходи до визначення інновацій як економічної категорії свідчать про те, що вони є багатограними та різними за своїм характером, потребують подальшого тлумачення і класифікації. Термін класифікація (від лат. *classis* – розряд та *facere* – робити) означає особливий випадок застосування логічної операції поділу об'єму поняття, що є деякою сукупністю ділень [32].

Сучасне трактування інновацій «як результату»*

Автори	Визначення
Височан О., Пікуш Ю. [51]	кінцевий результат інноваційної діяльності, який набув форми принципово нового або значно вдосконаленого виду продукції (роботи, послуги), техніки чи технології і якому передували науково-дослідні роботи з використанням нових методів, технологій, методик
Закон України «Про інноваційну діяльність» [319]	новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери
Омарбакиєв Л. [254, с.8]	результат діяльності, що отримала втілення в новому або вдосконаленому товарі, технологічному процесі, використовуваних в практичній діяльності, або в нових підходах до проблеми розвитку соціальних послуг
Чекаль Л., Павлова О., Строжок С. [412]	кінцевий результат інноваційної діяльності, який отримав втілення у вигляді нового або удосконаленого продукту, що виводиться на ринок, а також нового або удосконаленого технологічного процесу, що використовується у практичній діяльності у новому підході до соціальних послуг та має економічний, соціальний, екологічний, науково-технічний або інший вид ефекту
Шпикуляк О. [167, с. 100]	це закінчений результат творчої праці винахідника, який матеріалізований, тобто втілений у вигляді нового (або удосконаленого) продукту, процесу, послуги або системи управління, що базуються на отриманих нових знаннях, відкриттях чи винаходах, які запропоновані на ринку, але поки що не знайшли масового практичного застосування у споживачів

*Складено автором на основі опрацювання літературних джерел

Таблиця 1.2

Сучасне трактування інновацій «як зміни»*

Автори	Визначення
Бажал Ю. [16]	зміна технології виробництва, яка має історичне значення і становить собою стрибок від старої виробничої функції до нової
Дацій О. [112, с.11]	проведення зміни в техніці, технології, організації, екології, економіці, а також в соціальній сфері з метою одержання економічного ефекту на основі задоволення певних соціальних потреб

*Складено автором на основі опрацювання літературних джерел

В основу ділення в класифікації обирають ознаки, суттєві для даних предметів, оскільки лише в такому випадку класифікація виявляє суттєві спільні та відмінні риси між предметами та має пізнавальне значення.

Таблиця 1.3

Сучасне трактування інновацій «як процесу»*

Автори	Визначення
Ільєнкова С., Гохберг Л., Ягудин С. и др. [162]	перетворення потенційного науково-технічного прогресу на реальний, такий, що втілюється в нових продуктах і технологіях
Шахов А. [424, с. 8]	спосіб задоволення суспільних потреб, що склалися, що дає приріст корисного ефекту і, як правило, заснований на досягненнях науки і техніки
Шумпетер Й. [438, с.169-170]	конструювання нових способів виробництва і продуктів

*Складено автором на основі опрацювання літературних джерел

Зазначені тези мають бути покладені в основу будь-якої класифікації, в тому числі й інновацій.

В економічній літературі представлені різні підходи до класифікації інновацій, тобто до виділення їх класифікаційних ознак та видів. Слід відмітити, що С. Ілляшенко [165], Н. Краснокутська [205], О. Шевлюга, О. Олефіренко [427] зосереджують свою увагу на розгляді інновацій виключно за предметним змістом (або за сферою застосування), при цьому виділяють продуктові, технологічні, організаційно-управлінські, ресурсні та ринкові інновації.

Сучасне трактування інновацій «як стосунків»*

Автор	Визначення
Уколова Н. [397, с. 15]	сталі стосунки з приводу впровадження і застосування нововведень (нових технологій, винаходів, відкриттів)

*Складено автором на основі опрацювання літературних джерел

Й. Шумпетер [438, с. 159] за типами нових комбінацій змін або інновацій виділяє виробництво нового продукту, чи відомого продукту в новій якості, впровадження нового методу виробництва, залучення для виробничого процесу нових джерел сировини, освоєння нового ринку збуту та впровадження нових організаційних форм. Б. Юхнов, О. Яшинов [444] за предметним змістом інновацій відокремлює технічні, організаційні, економічні, соціальні та екологічні види інновацій. Безумовно, використовуючи єдиний критерій класифікації інновацій, дані підходи мають обмежений характер, що не дозволяє в повній мірі розглядати характер інноваційних процесів, визначатися у розробці напрямків інноваційної діяльності, розробляти форми і методи впливу на них.

Багато вчених, в тому числі Ю. Бажал [16, с. 54], О. Дацій [112, с. 15], М. Керницька [185, с. 207-208], А. Ковальов, І. Сільченко [190], І. Луциків [217, с. 91-92], С. Ставська [378, с. 191], К. Третяк [392], О. Янковська [449] пропонують підходи, в основі котрих лежить багатокритеріальна класифікація інновацій, тобто класифікація за численними класифікаційними ознаками. Так, Ю. Бажал [16, с. 54] виділяє інновації за трьома важливими ознаками: за типом, за інноваційною функцією та за новизною місця впровадження. О. Дацій [112, с. 15] в якості класифікаційних ознак обирає предметний зміст, ступінь новизни (інноваційний потенціал), характер суспільної потреби, що задовольняється, здатність до поширення, стимул (джерело) появи, походження ідеї нововведення, особливості організації інноваційного процесу. М. Керницька [185, с. 207-208] розглядає види інновацій залежно від технологічних параметрів, за типом новизни для ринку, якщо розглядати підприємство (фірму) як систему, залежно від масштабності змін, що вносяться. А. Ковальов, І. Сільченко [190] також розділяють інновації залежно від масштабності змін, що вносяться, а також за ступенем новизни. Але, крім цього, вони

відокремлюють інновації по об'єкту застосування, за масштабами застосування, з причин виникнення та за ефективністю.

Більш розгорнуту класифікацію інновацій надає І. Луциків [217, с. 91-92]. Крім новизни, масштабу та ефекту, отриманого в результаті впровадження інновації, він розглядає інновації за призначенням, за результатами, за охопленням частки ринку, за сферою поширення, за темпами впровадження, за формою, за циклічним розвитком. С. Ставська [378, с. 191] визначає різні види інновацій в залежності від таких класифікаційних ознак: за характером виникнення, за ступенем новизни, за характером застосування, за місцем в системі (на підприємстві), за характером охоплення ринку, за сферою застосування, за масштабами інновацій, за глибиною змін, а також за цілями застосування інновацій на підприємстві. О. Янковська [449] визначає різновиди інновацій за новизною, за об'єктом управління, за цілями, за джерелом фінансування, за видом ефекту, за організацією інноваційного процесу.

На наш погляд, найбільш детально класифікує інновації К. Третяк [392]. Він поділяє інновації на види за наступними ознаками: технологічними параметрами, масштабами новизни інновації, місцем на підприємстві, глибиною новизни, сферою діяльності або галуззю впровадження, етапом науково-технічного розвитку, ступенем інтенсивності, темпами здійснення, результативністю, сферою (видом) ефективності, стадіями життєвого циклу, на яких впроваджується інновація, сферою застосування інновації, частотою застосування інновацій, формою новизни та охороноздатності, підсистемами системи інноваційного менеджменту в якій впроваджується інновація, виходом на ринок, конкурентоспроможністю або за причинами виникнення, термінами розробки, витратами, ступенем ризику, фінансовою підтримкою, здатністю комерціалізації, розповсюдженням, місцем у виробничому циклі, охопленням очікуваної частки ринку. Однак на нашу думку, не всі з розглянутих критеріїв важливі для дослідження ефективності інноваційної діяльності.

Проведений теоретичний аналіз класифікацій інновацій, що запропоновані різними вченими, дозволив розробити набір класифікаційних ознак, що дозволяє, на наш погляд, раціонально організувати інноваційну діяльність (табл. 1.5).

За предметом та сферою застосування інновацій пропонуємо виділяти технічні, технологічні, економічні, соціальні, маркетингові, екологічні, а також інновації в менеджменті.

Класифікація інновацій*

Класифікаційна ознака	Види інновацій	
Предмет та сфера застосування інновацій	– технічні; – технологічні; – економічні; – соціальні;	– інновації в менеджменті; – маркетингові; – екологічні
Ступінь новизни інновацій	– нові для країни; – нові для галузі; – нові для області;	– нові для регіону; – нові для підприємства
За новизною місця впровадження	інновації в: – нову галузь (нове виробництво);	– існуючу галузь (існуюче виробництво)
За формою реалізації інновацій	– у формі продукту;	– у формі процесу
Джерела фінансування	за рахунок: – власних коштів; – позикових коштів;	– бюджетних коштів; – змішаного фінансування
Ступінь ризику	– безризикові;	– ризикові
За типом	– продуктові; – технологічні; – сировинні;	– організаційні; – збутові; – інфраструктурні
За масштабами застосування	– галузеві; – міжгалузеві;	– регіональні; – в рамках підприємства
За ефективністю	– економічні; – соціальні;	– екологічні; – інтегральні
В регіональному аспекті	в межах: – області; – району;	– населеного пункту
За рівнем впровадження	– на макрорівні (країна); – на мезорівні (галузь, регіон); – на мікрорівні (підприємство)	

*Складено автором на основі опрацювання літературних джерел

За ступеню новизни інновацій доцільно визначати нові для підприємства, галузі, регіону, області, країни. За новизною місця впровадження необхідно розрізняти інновації в нову галузь (нове виробництво) або в існуючу галузь (існуюче виробництво). За формою реалізації доцільно виділяти інновації у формі продукту або у формі процесу. За джерелами фінансування логічно визначати інновації за рахунок власних, позикових, бюджетних коштів, а також змішаного фінансування. За ступенем ризику необхідно розглядати ризикові та без ризикові інновації.

За типом інновації можуть бути продуктовими, технологічними, сировинними, організаційними, збутовими, інфраструктурними. За масштабами застосування інновації доцільно розрізняти як галузеві, міжгалузеві, регіональні, а також в рамках підприємства. За ефективністю інновації можна розглядати як економічні, соціальні, екологічні, інтегральні. В регіональному аспекті інновації слід розглядати в межах населеного пункту, району, області.

За рівнем впровадження інновації необхідно вивчати на макрорівні (країна), мезорівні (галузь, регіон), а також на мікрорівні (підприємство).

В сучасній економічній літературі широко використовують термін «інноваційна діяльність» (табл. 1.6).

Досліджуючи термінологічні суперечності стосовно інноваційної діяльності в аграрній сфері, необхідно врахувати специфіку останньої, тому що її перехід на інноваційну модель розвитку пов'язаний з проблемами, «...невідкладне розв'язання яких сприятиме виведенню економіки країни з глибокої кризи, забезпечить входження до світового співтовариства» [167, с. 115]. На думку В. Горбунова, «специфіка застосування основних понять теорії інновацій до сільського господарства полягає у вп'яванні її технологічних процесів в процеси, що відбуваються в природному середовищі, в участі у виробництві живих організмів, які можуть також бути об'єктами інновацій» [77, с. 11].

В той же час, на думку Г. Саранчук, особливості інноваційної діяльності в агропромисловому виробництві обумовлюють:

- 1) різноманітність сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки, вагома різниця в технологіях їх виробництва;
- 2) значна диференціація окремих регіонів країни по агротехнологічних умовах виробництва;
- 3) залежність використовуваних у сільському господарстві технологій від природних умов;

Сучасне трактування категорії «інноваційна діяльність»*

Автор	Визначення
Жукович І. [144]	вид діяльності економічної, пов'язаний з трансформацією ідей у впровадженні на ринку технологічно нові або вдосконалені продукти (послуги), в нові або поліпшені інноваційні технологічні процеси, що використовуються у виробничій діяльності
Загородній А. [149]	діяльність, спрямована на пошук можливостей інтенсифікації виробництва та задоволення суспільних потреб у конкурентоспроможних товарах і послугах завдяки використанню науково-технічного та інтелектуального потенціалу
Закон України «Про інноваційну діяльність» [319]	діяльність, що спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоздатних товарів і послуг
Уколова Н. [397, с. 15]	діяльність по виробництву і використанню нововведення, направлена на отримання результатів від цього нововведення
Шпикуляк О. [167, с. 581]	це сукупність послідовних дій щодо трансформації ідей (у вигляді результатів науково-дослідних робіт, інженерно-технічних, підприємницьких і управлінських рішень) у передові розробки й технологічні процеси для створення нових чи удосконалених товарів і послуг, які користуються попитом на ринку
Янковський К. [447, с. 126]	всі види наукової діяльності, проектно-конструкторські, технологічні, експериментальні розробки, діяльність з освоєння нововведень у виробництві і у їхніх споживачів - реалізацію інновацій

*Складено автором на основі опрацювання літературних джерел

4) розпорошеність сільськогосподарського виробництва на значній території;

5) велика різниця в періодах виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції;

6) відособленість сільськогосподарських товаровиробників від наукових установ, що займаються виробництвом науково-технічної продукції;

7) відсутність організаційно-економічного механізму передачі досягнень науки сільськогосподарським товаровиробникам [365, с. 29-30].

О. Янковська виділяє п'ять особливостей інноваційного процесу в сільському господарстві:

- 1) тривалий процес розробки новації;
- 2) інновації носять, як правило, покращувальний характер;
- 3) дослідження живих організмів;
- 4) провідна роль науково-дослідних установ;
- 5) залежність від природної зони та клімату [448, с. 55; 19].

Різноманітність поглядів на специфічні особливості аграрного виробництва відбилися на підходах щодо тлумачення сутності агроінновацій (інновацій в аграрній сфері) (табл. 1.7).

Так, О. Кот розглядає агроінновації як «...системні впровадження в аграрну сферу результатів науково-дослідницької роботи, що призводять до позитивних якісних та кількісних змін у характеристиці взаємозв'язків між біосферою та техносферою, а також поліпшують стан навколишнього середовища» [202, с. 32]. О. Янковська визначає сутність агроінновацій як «...кінцевий результат впровадження новації у галузі сільського господарства (сортів рослин, порід тварин, засобів захисту рослин або тварин, технологій вирощування тощо), який призвів до отримання економічного, соціального, екологічного та інших видів ефекту» [450]. З її думками перекликаються погляди Н. Кравченко, який вважає, що агроінновація – це «...кінцевий результат впровадження нової або вдосконаленої продукції (послуги), техніки, технології, сорту, породи, організації виробництва, системи його управління з метою отримання різних видів ефекту і забезпечення процесу розширеного відтворення» [203, с. 14].

Узагальнюючи різні точки зору, вважаємо, що під агроінновацією слід розуміти перетворення в аграрній сфері, метою яких є одержання різних видів ефектів на основі задоволення певних соціальних потреб та забезпечення продовольчої безпеки країни.

Специфіка аграрної сфери знаходить своє відображення в класифікації агроінновацій (табл. 1.8). Так, О. Шпикуляк при класифікації інновацій в аграрній сфері [167, с. 102-103]

використовує такі класифікаційні ознаки: за суб'єктами господарювання, за регіональною (територіальною) ознакою, за походженням новацій, за формою появи і кадрового забезпечення, за джерелами фінансування, за строками реалізації інноваційних проектів, за рівнем окупності (результативності), за ступенем ризику, за видом ефективності (результативності), за призначенням, за масштабом впровадження. На наш погляд, ця багатоаспектна класифікація може бути застосована до інновацій в більш широкому сенсі, ніж інновації в аграрній сфері, тому що не відображає її специфіки.

Таблиця 1.7

Сучасне трактування категорії «агроінновація»*

Автори	Визначення
Бухвостов Ю. [40, с. 7]	результат праці, отриманий завдяки застосуванню нових наукових знань, що перетворюють процес функціонування та розвитку виробничо-господарської системи АПК у напрямі підвищення її ефективності, стійкості та системної якості відносин
Кот О. [202, с. 32]	системні впровадження в аграрну сферу результатів науково-дослідницької роботи, що призводять до позитивних якісних та кількісних змін у характеристиці взаємозв'язків між біосферою та техносферою, а також поліпшують стан навколишнього середовища
Кравченко Н. [203, с. 14]	кінцевий результат впровадження нової або вдосконаленої продукції (послуги), техніки, технології, сорту, породи, організації виробництва, системи його управління з метою отримання різних видів ефекту і забезпечення процесу розширеного відтворення
Попова О. [281]	інновація, яка зачіпає безпосередньо (або опосередковано, в межах технологічного ланцюга) процеси, учасниками яких є людина, машина (обладнання, інструмент тощо) та компонент навколишнього середовища (тварина, рослина тощо) існування яких у природному середовищі (без участі людини) неможливе або можливе з втратою базових функціональних характеристик
Янковська О. [450]	кінцевий результат впровадження новації у галузі сільського господарства (сорту рослин, порід тварин, засобів захисту рослин або тварин, технологій вирощування тощо), який призвів до отримання економічного, соціального, екологічного та інших видів ефекту

*Складено автором на основі опрацювання літературних джерел

Класифікація інновацій в аграрній сфері*

Класифікаційна ознака	Види інновацій
За видом новацій	–організаційні; –технічні; –економічні; –технологічні
За новизною	–нові для галузі в світі; –нові для галузі в Україні; –нові для господарства
За інноваційним потенціалом	–радикальні; –поліпшуючі; –модифікаційні
За суб'єктами господарювання	–людина; –господарство
За регіональною (територіальною) ознакою	–населений пункт; –район; –область
За походженням новацій	–вітчизняні; –зарубіжні
За формою появи і кадрового забезпечення	–власними силами; –за участю іноземних та вітчизняних вчених; –за участю вітчизняних та іноземних спеціалістів
За джерелами фінансування	–власні кошти; –позичені та залучені кошти; –бюджетні та позабюджетні кошти; –гранти на розвиток науки; –інші джерела
За строками реалізації інноваційних проектів	–короткострокові (1-3 роки); –середньострокові (3-10 років); –довгострокові (понад 10 років)
За рівнем окупності (результативності)	–швидкоокупні; –середньоокупні; –низькоокупні
За ступенем ризику	–мало ризикові; –ризикові –помірно ризикові;
За видом ефективності (результативності)	–економічна; –екологічна; –соціальна; –інтегральна
За призначенням	–багатоцільові (дифузні); –одноцільові
За масштабом впровадження	–масштабні; –середньомасштабні; –локальні (зональні)

* Складено на основі публікації Шпикуляка О. [167, с. 102-103]

Н. Шквиря [429, с. 19] при класифікації інновацій в сільському господарстві в якості класифікаційних ознак також обирає більш загальні, притаманні інноваціям взагалі: предмет та сферу застосування інновацій, ступінь їх новизни, глибину змін, що вносяться, форму реалізації, спрямованість використання, період реалізації, походження, величину витрат, джерела фінансування, ступінь ризику (табл. 1.9). Але при більш детальному розгляді Н. Шквирею [429, с. 20-21] інновацій за предметом та сферою застосування у сільському господарстві, специфіка галузі, нарешті, виходить на перший план (табл. 1.10). Вважаємо, що дану класифікацію можна було б доповнити екологічною та логістичною ознаками. За екологічною ознакою можна було б виділити екологізацію землеробства, екологізацію тваринництва, а також екологізацію переробки сільськогосподарської продукції. За логістичною ознакою необхідно відокремити інновації в транспортуванні, інновації в зберіганні, інновації в внутрішньогосподарській переробці сільськогосподарської продукції, інновації в зберіганні, обробці та передачі відповідної інформації.

Таким чином, провівши теоретичні дослідження понятійної бази інноваційного розвитку аграрної сфери, було виявлено, що існує неоднозначне трактування різними науковцями таких категорій, як інновація, агроінновація. Це зумовлено, в першу чергу, особливостями самого сільського господарства. Як зазначив Е. Тоффлер, «...ні одна з проблем, з якими стикається американський бізнес, не є більш важливою і менш вивченою, ніж проблема нововведень» [384, с. 53], тому подальші дослідження повинні спрямовуватися на вивчення та вдосконалення методики розгляду розвитку та ефективності інноваційної діяльності в аграрній сфері.

В якості стратегічних пріоритетних напрямів інноваційної діяльності в Україні визначаються технологічне оновлення та розвиток агропромислового комплексу [329], дієвим шляхом яких є інтенсифікація сільськогосподарського виробництва.

Інтенсифікації сільськогосподарського виробництва завжди приділялася велика увага як з боку практиків, так і дослідників, в тому числі таких, як Н. Агаркова [3], В. Балабанов [18], М. Вітков [58], Ю. Воронцова [63], Г. Гордеев [78], Л. Дорогань [128], А. Емельянов [140], В. Мертенс [234], В. Месель-Веселяк [362], П. Саблук [362], Л. Сатир [366], А. Стельмащук [234], І. Суслов [383] та інших.

Класифікація інновацій в сільському господарстві*

Класифікаційна ознака	Види інновацій	
Предмет та сфера застосування інновацій	– біологічні; – технічні; – технологічні; – хімічні;	– економічні; – соціальні; – інновації в менеджменті; – маркетингові
Ступінь новизни інновацій	– нові для підприємства; – нові для галузі; – нові для регіону;	– нові для області; – нові для країни
Глибина змін, що вносяться	– базові; – поліпшуючі;	– модифікаційні; – прикладні
За формою реалізації інновацій	– у формі продукту;	– у формі процесу
Спрямованість використання	– прибуткові; – неприбуткові; – захисні;	– наступальні; – руйнівні
Період реалізації	– довгострокові; – середньострокові;	– короткострокові
Походження	– зовнішні;	– внутрішні
Величина витрат	– інновації, що вимагають великих вкладень; – інновації, що вимагають мінімальних витрат; – інновації можливі без додаткових витрат	
Джерела фінансування	– власні кошти; – бюджетні кошти;	– позикові кошти; – змішане фінансування
Ступінь ризику	– відсутність невизначеності; – часткова невизначеність; – повна невизначеність	

*Складено на основі публікації Шквирі Н. [429, с. 19]

Однак багато проблем цього процесу ще не вирішені. До тепер збереглася велика різноманітність підходів, визначень, думок у розумінні сутності, показників рівня інтенсивності й ефективності інтенсифікації. Це, з одного боку, підкреслює його складність, а з іншого – велику кількість факторів, що впливають на цей процес.

Дуже широке розповсюдження серед учених одержало визначення інтенсифікації як додаткових витрат на одиницю земельної площі або голову худоби (табл. 1.11).

Класифікація інновацій за предметом та сферою застосування у сільському господарстві*

Класифікаційна ознака	Види інновацій
Біологічні	- нові сорти і гібриди сільськогосподарських рослин - нові породи, типи тварин і птиці - створення рослин і тварин, стійких до хвороб і шкідників, несприятливим факторам навколишнього середовища
Технічні	- використання нових видів техніки і обладнання
Технологічні	- нові технології обробки сільськогосподарських культур - нові технології в тваринництві - науково – обумовлені системи землеробства і тваринництва - нові ресурсозберігаючі технології виробництва і зберігання сільськогосподарської продукції - екологізація землеробства
Хімічні	- нові добрива і їх системи - нові засоби захисту рослин
Економічні	- нові форми організації, планування і управління - нові форми і механізми інноваційного розвитку підприємства
Соціальні	- забезпечення сприятливих умов для життя, праці і відпочинку сільського населення
Інновації в менеджменті	- нові форми організації і мотивації праці - нові методи ефективного управління персоналом
Маркетингові	- вихід на нові сегменти ринку - удосконалення якості продукції та розширення асортименту - нові канали розподілу продукції

*Складено на основі публікації Шквирі Н., [429, с. 20-21]

Так, наприклад, А. Баранов стверджує: «Досвід показує, що без витрат неможливо створити інтенсивне господарство» [20, с. 11]. І. Бородін дає визначення інтенсифікації сільського господарства як «... збільшення матеріальних і трудових витрат на одиницю земельної площі» [164, с. 16]. Йому вторить Г. Гордеев: «... інтенсифікацією сільського господарства буде називатися зростання вкладень капіталу на ту ж ділянку землі» [78, с. 280, 281].

**Визначення інтенсифікації прихильниками концепції
«додаткових витрат на одиницю площі (голову худоби)»***

Автори	Визначення
Баранов А. [20, с. 11]	«Досвід показує, що без витрат неможливо створити інтенсивне господарство»
Бородін І. [164, с. 16]	«Інтенсифікація сільського господарства – збільшення матеріальних і трудових затрат на одиницю земельної площі...»
Воронцова Ю. [63, с. 17]	«Інтенсифікація відтворювальних процесів у сільському господарстві представляє собою збільшення витрат праці, матеріальних та інших ресурсів у розрахунку на одиницю земельних угідь, як найбільш обмеженого ресурсу в сільгоспвиробництві, тобто по суті зводиться до підвищення інтенсивності використання основного ресурсу даної галузі – землі»
Гордеев Г. [78, с. 280,281]	«...інтенсифікацією сільського господарства буде називатися ріст вкладень капіталу на ту саму ділянку землі»
Гумеров М., Ловков Я. [347, с. 15].	«...під інтенсивністю сільськогосподарського виробництва розуміється сума вкладень праці та засобів виробництва в господарство, яка віднесена до одиниці земельної площі»
Зяблов Е. [156]	«Інтенсифікація галузі рослинництва являє собою збільшення витрат трудових, матеріальних і інших ресурсів в розрахунку на одиницю земельних угідь, тобто по суті зводиться до підвищення інтенсивності використання основного ресурсу в цій галузі – землі»
Котов Г. [248, с. 35]	«самий процес інтенсифікації в використанні додаткових засобів, а іноді і праці при обробці тієї самої площі...»
Лепкіна Ю. [212, с. 700]	«Рівень інтенсивності сільськогосподарського виробництва відображає ступінь концентрації засобів виробництва і праці на одній і тій же земельній площі»
Огарков С. [252, с. 69]	«Економічна суть інтенсифікації сільського господарства визначається як концентрація капіталу на одній і тій же земельній площі – вона розвивається не за допомогою збільшення кількості оброблюваної землі, а за допомогою поліпшення якості обробки й збільшення розмірів капіталу, вкладеного в колишню кількість землі»
Рогачов С. [248, с. 44, 45]	під інтенсифікацією необхідно розуміти «збільшення об'єктивно необхідних затрат на одиницю площі...»

*Складено автором на основі опрацювання літературних джерел

Аналогічно М. Гумеров і Я. Ловков висловлюють думку про те, що «... під інтенсивністю сільськогосподарського виробництва розуміється сума вкладень праці і засобів виробництва в господарство, яка віднесена до одиниці земельної площі» [347, с. 15].

Прихильниками «витратної» концепції в різний час були Е. Зяблов [156], Г. Котов [248], Ю. Лепкіна [212], С. Огарков [252], С. Рогачов [248] та інші вчені. Але, на наш погляд, ця концепція має недоліки. Додаткові вкладення в сільськогосподарському виробництві не завжди приводять до підвищення рівня інтенсивності виробництва або підвищують його непропорційно додатковим вкладенням. Крім цього, таке визначення не підходить для галузей, які не використовують землю як основний предмет і засіб праці (наприклад, індустріальне птахівництво), тобто запропоноване визначення категорії «інтенсифікація» не є універсальним.

Ряд учених виражає сутність інтенсифікації через збільшення виходу продукції (табл. 1.12).

Таблиця 1.12

**Визначення інтенсифікації прихильниками концепції
«додаткового виходу продукції з одиниці площі
(голови худоби)»***

Автори	Визначення
Емельянов А. [140, с. 230].	«...інтенсифікація є головною формою здійснення розширеного відтворення в сільському господарстві. Вона являє собою об'єктивний процес збільшення виходу продукції з однієї і тої же земельної площі...»
Ільїн С. [161, с. 14]	«Інтенсифікація виробництва – це комплексний процес, спрямований на збільшення обсягу виробленої продукції, виконуваних робіт або послуг за рахунок якісного використання наявних виробничих ресурсів»
Суслов І. [383, с. 57].	процес інтенсифікації як «підвищення корисної віддачі, нарощування кінцевих результатів від залучених у виробництво фондів та інших ресурсів»
Сисолятин Є. [385, с. 58].	«...в широкому розумінні взагалі неправильно стверджувати, що інтенсифікація виробництва пов'язана з додатковими витратами»

*Складено автором на основі опрацювання літературних джерел

**Визначення інтенсифікації прихильниками
«змішаної» концепції***

Автори	Визначення
Аранчій В. [13]	«Мета інтенсифікації сільського господарства – збільшення виходу високоякісної продукції в розрахунку на одиницю земельної площі або на голову худоби, а також підвищення економічної ефективності сільськогосподарського виробництва. Засобом розв'язання цієї проблеми є додаткові вкладення, що зумовляють концентрацію уречевленої і живої праці на одній і тій самій земельній площі, а в тваринництві – на голову худоби»
Березівський П. [22, с. 52]	«...виправдано інтенсивність трактувати з урахуванням не лише розміру авансованого капіталу, а й досягнутих результатів виробництва»
Дорогань Л. [128, с. 325]	«Найбільш повним та вдалим, на нашу думку, є визначення інтенсифікації, як концентрації до оптимального рівня авансованого капіталу і живої праці на одиницю земельної площі (голову сільськогосподарських тварин), що забезпечує випереджаюче збільшення виробництва продукції з цієї площі і підвищення раціональності вкладених ресурсів»
Іванов В. [158, с. 10]	«Вкладення, які складають економічну основу інтенсифікації, її зміст, та їх наслідок, який визначається в збільшення валової продукції з одиниці земельної площі, повинні розглядатися в органічному взаємозв'язку та єдності»
Мертенс В. [234, с. 14]	«Інтенсифікація соціалістичного сільського господарства як особлива форма розширеного відтворення являє собою послідовний процес концентрації на основі науково-технічного прогресу уречевленої та живої праці на ту саму одиницю земельної площі, який спрямований на підвищення кількості якісної продукції та на збільшення її виробництва»

*Складено автором на основі опрацювання літературних джерел

Так, А. Ємельянов вважає, що «...інтенсифікація є головною формою здійснення розширеного відтворення в сільському господарстві. Вона являє собою об'єктивний процес збільшення виходу продукції з однієї і тої же земельної площі» [140, с. 230]. С. Ільїн визначає сутність інтенсифікації виробництва як «...комплексний процес, спрямований на збільшення обсягу виробленої продукції, виконуваних робіт або послуг за рахунок якісного використання наявних виробничих ресурсів» [161, с. 14].

Прихильником концепції «додаткового виходу продукції з одиниці площі» є І. Сулов, який розглядає процес інтенсифікації як «підвищення корисної віддачі, нарощування кінцевих результатів від залучених у виробництво фондів та інших ресурсів» [383, с. 57]. О. Сисолятин також вважає, що «... в широкому розумінні взагалі неправильно стверджувати, що інтенсифікація виробництва пов'язана з додатковими витратами» [385, с. 58]. Таке поняття вірно відображає мету інтенсифікації, але збільшення виходу продукції сільського господарства – це лише результат, а не сутність безпосередньо процесу інтенсифікації виробництва.

Існують дослідники, які розглядають процес інтенсифікації як єдність додаткових вкладень засобів виробництва і праці на один гектар (голову худоби) у зв'язку зі збільшенням виходу продукції як дві сторони одного і того ж процесу (табл. 1.13), що, на наш погляд, є досить логічним. Так, наприклад, В. Іванов вважає, що «вкладення, які становлять економічну основу інтенсифікації, її зміст, та їх наслідок, який визначається у збільшенні валової продукції з одиниці земельної площі, повинні розглядатися в органічному взаємозв'язку та єдності» [158, с. 10].

В. Мертенс розглядає інтенсифікацію сільського господарства як «...послідовний процес концентрації на основі науково-технічного прогресу уречевленої та живої праці на ту саму одиницю земельної площі, який спрямований на підвищення кількості якісної продукції та на збільшення її виробництва» [234, с. 14]. З ним згодні В. Аранчій [13], П. Березівський [22], А. Дорогань [128] та інші вчені. Але основною тенденцією сучасного розвитку аграрної сфери є заміна традиційних кількісних інтелектуальними факторами інтенсифікації. На думку О. Шпикуляка, «інновації виникають в результаті появи нових знань і їх втілення в інноваційний продукт» [167, с. 96]. Ми також дотримуємося поглядів на інновацію, як «...закінчений результат творчої праці винахідника, який

матеріалізований, тобто втілений у вигляді нового (або удосконаленого) продукту, процесу, послуги або системи, управління, які базуються на отриманих нових знаннях, відкриття або винахід, які запропоновані на ринку, але поки ще не знайшли масового практичного застосування у споживачів» [167, с. 100], та вважаємо більш сучасним визначення інтенсифікації сільськогосподарського виробництва через якісне вдосконалення засобів виробництва, яке обумовлюється науково-технічним прогресом, через інноваційний розвиток (табл. 1.14).

Саме інноваційна діяльність виступає втіленням новітніх підходів в теорії і практиці ведення господарства, забезпечуючи всебічну інтенсифікацію сільськогосподарського виробництва, економію ресурсів, підвищення конкурентоспроможності продукції чи підприємства. Так, В. Балабанов визначає інтенсифікацію через «концентрацію суспільно необхідних вкладень ... на основі безперервного технічного прогресу» [18, с. 15]. В. Коровкін вважає, що «... інтенсифікація сільського господарства – закономірний процес, обумовлений, з одного боку, науково-технічним прогресом, а з іншого – постійно зростаючими потребами суспільства в сільськогосподарській продукції та сировині» [199, с. 8]. Л. Мельник та О. Карінцева відзначають, що «... інтенсифікація ... може бути досягнута завдяки застосуванню комплексу заходів, які охоплюють весь виробничий процес, а саме впровадження передових технологій, інтенсифікацію технологічних процесів, зменшення планових та усунення позапланових простоїв обладнання, виключення непродуктивної роботи обладнання, поліпшення якості сировини, матеріалів і вихідних заготовок, поліпшення стану обладнання, підвищення рівня спеціалізації виробництва» [232, с. 84].

Відомі вчені П. Саблук, В. Месель-Веселяк відзначають, що «...випускаючи і застосовуючи переважно застарілу неконкурентоспроможну техніку, агропромисловий комплекс приречений на екстенсивний шлях розвитку» [362]. В. Четвертакова та І. Четвертаков вважають, що в цілому «...інтенсифікацію виробництва можна визначити як процес підвищення напруженості функціонування виробничої системи шляхом більш повного використання її потенціалу, а також додавання, поліпшення, часткової або повної заміни її елементів, більш ефективними» [422]. Той же думки про сутність інтенсифікації Н. Агаркова [3], М. Вітков [58], Л. Сатир [366], М. Синюков [163] та багато інших вчених.

**Визначення інтенсифікації прихильниками
концепції інноваційного розвитку***

Автори	Визначення
Агаркова Н. [3, с. 187]	«Сучасна концепція інтенсифікації виробництва базується на підвищенні продуктивності праці, прискоренні впровадження досягнень науково-технічного прогресу, скорочення витрат матеріальних ресурсів і спрямована на збільшення віддачі від вже створеного ресурсного потенціалу»
Балабанов В. [18, с. 15]	визначає інтенсифікацію через «концентрацію суспільно необхідних вкладень ... на основі безперервного технічного прогресу»
Вітков М. [58, с. 53]	«Вихід сільськогосподарського виробництва з критичного стану, його поступове відродження можливе тільки за умови обґрунтованого здійснення послідовної інтенсифікації всіх галузей аграрного сектору економіки на інноваційній основі»
Коровкін В. [199, с. 8].	«інтенсифікація сільського господарства – закономірний процес, обумовлений, з одного боку, науково-технічним прогресом, а з другого - постійно зростаючими потребами суспільства в сільськогосподарській продукції і сировині»
Мельник Л., Карінцева О. [232, с. 84].	«...інтенсифікація ... може бути досягнута завдяки застосуванню комплексу заходів, що охоплюють весь виробничий процес, а саме впровадженню передових технологій, інтенсифікації технологічних процесів, зменшенню планових і усуненню позапланових простоїв обладнання, виключенню непродуктивної роботи устаткування, поліпшенню якості сировини, матеріалів і вихідних заготівок, поліпшенню стану обладнання, підвищенню рівня спеціалізації виробництва»
Саблук П., Месель–Веселяк В. [362]	«...випускаючи і застосовуючи переважно застарілу неконкурентоспроможну техніку, агропромисловий комплекс приречений на екстенсивний шлях розвитку...»
Сатир Л. [366, с. 57]	«Взаємозв'язок інтенсифікації з науково-технічним прогресом очевидний. Сучасна техніка є більш продуктивнішою, прискорює, інтенсифікує виробничі процеси. Концентрація ж засобів на тих же виробничих площах стає можливою, як правило, тільки при використанні нової техніки й технології»
Четвертакова В., Четвертаков І. [422]	«...інтенсифікацію виробництва можна визначити як процес підвищення напруженості функціонування виробничої системи шляхом більше повного використання її потенціалу, а також додавання, поліпшення, часткової або повної заміни її елементів більше ефективними»

*Складено автором на основі опрацювання літературних джерел

Підсумовуючи існуючі погляди на сутність інтенсифікації сільського господарства, необхідно зауважити, що збільшення виробництва продукції за рахунок додаткових витрат на одиницю площі земельних ресурсів або голову худоби є екстенсивним, а не інтенсивним шляхом розширеного відтворення, якщо ці витрати не спрямовані на модернізацію продукції, техніки, технології, тобто не є інноваційними. Збільшення виробництва продукції з одиниці площі (голови худоби) само по собі також не є сутністю інтенсифікації, а тільки її головною метою. Враховуючи, що на сучасному етапі при розгляді інтенсифікації сільського господарства на перше місце висуваються питання якісних, наукоємних змін виробництва, вважаємо, що її сутністю є збільшення виробництва продукції з одиниці земельної площі (голови худоби) за рахунок інноваційної діяльності.

Успішне функціонування вітчизняних аграрних підприємств і досягнення стратегічних переваг в умовах конкурентного середовища суттєво залежать від ефективності їх інноваційної діяльності. Питання ефекту, ефективності в різні роки розглядали О. Душенькіна [134], А. Загородній [149], В. Ковальов [190], І. Ковальчук [191], А. Мельник [232], Г. Осовська [261], С. Покропивний [137], А. Шегда [428] та інші вчені-економісти. Визначенням сутності ефекту та ефективності інноваційної діяльності займалися І. Балабанов [18], М. Бухалков [39], О. Горобець [80], А. Загородній [149], В. Костевко [201], С. Маркова [224], Ю. Поканевич [275], Б. Сенів [368] та інші. Але до сьогодні відсутня єдина точка зору щодо їх визначення.

Теоретико-методологічні засади ефективності розмежовують поняття ефекту й ефективності, розуміючи під першим результат заходу, а під другим – співвідношення ефекту і витрат, що його викликали. Ефект (від лат. *effectus* – виконання, дія) означає результат, наслідок певних причин, дій. Ефект може вимірюватися в матеріальному, соціальному, грошовому вираженнях. У тому випадку, коли результати отримують грошову оцінку, говорять про економічний ефект. В табл. 1.15 наведені приклади сучасних трактувань сутності категорії «ефект».

Так, в Українсько-російському економічному тлумачному словнику [401] ефект визначається як «результат, що досягається, у його матеріальному, грошовому, соціальному вираженні». А. Загородній [148, с. 146], В. Ковальов [187, с. 250] під ефектом також розуміють результат діяльності. Г. Осовська [261, с. 624] сутність категорії «ефект» трактує як «результат реалізації заходів для підвищення ефективності виробництва». Але, на наш погляд, це

визначення звужує сутність ефекту. Ефектом характеризується будь-яка взаємодія, яка дає результат, і не завжди вона супроводжується підвищенням ефективності виробництва. І. Ковальчук [191, с. 518] визначає ефект як «перевищення результатів діяльності над витратами». Але в цьому випадку відбувається підміна понять «ефект» та «ефективність».

Таблиця 1.15

Трактування сутності категорії «ефект»*

Автори	Визначення
Загородній А. [148, с. 146], Ковальов В. [187, с. 250]	результат діяльності
Ковальчук І. [191, с. 518]	перевищення результатів діяльності над витратами
Осовська Г. [261, с. 624]	результат реалізації заходів для підвищення ефективності виробництва
Копоруліна В. [401]	результат, що досягається, у його матеріальному, грошовому, соціальному вираженні

*Складено автором на основі опрацювання літературних джерел

Поняття ефект і ефективність не збігаються. Ефективність, на відміну від ефекту, властива не будь-якій взаємодії, а лише цілеспрямованій, тому ця категорія має управлінський характер і відображає перш за все ступінь досягнення мети.

В табл. 1.16 наведені трактування сутності категорії «ефективність».

Проаналізувавши думку вчених щодо неї, можемо сказати, що переважає точка зору, згідно з якою ефективність – це відношення результатів до витрат (ресурсів), тобто так зване «традиційне» визначення. Так, наприклад, М. Бухалков визначає, що «ефективність – це співвідношення ефекту (результату) і витрат (ресурсів), що зумовили цей ефект» [39, с. 341]. Є науковці, які ототожнюють категорії «результативність» та «ефективність». Так, А. Ільїн під ефективністю розуміє «...результативність господарської діяльності, співвідношення між досягнутими результатами праці (живої та уречевленої)» [136], а А. Загородній тлумачить сутність ефективності як «результативність економічної діяльності, реалізацію економічних заходів, що характеризується відношенням отриманого економічного ефекту (результату) до витрат ресурсів, які зумовили отримання цього результату» [148, с. 146].

Трактування сутності категорії «ефективність»*

Автори	Визначення
Бухалков М. [39, с. 341]	Ефективність - це співвідношення ефекту (результату) і витрат (ресурсів), що зумовили цей ефект
Душенькина О. [134]	Ефективність підприємства – ефективність до оновлення, коли виявляються фактори, що впливають на роботу підприємства і здатність до оновлення, тобто визначається здатність підприємства до освоєння в поточному періоді нових виробів, необхідних ринком в наступні періоди
Покропивний С. [137]	Характеризує величину перевищення вартісної оцінки очікуваних (фактичних) результатів над сумарними витратами ресурсів за певний розрахунковий період
Ільїн А. [136]	Результативність господарської діяльності, співвідношення між досягнутими результатами праці (живої та уречевленої)
Загородній А. [148, с. 146]	результативність економічної діяльності, реалізація економічних заходів, що характеризується відношенням отриманого економічного ефекту (результату) до витрат ресурсів, які зумовили отримання цього результату
Мельник Л., Карінцева О. [232]	ефективність розкриває характер причинно-наслідкових зв'язків. Вона показує не сам результат, а те, якою ціною він був досягнутий
Сурмін Ю. [382, с. 354]	досягнення встановлених системою цілей
Федулова Л. [410]	оптимальне співвідношення задоволеності потреб певних груп
Шегда А. [428, с. 514]	ефективність підприємства являє собою комплексну оцінку кінцевих результатів використання основних і оборотних засобів, трудових і фінансових ресурсів та нематеріальних активів за певний період часу

*Складено автором на основі опрацювання літературних джерел

Звернувши увагу на твердження, які наведені у стандарті ISO 9000:200 п.3.2.14-3.2.15 визначимо, що ефективність – це співвідношення між досягнутими результатами та використанням ресурсів; результативність – це ступінь реалізації запланованої діяльності і запланованих результатів [131]. Саме тому визначення ефективності Ю. Сурміним як «досягнення встановлених системою цілей» [382, с. 354], а також Л. Федуловою як «оптимальне співвідношення задоволеності потреб певних груп» [410] вважаємо недоречними.

Досить часто економісти до категорій «ефективність», «результативність» прирівнюють «продуктивність». Але, на нашу думку, це помилка. Безумовно, головною ознакою кожної з цих категорій є те, що вони відображають підсумок (бажано позитивний), який показує відношення результату до витрачених ресурсів.

Головною відмінністю всіх цих понять є ступінь та повнота (за різними напрямками) досягнення цілей діяльності. Ми цілком згодні з С. Маркової [224], яка вважає головними ознаками: продуктивності – отримання результату вчасно і з мінімальними витратами; ефективності – отримання корисного ефекту; результативності – одержання результату (бажано позитивного).

В якості вимірників продуктивності вона пропонує продуктивність ресурсів (праці), ефективності – ефекти (економічний, соціальний інші), результативності – результат (наприклад, збільшення прибутку на 20%).

Необхідність оцінки різноманітних видів ефективності інноваційної діяльності та вдосконалення форм і методів такої оцінки для практичної розробки інноваційних проектів та програм потребує вдосконалення критеріїв такої оцінки та приведення їх у відповідність до вимог інвесторів та державних органів. У навчальній і науковій літературі розгляду понять «ефект» та «ефективність» інноваційної діяльності приділяється значна увага (табл. 1.17).

Так, О. Горобець вважає, що «...метод числення ефекту інновацій, заснований на зіставленні результатів їхнього освоєння з витратами, дозволяє приймати рішення про доцільність використання нових розробок» [80]. З ним солідарний Ю. Поканевич, який вважає, що «економічний ефект виступає в якості кількісного показника, який повинен враховувати у вартісному вигляді весь розмір результатів та витрат і рівень впливу якісних видів інноваційних ефектів, одержаних від здійснення інноваційної діяльності на підприємстві» [275]. Безумовно, в даних

дефініціях у наявності підміна понять «ефекту» та «ефективності». Саме ефективність потребує зіставлення результатів з витратами.

Таблиця 1.17

Трактування сутності категорій «ефект» та «ефективність» інноваційної діяльності*

Автори	Визначення
<i>ефект інноваційної діяльності</i>	
Горобець О. [80]	Метод числення ефекту інновацій, заснований на зіставленні результатів їхнього освоєння з витратами, дозволяє приймати рішення про доцільність використання нових розробок
Поқаневич Ю. [275]	Економічний ефект виступає в якості кількісного показника, який повинен враховувати у вартісному вигляді весь розмір результатів та витрат і рівень впливу якісних видів інноваційних ефектів, одержаних від здійснення інноваційної діяльності на підприємстві
<i>ефективність інноваційної діяльності</i>	
Балабанов І. [19]	Економічна ефективність інновації означає, що результат, отриманий в ході вкладень інвестицій та всіх ресурсів (грошових, матеріальних, інформаційних, робочої сили) в новий продукт або операцію (технологію), має певний корисний ефект
Костевко В. [201]	під ефективністю інноваційної діяльності підприємства варто розуміти кількісне вираження її результативності за допомогою системи показників, які характеризують відношення результатів інноваційної діяльності до витрат на її здійснення
Маркова С. [224]	ефективність інноваційно-інвестиційної діяльності – це комплексний показник, який характеризує ступінь задоволення суб'єкта станом та формою об'єкта інноваційної діяльності, разом з цим суспільство отримує корисний ефект
Сенів Б. [368]	у загальному вигляді економічна ефективність інновацій визначають порівнянням результатів із витратами, що забезпечили цей результат

*Складено автором на основі опрацювання літературних джерел

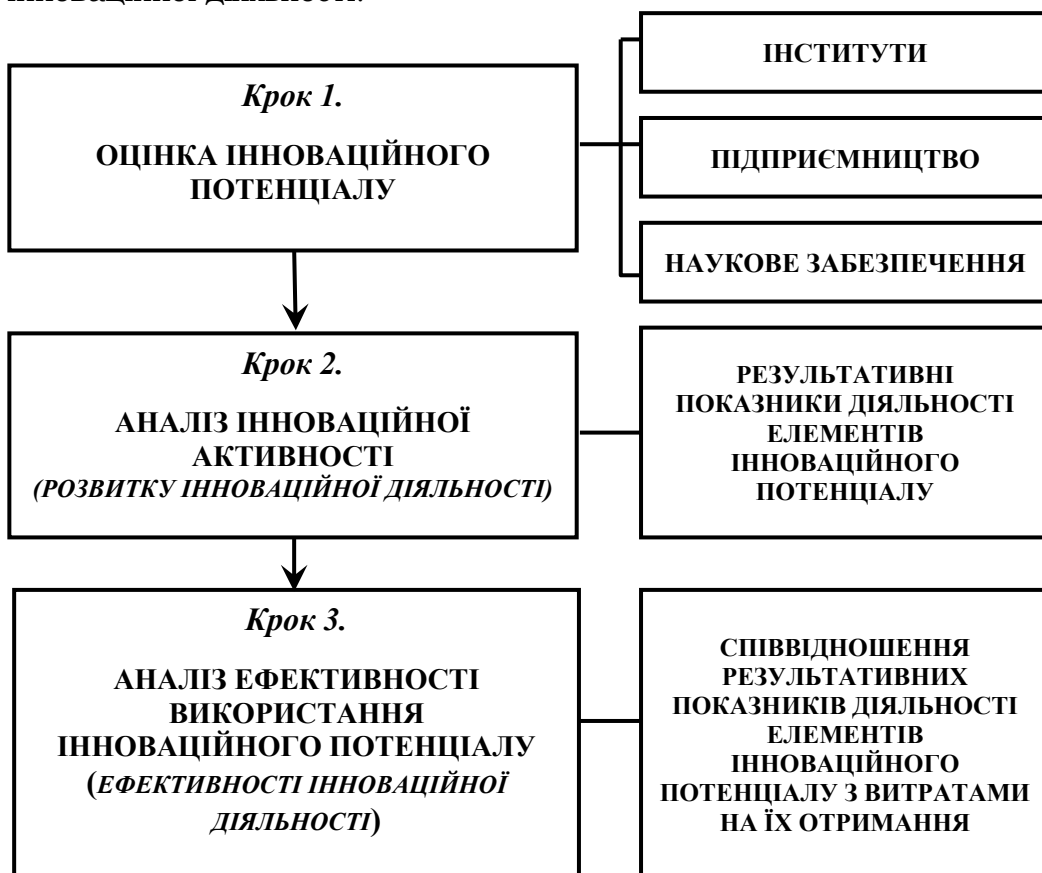
У науково-методичній літературі трапляються різні погляди щодо видів ефектів від інноваційної діяльності. Так, у Р. Фатхутдинова [409, с. 379] розглянуто чотири види ефектів: економічний, науково-технічний, соціальний та екологічний. У дослідженнях Л. Лисенко [214], В. Мединский [231] пропонують враховувати шість видів ефектів: економічний, науково-технічний, фінансовий, ресурсний, соціальний та екологічний. У роботі С. Ідельменова [160] враховуються п'ять видів ефектів інноваційної діяльності, як-от: соціально-політичний, економічний, науково-технічний, екологічний та етнічно-культурний. І, нарешті, у роботі О. Волкова та М. Денисенка [135] розглянуто можливість врахування економічного, наукового, науково-технічного, технічного та соціального ефектів.

Враховуючи широкий спектр застосування, інноваційна діяльність може мати різні види ефектів. На наш погляд, їх класифікація повинна відображати багатоаспектність та різноманітність функцій відповідної сфери діяльності. Так, інноваційна діяльність в сільському господарстві створює наступні ефекти: економічний, соціальний, екологічний, технічний, технологічний, комерційний та бюджетний. Безумовно, наведену класифікацію видів ефектів можна доповнювати, виділяючи в межах конкретного виду різновиди в залежності від мети та завдань дослідження. На їх основі необхідно будувати критерії та показники, які повинні свідчити про ефективну інноваційну діяльність на рівні підприємства, галузі або країни, а також надавати можливість на основі отриманих результатів прогнозувати цю діяльність у наступних періодах.

1.2. Методичні основи оцінювання розвитку та ефективності інноваційної діяльності

Розвиток інноваційної діяльності аграрної сфери та вітчизняної економіки в цілому потребує об'єктивної і всебічної оцінки її ефективності. Виконання цієї задачі дозволить уникнути непродуктивних витрат ресурсів шляхом припинення розробки неефективних інноваційних проектів на початковій стадії; зробить ефективні інноваційні проекти більш привабливими для потенційних інвесторів інноваційної діяльності, а також виробників і споживачів інноваційної продукції; визначить напрями підвищення ефективності інноваційної діяльності.

На рис. 1.1 наведено етапи аналізу розвитку та ефективності інноваційної діяльності.

Рис. 1.1. Етапи аналізу розвитку та ефективності інноваційної діяльності*

*Складено автором на основі власних досліджень

На першому етапі здійснюється оцінка інноваційного потенціалу об'єкта спостереження; на другому – аналізується інноваційна активність (тобто розвиток інноваційної діяльності); на третьому – аналізується ефективність використання інноваційного потенціалу (ефективність інноваційної діяльності). Відповідно до етапів аналізу розвитку та ефективності інноваційної діяльності розроблено систему показників, що характеризує кожний крок аналізу.

Для розробки системи показників, що буде використовуватися для аналізу інноваційного потенціалу, розглянемо сутність цієї категорії. Для початку розглянемо сутність більш узагальненої категорії «потенціал» (від латинського слова «*Potentia*», що буквально означає «сила») (табл. 1.18, 1.19).

Таблиця 1.18

Трактування категорії потенціал «як фізичної характеристики»*

Автори	Визначення
Бусел В. [46, с.902]	сукупність усіх наявних засобів, можливостей, продуктивних сил, що можуть бути використані у певній сфері, галузі, ділянці; запас чого-небудь, резерв; приховані здатності, сили якої-небудь діяльності, що можуть виявлятися за певних умов
Мочерний С. [139, с.13–15]	наявні в економічного суб'єкта ресурси, їхня оптимальна структура та вміння раціонально використати їх для досягнення поставленої мети
Прохоров А. [376, с.1046]	потенціал – джерела, можливості, засоби, запаси, які можуть бути використані для вирішення будь-якої задачі, досягнення певної мети; можливості окремої особи, суспільства, держави у певній галузі
Фірсова С., Чеботар С. [413]	можливості, наявність сили, запаси, засоби, які можуть бути використані або внутрішні можливості, ресурси, спрямовані на досягнення результату

*Складено автором на основі опрацювання літературних джерел

Таблиця 1.19

Трактування категорії потенціал «як ступеню потужності (прихованих можливостей)»*

Автори	Визначення
Гарбадин Т. [65]	термін «потенціал» у загальному його значенні можна визначити, як наявність у кого-небудь (будь-то окремо взята людина, первинний робочий колектив, суспільство в цілому) прихованих можливостей, які ще не виявилися або здатності діяти у відповідних сферах для досягнення певних цілей
Кравченко С., Кладченко І. [204]	потенціал можна розглядати як здатність матерії переходити від можливості до реальності, від одного стану в інше (наприклад, від старого до нового)
Лопатін В., Лопатіна Л. [216, с. 518]	сукупність наявних засобів, можливостей у будь-якій області, наприклад, військовий потенціал будь-якої країни – сукупність її економічних, морально-політичних і військових ресурсів для ведення війни
Ожегов С., Шведова Н. [253, с. 571]	ступінь потужності в якому-небудь відношенні, сукупність яких-небудь засобів, можливостей

*Складено автором на основі опрацювання літературних джерел

У науковій літературі спостерігається подвійне значення у підходах до визначення сутності потенціалу:

– по-перше, це фізична характеристика — величина, що характеризує запас (ресурси) [46, 139, 376, 413];

– по-друге, це ступінь потужності (прихованих можливостей) у якому-небудь відношенні (для досягнення якої-небудь мети) [65, 204, 216, 253].

Між наведеними в табл. 1.18 та 1.19 тлумаченнями терміна «потенціал» є багато спільного: в них йдеться про сукупність будь-яких можливостей в якійсь сфері. В більшості визначень потенціалу вказується, що вся сукупність наявних можливостей спрямована на досягнення результату [165-172].

Вважаємо, що такий погляд щодо економічного трактування сутності потенціалу формує адекватний підхід до його оцінки, керування й розвитку не тільки для науки, а й для практичних цілей.

Багатоаспектність трактування смислового змісту терміну «потенціал» дозволяє застосувати його до різних галузей науки і діяльності людини. Розглянемо визначення категорії «інноваційний потенціал» (табл. 1.20 – 1.22). Аналіз наукової літератури свідчить про те, що в останні роки спостерігається зростаючий інтерес дослідників до категорії «інноваційний потенціал», а також до факторів, що мають вплив на нього, але ця економічна категорія перебуває в стадії розробки й вивчення.

Незважаючи на велику кількість наукових праць з обраної тематики, слід зазначити, що в літературі не існує однозначного трактування категорії «інноваційний потенціал», що в свою чергу свідчить про наявність неоднозначності в розумінні її сутності. Це ускладнює процес розробки практичних рекомендацій з його формування, оцінки та ефективного використання, що в свою чергу негативно позначається на кінцевих результатах інноваційної діяльності. Це обумовлює необхідність проведення подальших досліджень інноваційного потенціалу.

Сукупність трактувань інноваційного потенціалу необхідно розглядати на різних рівнях економічного розвитку: макро- (країна), мезо- (регіон, галузь), мікрорівні (підприємство).

При узагальненні підходів до визначення сутності інноваційного потенціалу країни (табл. 1.20) можна відокремити такі напрями:

– ресурсний підхід, що об'єднує сукупність інноваційних ресурсів країни [19, 258];

– підхід за рівнем спроможності (можливості), що визначає інноваційний потенціал за здатністю здійснити зміни і виконати завдання, що забезпечують досягнення поставленої інноваційної мети [32, 44, 256].

Таблиця 1.20

**Трактування категорії інноваційного потенціалу
«за макрорівнем»***

Автори	Визначення
ресурсний підхід	
Балабанов І. [19]	інноваційний потенціал — це сукупність різних видів ресурсів, включаючи матеріальні, фінансові, інтелектуальні, інформаційні та інші ресурси, необхідні для здійснення інноваційної діяльності
Фірсова С., Чеботар С. [413]	інноваційний потенціал представляє наявні ресурси суспільства, держави або якоїсь іншої виробничо-економічної системи, які можуть бути використані для здійснення інноваційної діяльності
рівень спроможності (можливості)	
Аэрилиян А. [32]	здатність різних галузей народного господарства виробляти наукомістку продукцію, що відповідає вимогам світового ринку
Васильєва Т., Леонов С. [44]	Поточні та майбутні можливості трансформувати вхідні ресурси в економічні блага, максимально задовольняючи в такий спосіб стратегічну мету своєї діяльності.
Онишко С. [256]	інноваційний потенціал — це ступінь готовності виконати завдання, що забезпечують досягнення поставленої інноваційної мети, тобто ступінь готовності до реалізації проекту чи програми стратегічних інноваційних змін

*Складено автором на основі опрацювання літературних джерел

Аналіз теоретичних і методологічних засад визначення змісту поняття інноваційного потенціалу регіону (табл. 1.21) дає можливість визначити такі основні підходи щодо вирішення цього питання:

- ресурсний підхід, в рамках якого відбувається узагальнення усього різноманіття інноваційних ресурсів в межах регіону [141, 219];
- динамічний підхід, що ув'язує сутність інноваційного потенціалу регіону із складним сполученням наявних можливостей і потребами забезпечення реалізації бажаних альтернатив розвитку [142, 188].

**Трактування категорії інноваційного потенціалу
«за мезорівнем»***

Автори	Визначення
ресурсний підхід	
Жемчужна Л. [141]	інноваційний потенціал регіону – це оптимальне поєднання сукупності ресурсів: кадрових, науково-дослідницьких, матеріально-технічних, ринкових, політико-правових, інформаційних, фінансових, які максимально сприятимуть їх використанню для успішного соціально-економічного зростання регіону та підвищення якості життя його населення
Макаренко М. [219]	Інноваційний потенціал регіону є частиною соціально-економічного потенціалу території і являє собою накопичену сукупність ресурсів. Інноваційний потенціал визначає конкурентоспроможність регіону, як у короткостроковому періоді, так і впливає на формування й розвиток конкурентних переваг регіону в довгостроковому періоді
динамічний підхід	
Жихор О. [142]	Потенціал інноваційного розвитку регіону характеризує міру і якість сукупної здатності елементів, підсистем, процесів, явищ, що знаходяться чи відбуваються в його межах, до інновацій, якими визначаються потенційні можливості працездатного населення за участю в суспільно-корисній діяльності за існуючого рівня розвитку продуктивних сил і зрілості суспільних (насамперед економічних) відносин.
Ковальов М., Шашко О. [188]	інноваційний потенціал регіону - це міра його готовності (можливості) виконати завдання, які забезпечують досягнення поставлених цілей в інноваційній сфері, тобто міру готовності до створення, освоєння та розповсюдження різного типу нововведень, реалізації інновацій в економічні результати

*Складено автором на основі опрацювання літературних джерел

При розгляді сутності категорії інноваційного потенціалу на мікрорівні (підприємства) сучасна економічна література виділяє 4 підходи до її визначення (табл. 1.22):

– як сукупності різних видів ресурсів, необхідних для здійснення інноваційної діяльності підприємства [47, 266, 423];

– як «міра готовності» підприємства виконати поставлені цілі в області інноваційного розвитку [409, 413];

– як здатність підприємства розробляти й реалізовувати інноваційні проекти [38, 166];

– як можливості підприємства в інноваційній діяльності [29, 206, 230].

Таблиця 1.22

**Трактування категорії інноваційний потенціал
«за мікрорівнем»***

Автори	Визначення
<i>сукупність різних видів ресурсів, необхідних для здійснення інноваційної діяльності підприємства</i>	
Верба В., Новікова І. [47, с. 22]	«...сукупність інноваційних ресурсів, які перебувають у взаємозв'язку, та чинників (процедур), які створюють необхідні умови для оптимального використання цих ресурсів з метою досягнення відповідних орієнтирів інноваційної діяльності та підвищення конкурентоспроможності підприємства в цілому»
Петрович Й., Луцак Н. [266]	Інтегрована сукупність матеріального потенціалу та потенціалу інтелектуального, що охоплює всі наявні матеріальні і нематеріальні ресурси підприємства, які використовуються у інноваційній діяльності та забезпечують досягнення конкурентних переваг через розроблення і впровадження інновацій.
Чухрай Н. [423]	...всі ресурси, які забезпечують досягнення конкурентних переваг підприємства шляхом розробки й запровадження інновацій.
<i>«міра готовності» підприємства виконати поставлені цілі в області інноваційного розвитку</i>	
Фатхутдінов Р. [409, с. 296]	«...міра готовності організації виконати задачі, які забезпечать досягнення поставленої інноваційної мети, тобто міра готовності до реалізації інноваційного проекту або програми інноваційних перетворень та впровадження інновацій»
Фірсова С., Чеботар С. [413]	міра готовності до реалізації інноваційного проекту або програми інноваційних перетворень і впровадження інновацій
<i>здатність підприємства розробляти й реалізовувати інноваційні проекти</i>	
Бузько І. [38]	здатність підприємства розробляти й реалізовувати інноваційні проекти
Ілляшенко С. [166]	здатність до впровадження досягнень науки й техніки в конкретні товари, які можуть задовольнити потреби й запити споживачів

Автори	Визначення
сукупність можливостей підприємства в інноваційній діяльності	
Богма О. [29]	можливості будь-якого підприємства здійснювати інноваційну діяльність
Краснокутська Н. [206, с. 17]	«...можливості в сфері розробки та впровадження інновацій»
Матросова В. [230]	Характеристика засобів, запасів, джерел або можливостей, які можуть бути використані для розв'язання певного завдання або досягнення певної мети у діяльності підприємства.

*Складено автором на основі опрацювання літературних джерел

Аналіз літературних джерел свідчить про те, що найбільш поширеними поглядами на інноваційний потенціал підприємства є наявність ресурсів та можливість їх використання в інноваційній діяльності. Але такий підхід вважаємо однобоким. Підтримуємо думку С. Фірсової, С. Чеботаря стосовно того, що «...інноваційні можливості та спроможність підприємства їх ефективно використати становлять основний зміст інноваційного потенціалу» [413].

З сутністю категорії «інноваційний потенціал» переключається категорія «інноваційної привабливості» (табл. 1.23). Вона також розглядається на макро-, мезо- та мікрорівнях.

На наш погляд, поняття «інноваційний потенціал» та «інноваційна привабливість» мають різний сенс. Інноваційний потенціал відображає сукупність всіх можливостей, ресурсів в інноваційній сфері, тоді як інноваційна привабливість характеризує мотиваційний фактор інноваційної діяльності.

Саме тому визначення, які надають інноваційної привабливості А. Пуряєв, Є. Рибкіна [346], О. Жихор, Т. Куценко [143], К. Бояринова, К. Данильченко [35], є не досить коректними, вони скоріше підходять до визначення сутності інноваційного потенціалу.

Дефініції А. Голубева, О. Полтініної [76], Г. Рачинської, Л. Лісовської [350] вважаємо більш прийнятними, тому що в них відображається суб'єктивне відношення інноватора до процесу.

Для оцінки інноваційного потенціалу необхідно визначитися з його складом. Так, М. Слатвінський [374] вважає, що інноваційний потенціал країни складається з таких частин: наявні науково-технічні розробки, розвиненість інноваційної інфраструктури країни, рівень інноваційної культури в країні. Але, на наш погляд,

такий підхід ускладнюється необхідністю визначення критеріїв оцінки розвиненості інноваційної інфраструктури країни, рівня інноваційної культури в країні.

Таблиця 1.23

Трактування категорії «інноваційна привабливість»*

Автори	Визначення
Макрорівень	
Пуряєв А., Рибкіна Є. [346]	системний показник конкурентоспроможності суб'єкта на інноваційному ринку, що формується керівництвом суб'єкта силою цілеспрямованого переконання потенційних інвесторів для прискорення досягнення цілей суб'єкта при отриманні максимального ефекту.
Мезорівень	
Жихор О., Куценко Т. [143]	Під «інноваційною привабливістю», або «інноваційністю» регіону слід розуміти ступінь готовності регіону до впровадження нововведень у всі сфери суспільно-господарського життя за рахунок забезпечення повноти використання його ресурсного, науково-технічного та економічного потенціалу з метою покращення соціально-економічного розвитку відповідної території.
Мікрорівень	
Бояринова К., Данильченко К. [35]	інноваційна привабливість підприємства – це сукупність інноваційно-орієнтованих показників конкурентоспроможності суб'єкта на інноваційному ринку, сформована на основі технічних, фінансових, організаційних, наукових та кадрових характеристик даного суб'єкта
Голубєв А., Полтніна О. [76]	Інноваційна привабливість – сукупність технічних, фінансових, організаційних, інтеграційних, кадрових характеристик суб'єкта господарювання, які оцінюються потенційним інноватором (в особі зовнішнього інвестора чи власника) для прийняття інвестиційного рішення про вкладання коштів у фінансування конкретних інновацій
Рачинська Г., Лісовська Л. [350]	Інноваційна привабливість – спроможність підприємства залучати внутрішні і зовнішні інноваційні проекти та мінімізувати ризик щодо досягнення мети учасників проектів, яка зумовлюється рівнем інноваційного потенціалу підприємства

*Складено автором на основі опрацювання літературних джерел

І. Тимофієва [390] для оцінки інноваційного потенціалу країни пропонує використовувати 4 групи показників: перша група показників характеризує фінансову складову інноваційного потенціалу, друга – матеріальну, третя – кадрову, четверта – результуючу. Але цей підхід звужує оцінку інноваційного потенціалу до оцінки інноваційних ресурсів та результатів інноваційної діяльності, тоді як інноваційний потенціал повинен відображати й невикористані потенційні можливості системи, що досліджується. На наш погляд, найбільш доцільною є пропозиція С. Кравченко, І. Кладченко [204], А. Резніченко, Г. Панасенко [353] використовувати при оцінці інноваційного потенціалу країни наступні групи показників:

- ресурсну (матеріально-технічні, інформаційні, фінансові, людські ресурси);

- результативну, яка несе в собі потенційні можливості виведення на новий рівень функціонування як інноваційного потенціалу, так і системи загалом;

- внутрішню, яка визначає здатність системи на засадах комерційної результативності залучати ресурси для ініціювання, створення та поширення різного роду новацій.

При оцінці інноваційного потенціалу на мезорівні (регіон, галузь) С. Бистрицький, В. Заусаєв, Н. Криворучко [42] пропонують використовувати інтегральну оцінку, що містить п'ять груп показників: макроекономічні, інфраструктурні, правові, кадрові, економічні. А. Жемчужна [141] вважає, що інноваційний потенціал регіону налічує кадровий потенціал, науково-дослідницький потенціал, фінансовий потенціал, матеріально-технічний потенціал, ринковий потенціал, політико-правовий потенціал, інформаційний потенціал. О. Жихор [142] пропонує використовувати наступні показники оцінки наявного потенціалу інноваційного розвитку регіону: індекс інтелектуального капіталу регіону; індекс забезпеченості кадрами; індекс фінансової забезпеченості; індекс інноваційної інфраструктури; індекс матеріально-технічного оснащення.

М. Макаренко [219] в складових інноваційного потенціалу виділяє науково-технічний сегмент, ресурсну складову, інформаційний ресурс, людський ресурс, результативну складову.

Безумовно, пропозиції в оцінці інноваційного потенціалу різноманітні, але всі перелічені автори сходяться в думці, що необхідно оцінювати наявний кадровий потенціал. А. Жемчужна і О. Жихор підкреслюють важливість фінансової забезпеченості, а

С. Бистрицький, В. Заусаєв, Н. Криворучко і О. Жихор вважають за необхідне розгляд інноваційної інфраструктури. На наш погляд, найбільш слушною є пропозиція М. Гнатенко [73] детально аналізувати наступні складові інноваційного потенціалу регіону: ресурсну, продуктивну, кадрову, фінансову, організаційно-управлінську, інфраструктурну, інституціональну.

При аналізі інноваційного потенціалу галузі М. Пічугіна, К. Євсєєва [272] пропонують використовувати наступні складові: розстановка сил на ринку; потреба у державній підтримці; технологічні зміни у галузі; наукова база; сировинна та технічна база; фінансові можливості. Вважаємо, що ці елементи інноваційного потенціалу галузі необхідно доповнить кадровим потенціалом.

Досить всебічну і вичерпну оцінку інноваційного потенціалу підприємства пропонують Б. Лісін, В. Фрідлянов. Вони вважають, що необхідно розглядати чотири складові:

- задія науково-технічних (технологічних) власних та придбаних розробок і винаходів;

- стан інфраструктурних можливостей самого підприємства, організації, що забезпечують проходження новацією всіх етапів інноваційного циклу, перетворення її у нововведення або інновацію;

- зовнішні й внутрішні фактори, що відображають взаємодію інноваційного потенціалу з іншими частинами сукупного потенціалу промислового підприємства, науково-технічної організації та впливають на успішність здійснення інноваційного циклу;

- рівень інноваційної культури, що характеризує ступінь сприйнятливості нововведень персоналом підприємства, організації, його готовності й здатності до реалізації нововведень у вигляді інновацій [215].

З точки зору Н. Верхоглядової, «інноваційним розвитком економіки є процес розширеного суспільного відтворення, в якому зростання обсягів виробленої продукції та підвищення її конкурентоспроможності досягається переважно за рахунок інтенсивного використання нових знань та їх матеріалізованих результатів» [48, с. 154]. Саме тому для здійснення другого етапу аналізу розвитку інноваційної діяльності необхідно проаналізувати інноваційну активність суб'єкта спостереження.

Існує декілька точок зору щодо трактування «інноваційної активності»:

- комплексна інноваційна діяльність підприємства [409, 190];

- інтенсивність діяльності з розробки і залучення нових

технологій або удосконалених продуктів у господарський оборот» [43, с. 26];

– готовність підприємницької структури до оновлення основних елементів інноваційної системи [71, с. 17];

– ефективність і регулярність інновацій, динаміка дій із створення і практичної реалізації нововведення [250, с. 7].

Деякі автори ототожнюють поняття «активності» з поняттям «діяльності», стверджуючи, що немає діяльності поза активністю і активності поза діяльністю [267, с. 45]. Інші, навпаки, розмежовують ці два поняття, вказуючи на те, що активність виступає необхідною динамічною умовою діяльності, джерелом її становлення, реалізації, перетворення, і видозміни [119, с. 15].

Зіставивши та поєднавши всі представлені точки зору щодо визначення поняття «активність», можна зробити висновок, що активність – це категорія, як характеризує певний рівень реалізації будь-якої діяльності. Цьому твердженню, на наш погляд, відповідає визначення В. Смолінського: «Інноваційна активність – це цілеспрямована діяльність щодо створення, впровадження у виробництві та просування на ринок нових ефективних продуктів, науково-технологічних та організаційно-управлінських досягнень НТР, які дають прибуток» [375]. Погоджуємось з думкою В. Денисюк [113], що інноваційна активність економіки в країні/регіоні визначається за підсумками роботи інноваційно активних підприємств у промисловості, сфері послуг, сільському господарстві та інших галузях господарювання.

Залежно від здатності створювати та запроваджувати інновації Т. Удовиченко, В. Жежуха, М. Томич пропонують розрізняти такі види регіонів:

– інноваційні регіони – становлять незначну групу регіонів, що найкраще розвиваються, в яких створюються технологічні та продуктові інновації;

– адаптаційні регіони – здатні втілювати у життя та поширювати інновації, які створені в інноваційних регіонах;

– імітаційні регіони – до яких інновації «приходять» зі значним запізненням і в яких вони рідко адаптуються до регіональної специфіки;

– пасивні регіони – функціонують поза головними інноваційними процесами, інновації до них не доходять взагалі або ними не приймаються.

– консервативні регіони – ті, які не проявляють інтересу до продуктових чи технологічних інновацій через різні об'єктивні

чи суб'єктивні обставини (наприклад, релігійні переконання, традиції тощо);

– споживацькі регіони – також не цікавляться інноваціями, однак причиною цього є те, що вони лише споживають товари, роботи і послуги, а виробництво у них знаходиться на примітивному рівні, тому й не має потреби в інноваційних рішеннях [396].

Вважаємо, що подібний підхід до класифікації регіонів є доцільним, вона має враховуватися при розробці інноваційної стратегії розвитку регіону.

Т. Погодіна [273, с.16-22] пропонує для оцінки інноваційної активності регіону використовувати систему статистичних показників: регіональні витрати на науково-дослідну роботу (НДР); кількість зайнятих у НДР; вартість основних фондів НДР; регіональні витрати на технологічні інновації.

Для аналізу результатів інноваційної активності регіону В. Бойченко [30] розглядає:

– показники результатів інноваційної діяльності (об'єми науково-дослідної, науково-технічної діяльності, яка має інноваційну спрямованість; кількість друкованих робіт);

– показники використання результатів інноваційної діяльності (кількість підприємств, які впроваджували інновації; обсяг реалізації інноваційної продукції).

На наш погляд, інноваційну активність регіону доцільно аналізувати за методикою Державної служби статистики України [263], в якій розглядаються питома вага підприємств, що займалися інноваціями, а також:

– загальна сума витрат;

– у тому числі за напрямками:

– дослідження і розробки;

у тому числі:

– внутрішні НДР;

– зовнішні НДР;

– придбання інших зовнішніх знань;

– підготовка виробництва для впровадження інновацій;

– придбання машин обладнання та програмного забезпечення;

– інші витрати.

О. Зеленко та М. Наталенко вважають, що «...інноваційна активність підприємства – це рівень реалізації його інноваційної діяльності» [153]. О. Мельников і В. Шувалов визначають, що «інноваційна активність [підприємства] – це творча діяльність виробників товарів чи послуг, яка може бути виражена в досягненні

приросту новизни техніко-технологічних, економічних, організаційних, управлінських, соціальних та інших показників різних процесів, товарів та послуг, що пропонуються на ринку» [233]. І. Тарасенко, О. Королько та К. Белявська підкреслюють, що «інноваційна активність суб'єкта господарювання визначається його спрямованістю на реалізацію стратегічних цілей розвитку в умовах ринкової конкуренції з метою забезпечення стійкості функціонування підприємства та його успішності у довгостроковій перспективі» [386, с. 135]. Вважаємо, що всі ці висловлювання доречні, відображають різні аспекти інноваційної діяльності підприємства. Але важливим залишається питання оцінки інноваційної активності підприємства.

На наш погляд, доречною є пропозиція О. Удалих і Н. Бондаренко до показників інноваційної активності підприємств включати наступні:

- питома вага підприємств;
- питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової;
- кількість освоєних нових видів продукції, у т. ч. нових видів техніки;
- кількість впроваджених нових технологічних процесів, у т. ч. маловідходних, ресурсозберігаючих [395, с. 69].

Безумовно, ці показники необхідно використовувати, враховуючі специфічні особливості галузі, в якій функціонує підприємство.

Для аналізу ефективності використання інноваційного потенціалу (ефективності інноваційної діяльності) пропонуємо використання тих же показників, що й для оцінки ефективності інвестиційних проектів. В світовій практиці для цього застосовують показники:

- чистий дисконтований дохід (NPV);
- індекс прибутковості (PI);
- внутрішня норма рентабельності (прибутковості) (IRR);
- модифікована ставка рентабельності (MIRR);
- дисконтований термін окупності (DPP).

Чистий дисконтований дохід (*Net Present Value*) (NPV) являє собою величину різниці результатів і витрат за розрахунковий період, приведених до одного, за звичай початкового року.

Внутрішня норма рентабельності (прибутковості), (*Internal rate of return*) (IRR), являє собою ту норму дисконту (d), при якій величина наведених доходів дорівнює величині наведених капіталовкладень, тобто NPV проекту дорівнює нулю.

При використанні показника модифікованої ставки рентабельності – (*Modified internal rate of return*) (MIRR) величини інвестицій, вкладені в різні періоди часу, дисконтуються з якимсь заданим коефіцієнтом дисконтування, меншим, ніж IRR, тому що є необхідність тримати кошти для передбачуваних інвестицій у ліквідному вигляді.

Відношення наведених доходів до інвестиційних видатків (K) (*benefit / cost ratio*) називають індексом прибутковості (*profitability index*) (PI).

Термін окупності (*pay back method*) (DPP) показує, за який строк можуть окупитися інвестиції в інноваційний проект. Він враховує первісні вкладення і визначається прямим підрахунком числа років, протягом яких інвестиція буде погашена кумулятивним доходом.

Безумовно, рішення про доцільність вибору більш ефективного інноваційного проекту повинне прийматися з урахуванням інших оцінок та критеріїв, які у кожному конкретному випадку формуються виходячи з цілей, які стоять перед учасниками проекту і пов'язаними з ним ризиками.

За класичною схемою процес інтенсифікації сільськогосподарського виробництва розглядається за структурно-логічною схемою, запропонованою В. Мертенсом (рис. 1.2.).

Рис. 1.2. Структурно-логічна схема вивчення інтенсифікації сільського господарства [234, с. 16]

Ця схема надає можливість розробляти систему показників, яка буде поетапно характеризувати процес інтенсифікації.

Відповідно до запропонованого автором визначення інтенсифікації сільського господарства для її аналізу на основі існуючої статистичної інформації щодо інноваційної діяльності в якості додаткових пропонуються наступні показники.

Для аналізу рівня інтенсивності сільського господарства доцільно використовувати обсяг фінансування виконання наукових та науково-технічних робіт за сільськогосподарськими науками у розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь, грн. Відповідно до Методологічних пояснень [247, с. 140], обсяг фінансування – це кошти організації, що звітує, на погашення внутрішніх витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт з усіх джерел (бюджету, коштів вітчизняних та іноземних замовників, власних коштів та ін.).

Для аналізу результату інтенсифікації сільського господарства пропонуємо використовувати обсяг наукових та науково-технічних робіт за сільськогосподарськими науками, виконаних власними силами наукових організацій, у розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь, грн. При цьому загальний обсяг наукових та науково-технічних робіт, відповідно до Методологічних пояснень [247, с. 140], визначається як сума вартості всіх виконуваних робіт протягом звітного року власними силами наукових організацій за прямими договорами без податку на додану вартість (без урахування робіт, виконаних співвиконавцями).

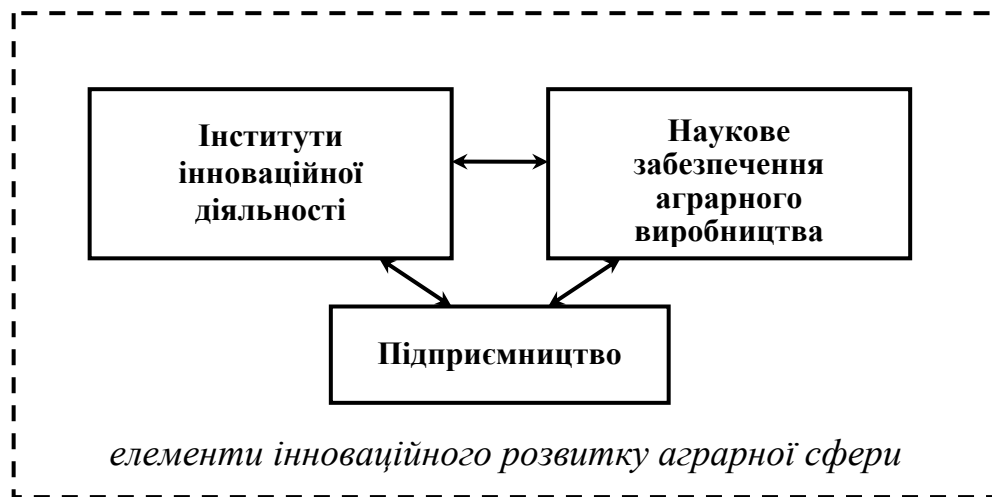
Для аналізу ефективності інтенсифікації в якості співвідношення результатів та витрат пропонуємо використовувати коефіцієнт співвідношення обсягу наукових та науково-технічних робіт за сільськогосподарськими науками, виконаних власними силами наукових організацій, та обсягу фінансування виконання наукових та науково-технічних робіт за сільськогосподарськими науками.

Відсутність державної підтримки, обмежений доступ сільськогосподарських підприємств до банківського кредитування, нерозвиненість венчурного та лізингового фінансування гальмують розвиток інноваційної діяльності, тим самим стримуючи процеси інтенсифікації сільського господарства.

Для подолання негативних наслідків необхідні заходи щодо підвищення результативності інноваційної діяльності наукових установ, розвитку підприємництва як джерела інноваційної діяльності, удосконалення інституційного середовища розвитку інноваційної діяльності в аграрному виробництві, розробки

концептуальних положень забезпечення інноваційної діяльності в аграрній сфері, а також нових методичних підходів до оцінки ефективності інноваційної діяльності як основі всебічної інтенсифікації сільського господарства.

Комплексний, системний аналіз розвитку та ефективності інноваційної діяльності в аграрній сфері передбачає вивчення основних елементів інноваційного потенціалу за взаємозв'язком та взаємозалежністю (рис. 1.3).

Рис. 1.3. Основні елементи інноваційного розвитку аграрній сфері*

*Складено автором на основі власних досліджень

Інститути інноваційної діяльності доцільно вивчати на основі сучасного стану їх складових: інститутів-функцій, інститутів-правил та інститутів-організаційних одиниць.

Підприємництво як джерело інноваційної діяльності в аграрній сфері пропонуємо досліджувати у розрізі показників розвитку та результатів діяльності сільськогосподарських підприємств окремих організаційно-правових форм господарювання. В якості показників розвитку доцільно використовувати кількість підприємств, чисельність працівників, площа сільськогосподарських угідь та ріллі, виробнича собівартість продукції сільського господарства, в т.ч. продукції рослинництва та тваринництва, реалізація основних видів продукції.

Для аналізу результатів діяльності сільськогосподарських підприємств запропоновано розгляд динаміки виручки та прибутку (збитку) від реалізації сільськогосподарської продукції, рівня

рентабельності (збитковості) її виробництва. Крім цього, як результат діяльності доцільно оцінювати динаміку питомої ваги прибуткових підприємств.

Для визначення проблем інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств різних організаційно-правових форм господарювання запропоновано застосувати метод соціологічного анкетного опитування.

Наукове забезпечення аграрного виробництва запропоновано досліджувати послідовно науковий потенціал, результати наукових досліджень, а також ефективність використання наукового потенціалу.

Для дослідження наукового потенціалу запропоновано аналізувати наукові організації (динаміку кількості), фінансування науки (динаміку обсягів, структуру за джерелами, інтенсивність фінансування наукової діяльності), кадрове забезпечення (динаміку чисельності виконавців наукових та науково-технічних робіт, в тому числі з науковими ступенями, структури за віком). В якості показників інтенсивності фінансування наукової діяльності доцільно використовувати розмір фінансування наукових та науково-технічних робіт в розрахунку на 1 наукову установу, на 1 працівника основної діяльності, 1 наукову роботу.

Для оцінки результатів наукових досліджень пропонуємо аналізувати динаміку обсягів та структури виконаних наукових та науково-технічних робіт, кількість друкованих робіт, заявок на видачу та отриманих охоронних документів.

Для аналізу ефективності використання наукового потенціалу запропоновані прямі, зворотні, а також непрямі показники.

В якості прямих показників ефективності використання наукового потенціалу доцільно використовувати отримані на 1 млн. фінансування наукових та науково-технічних робіт: кількість наукових та науково-технічних робіт, друкованих робіт, отриманих охоронних документів. В якості зворотних показників – витрати коштів на фінансування наукових та науково-технічних робіт для отримання 1 наукової роботи, 1 друкованої роботи, 1 отриманого охоронного документу. Прямі показники ефективності наукової діяльності виконавців з науковими ступенями запропоновано оцінювати за кількістю друкованих робіт та отриманих охоронних документів у розрахунку на 1 доктора та 1 кандидата наук.

Вважаємо, що в кінцевому підсумку наукова діяльність спрямована на збільшення ВВП, тому запропоновано використати його в якості непрямого показника її результатів. Для того, щоб позбавитись впливу цінової складової, запропоновано застосувати

показник ВВП з врахуванням індексу-дефлятора ВВП. За аналогією в якості непрямого результату наукової діяльності в аграрному секторі доцільно використати показники валової доданої вартості (ВДВ) сільського господарства, мисливства, лісового господарства, в тому числі з врахуванням індексу-дефлятора, а також продукцію сільського господарства у постійних цінах 2010 р. Для характеристики ефективності використання наукового потенціалу вважаємо доцільним використання співвідношення непрямих результатів наукової діяльності з кількісними показниками елементів наукового потенціалу: на 1 наукову установу, на 1 грн. витрат на фінансування науки, 1 працівника основної діяльності наукових установ, в тому числі 1 доктора та 1 кандидата наук.

Запропонований науково-методичний підхід аналізу розвитку та ефективності інноваційної діяльності в аграрній сфері з використанням наявної статистичної інформації дозволить проводити аналогічні дослідження в інших регіонах, та за їх підсумками приймати необхідні управлінські рішення.

РОЗДІЛ 2

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В АГРАРНІЙ СФЕРІ ©

2.1. Сучасний стан інноваційної діяльності в аграрній сфері

Відповідно до Закону України «Про основи національної безпеки України», на сучасному етапі до основних реальних та потенційних загроз національній безпеці України, стабільності в суспільстві разом з іншими відноситься критичний стан з продовольчим забезпеченням населення [326]. Визначального характеру в подоланні кризових явищ у сільськогосподарському виробництві, розвитку ринкових відносин, гарантуванні продовольчої безпеки країни набуває інноваційний розвиток.

За даними Державної служби статистики України у 2014 р. середньодобова поживність раціону українця становила 2939 ккал, що на 17,6% перевищує граничний рівень (2500 ккал). Найвища калорійність середньодобового раціону населення спостерігалася у Черкаській області (3256 ккал на одну особу), найнижча – у Луганській і Запорізькій (відповідно 2784 та 2788 ккал).

Порівняно з 2013 р. у 2014 р. калорійність харчування населення України зменшилась на 19 ккал (табл. 2.1). Як і в попередні роки, основна частина калорій надходила разом з продукцією рослинного походження. Проте лише 29,8 % середньодобового раціону забезпечується за рахунок споживання продукції тваринного походження, що на 26,1 в.п. нижче встановленого порогового критерію (55 %).

У 2014 р. в Україні за багатьма видами продовольства фактичне споживання знаходилося нижче раціональних норм (Додаток А.1). Найбільше відставання фактичного споживання від раціонального в 2014 р. у середньому по Україні було по рибі і рибопродуктах – на 44,5%; плодах, ягодах і винограду – на 41,9%; молоку і молокопродуктах – на 41,4%; а також м'ясу і м'ясопродуктах – на 32,4%. Спостерігалася значна диференціація регіонів України за рівнем споживання основних продуктів харчування. Так, в 2014 р. найвище споживання молока та молочних продуктів на душу населення було в Івано-Франківській

області (260,9 кг, або 68,7% від нормативного значення), найнижче – у Луганській області (190,6 кг, або 50,2% від нормативного значення). Споживання плодів, ягід та винограду на одну особу за рік було найбільшим у Київській області (70,5 кг, або 78,4% від нормативного значення), найменшим – у Луганській області (38,8 кг, або 43,2 % відповідно).

Таблиця 2.1

Калорійність середньодобового споживання продуктів харчування населенням України у розрахунку на одну особу*

Роки	Калорійність середньодобового споживання продуктів					
	тваринного походження		рослинного походження		всього	
	ккал	% до порогового критерію	ккал	% до порогового критерію	ккал	% до порогового критерію
1990	1025	74,6	2572	228,6	3597	143,9
1995	716	52,1	1980	176,0	2696	107,8
2000	611	44,4	2050	182,2	2661	106,4
2001	619	45,0	2139	190,1	2758	110,3
2002	673	48,9	2127	189,1	2800	112,0
2003	690	50,2	2108	187,4	2798	111,9
2004	719	52,3	2191	194,8	2910	116,4
2005	733	53,3	2183	194,0	2916	116,6
2006	771	56,1	2164	192,4	2935	117,4
2007	782	56,9	2158	191,8	2940	117,6
2008	805	58,5	2193	194,9	2998	119,9
2009	796	57,9	2150	191,1	2946	117,8
2010	809	58,8	2124	188,8	2933	117,3
2011	807	58,7	2144	190,6	2951	118,0
2012	844	61,4	2110	187,6	2954	118,0
2013	868	63,1	2101	186,8	2969	118,8
2014	849	61,7	2090	185,8	2939	117,6
пороговий критерій	1375	100,0	1125	100,0	2500	100,0

*Розраховано за даними Державної служби статистики України

М'яса та м'ясних продуктів на одну особу за 2014 р. найбільше споживали в Київській області (68,5 кг, або 85,7% від нормативного

значення), найменше – в Івано-Франківській області (43,6 кг, або 54,5% від нормативного значення), відповідно найбільше риби та рибопродуктів – в Одеській області (15,7 кг, або відповідно 78,5%), найменше – в Івано-Франківській області (7,2 кг, або відповідно 36,0%).

За деякими продовольчими групами, а саме: «картопля», «хліб і хлібопродукти», «яйця», «овочі та баштанні», «олія рослинна всіх видів», фактичне споживання в середньому по Україні в 2014 р. перевищило раціональну норму відповідно на 13,7%, 7,4%, 6,9%, 1,4%, 0,8%. При цьому найвищий рівень споживання картоплі на одну особу був у Житомирській області (185,1 кг, на 49,3% більше від нормативного значення), найнижчий – у Запорізькій області (110,1 кг, відповідно на 11,2% менше). Хліба та хлібопродуктів найбільше споживали у Вінницькій, Закарпатській та Херсонській областях (122,4 кг, на 21,2% більше від нормативного значення), найменше – у Київській області (86,0 кг, відповідно на 14,8% менше).

У 2014 р. споживання яєць відповідно було найвищим у Київській області (355 шт., на 22,5% більше від нормативного значення), найнижчим – у Закарпатській області (280 шт., 96,6% від нормативного значення). Найближчими до нормативного значення було споживання яєць у Луганській, Чернігівській та Волинській областях (відповідно 290, 289, 288 шт. на одну особу на рік).

Найбільше споживання овочів та баштанних продовольчих культур на одну особу в 2014 р. спостерігалось в Полтавській області (189,5 кг, що на 17,7% перевищило нормативне значення), найнижче – у Луганській області (127,4 кг, на 20,8% менше за нормативне значення). Наближається до нормативного значення споживання овочів та баштанних продовольчих культур на одну особу за рік у Київській області – 161,4 кг.

Перевищення обсягів споживання за позначеними групами продовольства, передусім за картоплею і хлібопродуктами, є свідченням незбалансованості харчування населення, яке намагається забезпечити власні енергетичні потреби за рахунок економічно доступніших продуктів.

Аналіз рівняння лінії тренда відношення фактичного споживання хліба та хлібопродуктів на одну особу порівняно з нормативним значенням в середньому по Україні свідчить про те, що протягом 1995-2014 рр. цей показник щорічно зменшувався на 1,62 в.п., по молоку та молокопродуктам – відповідно на 0,14 в.п. (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

**Тенденції зміни відношення фактичного споживання
основних продуктів харчування в Україні до раціональної
норми за 1995-2014 рр., %***

Продукти харчування	Рівняння лінії тренда	Коефіцієнти кореляції (R), детермінації (D)
Хліб і хлібопродукти (у перерахунку на борошно)	$y = -1,6199x + 131,23$	R = 0,9535 D = 0,9092
М'ясо та м'ясопродукти (в перерахунку на м'ясо)	$y = 2,1523x + 36,651$	R = 0,9374 D = 0,8788
Молоко та молокопродукти (у перерахунку на молоко)	$y = -0,1397x + 58,859$	R = 0,2126 D = 0,0452
Риба та рибопродукти	$y = 2,0382x + 46,05$	R = 0,6000 D = 0,3608
Яйця	$y = 3,605x + 54,681$	R = 0,9859 D = 0,9720
Овочі та баштанні	$y = 2,99x + 54,867$	R = 0,9695 D = 0,9399
Плоди, ягоди і виноград	$y = 2,1847x + 26,576$	R = 0,9506 D = 0,9036
Картопля	$y = 0,2416x + 106,82$	R = 0,2924 D = 0,0855
Цукор	$y = 0,3339x + 96,141$	R = 0,2832 D = 0,0802
Олія рослинна всіх видів	$y = 2,556x + 75,536$	R = 0,7483 D = 0,5600

*Розраховано за даними Державної служби статистики України

За цей період відношення фактичного споживання м'яса і м'ясопродуктів порівняно з нормативним значенням в Україні збільшувалось в середньому на 2,15 в.п. за рік; риби та рибопродуктів – на 2,04; яєць – на 3,61; овочів та баштанних – на 2,99; плодів, ягід і винограду – на 2,18; картоплі – на 0,24; цукру – на 0,33; олії рослинної всіх видів – на 2,56 в.п. за рік.

Відповідно до розрахунків за незмінними темпами динаміки норматив споживання основних продуктів харчування в середньому по Україні можливо досягти (відносно 2014 р.) за такими позиціями протягом терміну (років): хліб та хлібопродукти – через 4,6; м'ясо і м'ясопродукти – через 15,0; риба та рибопродукти – через 21,8; плоди, ягоди і виноград – через 19,1; цукор – через 13,6.

Дослідження свідчать про те, що рівень споживання основних продуктів харчування, крім інших важливих факторів, залежить від їх виробництва в розрахунку на одну особу (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

**Залежність споживання продуктів харчування
від рівня їх виробництва на одну особу в Україні
у 1995-2014 рр., кг***

Продукти харчування, що споживаються на одну особу (y)	С.-г. продукція, що виробляється на одну особу (x)	Рівняння залежності	Коефіцієнти кореляції (R), детермінації (D)
Хліб і хлібопродукти (у перерахунку на борошно)	Зернові культури	$y = -0,019x + 135,68$	R = 0,6982 D = 0,4875
М'ясо та м'ясопродукти (в перерахунку на м'ясо)	М'ясо всіх видів	$y = 1,0624x + 0,4126$	R = 0,8780 D = 0,7709
Молоко та молокопродукти (у перерахунку на молоко)	Молоко всіх видів	$y = 0,3742x + 117,89$	R = 0,7744 D = 0,5997
Яйця	Яйця всіх видів	$y = 0,5495x + 78,258$	R = 0,9876 D = 0,9754
Овочі та баштанні	Овочі	$y = 0,6042x + 29,636$	R = 0,9883 D = 0,9768
Плоди, ягоди і виноград	Плоди та ягоди	$y = 1,0877x + 2,2904$	R = 0,8453 D = 0,7146
Картопля	Картопля	$y = 0,045x + 115,91$	R = 0,6376 D = 0,4065
Цукор	Цукрові буряки (фабричні)	$y = 0,0022x + 36,766$	R = 0,1631 D = 0,0266

*Розраховано за даними Державної служби статистики України

Кореляційно-регресійний аналіз залежності споживання продуктів харчування в розрахунку на одну особу за рік від рівня їх виробництва відповідно в середньому по Україні за 1995-2014 рр. свідчить про те, що за більшістю продуктів (крім хліба і

хлібопродуктів) виявлено прямо пропорційну залежність. Коефіцієнт детермінації свідчить про те, що варіація обсягів споживання в розрахунку на одну особу за рік залежить від виробництва на одну особу по таких продовольчих групах, %: хлібу та хлібопродуктах – на 48,8; м'ясу та м'ясопродуктах – на 77,1; молоку та молокопродуктах – на 60,0; яйцям – на 97,5; овочам та баштанним – на 97,7; плодам, ягодам і винограду – на 71,5; картоплі – на 40,7; цукру – на 2,7. Частка непоясненої дисперсії ($1 - D$) обумовлена факторами, які не введені в модель: з одного боку, купівельна спроможність населення, з іншого – ціна, якість, асортимент продуктів харчування.

Вважаємо, що в умовах глобалізації найбільш дієвим та ефективним шляхом вирішення гострих соціально-економічних проблем аграрної сфери, пов'язаних із пошуком механізмів підвищення ефективності діяльності аграрних підприємств та забезпечення населення достатньою кількістю високоякісної сільськогосподарської продукції, є інноваційна діяльність, яку повинно забезпечувати постійне використання більш досконалих технологій виробництва і переробки сільськогосподарської продукції, нових сортів рослин та порід тварин, прогресивних механізмів соціально-економічного розвитку, сучасних моделей інформаційних технологій тощо.

Відповідно до Закону України «Про інноваційну діяльність», «інноваційна діяльність – діяльність, що спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоздатних товарів і послуг» [319], тому дослідження стану інноваційної діяльності розпочнемо з аналізу кількості виконаних наукових та науково-технічних робіт (Додаток А.2). В цілому по Україні за 2000-2014 рр. вона збільшилась на 12,3% і становила 43,0 тис. одиниць. Але в порівнянні з 2005 р. спостерігається навпаки, зменшення кількості виконуваних наукових та науково-технічних робіт на 20,9 тис. одиниць, або на 32,7%.

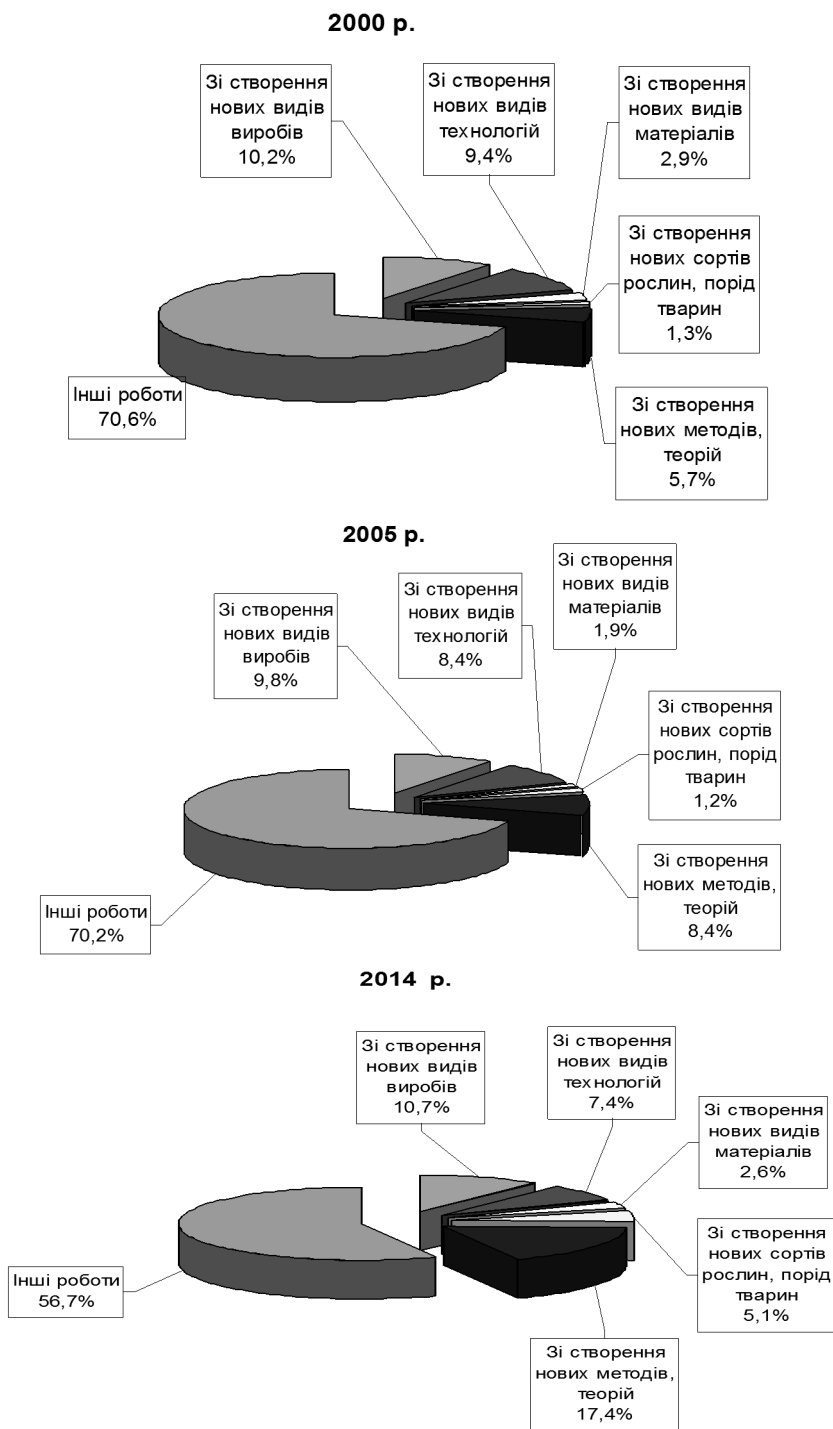
Динаміка виконання наукових та науково-технічних робіт за видами неоднорідна. Так, в 2014 р. порівняно з 2000 р. кількість робіт зі створення нових методів та теорій збільшилась в 3,4 рази, зі створення нових сортів рослин, порід тварин – в 4,4 рази, зі створення нових видів виробів – на 17,9%. В той же час кількість наукових та науково-технічних робіт зі створення нових видів техніки скоротилася на 53,8% і становила в 2014 р. 1,8 тис. одиниць. В 2014 р. порівняно з 2005 р. збільшилась кількість нових сортів рослин, порід тварин в 2,8 рази, наукових та науково-технічних робіт зі створення нових методів і

теорій – на 38,9%. Однак кількість наукових та науково-технічних робіт зі створення нових видів техніки навпаки, скоротилася на 52,8%, технологій – на 40,7%, нових виробів – на 27%, нових матеріалів – на 8,3% відповідно.

Змінювалась структура наукових та науково-технічних робіт (рис. 2.1).

Так, частка наукових та науково-технічних робіт зі створення нових видів виробів у 2000 р. становила 10,2%, у 2005 р. – 9,8%, у 2014 р. збільшилась на 0,9 в.п. до 10,7%. Частка наукових та науково-технічних робіт зі створення нових видів технологій відповідно становила 9,4, 8,4 та 7,4%, тобто щорічно зменшувалась на 1 в.п. Питома вага наукових та науково-технічних робіт зі створення нових видів матеріалів з 2,9% у 2000 р. зменшилась до 1,9% у 2005 р., потім зросла на 0,7 в. п. – до 2,6% у 2014 р. У 2014 р. порівняно з 2000 р. збільшилась частка наукових та науково-технічних робіт зі створення нових сортів рослин, порід тварин – з 1,3 до 5,1%. Частка наукових та науково-технічних робіт зі створення нових методів, теорій збільшилась з 5,7 до 17,4% відповідно. Інші роботи в структурі наукових та науково-технічних робіт у цілому по Україні з 70,6% в 2000 р. скоротилися на 13,9 в.п. до 56,7% у 2014 р.

Розвиток інноваційної діяльності в аграрній сфері, крім інших факторів, залежить від кількості виконаних наукових та науково-технічних робіт в установах Національної академії аграрних наук (НААН), які в 2014 р. порівняно з 2005 р. зменшились на 7,0% і становили 2954 одиниці (Додаток А.3). При цьому кількість наукових та науково-технічних робіт зі створення нових видів виробів, навпаки, збільшилась в 2,3 рази, нових методів, теорій – на 42,6%. Але за іншими видами робіт відбувалося скорочення. Так, кількість наукових та науково-технічних робіт зі створення нових видів техніки відповідно скоротилася на 69,9%, зі створення нових видів матеріалів – відповідно на 56,2%, технологій – на 27,7%, сортів рослин та порід тварин – на 12,8%. Відповідно до Звіту НААН за 2012 р. [6] у межах фундаментальних досліджень її установами створено 276 сортів і гібридів сільськогосподарських рослин; 63 теорії, концепції та стратегії розвитку; 181 методу і метод; 9 порід і типів тварин; 18 технологій виготовлення засобів захисту тварин; 243 інших види фундаментальної науково-технічної продукції. Прикладні дослідження завершилися розробкою 36 нових видів техніки, машин і обладнання; 19 нових матеріалів; 4 засобів захисту рослин; 19 вакцин і діагностикумів; 160 технологій і технологічних прийомів; 76 способів; 249 інших видів прикладної науково-технічної продукції.

Рис. 2.1. Динаміка структури наукових та науково-технічних робіт у цілому по Україні, %*

*Розраховано за даними Державної служби статистики України

У 2013 р. порівняно з 2012 р. відбулися зміни в результативності наукових та науково-технічних робіт: за даними статистики за фундаментальними дослідженнями було створено лише 135 сортів і гібридів сільськогосподарських рослин; 103 теорії, концепції та стратегії розвитку; 294 методики і методи; 1 порода і 2 типи тварин; 7 технологій виготовлення засобів захисту тварин та інші види фундаментальної наукової продукції. За прикладними дослідженнями розроблено 25 нових видів техніки; 13 нових матеріалів; 4 засоби захисту рослин; 21 вакцину, діагностикум і лікувально-профілактичний препарат; 60 нових технологій; 136 способів та інших видів прикладної науково-технічної продукції [7].

Відповідно до Звіту НААН за 2014 р. [8], її установами створено 183 сорти і гібриди сільськогосподарських рослин; 67 концепцій та стратегій розвитку; 231 теорія і метод; 3 типи тварин; 22 технології; 117 ліній сільськогосподарських рослин; 79 математичних моделей; 110 баз даних; 121 спосіб та інші види фундаментальної наукової продукції. Відповідно установами НААН отримано 940 основних прикладних наукових розробок: розроблено 31 новий вид техніки; 3 нових матеріалів; 5 засобів захисту рослин; 3 сорти і гібриди с.-г. рослин; 285 ліній сільськогосподарських рослин; 5 вакцин, діагностикумів і лікувально-профілактичних препаратів; 81 базу даних; 76 способів; 175 технологій і технологічних прийомів; 276 методичних рекомендацій.

Важливим елементом інноваційної системи аграрної сфери є сільськогосподарські та ветеринарні науки, тому аналіз динаміки кількості виконаних наукових та науково-технічних робіт за ними також характеризує розвиток інноваційної діяльності в аграрному виробництві (Додаток А.4). За 2005-2014 рр. загальна кількість виконаних наукових та науково-технічних робіт в сільськогосподарських науках зменшилась на 34,0% – до 6055 одиниць, у ветеринарних науках, навпаки, збільшилась на 58,7% – до 192 одиниць. При цьому у сільськогосподарських науках кількість робіт зі створення нових видів виробів в цілому зменшилась на 24,6% і становила в 2014 р. 187 одиниці, сортів рослин і порід тварин – навпаки, збільшилась в 3,2 рази – до 2123 одиниці; методів і теорій зросла в 3,2 рази – до 1354 одиниці в 2014 р. В той же час кількість техніки і технологій навпаки, зменшилась відповідно на 48,6% та 30,5% до 109 та 600 одиниць. У ветеринарних науках кількість наукових та науково-технічних робіт зі створення нових видів виробів у цілому збільшилась у 3 рази до 36 одиниць у 2014 р., кількість методів і теорій збільшилась у 2,7 рази і становила 41

одиницю у 2014 р., технологій – зменшилась у 4 рази до 15 одиниць відповідно.

Аналіз темпів зміни кількості виконаних наукових та науково-технічних робіт в 2005-2014 рр. свідчить про те, що спостерігаються різні тенденції (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Темпи зміни кількості виконаних наукових та науково-технічних робіт за спрямуванням у 2014 р. порівняно з 2005 р., %*

	Всього робіт	З них зі створення нових видів						
		виробів		технологій, всього	матеріалів	сортів рослин та порід тварин	методів, теорій	інші
		всього	у т.ч. техніки					
В цілому по Україні	67,3	73,0	47,4	59,3	91,7	в 2,8 рази	138,9	54,2
НААН	93,0	227,1	30,1	72,3	43,8	92,6	142,6	73,9
Сільсько-господарські науки	66,0	75,4	51,4	69,5	42,5	в 3,2 рази	в 3,2 рази	25,5
Ветеринарні науки	158,7	в 3 рази	х	25,9	х	х	273,3	275,0

*Розраховано за даними Державної служби статистики України

Так, у 2014 р. порівняно з 2005 р. загальна кількість наукових та науково-технічних робіт в цілому по Україні скоротилася на 32,7%, у сільськогосподарських науках – на 34,0%, в установах НААН – на 7,0%, у ветеринарних науках – навпаки, збільшилась відповідно на 58,7%.

Кількість наукових та науково-технічних робіт зі створення нових видів виробів в установах НААН та в ветеринарних науках збільшилась відповідно в 2,3 та 3 рази, в цілому по Україні та в сільськогосподарських науках – навпаки, зменшилась відповідно на 27,0% та 24,6%. Істотно зменшилась кількість нових видів техніки – в цілому по Україні на 52,6%, в установах НААН – на 69,9%, у сільськогосподарських науках – на 48,6%. У ветеринарних науках цей показник у 2014 р. відсутній.

Кількість наукових та науково-технічних робіт зі створення нових технологій має стійку тенденцію до зменшення за всіма сферами діяльності, що розглядаються. Так, в цілому по Україні цей показник зменшився на 40,7%, в установах НААН – на 27,7%, у сільськогосподарських науках – на 30,5%, у ветеринарних науках – на 74,1%.

У 2014 р. порівняно з 2005 р. кількість наукових та науково-технічних робіт зі створення нових видів матеріалів у цілому по країні зменшилось на 8,3%, в установах НААН – на 56,2%, у сільськогосподарських науках – відповідно на 57,5%, у ветеринарних – не виконувались впродовж періоду, що досліджується (крім 2006 р. – 4 одиниці та 2008 р. – 5 одиниць).

Кількість робіт зі створення нових видів сортів рослин та порід тварин в цілому по Україні збільшилась в 2,8 рази, у сільськогосподарських науках – відповідно в 3,2 рази, в установах НААН – навпаки, зменшилась відповідно на 7,4%. Кількість створених нових видів методів і теорій збільшувалась – на 38,9% по Україні в цілому, в 3,2 рази в сільськогосподарських науках, на 42,6% в установах НААН, у 2,7 рази – у ветеринарних науках.

Нерівномірно змінювалась кількість наукових та науково-технічних робіт зі створення інших видів – в цілому по Україні зменшилась на 45,8%, в установах НААН – на 26,1%, у сільськогосподарських науках – зменшилась майже на три чверті, у ветеринарних – навпаки, збільшилась в 2,8 рази.

Тобто можна зробити загальний висновок про те, що як в цілому, так і в аграрній сфері спостерігалось значне скорочення більш матеріаломістких та трудомістких їх видів.

Аналогічна ситуація спостерігалася в регіональному розрізі. Так, у Запорізькій області загальна кількість виконаних наукових та науково-технічних робіт тільки в 2012 р. порівняно з 2010 р. скоротилася на 15,3% до 966 одиниць (табл. 2.5).

Незначний ріст відбувався за роботами зі створення нових видів сортів рослин, порід тварин (на 2 одиниці, або на 10,5%), а також за іншими роботами (на 76 одиниць, або 19,9%). У сільськогосподарських науках у 2012 р. було виконано 76 робіт, в тому числі 12 – зі створення нових видів технологій (всі – ресурсозберігаючі), 21 – сортів рослин, порід тварин, 22 – методів, теорій та 21 – інших робіт.

Законом України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» [330] визначено правові та організаційні засади цілісної системи формування та реалізації пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки в Україні.

Таблиця 2.5

**Кількість виконаних наукових та науково-технічних робіт
у Запорізькій області за 2010-2012 роки, одиниць***

	2010	2011	2012		2012 всього у % до 2010
			всього	в т.ч. за сільськогоспо- дарськими науками	
Усього робіт	1140	1089	966	76	84,7
у т.ч. зі створення нових видів					
виробів	351	190	182	-	51,9
техніки	161	127	98	-	60,9
з них роботи, в яких використано винаходи	92	73	60	-	65,2
технологій	307	389	238	12	77,5
з них ресурсозберігаючих	89	46	34	12	38,2
матеріалів	22	13	8	-	36,4
сортів рослин, порід тварин	19	21	21	21	110,5
методів, теорій	59	77	59	22	100,0
інші роботи	382	399	458	21	119,9

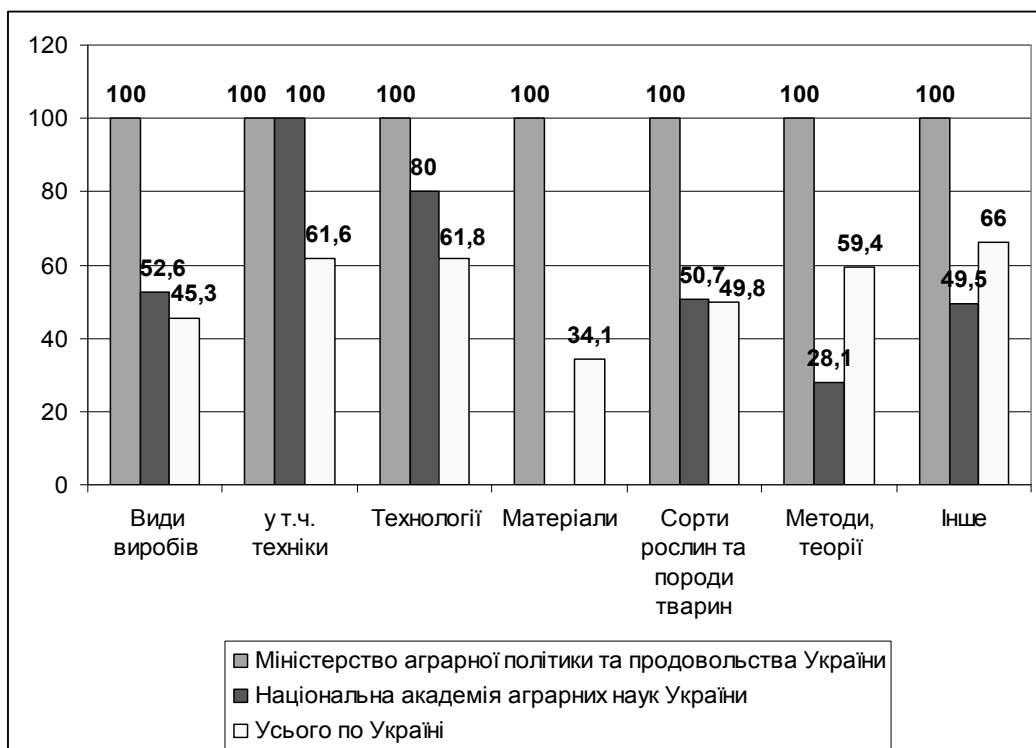
*Розраховано за даними Головного управління статистики Запорізької області

Загальний обсяг продукції за результатами наукових досліджень і науково-технічних розробок у розрізі її видів, створеної за пріоритетами, в цілому по Україні в 2011 році становив 9006 одиниць, впровадженої відповідно 5289 одиниць, або 58,7% (Додаток А.5). В установах Міністерства аграрної політики та продовольства України (МАПіП) було впроваджено 100% створеної за пріоритетами продукції – 329 одиниць, в установах НААН – 46,2%, або 549 одиниць. Серед створеної, а також створеної та впровадженої продукції за пріоритетами в цілому по Україні найбільшу частку становлять методи та теорії – відповідно 37,9 та 38,4%, найменшу – сорти рослин та породи тварин – відповідно 2,5 та 2,1%. В установах МАПіП у 2011 р. найбільшу частку створеної та впровадженої продукції за пріоритетами становила інша продукція – відповідно по 41,9%, найменшу частку – матеріали – відповідно по 0,9%. В установах НААН найбільшу частку створеної та впровадженої продукції за пріоритетами також становила інша продукція – відповідно 63,0 та 67,4%, найменшу – вироби –

відповідно 1,6 та 1,8%. Таким чином, в установах МАПіП було створено: 3,7% від загальної по Україні кількості науково-технічної продукції, в тому числі 3,2% виробів, 9,9% технологій, 0,6% матеріалів, 4,1% сортів рослин, порід тварин, 1,2% методів, теорій, 4,8% іншої продукції відповідно; впроваджено: 7,0% видів виробів, 16,0% технологій, 1,6% матеріалів, 8,2% сортів рослин, порід тварин, 2,0% методів, теорій, 7,3% іншої продукції відповідно. В установах НААН у 2011 р. було створено 13,2% від загальної кількості науково-технічної продукції по Україні, в тому числі 2,3% видів виробів, 3,1% технологій, 65,2% сортів рослин, порід тварин, 7,1% методів, теорій, 26,1% іншої продукції відповідно, а також впроваджено 2,7% видів виробів, 4,0% технологій, 66,4% сортів рослин, порід тварин, 3,4% методів, теорій, 19,6% інших видів продукції відповідно.

Більш наочно частка впровадженної науково-технічної продукції, створеної за пріоритетними напрямками в 2011 р., наведена на рис. 2.2.

Рис. 2.2. Частка впровадженної науково-технічної продукції, створеної за пріоритетними напрямками в 2011 р., %*

* Складено за даними Аналітичної довідки «Реалізація пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки та отримані результати у 2011 році» [351]

У 2012 р. загальний обсяг продукції за результатами наукових досліджень і науково-технічних розробок у розрізі її видів, створеної за пріоритетами, в цілому по Україні становив 12485 одиниць, впровадженої відповідно 7189 одиниць, або 57,6% (Додаток А.6). В установах МАПіП у 2012 р. було впроваджено 55,8% створеної за пріоритетами продукції – 120 одиниць, в установах НААН – 7,8%, або 106 одиниць. В установах МАПіП у 2012 р. найбільшу частку створеної та впровадженої продукції за пріоритетами становили методи та теорії – відповідно 71,2 та 71,7%, найменшу частку серед створеної продукції становили матеріали – 0,5%, серед впровадженої – були відсутні матеріали та інша продукція.

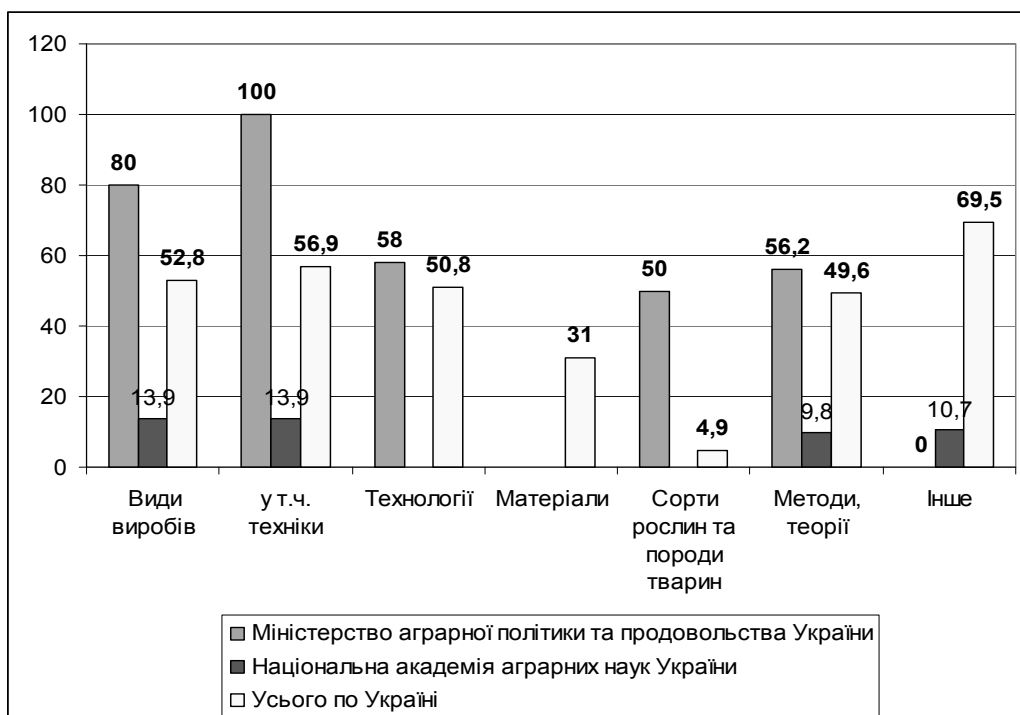
В установах НААН найбільшу частку створеної та впровадженої продукції за пріоритетами також становила інша продукція – відповідно 53,2 та 72,6%, найменшу серед створеної продукції становили матеріали – 2,0%, серед впровадженої продукції були відсутні технології, матеріали, сорти рослин та породи тварин.

У 2012 р. в установах МАПіП було створено та впроваджено лише по 1,7% від загальної кількості науково-технічної продукції по Україні, в тому числі створено 0,8% видів виробів, 3,9% технологій, 0,2% матеріалів, 0,7% сортів рослин, порід тварин, 4,1% методів, теорій, 0,1% інших видів продукції відповідно, а також впроваджено 1,2% видів виробів, 4,5% технологій, 6,7% сортів рослин, порід тварин, 4,2% інших видів продукції відповідно. В установах НААН у 2012 р. було створено 10,8% від загальної кількості науково-технічної продукції по Україні, в тому числі 5,5% видів виробів, 4,6% технологій, 3,6% матеріалів, 89,9% сортів рослин, порід тварин, 6,6% методів, теорій, 12,0% інших видів продукції відповідно, а також впроваджено лише 1,5% від загальної кількості науково-технічної продукції по Україні, в тому числі 1,5% видів виробів, 1,3% методів, теорій, 1,9% інших видів продукції відповідно.

Більш наочно частка впровадженої науково-технічної продукції, створеної за пріоритетними напрямками в 2012 р., наведена на рис. 2.3.

Серед створеної, а також створеної та впровадженої продукції за пріоритетами в цілому по Україні найбільшу частку в 2012 р. становила інша продукція – відповідно 48,1 та 58,0%, найменшу – сорти рослин та породи тварин – відповідно 2,5 та 0,2%. Загальний обсяг створеної за пріоритетами продукції в цілому по Україні в 2012 р. порівняно з 2011 р. збільшився на 38,6%, впровадженої продукції – на 35,9%, питома вага впровадженої продукції скоротилася на 1,2 в. п. В установах МАПіП обсяг створеної за

пріоритетами продукції, навпаки, скоротився на 34,7%, впровадженій продукції – на 63,5%, питома вага впровадженій продукції скоротилася на 44,2 в. п. В установах НААН загальний обсяг створеної за пріоритетами продукції в 2012 р. порівняно з 2011 р. збільшився на 13,9%, впровадженій продукції – навпаки, скоротився на 80,7%, питома вага впровадженій продукції скоротилася на 38,4 в. п.

Рис. 2.3. Частка впровадженій науково-технічній продукції, створеної за пріоритетними напрямками в 2012 р., %*

* Складено за даними Аналітичної довідки «Реалізація пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки та отримані результати у 2012 році» [352]

Відповідно до Закону України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» перелік пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки на період до 2020 р. включає фундаментальні наукові дослідження; інформаційні та комунікаційні технології; енергетику та енергоефективність; раціональне природокористування; науки про життя, нові технології профілактики та лікування найпоширеніших захворювань; нові речовини і матеріали [330]. В 2011 р. у межах фундаментальних досліджень в установах МАПіП (Додаток А.7) було створено та

впроваджено по 6 одиниць виробів (23,1% від загальної кількості за видом науково-технічної продукції), по 44 технології (39,3% відповідно), по 1 матеріалу (33,3% відповідно), по 1 одиниці сортів рослин, порід тварин (11,1% відповідно), по 16 методів, теорій (39,0% відповідно). В установах НААН в межах фундаментальних досліджень у 2011 р. було створено 144 сорти рослин, породи тварин (100% від загальної кількості за видом науково-технічної продукції), 242 метода, теорії (100% відповідно), 399 видів іншої науково-технічної продукції (53,3% відповідно); з них впроваджено 73 сорти рослин, породи тварин (100% відповідно), 68 методів, теорій (100% відповідно), 115 видів іншої науково-технічної продукції (31,1% відповідно).

За інформаційними та комунікаційними технологіями в установах МАПіП у 2011 р. було створено та впроваджено по 2 види виробів (7,7% від загальної кількості за видом науково-технічної продукції), по 3 технології (2,7% відповідно), по 5 методів, теорій (12,2% відповідно), по 28 інших видів науково-технічної продукції (20,3% відповідно). В установах НААН за даним пріоритетним напрямом розвитку науки і техніки створеної та впровадженої продукції в 2011 р. не було.

В межах енергетики та енергоефективності в установах МАПіП у 2011 р. було створено та впроваджено по 1 виду виробів (3,8% від загальної кількості за видом науково-технічної продукції), по 9 технологій (8,0% відповідно), по 3 метода, теорії (7,3% відповідно), по 30 видів інших науково-технічної продукції (21,7% відповідно). В установах НААН за даним напрямом пріоритетного розвитку науки і техніки в 2011 р. продукції не створювалось і не впроваджувалось.

За напрямом раціонального природокористування в установах МАПіП у 2011 р. було створено та впроваджено по 14 видів виробів (53,8% від загальної кількості за видом науково-технічної продукції), по 37 технологій (33,0% відповідно), по 2 матеріали (66,7% відповідно), по 8 сортів рослин, порід тварин (88,9% відповідно), по 7 методів, теорій (17,1% відповідно), по 25 видів іншої науково-технічної продукції (18,1% відповідно). В установах НААН відповідно створено: 39 видів виробів (6,7% відповідно), 27 технологій (6,2% відповідно), 7 матеріалів (2,1% відповідно), 12 сортів рослин, порід тварин (35,3% відповідно), 98 методів, теорій (9,4% відповідно), 81 видів іншої продукції (7,8% відповідно); впроваджено: 16 видів виробів (7,6% відповідно), 12 технологій (8,0% відповідно), 4 матеріали (6,7% відповідно), 7 сортів

рослин, порід тварин (100,0% відповідно), 52 методи, теорії (11,7% відповідно), 24 інших видів продукції (3,7% відповідно).

За пріоритетним напрямом «Науки про життя, нові технології профілактики та лікування найпоширеніших захворювань» в установах МАПіП у 2011 р. було створено та впроваджено по 3 види виробів (11,5% від загальної кількості за видом науково-технічної продукції), по 17 технологій (15,2% відповідно), по 10 методів, теорій (24,4% відповідно), по 25 видів іншої продукції (18,1% відповідно). В установах НААН за даним пріоритетним напрямом розвитку науки і техніки створеної та впровадженої продукції в 2011 р. не було.

За напрямом «Нові речовини і матеріали» в установах МАПіП у 2011 р. було створено та впроваджено по 2 технології (1,8% від загальної кількості за видом науково-технічної продукції), по 30 видів іншої продукції (21,7% відповідно). В установах НААН за даним пріоритетним напрямом розвитку науки і техніки створеної та впровадженої продукції в 2011 р. не було.

В 2012 р. за напрямом «Фундаментальні наукові дослідження» (Додаток А.8) в установах МАПіП було створено: 1 вид виробів (20,0% від загальної кількості за видом науково-технічної продукції), 2 технології (4,0% відповідно), 1 матеріал (100,0% відповідно), 16 методів, теорій (10,5% відповідно), 1 вид іншої продукції (25,0% відповідно); впроваджено: 2 технології (6,9% відповідно), 4 методи, теорії (4,7% відповідно). В установах НААН було створено відповідно 18 технологій (69,0% від загальної кількості за видом науково-технічної продукції), 276 сортів рослин, порід тварин (100,0% відповідно), 244 методи, теорії (100,0% відповідно), 252 інших видів робіт (35,0% відповідно); впроваджено 24 методи, теорії (100,0% відповідно), 34 інших видів продукції (44,2% відповідно).

За пріоритетним напрямом «Інформаційні та комунікаційні технології» в 2012 р. в установах МАПіП було створено лише 7 методів, теорій (4,6% від загальної кількості за видом науково-технічної продукції), впроваджено 4 метода, теорії (4,7% відповідно). Установи НААН за цим напрямом не працювали.

В межах енергетики та енергоефективності в 2012 р. в установах МАПіП було створено: 1 вид виробів (20,0% від загальної кількості за видом науково-технічної продукції), 1 технологію (2,0% відповідно), 3 види методів, теорій (2,0% відповідно), 3 види іншої продукції (75,0% відповідно); впроваджено: 1 вид виробів (25,0% відповідно), 3 методи, теорії (3,3% відповідно). Установи НААН участі у створенні та впровадженні науково-технічної продукції за цим пріоритетним напрямом не брали.

За напрямом раціонального природокористування в 2012 р. в установах МАПіП було створено: 3 види виробів (60,0% від загальної кількості за видом науково-технічної продукції), 40 технології (80,0% відповідно), 2 сорти рослин, породи тварин (100,0% відповідно), 89 методів, теорій (58,2% відповідно); впроваджено: 3 види виробів (75,0% відповідно), 22 технології (75,9% відповідно), 1 вид сортів рослин, порід тварин (100,0% відповідно), 52 методи, теорії (60,5% відповідно). В установах НААН у 2012 р. за пріоритетним напрямом «Раціональне природокористування» було створено 36 видів виробів (100,0% від загальної кількості за видом науково-технічної продукції), 40 технологій (31,0% відповідно), 19 матеріалів (100,0% відповідно), 468 видів іншої науково-технічної продукції (65,05% відповідно); впроваджено лише 5 видів виробів (100,0% відповідно), 43 види іншої продукції (55,8% відповідно).

В 2012 р. у науках про життя, нових технологіях профілактики та лікування найпоширеніших захворювань установами МАПіП було створено лише 7 технологій (14,0% від загальної кількості за видом науково-технічної продукції) та 38 методів, теорій (24,7% відповідно), при цьому впроваджено 5 технологій (17,2% відповідно) та 23 методи, теорії (26,7% відповідно). В установах НААН у 2012 р. створення та впровадження науково-технічної продукції за цим напрямом не було.

В 2012 р. нові речовини і матеріали як один з пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки не створювались та не впроваджувались в установах МАПіП, а також НААН.

Таким чином, у 2012 р. порівняно з 2011 р. значно скоротилася кількість видів науково-технічної продукції, яка створювалась та впроваджувалась за окремими пріоритетними напрямами розвитку науки і техніки установами МАПіП та НААН. Цей факт може бути пов'язаний з багатьма факторами, серед яких нерозвиненість інститутів інноваційного розвитку, відсутність відповідного попиту на науково-технічну продукцію з боку підприємництва, недостатній рівень відповідного наукового потенціалу тощо.

За даними Державного агентства з питань науки, інновацій та інформатизації (на даний час – Державного агентства з питань електронного урядування України) [352], у 2012 р. за галузевими середньостроковими пріоритетами інноваційною діяльністю займалися 94 інноваційноактивних підприємства НААН (55,6%), а також 9 підприємств МАПіП (5,3%). При цьому переважна кількість підвідомчих підприємств була представлена науковими установами

або ВНЗ, для яких суттєвим є фінансування за рахунок коштів державного бюджету: в НААН інноваційноактивних ВНЗ та наукових установ 43 (58,1%), в МАПіП – відповідно 6 (8,1%).

Загальний обсяг фінансування інноваційної діяльності за галузевими пріоритетами в 2012 р. становив 3032,14 млн. грн., у тому числі по НААН – 70,79 млн. грн., по МАПіП – 145,0 тис. грн. Установи НААН всі витрати на інноваційну діяльність здійснили за рахунок зароблених коштів – коштів спеціального фонду державного бюджету, МАПіП – на 37,9% – за рахунок загального фонду, на 62,1% – спеціального фонду державного бюджету.

В рамках фінансування інноваційної діяльності за галузевими пріоритетами на проведення НДДКР у 2012 р. витрачено в цілому лише 100,04 млн. грн., або 3,3% загального обсягу фінансування інноваційної діяльності за галузевими пріоритетами. Найвища питома вага витрат належить установам НААН – 62,82% загального обсягу витрат на НДДКР. За цим напрямом було виконано в цілому 984 НДДКР, з яких 816 – установами НААН.

Науково-дослідними установами НААН з метою комерціалізації результатів наукових досліджень значно активізувалась маркетингова діяльність, у результаті чого укладено близько 3 тисяч ліцензійних та 3049 господарських угод, за якими реалізовувалися елітне насіння рослин, молодняк сільськогосподарських тварин, посадковий матеріал тощо. Фінансування навчання та підготовки персоналу, маркетингу, реклами в установах НААН становило 7945,56 тис. грн., МАПіП – 90,0 тис. грн.

Фінансування інноваційної діяльності за галузевими пріоритетами у рамках стратегічних пріоритетних інноваційної діяльності установами НААН в 2012 р. становило 70,79 млн. грн., здійснювалось за рахунок спеціального фонду і було спрямовано на технологічне оновлення та розвиток агропромислового комплексу. В установах та організаціях МАПіП на технологічне оновлення та розвиток агропромислового комплексу було спрямовано 70,0 тис. грн. за рахунок спеціального фонду, на освоєння нових технологій транспортування енергії, впровадження енергоефективних, ресурсозберігаючих технологій, освоєння альтернативних джерел енергії – 75 тис. грн., в тому числі 55,0 тис. грн із загального фонду, а також 20,0 тис. грн. – із спеціального фонду.

У 2012 р. обсяг реалізованої інноваційної продукції (послуг) за галузевими пріоритетами становив в установах НААН 62,84 млн. грн., в МАПіП – відповідно 90,0 тис. грн. Тобто на кожну гривну, вкладену в

фінансування інноваційної діяльності за галузевими пріоритетами, в установах НААН було отримано 0,89 грн. реалізованої інноваційної продукції, в установах МАПіП – відповідно 0,62 грн.

В установах НААН кількість переданих нових технологій у 2012 р. становила 816 одиниць; в установах МАПіП було створено 6, використано 3 та передано 1 нових технологій. До спеціального фонду державного бюджету від передання нових технологій у 2012 р. надійшло 17035,10 тис. грн. (НААН – 99,7% та МАПіП – 0,3%) за 12-ма (11,4% від затверджених) галузевими пріоритетами стратегічного пріоритету IV Технологічне оновлення та розвиток агропромислового комплексу.

У 2013 р. бюджетні витрати на інноваційну діяльність та трансфер технологій за стратегічними пріоритетними напрямками інноваційної діяльності по НААН становили 52,38 млн. грн., по МАПіП – 39,41 млн. грн. Найбільша частка бюджетних коштів, як і у 2012 р. (42,8%), припадала на стратегічний пріоритет «Технологічне оновлення та розвиток агропромислового комплексу» – 44,7%. Цей напрям на 60,7% профінансовано установами НААН, на 38,8% – МАПіП. При цьому більшість коштів установ НААН (47141,49 тис. грн., або 90,0%) було виділено на 4 середньострокові пріоритети, а саме:

4.1. «Розроблення та впровадження технологій адаптивного ґрунтоохоронного землеробства» (9359,83 тис. грн., або 19,9%);

4.2. «Розроблення та впровадження технологій виробництва, збереження і переробки високоякісної рослинницької продукції» (29958,94 тис. грн., або 63,5%);

4.4. «Розроблення та впровадження технологій виробництва діагностикумів захворювань тварин і засобів їх захисту» (3567,42 тис. грн., або 7,6%);

4.7. «Розроблення та впровадження новітніх біотехнологій у рослинництві, тваринництві та ветеринарії» (4255,33 тис. грн., або 9,0%).

Установи МАПіП 84,5% коштів (28288,1 тис. грн.) спрямували за середньостроковим пріоритетом 4.1 «Розроблення та впровадження технологій адаптивного ґрунтоохоронного землеробства». У 2013 р. установами МАПіП було реалізовано інноваційні проекти:

– у рослинництві (проект АгроОлімп «Новітні техніко-технологічні рішення для диференційованої системи обробітку ґрунту і сівби при вирощуванні зернових культур»; проект Біотехнологія «Екологізація технологій, розширене відтворення родючості ґрунту, підвищення економічної ефективності вирощування сільськогосподарських культур»; проект «Біоенергетичний конвеєр»; проект «Агроперспектива»);

- у тваринництві (проект техніко-технологічного рішення молочної ферми на 50 корів; проект техніко-технологічного рішення відгодівельної ферми на 100 голів великої рогатої худоби; молочна ферма на 80 корів з поголів'ям молодняка).

Крім того, кошти були використані на проведення державних приймальних, кваліфікаційних, періодичних, типових, попередніх, сертифікаційних та реєстраційних видів випробувань 1117 одиниць сільськогосподарської техніки та видання 5-10 тис. примірників нормативної літератури.

У 2013 р. найбільша частка надходжень від передання технологій припадає на пріоритетний напрям «Технологічне оновлення та розвиток агропромислового комплексу», за яким передано 790 технологій з обсягом надходжень 16997,00 тис. грн. або 72,8% загального обсягу надходжень від передання технологій, з яких 789 технології вартістю 16985,90 тис. грн. передані на внутрішньому ринку і є новими для України, зокрема 754 технології передані НААН. Лідерами з трансферу є ННЦ «Інститут землеробства НААН», Інститут рослинництва ім. В.Я. Юр'єва, Інститут рису, ННЦ «Інститут ґрунтознавства та агрохімії ім. О.Н. Соколовського» та Селекційно-генетичний інститут – національний центр насіннєзнавства та сортовивчення. На кожен гривну, вкладену у фінансування цього пріоритетного напрямку, було отримано 0,2 грн. надходжень від передання технологій (у 2012 р. відповідно 0,89 грн., або в 4,5 рази більше).

Для сільськогосподарських товаровиробників, які здійснюють свою господарську діяльність у сучасних умовах на інноваційній основі, значний інтерес становлять діючі об'єкти права інтелектуальної власності науково-дослідних установ НААН, перелік яких на 01.01.2014 р. включає 3588 найменування (Додаток А.9). У спеціалізованій базі даних винаходів та корисних моделей Українського інституту промислової власності (УІПВ) зареєстровано 215 діючих патентів на винаходи та 913 на корисні моделі, 63 знаки для товарів та послуг, два промислові зразки та одне кваліфікаційне зазначення походження товару, 2363 сорти та гібриди рослин, 31 селекційне досягнення у тваринництві, власниками яких є науково-дослідні установи НААН. У Запорізькій області провідна науково-дослідна установа НААН – Інститут олійних культур – має у відповідному переліку 7 винаходів, 10 корисних моделей, 1 знак для товарів і послуг, 86 сортів та гібридів

Показовою є динаміка кількості зареєстрованих об'єктів права інтелектуальної власності. Так, кількість зареєстрованих винаходів

до 2004 р. включно становила 31 одиницю, була мінімальною в 2005 р. – 10 одиниць, максимальною – в 2008 р., 31 одиниці. В 2013 р. зареєстровано 25 винаходів, що становить 11,6% від їх загальної діючої кількості на 01.01.2014 р. За кількістю зареєстрованих корисних моделей спостерігається зростання: з 5 одиниць у 2005 р. до 229 одиниць у 2013 р. (25,1% від їх загальної діючої кількості на 01.01.2014 р.). Кількість зареєстрованих знаків для товарів та послуг за роками змінюється несуттєво, їхня мінімальна кількість була зареєстрована в 2006 р. – 2 одиниці, максимальна – в 2008 році – 10 одиниць. У 2013 р. було зареєстровано 4 знаки для товарів та послуг, або 6,3% від їхньої загальної діючої кількості на 01.01.2014 р. Серед сортів та гібридів 40,8% були зареєстровані до 2004 р. включно, максимальна їх кількість була зареєстрована в 2010 р. – 265 одиниць, мінімальна в 2012 р. – 24 одиниці. В 2013 р. зареєстровано 77 сортів та гібридів, або 3,3% від їхньої загальної діючої кількості на 01.01.2014 р. Серед селекційних досягнень в тваринництві 61,3% зареєстровано до 2004 р. включно, в 2011-2013 рр. їх не було. За змінами кількості реєстрацій об'єктів права інтелектуальної власності установ НААН спостерігаються суперечливі тенденції (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Тенденції зміни кількості реєстрацій об'єктів права інтелектуальної власності науково-дослідних установ НААН в 2005-2013 рр., одиниць*

Об'єкти права інтелектуальної власності	Лінія тренда	Коефіцієнти кореляції (R), детермінації (D)
Винаходи	$y = 0,7667x + 16,611$	R = 0,3288; D = 0,1081
Корисні моделі	$y = 24,283x - 20,972$	R = 0,9208; D = 0,8478
Знаки для товарів та послуг	$y = 0,15x + 3,6944$	R = 0,1789; D = 0,0320
Сорти та гібриди	$y = -10,217x + 206,64$	R = 0,3500; D = 0,1225
Всього	$y = 14,8x + 208,56$	R = 0,3975; D = 0,1580

*Розраховано за переліком Діючих об'єктів права інтелектуальної власності науково-дослідних установ НААН

Відповідно до рівнянь ліній тренду, за 2005-2013 рр. щорічне збільшення кількості реєстрацій винаходів, корисних моделей, знаків для товарів та послуг становило в середньому відповідно 0,77, 24,3 та 0,15 одиниць. Загальна кількість зареєстрованих об'єктів права інтелектуальної власності збільшувалась щорічно в середньому на 14,8 одиниць. Однак при цьому кількість зареєстрованих сортів

та гібридів щорічно, навпаки, скорочувалась в середньому на 10,2 одиниці, досягнення селекції в тваринництві за 2011-2013 рр. як об'єкт права інтелектуальної власності не реєструвалися. Тобто більш складні, матеріало- та трудомісткі види науково-технічної продукції все більш рідко стають результатами завершених наукових досліджень та перетворюються в інноваційні продукти.

Інноваційна діяльність в аграрному виробництві є головним фактором інтенсифікації сільського господарства, її основою. Показники табл. 2.7 відображають стан інтенсифікації сільського господарства на основі інноваційної діяльності як в середньому по Україні, так і в досліджуваній Запорізькій області за період 2010-2014 рр.

Таблиця 2.7

Інтенсифікація сільського господарства на основі інноваційної діяльності в 2010-2014 рр.*

Показники	Роки					Відхилення 2014 р. від 2010 р. (+, -)
	2010	2011	2012	2013	2014	
1	2	3	4	5	6	7
Рівень інтенсивності						
Обсяг фінансування виконання наукових та науково-технічних робіт за сільсько-господарськими науками, у розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь, грн.:						
Україна	1502,2	1545,9	1773,6	1531,9	1423,3	-78,9
Запорізька обл.	699,5	650,3	732,6	647,6	575,1	-124,4
Результат інтенсифікації						
Обсяг наукових та науково-технічних робіт за сільсько-господарськими науками, виконаних власними силами наукових організацій, у розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь, грн.:						

Продовж. табл. 2.7

1	2	3	4	5	6	7
Україна	1524,0	1574,8	1779,6	1546,0	1451,1	-72,9
Запорізька обл.	686,1	642,7	707,1	590,4	517,8	-168,3
Ефективність інтенсифікації						
Коефіцієнт співвідношення обсягу наукових та науково-технічних робіт						
за сільськогосподарськими науками, виконаних власними силами наукових організацій, та обсягу фінансування виконання наукових та науково-технічних робіт за сільськогосподарськими науками:						
Україна	1,015	1,019	1,003	1,010	1,020	+0,005
Запорізька обл.	0,981	0,988	0,965	0,912	0,901	-0,080

*Розраховано за даними Державної служби статистики України та Головного управління статистики Запорізької області

Аналіз даних свідчить про те, що результати інтенсифікації, як і її рівень, в 2014 р. порівняно з 2010 р. зменшуються. Так, в середньому по Україні обсяг фінансування виконання наукових та науково-технічних робіт за сільськогосподарськими науками, у розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь, з 1502,2 грн. у 2010 р. зменшився на 78,9 грн. і становив у 2014 р. 1423,3 грн. В Запорізькій області цей показник з 699,5 грн. у 2010 р. зменшився на 124,4 грн. до 575,1 грн. у 2014 р. При цьому зменшення показника обсягу наукових та науково-технічних робіт у сільськогосподарських науках, виконаних власними силами наукових організацій, у розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь становило в середньому по Україні 72,9 грн., у Запорізькій області – 168,3 грн. Як наслідок, коефіцієнт співвідношення обсягу наукових та науково-технічних робіт у сільськогосподарських науках, виконаних власними силами наукових організацій, та обсягу фінансування виконання наукових та науково-технічних робіт в сільськогосподарських науках по Україні з 1,015 в 2010 р.

збільшився на 0,005 до 1,02 в 2014 р. По Запорізькій області коефіцієнт співвідношення з 0,981 в 2010 році зменшився на 0,08 до 0,901 в 2014 р.

Порівняльний аналіз стану інтенсифікації сільського господарства в середньому по Україні та в Запорізькій області свідчить не на користь останньої. В 2010 р. рівень інтенсивності сільського господарства в Запорізькій області складав лише 46,6% від середнього по Україні, в 2014 р. – лише 40,4% від середнього по Україні. Результат інтенсифікації в Запорізькій області в 2010 р. складав лише 45% від середнього по Україні, в 2014 р. – 35,7%. Виявлено, що коефіцієнт співвідношення обсягу наукових та науково-технічних робіт у сільськогосподарських науках, виконаних власними силами наукових організацій, та обсягу фінансування виконання наукових та науково-технічних робіт у сільськогосподарських науках, запропонований для характеристики ефективності інтенсифікації, в Запорізькій області менше одиниці, до того ж зменшується, що є несприятливою тенденцією.

Стимування інноваційного розвитку сільського господарства Запорізької області пояснюється, насамперед, обмеженістю джерел його фінансування, що пов'язане з фінансово-економічною нестабільністю в державі та кризовим станом більшості підприємств, змушених забезпечувати реалізацію інноваційних процесів за рахунок власних коштів. Так, в 2014 р. фінансування інноваційної діяльності відбувалося в основному за рахунок власних коштів: по Україні на 64%, у Запорізькій області – на 97%. За рахунок державного бюджету в Україні фінансувалося 1,9% інноваційних витрат, у Запорізькій області – 0,5%, тобто державна підтримка інноваційної діяльності майже відсутня. Ця обставина, а також обмежений доступ сільськогосподарських підприємств до банківського кредитування, нерозвиненість венчурного та лізингового фінансування гальмують розвиток інноваційної діяльності, стримуючи процеси інтенсифікації сільського господарства.

Для подолання негативних наслідків слід вжити заходів щодо підвищення результативності інноваційної діяльності наукових установ, розвитку підприємництва як її джерела, удосконалення інституційного середовища розвитку цього виду діяльності в аграрному виробництві, розробки концептуальних положень забезпечення її здійснення в аграрній сфері, а також нових методичних підходів до оцінки ефективності інноваційної діяльності як основи всебічної інтенсифікації сільського господарства.

2.2. Інституційне забезпечення інноваційного розвитку аграрного виробництва

Виникнення й поглиблення проблем аграрної сфери значною мірою спричинено недостатнім розвитком інноваційної діяльності, її неадаптованістю до інституційного ринкового середовища, що призводить до нераціонального використання природних ресурсів, низького рівня конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників, зниження адаптивності суб'єктів внутрішнього продовольчого ринку до мінливого зовнішнього середовища. У цьому контексті невідкладним вбачається пошук ефективних шляхів розвитку інститутів інноваційної діяльності, орієнтованих на сучасні виклики глобального агропродовольчого ринку.

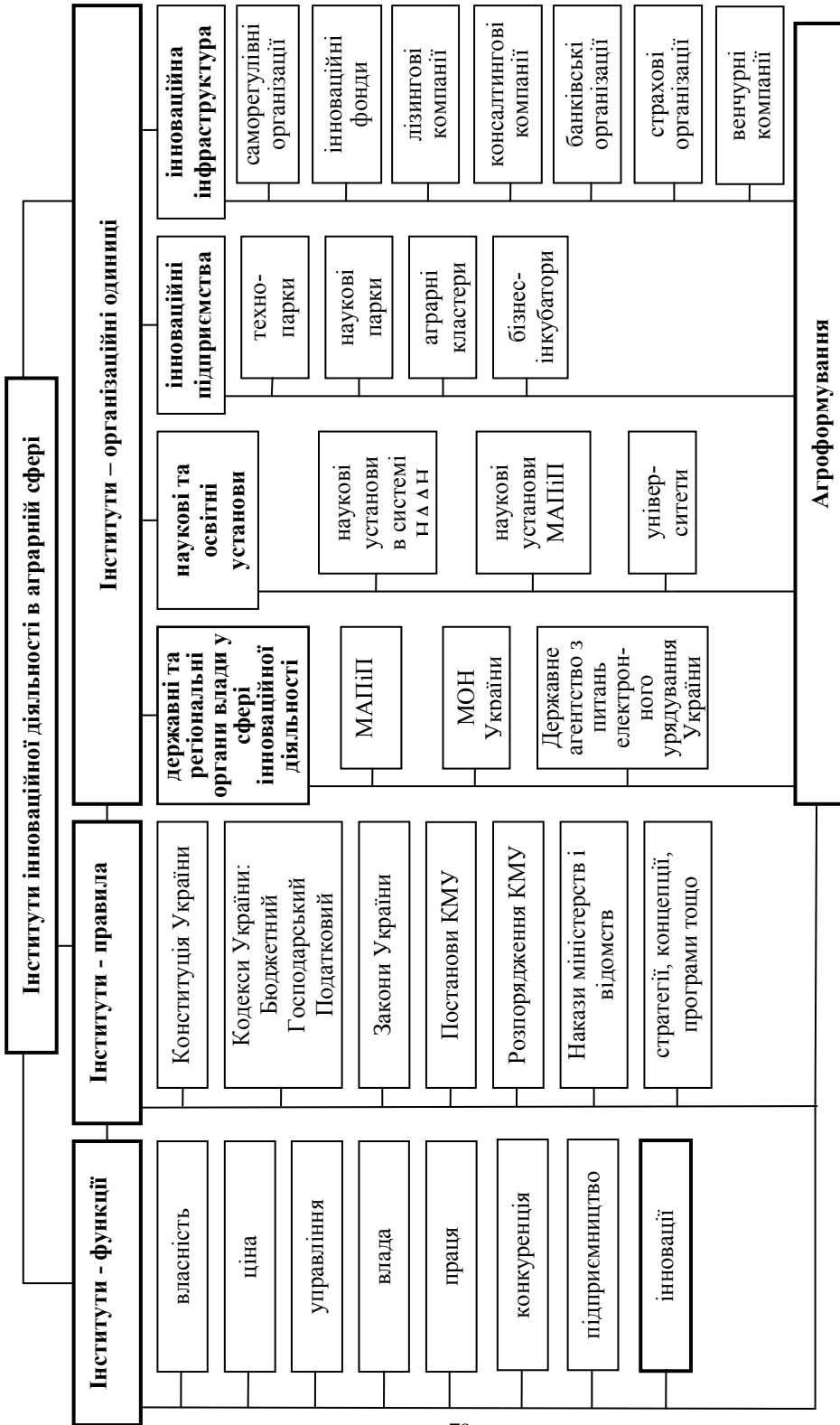
Як наголошує О. Шпикуляк, «інститути – це правила, відносно стійкі, сформовані традиціями суспільно-економічного буття організаційні одиниці та нормативно-правові акти, у тому числі економічного спрямування» [430, с. 150]. Разом з Л. Білосор та П. Павликом при вивченні структури ринку інноваційної продукції він підкреслює, що «...у цій структурі задіяні інститути-правила (інституції, норми, законодавчі акти); інститути-функції (власність, ціна, управління, влада, праця); інститути-організації (підприємства, наукові установи, технопарки) [168, с. 349-350].

Пропонуємо при визначенні сутності поняття «інститут» об'єднати елементи, які консолідують і спрямовують взаємодії індивідів в економіці – інститути-функції, інститути-правила та інститути-організаційні одиниці (рис. 2.4).

До інститутів-функцій відносяться власність, ціна, управління, влада, праця, конкуренція, підприємництво та інновації.

Власність – економічна категорія, яка відображає суспільні відносини щодо володіння, користування і розпорядження майном. Підтримуємо думку О. Шпикуляка про те, що на сучасному етапі потребують завершення модифікації інституту власності щодо землі, унормування інституту її капіталізації та ринку – на макрорівні, а також упорядкування відносин між власниками землі та майна і орендарями – на мікрорівні [430, с. 155].

Відповідно до Закону України «Про ціни та ціноутворення» [344], ціна – виражений у грошовій формі еквівалент одиниці товару. В аграрній сфері залишається вкрай актуальним питання вдосконалення цінового механізму щодо забезпечення справедливого перерозподілу доходів між учасниками продуктового ланцюга [430, с. 156].

Рис. 2.4. Інститути інноваційної діяльності в аграрній сфері*

* Сформовано за результатами проведених досліджень

Управління – це вид суспільної діяльності, який передбачає сукупність цілеспрямованих дій суб'єкта на об'єкт з метою досягнення визначеної цілі. Необхідно розробити науково обґрунтовані адміністративно-правові умови управління економічними процесами в аграрній сфері, спрямовані на створення організаційно-правової інфраструктури подолання кризових явищ, детінізації відносин і розвиток сільського господарства. Для цього необхідне оптимальне співвідношення ринкової саморегуляції, державного, громадського управління та місцевого самоврядування у сфері виробництва та реалізації сільськогосподарської продукції, що сприятиме створенню збалансованого адміністративно-правового підґрунтя управління, яке забезпечить належні економічні умови для подолання кризи й динамічного розвитку сільського господарства.

Влада – це здатність і можливість чинити вплив на діяльність, поведінку людей за допомогою певних засобів. В аграрній сфері актуальними є питання розробки та впровадження адекватної аграрної політики, спрямованої на розвиток конкурентоспроможного сільськогосподарського виробництва.

Праця – цілеспрямована діяльність людей зі створення матеріальних і духовних благ, необхідних для задоволення потреб кожного індивіда і суспільства в цілому [54]. На сьогодні в аграрній сфері, як і в економіці країни в цілому, залишається актуальним питання вдосконалення форм і систем організації та оплати праці.

Конкуренція – це економічний процес змагання, суперництва, боротьби між виробниками товарів та послуг за кращі, економічно вигідні умови виробництва та реалізації продукту. Для розбудови ринкових інститутів та створення сприятливого інституційного середовища аграрного бізнесу необхідні формування ефективної системи маркетингу, а також усунення монополізації каналів збуту сільськогосподарської продукції [430, с. 155].

Відповідно до Господарського Кодексу України (ГКУ), «господарська діяльність, що здійснюється для досягнення економічних і соціальних результатів та з метою одержання прибутку, є підприємництвом» [81]. Для його розвитку в аграрній сфері необхідні розробка методології і об'єктивний аналіз практики, виявлення переваг і недоліків різних видів підприємницьких структур, розробка пропозицій щодо підвищення ефективності їх функціонування, вдосконалення внутрішньогосподарських економічних відносин.

Закон України «Про інноваційну діяльність» [319] дає визначення ключовому поняттю «інновації» – це новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери.

Для реалізації інноваційного підходу щодо подальшого розвитку агропромислового виробництва необхідно встановлення ефективного законодавства в сфері інновацій, чому буде сприяти розвиток інститутів-правил інноваційної діяльності. Сучасна нормативно-правова база України стосовно науково-технічної та інноваційної діяльності включає Конституцію, Закони, Укази Президента, підзаконні акти у виді постанов Уряду, наказів та розпоряджень центральних органів виконавчої влади тощо, які визначають правові, економічні та організаційні засади державного регулювання інноваційної діяльності в Україні, встановлюють форми стимулювання державою інноваційних процесів.

Динаміка нормотворчої діяльності щодо наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності в Україні наведена в табл. 2.8. Так, за 2010-2013 рр. щодо наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності було розроблено 21 проект Законів України, 1 проект Постанов Верховної Ради України, 3 проекти Указів Президента України, 1 проект Розпоряджень Президента України, 41 проект Постанов Кабінету Міністрів України (КМУ), 18 проектів Розпоряджень КМУ, 10 проектів Наказів Міністерства освіти і науки України (МОН), 1 проект Наказів Держінформнауки. Було прийнято відповідно 5 Законів України, 9 Указів Президента України, 1 Розпорядження Президента України, 52 Постанови КМУ, 31 Розпорядження КМУ, 13 Наказів МОН, 31 Наказ Держінформнауки, 2 Розпорядження Держінформнауки, 1 Наказ Міністерства юстиції України. Тобто можна зробити висновок про те, що нормативно-правова база України стосовно науково-технічної та інноваційної діяльності постійно розвивається, доповнюється та корегується.

Провідне місце серед нормативно-правових актів займають норми Конституції України, Господарського кодексу України, а також Закони України «Про інноваційну діяльність», «Про інвестиційну діяльність», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про наукову і науково-технічну експертизу», «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» та ін.

Таблиця 2.8

**Динаміка нормотворчої діяльності щодо наукової,
науково-технічної та інноваційної діяльності в Україні***

Нормативно-правові акти	2010	2011	2012	2013	Разом за 2010-2013 рр.
Прийняті					
Закони України	1	3	1		4
Укази Президента України		2	5	2	9
Розпорядження Президента України				1	1
Постанови Кабінету Міністрів України	5	17	19	11	52
Розпорядження Кабінету Міністрів України	2	12	8	9	31
Накази Міністерства освіти і науки України		1	4	8	13
Накази Держінформнауки	9	9	6	7	31
Розпорядження Держінформнауки				2	2
Накази Міністерства юстиції України			1		1
Розроблені					
Проекти Законів України	4	4	5	8	21
Проекти Постанов Верховної Ради України				1	1
Проекти Указів Президента України			2	1	3
Проекти Розпоряджень Президента України				1	1
Проекти Постанов Кабінету Міністрів України	12	11	11	7	41
Проекти Розпоряджень Кабінету Міністрів України	4	2	6	6	18
Проекти Наказів Міністерства освіти і науки України		2	2	6	10
Проекти Наказів Держінформнауки				1	1

*Складено на основі Інформативно-аналітичних звітів про діяльність Державного агентства з питань науки, інновацій та інформатизації України у 2010-2013 роках [169-172]

В табл. 2.9 розглянуто перелік та стислий зміст основних Законів України щодо наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності, які визначають правові, організаційні та фінансові засади відповідної діяльності. Закон України «Про інноваційну діяльність» [319] дає визначення ключовим поняттям «інновації», «інноваційна діяльність», «інноваційний продукт», «інноваційна продукція», «інноваційний проект», «пріоритетний інноваційний проект», «інноваційне підприємство» та «інноваційна інфраструктура». Так, інноваційна діяльність – це діяльність, що спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоздатних товарів і послуг.

Таблиця 2.9

Зміст основних Законів України щодо наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності*

Назва	Зміст
Про інноваційну діяльність [319]	Визначає правові, економічні та організаційні засади державного регулювання інноваційної діяльності в Україні
Про інвестиційну діяльність [317]	Визначає загальні правові, економічні та соціальні умови інвестиційної діяльності на території України
Про наукову і науково-технічну діяльність [324]	Визначає правові, організаційні та фінансові засади функціонування системи заходів, спрямованих на створення умов для наукової і науково-технічної діяльності, а також забезпечення потреб суспільства і держави у технологічному розвитку
Про наукову і науково-технічну експертизу [325]	Визначає правові, організаційні і фінансові основи експертної діяльності в науково-технічній сфері, а також принципи регулювання суспільних відносин у галузі організації та проведення наукової та науково-технічної експертизи
Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки [330]	Визначає правові, фінансові та організаційні засади цілісної системи формування та реалізації пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки в Україні
Про державні цільові програми [289]	Визначає засади розроблення, затвердження та виконання державних цільових програм. Державна цільова програма - це комплекс взаємопов'язаних завдань і заходів, які спрямовані на розв'язання найважливіших проблем розвитку держави, окремих галузей економіки або адміністративно-територіальних одиниць, здійснюються з використанням коштів Державного бюджету України та узгоджені за строками виконання, складом виконавців, ресурсним забезпеченням

Назва	Зміст
Про науково-технічну інформацію [323]	Визначає сутність терміну «науково-технічна інформація», визначає суб'єкти його відносин, пояснює інформаційні ресурси як форму власності, описує основні завдання системи науково-технічної інформації
Про наукові парки [322]	Регулює правові, економічні, організаційні відносини, пов'язані із створенням та функціонуванням наукових парків, і спрямований на інтенсифікацію процесів розроблення, впровадження, виробництва інноваційних продуктів та інноваційної продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках
Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні [329]	Визначає напрями провадження інноваційної діяльності, що спрямовані на забезпечення економічної безпеки держави, створення високотехнологічної конкурентоспроможної екологічно чистої продукції, надання високоякісних послуг та збільшення експортного потенціалу держави з ефективним використанням вітчизняних та світових науково-технічних досягнень
Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків [335]	Визначає правові та економічні засади запровадження та функціонування спеціального режиму інвестиційної та інноваційної діяльності технологічних парків
Про індустріальні парки [318]	Визначає правові та організаційні засади створення і функціонування індустріальних парків на території України з метою забезпечення економічного розвитку та підвищення конкурентоспроможності територій, активізації інвестиційної діяльності, створення нових робочих місць, розвитку сучасної виробничої та ринкової інфраструктури
Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій [288]	Визначає правові, економічні, організаційні та фінансові засади державного регулювання діяльності у сфері трансферу технологій. Закон також спрямований на забезпечення ефективного використання науково-технічного та інтелектуального потенціалу України
Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні [332]	Визначає правові та економічні засади державної політики у сфері підтримки та розвитку малого і середнього підприємництва

*Складено за даними офіційного веб-порталу Верховної Ради України [262]

У Законі України «Про інвестиційну діяльність» [317] надається визначення інноваційної діяльності як засобу реалізації інвестицій.

Зокрема, у ст. 3 Закону вказано, що інноваційною діяльністю є сукупність заходів, спрямованих на створення, впровадження, поширення та реалізацію інновацій відповідно до Закону України «Про інноваційну діяльність» з метою отримання комерційного та/або соціального ефекту, які здійснюються шляхом реалізації інвестицій, вкладених в об'єкти інноваційної діяльності. В цьому ж Законі містяться загальні положення щодо здійснення інноваційної діяльності шляхом внесення інвестицій, так як об'єктами інвестиційної діяльності може бути будь-яке майно, в тому числі основні фонди і оборотні кошти в усіх галузях економіки, а так і в галузі агропромислового виробництва.

Правові, економічні та організаційні основи формування та реалізації інноваційної діяльності в Україні визначає Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» [323].

Його основна мета – це створення правової бази для забезпечення інноваційної моделі розвитку економіки шляхом концентрації ресурсів держави на пріоритетних напрямках науково-технічного оновлення виробництва, підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках.

Крім наведених в табл. 2.9 Законів України, в сучасних умовах для аграрної сфери особливої актуальності набуває Закон України «Про енергозбереження» [290], який здійснює правове регулювання відносин у сфері функціонування енергетичного господарства України, проектування, створення та впровадження наукових та конструкторських розробок, пов'язаних з підвищенням ефективності використання палива та енергії, інформаційного забезпечення народного господарства та населення з проблем енергозбереження, а також у сфері управління та контролю за використанням паливно-енергетичних ресурсів.

Закон України «Про безпечність та якість харчових продуктів» [284] регулює відносини між органами виконавчої влади, виробниками, продавцями (постачальниками) та споживачами харчових продуктів і визначає правовий порядок забезпечення безпечності та якості харчових продуктів, що виробляються, знаходяться в обігу, імпортуються, експортуються. На наш погляд, з розвитком технологічних засобів виробництва, інноваційних технологій необхідно висувати на перше місце безпечність харчових продуктів, забезпечувати пріоритети держави в зазначених напрямках.

Розвитку інноваційної діяльності в галузі рослинництва сприяють Закони України «Про охорону прав на сорти рослин» [327],

який застосовується для сортовивчення і охорони прав на сорти рослин усіх родів і видів рослин, «Про захист рослин» [315], який регулює правовідносини, пов'язані із захистом рослин сільськогосподарського та іншого призначення, визначає права і обов'язки підприємств, установ, організацій усіх форм власності та громадян, повноваження органів виконавчої влади і посадових осіб у цій сфері, «Про карантин рослин» [320], який визначає правові, організаційні та фінансово-економічні основи карантину рослин, повноваження органів державної влади, їх посадових осіб, права і обов'язки юридичних та фізичних осіб, спрямовані на запобігання занесенню та поширенню відсутніх на території України регульованих шкідливих організмів, і становить частину законодавства України щодо захисту життя та здоров'я рослин.

Впровадженню науково-практичних досягнень у галузі тваринництва сприяє Закон України «Про племінну справу у тваринництві» [328], який визначає права та обов'язки власників і споживачів племінних (генетичних) ресурсів, встановлює вимоги до якості та порядку використання цих ресурсів, а також Закон України «Про ідентифікацію та реєстрацію тварин» [316], який визначає організаційні і правові засади ідентифікації та реєстрації тварин з метою одержання оперативної та надійної інформації про поголів'я тварин щодо статі, віку, породи та їх місцезнаходження для поліпшення управління і прогнозування ринків продукції тваринництва та контролю за епізоотичною ситуацією в Україні.

Закон України «Про ветеринарну медицину» [285] встановлює вимоги щодо ветеринарно-санітарної якості та безпеки продукції тваринного, а на ринках – рослинного походження, охорони довкілля, а також повноваження державних органів, права і обов'язки юридичних та фізичних осіб у сфері забезпечення ветеринарного і епізоотичного благополуччя, карантину тварин, здійснення державного ветеринарно-санітарного контролю та нагляду. Вважаємо, що серед завдань щодо інноваційного спрямування цього Закону можна зазначити сприяння впровадженню у практику та широкому застосуванню досягнень наукової та практичної ветеринарної медицини.

Серед Постанов Верховної Ради України для подальшого розвитку інноваційної діяльності особливе значення має «Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів» [331], в якій наголошено на тому, що

поточна ситуація в інноваційній сфері робить нагальною розробку такої державної політики, яка забезпечувала б розширене відтворення об'єктної бази інноваційної діяльності та незворотний вплив інновацій на прискорений економічний розвиток країни.

В табл. 2.10 розглянуто перелік та стислий зміст основних Постанов КМУ щодо наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності. Серед нормативно-правових актів інноваційного спрямування, важливих для сільськогосподарського виробництва, можна виділити Постанову КМУ «Про затвердження Програми розвитку виробництва дизельного біопалива» [312], мета якої полягає у підвищенні рівня екологічної та енергетичної безпеки України, зменшенні залежності національної економіки від імпорту нафтопродуктів, забезпеченні аграрного сектору економіки та транспортної галузі дизельним біопаливом. Досягнути поставлені цілі можна саме за допомогою впровадження інноваційних технологій, в результаті реалізації окремих інноваційних проектів, а також інноваційної політики держави в цілому.

Постанова КМУ «Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року» [292] має за мету забезпечення життєздатності сільського господарства, його конкурентоспроможності на внутрішньому і зовнішньому ринку, гарантування продовольчої безпеки країни, збереження селянства як носія української ідентичності, культури і духовності. В тому числі, шляхом реалізації інноваційної політики держави та впровадження інноваційних проектів в сільській місцевості.

В Запорізькій області на виконання державних цільових програм в напрямі інноваційного розвитку аграрного виробництва у 2013-2014 рр. розроблені та затверджені:

- Регіональна програма розвитку водного господарства та екологічного оздоровлення басейну річки Дніпро в Запорізькій області на період до 2021 року (рішення обласної ради від 28.03.2013 № 29);

- Регіональна програма «Мала пекарня» на 2013-2017 роки (рішення обласної ради від 28.03.2013 № 25);

- Програма розвитку галузі молочного скотарства в сільськогосподарських підприємствах Запорізької області на 2014-2018 роки (рішення обласної ради від 20.03.2014 № 20);

- Програма збереження та відтворення родючості ґрунтів у Запорізькій області на 2014-2018 роки (рішення обласної ради від 20.03.2014 № 21).

Зміст основних Постанов Кабінету Міністрів України щодо наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності*

Назва	Зміст
Про затвердження Порядку формування і виконання замовлення на проведення фундаментальних наукових досліджень, прикладних наукових досліджень та виконання науково-технічних (експериментальних) розробок за рахунок коштів державного бюджету [311]	Визначає порядок формування і виконання замовлення на проведення фундаментальних наукових досліджень, прикладних наукових досліджень та виконання науково-технічних (експериментальних) розробок за рахунок коштів державного бюджету
Про затвердження переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 2015 року [295]	Визначає перелік пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 2015 року
Про затвердження Типового положення з планування, обліку і калькулювання собівартості науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт [314]	Визначає пункти типового положення з планування, обліку і калькулювання собівартості науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт
Про затвердження Положення про державну атестацію науково-дослідних (науково-технічних) установ [302]	Визначає положення про державну атестацію науково-дослідних (науково-технічних) установ
Про затвердження Методики оптимізації (атестації) бюджетних наукових установ, які повністю або частково фінансуються за рахунок коштів державного бюджету, та плану оптимізації (атестації) бюджетних наукових установ, які повністю або частково фінансуються за рахунок коштів державного бюджету [294]	Визначає методику оптимізації (атестації) бюджетних наукових установ, які повністю або частково фінансуються за рахунок коштів державного бюджету; план оптимізації (атестації) бюджетних наукових установ, які повністю або частково фінансуються за рахунок коштів державного бюджету
Про затвердження Положення про Державний реєстр наукових установ, яким надається підтримка держави [301]	Визначає положення про Державний реєстр наукових установ, яким надається підтримка держави
Про затвердження Порядку державної реєстрації інноваційних проектів і ведення Державного реєстру інноваційних проектів [305]	Визначає порядок державної реєстрації інноваційних проектів і ведення Державного реєстру інноваційних проектів

Назва	Зміст
Про затвердження Державної цільової економічної програми «Створення в Україні інноваційної інфраструктури» на 2009-2013 роки [291]	Постановляє затвердити Державну цільову економічну програму "Створення в Україні інноваційної інфраструктури" на 2009-2013 роки та почати її виконання в міру можливостей бюджетів усіх рівнів
Про утворення Державної інноваційної небанківської фінансово-кредитної установи «Фонд підтримки малого інноваційного бізнесу» [342]	Постановляє утворити Державну інноваційну небанківську фінансово-кредитну установу «Фонд підтримки малого інноваційного бізнесу» з віднесенням її до сфери управління Державного агентства з питань науки, інновацій та інформатизації та встановити положення її статуту
Деякі питання визначення середньострокових пріоритетних напрямів інноваційної діяльності загальнодержавного рівня на 2012-2016 роки [117]	Затверджує середньострокові пріоритетні напрями інноваційної діяльності загальнодержавного рівня на 2012-2016 роки
Деякі питання визначення середньострокових пріоритетних напрямів інноваційної діяльності галузевого рівня на 2012-2016 роки [118]	Затверджує середньострокові пріоритетні напрями інноваційної діяльності галузевого рівня на 2012-2016 роки
Про затвердження Порядку і напрямів використання коштів, одержаних у результаті трансферу технологій, створених за рахунок коштів державного бюджету [306]	Затверджує прядок і напрями використання коштів, одержаних у результаті трансферу технологій, створених за рахунок коштів державного бюджету
Про затвердження Програми розвитку інвестиційної та інноваційної діяльності в Україні [313]	Затверджує Програму розвитку інвестиційної та інноваційної діяльності в Україні, що додається

*Складено за даними офіційного веб-порталу Верховної Ради України [262]

Крім цього, розроблено проект Програми покращення роботи по відтворенню сільськогосподарських тварин в господарствах населення та сільгосппідприємствах Запорізької області для покращення селекційно-племінної роботи в галузі тваринництва.

В табл. 2.11 розглянуто перелік та стислий зміст основних Розпоряджень КМУ щодо наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності. Вважаємо, що актуальним для розвитку інноваційної діяльності в аграрній сфері є Розпорядження КМУ «Про

затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції реформування і розвитку аграрної освіти та науки на період до 2015 року» [300]. В його п. 11 ч.4 визначено завдання щодо забезпечення розв'язання пріоритетних завдань аграрної галузі, реалізацію інноваційних проектів, спрямованих на підвищення ефективності та результативності наукового забезпечення розвитку виробництва, зберігання, переробку, реалізацію агропродовольчої продукції на внутрішньому та зовнішньому ринку, розвиток соціальної інфраструктури в сільській місцевості, створення екологічно безпечних умов для життєдіяльності населення, збереження навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів, особливо земель сільськогосподарського призначення.

Таблиця 2.11

Зміст основних Розпоряджень Кабінету Міністрів України щодо наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності*

Назва	Зміст
Про затвердження плану заходів із залучення молодих учених до роботи в наукових установах та вищих навчальних закладах [296]	Затверджує план заходів із залучення молодих учених до роботи в наукових установах та вищих навчальних закладах, що додається
Про схвалення Концепції реформування системи фінансування та управління науковою і науково-технічною діяльністю [339]	Схвалює концепцію реформування системи фінансування та управління науковою і науково-технічною діяльністю та постановляє встановити план заходів щодо цієї концепції
Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції реформування системи фінансування та управління науковою і науково-технічною діяльністю на період до 2017 року [298]	Затверджує план заходів щодо реалізації Концепції реформування системи фінансування та управління науковою і науково-технічною діяльністю на період до 2017 року та постановляє перейти до його виконання на всіх рівнях
Про схвалення Концепції розвитку національної інноваційної системи [340]	Схвалює концепцію розвитку національної інноваційної системи та постановляє міністерствам на відомствам створити плани, щодо її реалізації
Про утворення державної наукової установи «Державний інститут науково-технічної та інноваційної експертизи» [343]	Постановляє утворити державну наукову установу «Державний інститут науково-технічної та інноваційної експертизи» на базі державного підприємства «Український державний центр науково-технічної та інноваційної експертизи», що реорганізується шляхом перетворення, та визначити статут організації

Назва	Зміст
Про схвалення Концепції Загальнодержавної програми розвитку малого і середнього підприємництва на 2014-2024 роки [337]	Схвалює концепцію Загальнодержавної програми розвитку малого і середнього підприємництва на 2014-2024 роки. Визначає Державну службу з питань регуляторної політики та розвитку підприємництва державним замовником програми
Про сприяння створенню і діяльності бізнес-центрів та бізнес-інкубаторів [336]	Визначає організації, що відповідають за сприяння створенню і діяльності бізнес-центрів та бізнес-інкубаторів
Про схвалення Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року [341]	Схвалює стратегію розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року
Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції реформування державної політики в інноваційній сфері на період до 2014 року [299]	Затверджує план заходів щодо реалізації Концепції реформування державної політики в інноваційній сфері на період до 2014 року та визначає терміни подачі звітності щодо його реалізації
Про схвалення Концепції реформування державної політики в інноваційній сфері [338]	Схвалює концепцію реформування державної політики в інноваційній сфері та визначає відповідальні організації, що мають створити план її виконання
Про затвердження плану заходів на 2010-2011 роки із створення інноваційно-технологічного кластера «Сорочинський ярмарок» для сприяння розвитку сільських територій [297]	Затверджує план заходів на 2010-2011 роки із створення інноваційно-технологічного кластера «Сорочинський ярмарок» для сприяння розвитку сільських територій, що додається та постановляє забезпечити його фінансування на всіх рівнях
Про впровадження кластерної моделі розвитку народних художніх промислів [287]	Визначає Івано-Франківську область, на території якої створено кластер народних художніх промислів «Сузір'я», базовою для впровадження кластерної моделі розвитку таких промислів з наступним поширенням досвіду створення кластерів в інших регіонах України

*Складено за даними офіційного веб-порталу Верховної Ради України [262]

В табл. 2.12 розглянуті важливі Накази МОН щодо наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності. Наведені накази затверджують відповідні порядки державної підтримки та оцінки розвитку наукових установ.

В табл. 2.13 розглянуто перелік та стислий зміст основних Наказів Державного агентства з питань електронного урядування України щодо наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності,

а також інформатизації, формування і використання національних електронних інформаційних ресурсів, створення умов для розвитку інформаційного суспільства в цілому.

Таблиця 2.12

**Зміст основних Наказів МОН щодо наукової,
науково-технічної та інноваційної діяльності***

Назва	Зміст
Про затвердження Порядку надання відомостей про основні результати наукової, науково-технічної, інноваційної діяльності та у сфері трансферу технологій [307]	Затверджує порядок надання відомостей про основні результати наукової, науково-технічної, інноваційної діяльності та у сфері трансферу технологій
Про затвердження Порядку проведення конкурсу наукових і науково-технічних проєктів за державною цільовою програмою за рахунок загального фонду державного бюджету [310]	Затверджує порядок проведення конкурсу наукових і науково-технічних проєктів за державною цільовою програмою за рахунок загального фонду державного бюджету
Про затвердження Порядку оцінки розвитку діяльності наукової установи [308]	Затверджує порядок оцінки розвитку діяльності наукової установи
Про затвердження Порядку включення до Державного реєстру наукових установ, яким надається підтримка держави [304]	Затверджує порядок включення до Державного реєстру наукових установ, яким надається підтримка держави

*Складено за даними офіційного веб-порталу Верховної Ради України [262]

Інститути – організаційні одиниці умовно можна поділити на чотири основні групи: державні та регіональні органи влади у сфері інноваційної діяльності, наукові та освітні установи, інноваційні підприємства, інноваційна інфраструктура.

Державні та регіональні органи влади у сфері інноваційної діяльності в аграрному виробництві включають Міністерство аграрної політики та продовольства України, Міністерство освіти і науки України, Державне агентство з питань електронного урядування України тощо.

Міністерство аграрної політики та продовольства України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади з питань формування та забезпечення реалізації державної аграрної політики, політики у сфері сільського господарства та з питань продовольчої безпеки держави [277].

Зміст основних Наказів Державного агентства з питань електронного урядування України щодо наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності*

Назва	Зміст
Про скасування державної реєстрації проектів технопарків [334]	Наказує скасування державної реєстрації технопарків, для яких закінчився термін дії спеціального режиму інноваційної діяльності, визначає осіб, що мають контролювати цей процес
Державний реєстр наукових установ, яким надається підтримка держави [116]	Визначає процедуру включення організацій до реєстру установ, що потребують підтримки держави

*Складено за даними офіційного веб-порталу Верховної Ради України [262]

Міністерство освіти і науки України входить до системи органів виконавчої влади і є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади із забезпечення формування та реалізації державної політики у сферах освіти і науки, інтелектуальної власності, наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності, інформатизації, формування і використання національних електронних інформаційних ресурсів, створення умов для розвитку інформаційного суспільства, а також у сфері здійснення державного нагляду (контролю) за діяльністю навчальних закладів незалежно від їх підпорядкування і форми власності [278].

Державне агентство з питань електронного урядування України входить до системи органів виконавчої влади та утворюється для реалізації державної політики у сфері наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності, трансферу технологій, інформатизації, формування і використання національних електронних інформаційних ресурсів, створення умов для розвитку інформаційного суспільства [276].

Наукові та освітні установи як частина інститутів – організаційних одиниць – включає наукові установи в системі НААН, наукові установи МАПіП, а також університети аграрного спрямування.

Відповідно до Аналітичної довідки до Звіту про використання коштів Державного бюджету України Національною академією аграрних наук України за 2013 рік, до складу наукового потенціалу НААН входить 44 наукові установи, в тому числі 12 – національних наукових центрів (ННЦ) (в т.ч. Національний інститут винограду і

вина «Магарач» та Національна наукова сільськогосподарська бібліотека), 31 інститут та Біосферний заповідник «Асканія – Нова» ім. Ф.Е. Фальц-Фейна. Крім того, Державне видавництво «Аграрна наука», Гуртожиток-готель аспірантів та ін.; 51 дослідна станція та інші науково-дослідні установи знаходяться у підпорядкуванні інститутів і центрів. До сфери наукової координації (відання) Академії входять також ЗАТ «Інститут інноваційного провайдингу» і ТДВ «Інститут обліку і фінансів» [7].

Міністерству аграрної політики та продовольства України станом на 15.01.2013 р. було підпорядковано 20 вищих навчальних заклади III-IV рівнів акредитації, в тому числі 18 університетів (з них 12 національних), 2 академії, 24 вищих навчальних заклади I-II рівнів акредитації, в тому числі 12 коледжів та 12 технікумів, а також 34 навчальних закладів (підрозділів) післядипломної освіти. Всі вони стають регіональними осередками розвитку науки та освіти, інноваційного забезпечення агропромислового виробництва.

Крім цього, МАПіП підпорядковано 34 науково-дослідних установи, в тому числі 3 з Департаменту науково-освітнього забезпечення АПВ та розвитку сільських територій, 6 з Департаменту землеробства, 4 з Державної сільськогосподарської інспекції України, 8 з Департаменту продовольства, 1 з Департаменту правової та законопроектної роботи, 4 з Державної ветеринарної та фітосанітарної служби України, 5 з Державного агентства рибного господарства України, 1 з Державного агентства земельних ресурсів України, 2 з Державного агентства лісових ресурсів України.

Науково-дослідні, науково-технічні установи усіх форм власності та вищі навчальні заклади III-IV рівня акредитації усіх форм власності, діяльність яких має важливе значення для розвитку науки, економіки і виробництва, включаються до Державного реєстру наукових установ, яким надається підтримка держави.

На виконання пунктів 3, 4, 7 «Положення про Державний реєстр наукових установ, яким надається підтримка держави», затвердженого Постановою КМУ від 23 квітня 2001 року № 380 [301], станом на 31.12.2002 р. до Реєстру в цілому по Україні було включено 54 наукових установи (Додаток А.10), в тому числі 33 ВНЗ (з них 3 аграрних), 15 науково-дослідних інститутів, конструкторських бюро (з них 1 аграрні), 4 наукових центрів, навчально-наукових комплексів. Найбільша кількість наукових установ, яким надається підтримка держави, була зареєстрована в м. Київ (20 установ). Жодної відповідної наукової установи не зареєстровано в Закарпатській,

Запорізькій, Івано-Франківській, Полтавській, Рівненській, Сумській, Херсонській та Чернігівській областях.

На 31.12.2013 р. загальна кількість наукових установ, яким надається підтримка держави (Додаток А.11), в цілому по Україні збільшилась в 5,6 рази і становила 303 одиниці, в тому числі 49 вищих навчальних закладів (ВНЗ) (з них 5 аграрних), 214 науково-дослідних інститути, конструкторських бюро (з них 31 аграрні), 24 наукових центрів, навчально-наукових комплексів (з них 6 аграрних), 3 сільськогосподарські дослідні станції. В м. Київ зареєстровано 155 відповідних установ, у Харківській області 40 установ, у Львівській області 18 установ. Без відповідних установ залишилися Волинська, Рівненська, Хмельницька та Черкаська області. В Запорізькій області станом на 31.12.2013 р. 7 відповідних наукових установ.

Відповідно до Розпорядження Президента України «Про наукові об'єкти, що становлять національне надбання» [321], Постанова КМУ «Про затвердження Положення про порядок визначення наукових об'єктів, що становлять національне надбання» [303] з метою збереження та забезпечення належного функціонування унікальних наукових об'єктів, що не піддаються відтворенню, втрата або руйнація яких матиме негативні наслідки для розвитку науки та суспільства, в Україні запроваджено Державний реєстр наукових об'єктів, що становлять національне надбання. В НААН функціонують 13 наукових об'єктів, які мають статус національного надбання, а саме:

– ампулографічна колекція та колекція штамів промислово цінних мікроорганізмів для виноробства (Національний інститут винограду і вина «Магарач»);

– арборетум Нікітського ботанічного саду – ННЦ (Нікітський ботанічний сад – ННЦ);

– банк генетичних ресурсів рослин України (Інститут рослинництва імені В. Я. Юр'єва НААН);

– банк штамів мікроорганізмів для потреб ветеринарної медицини (Інститут ветеринарної медицини НААН);

– колекція корисних ґрунтових мікроорганізмів для підвищення врожайності сільськогосподарських культур (Інститут сільськогосподарської мікробіології та агропромислового виробництва НААН);

– банк генетичних ресурсів сільськогосподарських тварин (Інститут розведення і генетики тварин НААН);

– колекція тварин зоопарку Біосферного заповідника «Асканія-Нова» (Біосферний заповідник «Асканія-Нова» імені Ф. Е. Фальц-Фейна НААН);

– банк моноспецифічних імунодіагностикумів (Інститут тваринництва НААН);

– колекція культур клітин для ветеринарної медицини і біотехнології (ННЦ «Інститут експериментальної і клінічної ветеринарної медицини»);

– колекція генетичних ресурсів шовковичного шовкопряда (ННЦ «Інститут експериментальної і клінічної ветеринарної медицини»);

– Кримська колекція гербарію Нікітського ботанічного саду – (Нікітський ботанічний сад – ННЦ);

– колекція генофонду шовковиці (ННЦ «Інститут експериментальної і клінічної ветеринарної медицини»);

– фонд видань на сільськогосподарську тематику, виданих у XIX ст. (Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН).

В цілому Державний реєстр наукових об'єктів, що становлять національне надбання, налічує 127 об'єктів, які мають унікальну цінність і є невід'ємною частиною української та всесвітньої науково-культурної спадщини.

До інноваційних підприємств як частини інститутів – організаційних одиниць відповідно до Закону України «Про інноваційну діяльність» [319] належать технопарки, наукові парки, технополіси, інноваційні бізнес-інкубатори, тощо. Відповідно до Державної цільової економічної програми «Створення в Україні інноваційної інфраструктури на 2009 – 2013 роки», затвердженої Постановою КМУ [291], значна увага повинна була приділятися створенню інноваційних структур для активізації інноваційної активності малого і середнього бізнесу, вузівської та академічної науки. Але за весь період реалізація її заходів з державного бюджету не фінансувалася [171], що призводило до мінімальної участі місцевих бюджетів у фінансуванні Програми. Це стало основною причиною невиконання частини програмних заходів та її результативних показників. За період реалізації Програми сформовано лише окремі інноваційні структури, зокрема: 24 центри інновацій та трансферу технологій; 108 наукових, навчальних центрів; 34 навчальних-науково-виробничих комплекси; 1 інвестиційний (інноваційний) венчурний фонд; 6 небанківських-фінансово-кредитних установ; 27 науково-впроваджувальних підприємств; 7 консультаційних центрів з питань інноваційної

діяльності; 10 інноваційно-технологічних (інноваційних) кластерів; 22 інноваційних центри; 23 інноваційних бізнес-інкубатори; 38 центрів комерціалізації об'єктів права інтелектуальної власності; 17 підприємств (установи, відділи) системи НТІ; 1 індустріальний парк; 8 національних контактних пунктів Сьомої рамкової програми ЄС з досліджень та технологічного розвитку; 9 наукових парків; 27 регіональних центрів з інвестицій та розвитку; 7 громадських організацій (рад) з питань інноваційної діяльності; 61 інша інноваційна структура; 12 технологічних парків.

Основними організаційними формами інноваційних підприємств, які у тій чи іншій мірі розвинуті на сьогодні в аграрній сфері України, є насамперед технопарки та аграрні кластери.

Відповідно до Закону України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків», «технологічний парк (технопарк) – юридична особа або група юридичних осіб, що діють відповідно до договору про спільну діяльність без створення юридичної особи та без об'єднання вкладів з метою створення організаційних засад виконання проектів технологічних парків з виробничого впровадження наукоємних розробок, високих технологій та забезпечення промислового випуску конкурентоспроможної на світовому ринку продукції» [335]. Переваги аграрних технопарків полягають у тому, що вони дозволяють здійснювати апробацію наукових розробок та їх адаптацію до зональних умов та вимог сільськогосподарського виробництва. До їх складу можуть бути залучені регіональні науково-дослідні інститути, місцеві університети аграрного профілю, дорадчі, науково-виробничі установи тощо. За інформацією Державного агентства з питань науки, інновацій та інформатизації, в агросекторі України зареєстровано єдиний технологічний парк «Агротехнопарк», створений на базі Національного університету харчових технологій. Пріоритетними напрямками його діяльності визначено:

- системи і технології захисту, відновлення і підвищення родючості ґрунтів, точного землеробства, мінімального обробітку, органічного збагачення та мікробіологічного синтезу, що забезпечують збереження навколишнього природного середовища;

- високопродуктивні технологічні комплекси, техніка та засоби механізації для галузей сільського господарства, переробної та харчової промисловості;

- технології і обладнання для високопродуктивної селекційної діяльності в рослинництві, тваринництві, птахівництві та риборицтві;

– нові біопрепарати та засоби захисту рослин і тварин, обладнання і технології їх виробництва;

– комплекси, обладнання і технологічні процеси зберігання та глибокої переробки сировини рослинного і тваринного походження, нова продукція та матеріали, харчові продукти з високими оздоровчо-профілактичними властивостями;

– виробництво, обладнання і технологічні процеси переробки та утилізації відходів, альтернативні джерела енергії та енергетична сировина в агропромисловому комплексі.

На жаль, в Переліку чинних проектів, що реалізуються за пріоритетними напрямками діяльності технологічних парків, що включені до державного реєстру, немає проектів «Агротехпарку», можна зробити висновок, що він реально не функціонує.

Нерозвиненість технологічних парків в аграрній сфері пов'язана передусім із низькою фінансовою спроможністю більшості сільгоспвиробників – потенційних замовників продукції технопарків (за підсумками 2012 р. лише 30,5% сільгосппідприємств одержали чистий дохід (виручку) від реалізації сільськогосподарської продукції і послуг на суму 10 млн. грн і більше), а також відсутністю спеціального Закону України, який би регламентував здійснення венчурної діяльності. Так, проект Закону України «Про венчурну діяльність в інноваційній сфері» (реєстр. № 1082), поданий на розгляд до Верховної Ради України 30.11.2007 р., 07.07.2011 р. знято з розгляду.

Кластер – це територіально-галузеве добровільне об'єднання підприємницьких структур, які тісно співробітничать із науковими установами й органами місцевої влади з метою підвищення конкурентноздатності власної продукції й економічного зростання регіону [60]. В аграрній сфері на основі розвитку аграрних кластерів для підприємців на основі спеціалізації та концентрації виробництва, залучення інноваційних розробок науково-дослідних установ, формування замкнених циклів виробництва забезпечується підвищення конкурентоспроможності і прибутковості продукції, а на державному рівні за рахунок облаштування сільських територій із сучасною агросервісною, агропромисловою, житловою та культурними зонами (у вигляді агромістечок) досягається стабільний соціально-економічний розвиток регіону [208, с. 57].

В Україні створені і функціонують такі аграрні кластери, як туристично-рекреаційний кластер «Гоголівські місця Полтавщини» у Полтавській області (сільський зелений туризм); кластер еко-агротуризму «Оберіг» у Хмельницькій області (сільський зелений

туризм); регіональний кластер виробників екологічної продукції у Полтавській області (органічне виробництво); фруктовий кластер «Подільське яблуко» у Хмельницькій області (вузькоспеціалізоване виробництво певного виду продукції); кластер «Натуральне молоко» у Рівненській області (вузькоспеціалізоване виробництво певного виду продукції); регіональний агропромисловий інноваційний кластер «Агроінновації» у Рівненській області (інноваційна діяльність).

На жаль, внаслідок відсутності необхідних інтеграційних зв'язків між виробниками сільськогосподарської продукції, переробними підприємствами і науковими установами, а також неготовністю більшості аграріїв бути ініціаторами формування агрокластерів, їх кількість незначна.

Важливе значення для розвитку інноваційної діяльності в аграрній сфері мають інститути, які представлені інноваційною інфраструктурою, до об'єктів якої можна віднести саморегульвні організації. Відповідно до Проекту Закону України «Про саморегульвні організації», останні створюються з метою сприяння здійсненню підприємницької та/або професійної діяльності, підвищення якості товарів, робіт, послуг, створенню та підтримці високих стандартів підприємницької та/або професійної діяльності, забезпечення ефективної взаємодії між суб'єктами, які здійснюють підприємницьку і професійну діяльність, та органами державної влади [333].

В аграрній сфері України саморегульвні організації представлені:

– галузевими об'єднаннями суб'єктів господарювання за зазначеним видом економічної діяльності в агропродовольчій сфері (Національна спілка сільськогосподарських кооперативів України, Національна асоціація дорадчих служб України, Національна асоціація кредитних спілок України, Союз аграрних бірж України);

– міжгалузевими об'єднаннями первинних виробників сільськогосподарської продукції із зазначеними організаційно-правовими формами та інших суб'єктів господарювання із зазначеними видами економічної діяльності в галузях агропродовольчої сфери (Всеукраїнський союз сільськогосподарських підприємств, Асоціація фермерів і землевласників України, НААН, Українська аграрна конфедерація, Національна сільськогосподарська палата України);

– продуктовими об'єднаннями за видами продукції (послуг) агропродовольчого ринку (понад 30 об'єднань, до яких входять зацікавлені первинні сільгоспвиробники);

– Вищою сільськогосподарською Радою (Аграрною палатою) з її територіальними відділеннями.

Саморегулівні організації в агропродовольчій сфері мають виступати, з одного боку, як агенти сільгоспвиробників, що надають їм послуги з представництва інтересів перед державою, а також інфраструктурні й маркетингові послуги з просування сільгосппродукції на ринок, з іншого боку, як агенти держави, яким передається частина управлінських повноважень до реалізації державної аграрної політики [209, с. 23].

Отже, особливістю нинішнього етапу розвитку науково-технічного прогресу є розбудова інститутів інноваційної діяльності. Це сприяє прискоренню інноваційних процесів, більш швидкому опануванню суспільством результатів інноваційної діяльності та комерційному успіхові всіх її учасників. Досвід економічно розвинутих країн підтверджує, що еволюційний процес в інноваційної діяльності здійснюється саме через інститути, які тягнуть за собою модернізацію, структурну перебудову та розвиток підприємництва, як джерела інноваційної діяльності, та науки, як джерела інноваційного продукту.

2.3. Розвиток аграрного підприємництва як джерела інноваційної діяльності

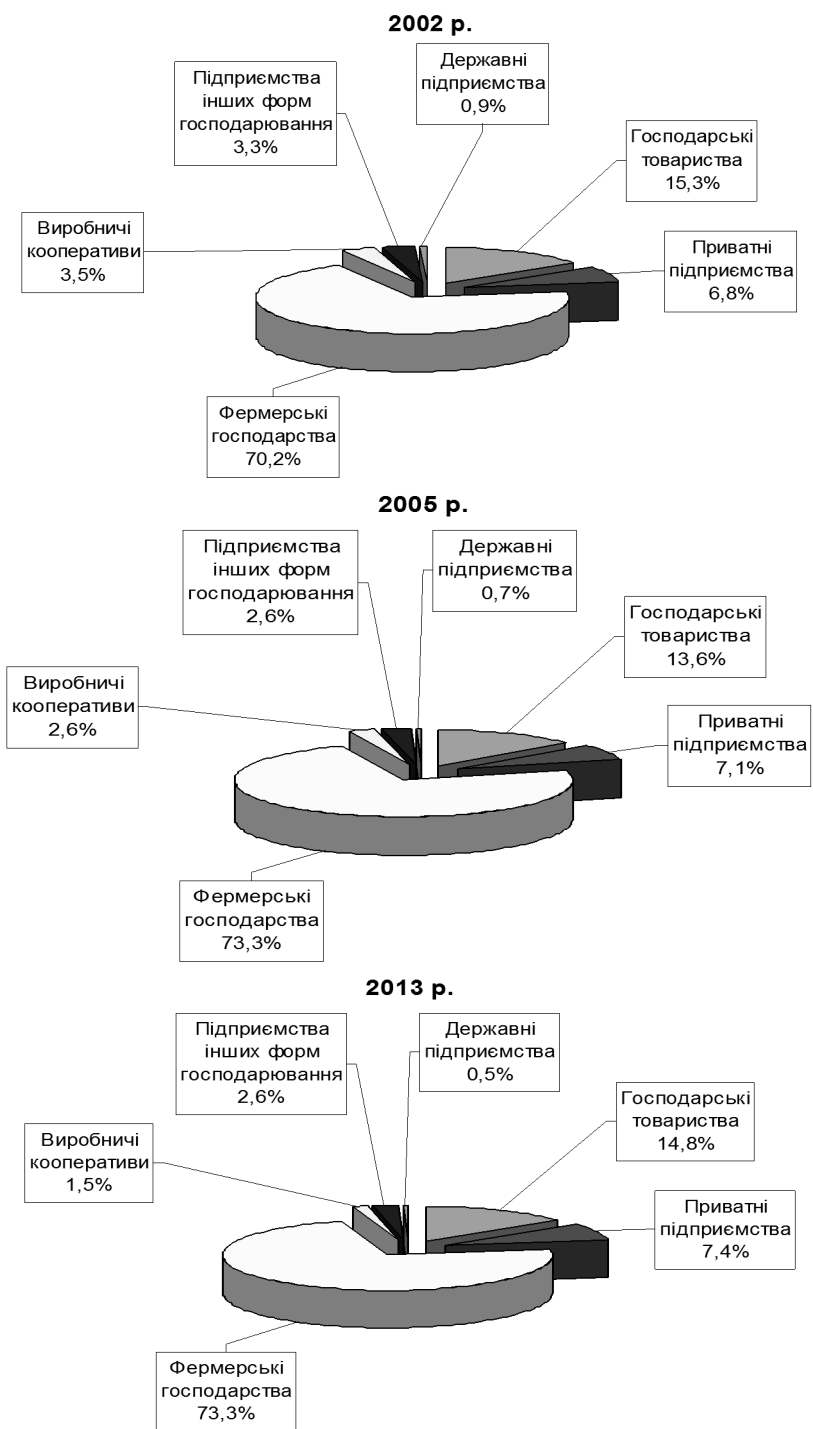
В сучасних умовах особлива увага приділяється підприємницькій діяльності як основі для інноваційної діяльності, в тому числі і в аграрній сфері. Підприємництво сприяє виявленню невикористаних резервів зростання продуктивності праці та інших економічних показників за рахунок орієнтації на кінцевий результат та впровадження останніх науково-технічних досягнень. Саме тому дослідження різних аспектів підприємницької діяльності як головного джерела інноваційної діяльності набуває актуальності.

Економічна діяльність в сільському господарстві України здійснюється суб'єктами різних організаційно-правових форм господарювання (Додаток А.12). В 2013 р. порівняно з 2002 р. їх загальна кількість зменшилась на 8,7% і становила 55630 одиниць, в тому числі приватних підприємств 4095 одиниць, фермерських господарств 40752 одиниць, господарських товариств – 8245 одиниць, підприємств інших форм господарювання – 1460 одиниць, державних підприємств – 269 одиниць, виробничих кооперативів – 809 одиниць. На рис 2.5 наведена питома вага діючих суб'єктів

господарювання у сільському господарстві України у 2002 р., 2005 р. та 2013 р. Так, в 2002 р. найбільша частка діючих суб'єктів господарювання у сільському господарстві України належала фермерським господарствам – 70,2%. При цьому питома вага господарських товариств становила 15,3%, приватних підприємств – 6,8%, виробничих кооперативів – 3,5%, підприємств інших форм господарювання – 3,3%, державних підприємств – 0,9%. В 2005 р. структура діючих суб'єктів господарювання у сільському господарстві України порівняно з 2002 р. дещо змінилася: частка фермерських господарств збільшилась на 3,1 в.п. – до 73,3%, приватних підприємств – відповідно на 0,3 в.п. до 7,1%, при цьому частка господарських товариств, навпаки, зменшилась на 1,7 в.п. до 13,6%, виробничих кооперативів – відповідно на 0,9 в.п. до 2,6%, підприємств інших форм господарювання – на 0,7 в.п. до 2,6%, державних підприємств – на 0,2 в.п. до 0,7%. Найбільша частка діючих суб'єктів господарювання у сільському господарстві України в 2013 р. належала фермерським господарствам – 73,3%, найменша – виробничим кооперативам (1,5%) та державним підприємствам (0,5%). Це пояснюється структурною перебудовою економіки країни, яка розпочалася в 90-х роках минулого сторіччя та переорієнтувала державну аграрну політику країни на розвиток фермерських та приватних підприємств.

Найменша питома вага виробничих кооперативів та державних підприємств у структурі діючих суб'єктів господарювання у сільському господарстві України пояснюється структурною перебудовою економіки країни, яка розпочалася в 90-х роках минулого сторіччя та переорієнтувала державну аграрну політику країни на розвиток фермерських та приватних підприємств. Коливання часток суб'єктів інших форм господарювання пояснюється фінансово-економічною кризою, яка розпочалася у 2008 р. та спричинила банкрутство та переформатування деякої частини сільськогосподарських підприємств.

В Додатку А.13 наведена динаміка кількості діючих суб'єктів господарювання у сільському господарстві Запорізької області в 2007-2013 рр. Як свідчить аналіз, їх кількість поступово зменшувалась – відповідно з 3065 до 3015 одиниць, або на 1,6% (за лінією тренду щорічно скорочення на 9,21 одиниць). При цьому кількість господарських товариств та приватних підприємств збільшилась відповідно на 8,5 та 11,4% (за лінією тренду щорічно відповідно на 3,1 та 1,7 одиниць).

Рис. 2.5. Питома вага діючих суб'єктів господарювання у сільському господарстві України в 2002 р., 2005р. та 2013 р., %*

* Розраховано за даними Державної служби статистики України [398, 399]

Кількість фермерських господарств скоротилася відповідно на 2,3% (за лінією тренду щорічно на 7,3 одиниці), підприємств інших форм господарювання – відповідно на 52,2% (за лінією тренду щорічно на 4,5 одиниць), державних підприємств – відповідно на 7,1% (за лінією тренду щорічно на 0,25 одиниць).

Значне скорочення спостерігалось за виробничими сільськогосподарськими кооперативами – на 34,5% (за лінією тренду щорічно на 3 одиниці). Як і в цілому по Україні, в структурі діючих сільськогосподарських підприємств Запорізької області найбільша частка у фермерських господарств – у 2013 р. вона становила 77,3%, господарських товариств та приватних підприємств – відповідно 13,1% та 6,8%. Найменша питома вага у виробничих сільськогосподарських кооперативів – 1,2%, підприємств інших форм господарювання – 1,1%, та державних підприємств – 0,4%.

З метою аналізу особливостей підприємництва в аграрній сфері України та Запорізькій області була розглянута діяльність сільськогосподарських підприємств різних організаційно-правових форм господарювання за даними форми державного статистичного спостереження № 50-сг «Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств» за період 2002-2013 рр. Відповідно до Наказу Державного комітету статистики України від 06.11.2007 р. №403 «Про затвердження Інструкції щодо заповнення форми державного статистичного спостереження № 50-сг «Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств» [293], затверджується перелік респондентів, які звітують за даною формою державного статистичного спостереження.

Державні статистичні спостереження за формою № 50-сг проводять на несущільній основі з річною періодичністю і поширюють на великі і середні сільськогосподарські підприємства – юридичні особи, відокремлені підрозділи юридичних осіб, незалежно від організаційно-правової форми господарювання (крім фермерських господарств з площею сільськогосподарських угідь менше 1000 гектарів і кількістю працюючих менше 50 осіб) [235, с. 12].

Великим, середнім сільськогосподарським підприємством є підприємство, розмір якого дорівнює, або перевищує порогові значення хоча б за одним з таких статистичних критеріїв: площа сільськогосподарських угідь – 200 гектарів; чисельність великої рогатої худоби – 50 голів; чисельність свиней – 50 голів; чисельність овець або кіз – 50 голів; чисельність птиці – 500 голів; кількість працюючих у сільському господарстві – 20 осіб; обсяг доходу

(виручки) від реалізації продукції, робіт, послуг сільського господарства – 150 тис. грн [235, с. 6,7].

В Додатку А.14 наведена динаміка розвитку господарських товариств України за 2002-2013 рр. За відповідний період кількість господарських товариств зменшилась на 22,4% і становила 50,4 одиниць, чисельність працівників – на 60,9%, площа сільськогосподарських угідь – на 7,2%. При цьому за цей період реалізація зерна збільшилась в 2,2 рази – до 24936,9 тис. т, насіння соняшнику – в 3,8 рази, до 4260,8 тис. т, свиней на м'ясо – в 3,9 рази до 334661,1 т, молока – на 15,4% до 1474,3 тис. т. Реалізація великої рогатої худоби на м'ясо навпаки, скоротилася відповідно на 48,4% до 119003,6 т, цукрових буряків – відповідно на 47,2 %, до 1843,8 тис. т.

Серед сільськогосподарських підприємств України, які звітують за формою 50-сг «Основні показники роботи сільськогосподарських підприємств», господарські товариства найбільш численні – в 2002 р. їх частка в загальній кількості становила 54,9%, у 2013 р. – 50,5%. У загальній кількості працівників їх частка в 2002 р. становила 55,5%, у 2013 р. – 62,5%. Відповідно питома вага сільськогосподарських угідь становила 57,6 та 57,2%.

Виробнича собівартість продукції сільського господарства господарських товариств України в 2002 р. становила 60,3%, в 2013 р. – 71,7% від відповідного показника за всіма підприємствами, що звітують за формою 50-сг. При цьому відповідно питома вага господарських товариств України в реалізованій продукції в 2013 р. становила: зерна – 64,9%, насіння соняшнику – 54,7%, цукрових буряків – 56,6%, м'яса великої рогатої худоби – 60,9%, м'яса свиней – 79,6%, молока – 62,4%.

За даними Додатку А.15, у 2013 р., порівняно з 2002 р., у господарських товариствах України виручка від реалізації сільськогосподарської продукції збільшилась в 10,3 рази, в тому числі продукції рослинництва – в 11,4 рази, продукції тваринництва – в 8,1 рази. При цьому прибуток від реалізації сільськогосподарської продукції відповідно збільшився в 20,6 рази, в тому числі від реалізації продукції рослинництва – в 5,5 рази. Рівень рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції відповідно збільшився на 5,5 в.п. та становив у 2013 р. 10,5%, в т.ч. продукції рослинництва 9,2%, продукції тваринництва 14,1%.

У 2002 р. господарські товариства України отримували 61,0% всієї виручки від реалізації сільськогосподарської продукції підприємств, що звітують за формою 50-сг, у 2013 р. – на 5,1 в.п.

більше, тобто 66,1%. За продукцією рослинництва ці показники становили відповідно 59,6 та 63,1%, за продукцією тваринництва – відповідно 63,85 та 76,1%. Частка прибутку, який був отриманий господарськими товариствами від реалізації сільськогосподарської продукції в 2002 р., становила 56,2%, відповідно в 2013 р. – 60,6%. За продукцією рослинництва частка прибутку становила відповідно 56,9 та 50,7%. Виробництво продукції тваринництва в 2002 році в цілому за сільськогосподарськими підприємствами, в тому числі господарськими товариствами, було збитковим. Питома вага господарських товариств в отриманих тваринництвом збитках у 2002 р. становила 53,7%. У 2013 р. реалізація продукції тваринництва господарським товариствам принесла прибуток, частка якого становила відповідно 93,7%.

У Додатку А.16 наведено динаміку показників розвитку господарських товариств у Запорізькій області. На відміну від загальної тенденції по Україні, їх кількість у 2013 р. порівняно з 2002 р. збільшилась до 308 одиниць, або на 23,7%. Але чисельність працівників, навпаки, зменшилась відповідно до 13461 особи, або на 47,1%, площа сільськогосподарських угідь – на 12,8%, ріллі – на 6,7%. Кількість реалізованого господарськими товариствами Запорізької області зерна в 2013 р. порівняно з 2002 р. збільшилась на 7,6% до 708,0 тис. т, насіння соняшнику – в два рази до 325,1 тис. т, свиней на м'ясо – в 3,8 рази до 15857,3 т. При цьому реалізація молока, а також великої рогатої худоби на м'ясо, навпаки, зменшилась відповідно на 74,0 та 77,5 відсотків.

Серед підприємств Запорізької області, що звітують за формою 50-сг, господарські товариства у 2013 році посідали перше місце за кількістю – 49,9%. Крім цього, у загальній кількості працівників їх частка становила 56,9%, питома вага сільськогосподарських угідь – 52,3%. Виробнича собівартість продукції сільського господарства господарських товариств Запорізької області в 2013 р. становила 63,0% від відповідного показника за всіма підприємствами, що звітують за формою 50-сг. При цьому відповідно питома вага в реалізованій продукції в 2013 р. становила: зерна – 56,2%, насіння соняшнику – 44,3%, м'яса великої рогатої худоби – 41,3%, м'яса свиней – 88,2%, молока – 42,8%.

В Додатку А.17 наведено динаміку результатів діяльності господарських товариств у Запорізькій області. В 2013 р. порівняно з 2002 р. прибуток від реалізації сільськогосподарської продукції відповідно збільшився в 3,6 рази, в тому числі від реалізації продукції рослинництва – в 2,4 рази. Рівень рентабельності виробництва

сільськогосподарської продукції становив у 2013 р. 9,5%, в т.ч. продукції рослинництва 10,7%, продукції тваринництва 6,0%.

У 2013 р. господарські товариства Запорізької області отримували 60,3% всієї виручки від реалізації сільськогосподарської продукції підприємств, що звітують за формою 50-сг, в тому числі за продукцією рослинництва 54,8%, за продукцією тваринництва – 86,6%. Питома вага прибутку, який був отриманий господарськими товариствами Запорізької області від реалізації сільськогосподарської продукції в 2013 р., становила 86,9%, за продукцією рослинництва відповідно 74,0%. В 2013 р. господарські товариства були єдиними серед підприємств різних організаційно-правових форм господарювання в Запорізькій області, які отримали прибуток за продукцією тваринництва.

Безумовно, господарські товариства як в цілому по Україні, так і в Запорізькій області були та залишаються одними з найбільш перспективних потенційних споживачів та замовників інноваційного продукту.

В Додатку А.18 наведено динаміку основних показників розвитку приватних підприємств (включаючи фермерські) України. У 2013 р. за формою 50-сг звітували 3083 приватних підприємства України, що на 9,7% більше, ніж у 2002 р. За відповідний період чисельність працівників приватних підприємств скоротилася на 64,9%, площа сільськогосподарських угідь, навпаки, збільшилась на 15,0% до 5061,8 тис. га, в тому числі площа ріллі збільшилась відповідно на 26,5% до 4871,0 тис. га. При цьому за цей період реалізація зерна збільшилась в 2,3 рази – до 8461,5 тис. т, насіння соняшнику – в 6,2 рази, до 2188,9 тис. т, свиней на м'ясо – в 3,3 рази до 46948,6 т. Реалізація великої рогатої худоби на м'ясо навпаки, скоротилася відповідно на 54,6% до 41594,0 т, молока – на 2,9% до 493,2 тис. т, цукрових буряків – на 36,0% до 1081,0 тис. т.

Приватні підприємства (включаючи фермерські) серед сільськогосподарських підприємств України, які звітують за формою 50-сг «Основні показники роботи сільськогосподарських підприємств», посідають друге місце після господарських товариств – в 2002 р. їх частка в загальній кількості становила 23,8%, у 2013 р. – 30,9%. У загальній кількості працівників їх частка в 2002 р. становила 19,4%, в 2013 р. – 19,7%. Відповідно питома вага сільськогосподарських угідь становила 20,2 та 24,8%. Виробнича собівартість продукції сільського господарства приватних підприємств (включаючи фермерські) в 2002 р. становила 17,8%, в 2013 р. – 17,0% від відповідного показника за всіма підприємствами, що звітують за формою 50-сг. Частка в

реалізованій продукції в 2013 р. становила відповідно: зерна – 22,0%, насіння соняшнику – 28,1%, цукрових буряків – 33,2%, м'яса великої рогатої худоби – 21,3%, м'яса свиней – 11,2%, молока – 20,9%.

За відповідний період (Додаток А.19) прибуток від реалізації сільськогосподарської продукції збільшився в 14,9 рази, в тому числі від реалізації продукції рослинництва – в 8,3 рази. Рівень рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції відповідно збільшився на 4,8 в.п. та становив у 2013 р. 14,3%, у т.ч. продукції рослинництва 17,1%. Продукція тваринництва була збитковою – рівень збитковості -1,1%.

Приватні підприємства (включаючи фермерські) України в 2002 р. отримували 18,8% всієї виручки від реалізації сільськогосподарської продукції підприємств, що звітують за формою 50-сг, у 2013 р. – 20,5%. За продукцією рослинництва ці показники становили відповідно 20,1 та 23,0%, за продукцією тваринництва – відповідно 16,1 та 11,8%. Питома вага прибутку, який був отриманий приватними підприємствами від реалізації сільськогосподарської продукції в 2002 р., становила 31,8%, відповідно в 2013 р. 24,8%. За продукцією рослинництва частка прибутку становила відповідно 24,0 та 32,0%. Питома вага приватних підприємств в отриманих тваринництвом сільськогосподарських підприємств, що звітують за формою 50-сг, збитках в 2002 р. становила 17,3%. В 2013 р. реалізація продукції тваринництва приватним підприємствам принесла прибуток, частка якого становила відповідно 1,3%.

Динаміка показників розвитку приватних підприємств (включаючи фермерські) Запорізької області наведена в Додатку А.20. Їх кількість в 2013 р. порівняно з 2002 р. збільшилась у 2,6 рази і становила 195 одиниць. Чисельність працівників при цьому навпаки, зменшилась на 31,1% і становила 5155 осіб. Площа сільськогосподарських угідь за цей період збільшилась на 39,5%, ріллі – відповідно на 44,5%. За 2002-2013 рр. реалізація зерна приватними підприємствами (включаючи фермерські) Запорізької області збільшилась на 60,9% до 310,0 тис. т, насіння соняшника – відповідно в 3,2 рази до 164,7 тис. т, свиней на м'ясо – відповідно на 77,0 % до 1073,0 т. Реалізація великої рогатої худоби на м'ясо, навпаки, зменшилось на 40,1% до 1395,8 т, молока – відповідно на 45,7% до 9235,0 т. Починаючи з 2009 р. приватні підприємства Запорізької області цукрові буряки не вирощували.

Частка приватних підприємств (включаючи фермерські) серед сільськогосподарських підприємств Запорізької області, які звітують

за формою 50-сг, у 2013 р. становила 31,6%. У загальній кількості працівників їх питома вага в 2013 р. становила 21,8%. Відповідно питома вага сільськогосподарських угідь становила 26,5%. Виробнича собівартість продукції сільського господарства приватних підприємств (включаючи фермерські) в 2013 р. становила 20,4% від відповідного показника за всіма підприємствами Запорізької області, що звітують за формою 50-сг. Частка в реалізованій продукції в 2013 р. становила відповідно: зерна – 24,6%, насіння соняшнику – 22,5%, м'яса великої рогатої худоби – 36,0%, м'яса свиней – 6,0%, молока – 37,4%.

Прибуток від реалізації сільськогосподарської продукції (Додаток А.21) відповідно збільшився на 5,3%, в тому числі від реалізації продукції рослинництва – на 56,3%. Рівень рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції відповідно зменшився на 23,8 в.п. та становив у 2013 р. 2,7%, в тому числі продукції рослинництва – на 36,2 в.п. до 5,2%. Рівень збитковості продукції тваринництва в 2013 р. становив -23,3%. У 2013 р. частка приватних підприємств (включаючи фермерські) у виручці від реалізації сільськогосподарської продукції серед інших суб'єктів організаційно-правових форм господарювання в Запорізькій області становила 22,3%, в тому числі за продукцією рослинництва 25,1%, тваринництва – 8,4%. Частка прибутку від реалізації сільськогосподарської продукції становила 9,7%, в тому числі за продукцією рослинництва 49,9%. Продукція тваринництва була збитковою.

Можна зробити висновок про те, що приватні підприємства в Україні та в Запорізькій області, наряду з господарськими товариствами, є також перспективними потенційними споживачами інноваційного продукту.

В Додатку А.22 наведено динаміку основних показників розвитку селянських (фермерських) господарств України. В 2013 р. порівняно з 2002 р. кількість селянських (фермерських) господарств України збільшилась у 2,2 рази до 861 одиниці, площа сільськогосподарських угідь – у 2,8 рази до 1683 тис. га, в тому числі площа ріллі відповідно в 3,1 рази до 1643,2 тис. га, чисельність працівників – навпаки, скоротилася на 26,7%. При цьому за цей період реалізація зерна збільшилась в 5 разів до 2646,1 тис. т, насіння соняшнику – в 11,7 разів до 834,8 тис. т, свиней на м'ясо – в 6,4 рази до 11025,4 т, молока – на 72,1% до 84,9 тис. т. Реалізація великої рогатої худоби на м'ясо навпаки, скоротилася відповідно на 37,2% до 6508,4 т, цукрових буряків – на 15,6% до 215,5 тис. т.

Частка селянських (фермерських) господарств України в загальній кількості сільськогосподарських підприємств, які звітують за формою 50-сг «Основні показники роботи сільськогосподарських підприємств», в 2002 р. становила 3,4%, в 2013 р. вона збільшилась на 5,2 в.п. – до 8,6%. У загальній кількості працівників їх частка в 2002 р. становила 2,5%, в 2013 р. збільшилась більш, ніж вдвічі – до 5,3%. Питома вага сільськогосподарських угідь за 2002-2013 рр. з 2,7% збільшилась до 8,3%, або на 5,6 в.п. Виробнича собівартість продукції сільського господарства селянських (фермерських) господарств в 2002 р. становила 2,4%, в 2013 р. – 5,2% від відповідного показника за всіма підприємствами, що звітують за формою 50-сг. Частка селянських (фермерських) господарств в реалізованій продукції за 2002-2013 рр. збільшилась відповідно: зерна – з 2,9 до 6,9%, насіння соняшнику – з 4,1 до 10,7%, цукрових буряків – з 4,0 до 6,6%, м'яса великої рогатої худоби – з 2,4 до 3,3%, м'яса свиней – з 1,4 до 2,6%, молока – з 2,1 до 3,6%.

За результатами діяльності селянських (фермерських) господарств України в 2013 р. порівняно з 2002 р. (Додаток А.23) прибуток від реалізації сільськогосподарської продукції відповідно збільшився в 27,1 рази, в тому числі від реалізації продукції рослинництва – в 18 разів. Рівень рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції збільшився відповідно на 3,3 в.п. та становив у 2013 р. 17,6%, в т.ч. продукції рослинництва 19,3%. Рівень збитковості продукції тваринництва становив відповідно - 1,2%. Селянські (фермерські) господарства України в 2002 р. отримували лише 2,7% всієї виручки від реалізації сільськогосподарської продукції підприємств, що звітують за формою 50-сг, у 2013 р. – на 3,7 в.п. більше, тобто 6,4%. За продукцією рослинництва ці показники становили відповідно 3,2 та 7,7%, за продукцією тваринництва – відповідно 1,6 та 2,0%. Частка прибутку, яка була отримана селянськими (фермерськими) господарствами від реалізації сільськогосподарської продукції, в 2002 р. становила 6,5%, відповідно в 2013 р. 9,3%. За продукцією рослинництва частка прибутку селянських (фермерських) господарств становила відповідно 4,1 та 11,9%. Частка селянських (фермерських) господарств в отриманих сільськогосподарськими підприємствами від реалізації продукції тваринництва збитках у 2002 р. становила 2,2%. У 2013 р. реалізація продукції тваринництва селянським (фермерським) господарствам України принесла збиток, частка якого становила відповідно 0,2%.

Динаміка основних показників розвитку селянських (фермерських) господарств у Запорізькій області наведена у Додатку А.24. Їх кількість за період, що досліджується, збільшилась у 9,7 рази і становила в 2013 р. 68 одиниць. При цьому чисельність працівників відповідно збільшилась у 5,4 рази до 2113 осіб, площа сільськогосподарських угідь – відповідно в 8,4 рази, ріллі – в 9,2 рази. За 2002-2013 рр. селянські (фермерські) господарства в Запорізькій області, що звітують, збільшили обсяги реалізації зерна в 8,4 рази до 134,5 тис. т, соняшнику – в 15,5 разів до 66,8 тис. т, свиней на м'ясо – в 9,9 рази до 87,4 т, молока – в 4,8 рази до 660,9 т, великої рогатої худоби на м'ясо – в 3,3 рази до 84,7 т. Питома вага селянських (фермерських) господарств у загальній кількості сільськогосподарських підприємств Запорізької області, які звітують за формою 50-сг, у 2013 р. становила 11,0%. У загальній кількості працівників їх частка в 2013 р. становила 8,9%. Питома вага сільськогосподарських угідь в 2013 р. становила 11,6%.

Виробнича собівартість продукції сільського господарства селянських (фермерських) господарств в 2013 р. становила 8,6% від відповідного показника за всіма підприємствами Запорізької області, що звітують за формою 50-сг. Їх частка в реалізованій продукції в 2013 р. становила відповідно: зерна – 10,7%, насіння соняшнику – 9,1%, м'яса великої рогатої худоби – 2,2%, м'яса свиней – 0,5%, молока – 2,7%. За відповідний період (Додаток А.25) прибуток від реалізації сільськогосподарської продукції відповідно збільшився в 11,2 рази, в тому числі від реалізації продукції рослинництва – в 12,1 рази. В 2013 р. рівень рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції становив 3,3%, в т.ч. продукції рослинництва 3,8%. В 2013 р. виробництво продукції тваринництва мало рівень збитковості -29,5%. У 2013 році частка селянських (фермерських) господарств у виручці від реалізації сільськогосподарської продукції серед інших суб'єктів організаційно-правових форм господарювання в аграрному виробництві Запорізької області становила 9,3%, в тому числі за продукцією рослинництва 11,1%, тваринництва – 0,6%. При цьому частка прибутку від реалізації сільськогосподарської продукції становила 5,0%, в тому числі за продукцією рослинництва 5,7%.

Таким чином, селянські (фермерські) господарства в Запорізькій області та в Україні в цілому є такими, що найбільш динамічно розвиваються, мають найбільш високий рівень рентабельності сільськогосподарського виробництва. Вважаємо, що вони є перспективним джерелом інноваційної діяльності в аграрній сфері.

В Додатку А.26 наведено динаміку основних показників розвитку сільгоспкооперативів (виробничих) України. У 2013 р. порівняно з 2002 р. їх кількість зменшилась у 4,4 рази – до 408 одиниць, чисельність працівників – у 11,5 рази, до 22096 осіб, площа сільськогосподарських угідь – у 5 разів до 658,2 тис. га., ріллі – в 4,5 рази до 616,8 тис. га. При цьому за цей період суттєво зменшилась реалізація основних видів сільськогосподарської продукції: зерна на 65,3% – до 835,1 тис. т, насіння соняшнику на 5,1% – до 178,4 тис. т, цукрових буряків на 95,5% – до 57,7 тис. т, великої рогатої худоби на м'ясо на 80,9% – до 14162,9 т, свиней на м'ясо майже в два рази – до 6984,5 т, молока на 66,2% – до 130,8 тис. т.

Питома вага сільськогосподарських виробничих кооперативів України в загальній кількості сільськогосподарських підприємств, які звітують за формою 50-сг «Основні показники роботи сільськогосподарських підприємств», в 2002 р. становила 15,4%, у 2013 р. вона зменшилась на 11,3 в.п. – до 4,1%. У загальній кількості працівників їх частка в 2002 р. становила 17,8%, в 2013 р. зменшилась на 13,3 в.п. – до 4,5%. Питома вага сільськогосподарських угідь за 2002-2013 рр. з 15,0% зменшилась на 11,8 в.п. – до 3,2%. Виробнича собівартість продукції сільського господарства сільгоспкооперативів (виробничих) в 2002 р. становила 13,8%, в 2013 р. – зменшилась до 1,9% від загального показника за всіма сільськогосподарськими підприємствами, що звітують за формою 50-сг. Їх частка в реалізованій продукції за 2002-2013 рр. зменшилась відповідно: зерна – з 13,0 до 2,2%, насіння соняшнику – з 10,8 до 2,3%, цукрових буряків – з 13,9 до 1,8%, м'яса великої рогатої худоби – з 17,5 до 7,3%, м'яса свиней – з 11,9 до 1,7%, молока – з 16,4 до 5,5%.

За результатами діяльності сільгоспкооперативів (виробничих) України (Додаток А.27) прибуток від реалізації сільськогосподарської продукції в 2013 р. становив 88,6 млн. грн., в тому числі прибуток від реалізації продукції рослинництва 230,8 млн. грн., збиток від реалізації продукції тваринництва -142,2 млн. грн. Рівень рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції в 2013 рр. становив 3,5%, в т.ч. продукції рослинництва 13,7%, рівень збитковості продукції тваринництва становив відповідно -17,1%. У 2002 р. сільськогосподарські виробничі кооперативи отримували 12,3% всієї виручки від реалізації сільськогосподарської продукції підприємств України, що звітують за формою 50-сг, у 2013 р. цей показник зменшився на 10,2 в.п. до 2,1%. За продукцією рослинництва ці частки становили відповідно 12,3 та 2,0%, за

продукцією тваринництва – відповідно 12,4 та 2,4%. Таке скорочення в першу чергу пояснюється зміною кількості підприємств цієї організаційно-правової форми господарювання. Від реалізації сільськогосподарської продукції в 2002 р. сільськогосподарські виробничі кооперативи, на відміну всіх інших підприємств, отримали в цілому збитки у розмірі 66,98 млн. грн., у 2013 р. – навпаки, прибуток 88,6 млн. грн., частка якого в загальному прибутку від реалізації сільськогосподарської продукції лише 0,7%. Відповідно за продукцією рослинництва частка прибутку становила 9,5 та 2,3%. Питома вага сільгоспкооперативів в отриманих тваринництвом сільськогосподарських підприємств збитках у 2002 р. становила 21,6%, у 2013 р. – 4,9%.

Динаміка основних показників розвитку сільгоспкооперативів (виробничих) в Запорізькій області наведена в Додатку А.28. У 2013 р. порівняно з 2002 р. їх кількість зменшилась на 63% – до 27 одиниць, чисельність працівників – на 85,7% до 1335 осіб. На дві третини скоротилися площі сільськогосподарських угідь та ріллі і становили в 2013 р. відповідно 60,0 та 57,2 тис. га. Реалізація сільськогосподарської продукції сільськогосподарськими виробничими кооперативами Запорізької області, що звітують, за 2002-2013 рр. зменшилась відповідно: зерна на 63,3% до 58,2 тис. т, насіння соняшника – на 20,4% до 31,4 тис. т, великої рогатої худоби на м'ясо – на 90,7% до 243,4 т, свиней на м'ясо – на 44,7% до 554,2 т, молока – на 87,6% до 1812,1 т. В Запорізькій області питома вага сільськогосподарських виробничих кооперативів у загальній кількості сільськогосподарських підприємств, які звітують за формою 50-сг, в 2013 р. становила 4,4%. У загальній кількості працівників їх частка в 2013 р. становила 5,6%. Питома вага сільськогосподарських угідь в 2013 р. становила 4,8%. Виробнича собівартість продукції сільського господарства сільгоспкооперативів (виробничих) у 2013 р. становила 3,9% від загального показника за всіма сільськогосподарськими підприємствами, що звітують за формою 50-сг. Їх частка в реалізованій продукції в 2013 р. становила відповідно: зерна – 4,6%, насіння соняшнику – 4,3%, м'яса великої рогатої худоби – 6,3%, м'яса свиней – 3,1%, молока – 7,3%.

За даними Додатку А.29, прибуток від реалізації сільськогосподарської продукції відповідно зменшився на 60,7%, в тому числі від реалізації продукції рослинництва – на 46,6%. Рівень рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції відповідно зменшився на 7,8 в.п. та становив у 2013 р. 1,8%, в т.ч. продукції рослинництва 5,4%, рівень збитковості продукції

тваринництва становив -25,2%. У 2013 р. сільськогосподарські виробничі кооперативи Запорізької області отримували 4,1% всієї виручки від реалізації сільськогосподарської продукції підприємствами, що звітують за формою 50-сг. За продукцією рослинництва ця частка становила 4,5%, за продукцією тваринництва – відповідно 2,1%. Від реалізації сільськогосподарської продукції в 2013 р. сільськогосподарські виробничі кооперативи отримали в цілому прибуток у розмірі 3,5 млн. грн., частка якого в загальному прибутку від реалізації сільськогосподарської продукції підприємствами, які звітують за формою 50-сг, становила 1,2%. Відповідно за продукцією рослинництва цей показник становив 3,2%.

Таким чином, аналіз сучасного стану фінансово-господарської діяльності сільськогосподарських виробничих кооперативів в Україні та в Запорізькій області свідчить про наявність проблем, які стримують процес їх розвитку. На наш погляд, це, в першу чергу, психологічна неготовність власників сільськогосподарських активів брати участь у кооперативній праці. Вважаємо, що для активізації інноваційної діяльності в цих підприємствах необхідні суттєві перетворення у механізмі внутрішньогосподарських відносин, чому сприятимуть економічні інновації та інновації в менеджменті.

В Додатку А.30 наведено динаміку основних показників розвитку інших підприємств (включаючи міжгоспи) України. Їх кількість у 2013 р. порівняно з 2002 р. зменшилась на 17,8% – до 305 одиниць, чисельність працівників відповідно на 51,7% – до 18765 осіб, площа сільськогосподарських угідь, навпаки, збільшилась на 6,5% – до 694,6 тис. га. При цьому за цей період реалізація зерна збільшилась на 63,0% – до 1053,9 тис. т, насіння соняшнику в 5,9 рази – до 229,3 тис. т, свиней на м'ясо в 4,1 рази – до 16178,8 т, молока, відповідно, на 49,1% – до 96,8 тис. т. Однак за період, що досліджується, реалізація великої рогатої худоби на м'ясо навпаки, скоротилася на 29,7% – до 8175,5 т, цукрових буряків, відповідно, на 78,7% – до 31,8 тис. т.

Питома вага інших сільськогосподарських підприємств (включаючи міжгоспи) України в загальній кількості сільськогосподарських підприємств, які звітують за формою 50-сг «Основні показники роботи сільськогосподарських підприємств», в 2002 р. становила 3,1%, в 2013 р. – 3,1%. У загальній кількості працівників їх частка в 2002 р. становила 2,7%, в 2013 р. – 3,8%. Питома вага сільськогосподарських угідь за 2002-2013 рр. з 3,0% збільшилась до 3,4%. Виробнича собівартість продукції сільського

господарства інших підприємств (включаючи міжгоспи) в 2002 р. становила 3,6%, в 2013 р. – зменшилась до 2,9% від загального показника за всіма сільськогосподарськими підприємствами, що звітують за формою 50-сг. Їх частка в реалізованій продукції 2013 р. становила відповідно: зерна – 2,7%, насіння соняшнику – 2,9%, цукрових буряків – 1,0%, м'яса великої рогатої худоби – 4,2%, м'яса свиней – 3,8%, молока – 4,1%.

За результатами їх діяльності (Додаток А.31) прибуток від реалізації сільськогосподарської продукції збільшився відповідно в 66,6 рази і становив 602,4 млн. грн., в тому числі прибуток від реалізації продукції рослинництва – в 6,4 рази до 225,4 млн. грн. Рівень рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції в 2013 р. порівняно з 2002 р. збільшився на 13,3 в.п. та становив 15,3%, в т.ч. продукції рослинництва 8,7%, продукції тваринництва 28,2%. Інші сільськогосподарські підприємства (включаючи міжгоспи) в 2002 р. отримували 3,4% всієї виручки від реалізації сільськогосподарської продукції підприємствами України, що звітують за формою 50-сг, у 2013 р. – 3,6%. За продукцією рослинництва ці показники становили відповідно 3,3 та 2,9%, за продукцією тваринництва – відповідно 3,6 та 6,0%. Частка прибутку, яка була отримана від реалізації сільськогосподарської продукції іншими сільськогосподарськими підприємствами (включаючи міжгоспи) в 2002 р., становила 1,3%, відповідно в 2013 р. – 4,6%. Відповідно за продукцією рослинництва частка прибутку становила 2,1 та 2,2%. Виробництво продукції тваринництва в 2002 р. в інших сільськогосподарських підприємствах (включаючи міжгоспи) було збитковим. Їх частка в отриманих тваринництвом збитках в 2002 р. становила 2,5%. У 2013 р. реалізація продукції тваринництва іншим сільськогосподарським підприємствам принесла прибуток, частка якого становила відповідно 13,0%.

Основні показники розвитку інших підприємств (включаючи міжгоспи) в Запорізькій області за 2002-2013 роки наведені в Додатку А.32. На відміну від загальноукраїнської тенденції до скорочення, їх кількість в Запорізькій області, навпаки, збільшилась з 6 до 9 одиниць, тобто в 1,5 рази. Чисельність працівників при цьому збільшилась в 1,2 рази і становила відповідно 770 осіб, площа сільськогосподарських угідь – відповідно в 2,1 рази, площа ріллі – в 2,3 рази. Реалізація сільськогосподарської продукції підприємствами інших форм господарювання Запорізької області, що звітують, за 2002-2013 рр. збільшилась відповідно: зерна – в 2,8 рази до 31,6 тис. т, насіння соняшника – в 45,4 рази до 139,4 тис. т, великої рогатої

худоби на м'ясо – в 2,8 рази до 360,1 т, свиней на м'ясо – на 32,5% до 138,9 т. Реалізація молока навпаки, зменшилась на 38,9% до 1167,1 т. В Запорізькій області питома вага інших сільськогосподарських підприємств (включаючи міжгоспи) в загальній кількості сільськогосподарських підприємств, які звітують за формою 50-сг, в 2013 р. становила 1,5%. У загальній кількості працівників їх частка в 2013 р. становила 3,3%. Питома вага сільськогосподарських угідь в 2013 р. становила 2,4%. Виробнича собівартість продукції сільського господарства інших підприємств (включаючи міжгоспи) в 2013 р. становила 2,5% від загального показника за всіма сільськогосподарськими підприємствами, що звітують за формою 50-сг. Питома вага інших підприємств у реалізованій продукції 2013 р. становила відповідно: зерна – 2,5%, насіння соняшнику – 19,0%, м'яса великої рогатої худоби – 9,3%, м'яса свиней – 0,8%, молока – 4,7%. В 2013 р. від реалізації сільськогосподарської продукції ці підприємства отримали збитки (Додаток А.33): в цілому 5,8 млн. грн., в тому числі від реалізації продукції рослинництва – 4,6 млн. грн., продукції тваринництва – 1,2 млн. грн. Рівень збитковості виробництва сільськогосподарської продукції відповідно становив у 2013 р. -4,7%, в т.ч. продукції рослинництва -4,1%, продукції тваринництва становив -10,6%. Інші сільськогосподарські підприємства (включаючи міжгоспи) Запорізької області в 2013 р. отримували 2,4% всієї виручки від реалізації сільськогосподарської продукції підприємствами, що звітують за формою 50-сг, в тому числі за продукцією рослинництва 2,7%, за продукцією тваринництва – 1,2%.

Вважаємо, що інші підприємства (включаючи міжгоспи) потребують комплексних, системних заходів з підвищення ефективності виробництва.

В Додатку А.34 наведено динаміку основних показників розвитку державних підприємств України. За формою 50-сг в 2013 р. звітували 272 державних підприємства, що на 19% менше, ніж в 2002 р. За 2002-2013 рр. чисельність їх працівників скоротилася в три рази, площа сільськогосподарських угідь – на третину до 620,8 тис. га, в тому числі площа ріллі відповідно до 515,3 тис. га. При цьому за цей період реалізація насіння соняшнику збільшилась в два рази до 99,4 тис. т. Реалізація свиней на м'ясо порівняно з 2002 р. практично не змінилась і склала в 2013 р. 4692,4 т. Реалізація великої рогатої худоби на м'ясо навпаки, скоротилася відповідно на 65,0% – до 5882,2 т, молока на 35,0% – до 83368,3 т, зерна на 27,4% – до 478,0 тис. т, цукрових буряків на 84,4% – до 29,2 тис. т.

Питома вага державних підприємств України в загальній кількості сільськогосподарських підприємств, які звітують за формою 50-сг «Основні показники роботи сільськогосподарських підприємств», в 2002 р. становила 2,8%, у 2013 р. – 2,7%. У загальній кількості працівників їх частка в 2002 р. становила 4,6%, у 2013 р. – 4,2%. Частка сільськогосподарських угідь державних підприємств за 2002-2013 рр. з 4,2% зменшилась на 1,2 в.п. до 3,0%. Виробнича собівартість продукції сільського господарства державних підприємств у 2002 р. становила 4,5%, у 2013 р. – зменшилась на 3,3 в.п. до 1,2% від загального показника за всіма сільськогосподарськими підприємствами, що звітують за формою 50-сг. Питома вага державних підприємств у реалізованій продукції в 2013 р. становила відповідно: зерна – 1,2%, насіння соняшнику – 1,3%, цукрових буряків – 0,9%, м'яса великої рогатої худоби – 3,0%, м'яса свиней – 1,1%, молока – 3,5%. При цьому прибуток від реалізації сільськогосподарської продукції (Додаток А.35) відповідно зменшився в 10 разів до 7,2 млн. грн., в тому числі прибуток від реалізації продукції рослинництва – на 27,0% до 90,0 млн. грн. Рівень рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції в 2013 рр. становив 0,4%, в т.ч. продукції рослинництва 8,1%, рівень збитковості виробництва продукції тваринництва відповідно -14,8%. В 2002 р. державні підприємства отримували 4,5% всієї виручки від реалізації сільськогосподарської продукції підприємств України, що звітують за формою 50-сг, у 2013 р. – 1,3%. За продукцією рослинництва ці показники становили відповідно 4,7 та 1,2%, за продукцією тваринництва – відповідно 4,1 та 1,7%. Питома вага прибутку, яка була отримана державними підприємствами від реалізації сільськогосподарської продукції, в 2002 р. становила 10,7%, відповідно в 2013 р. – 0,1%. За продукцією рослинництва частка прибутку становила відповідно 7,5 та 0,9%. Частка державних підприємств в отриманих від реалізації продукції тваринництва збитках в 2002 р. становила 4,9%, у 2013 р. – відповідно 2,9%.

Динаміка розвитку державних підприємств у Запорізькій області наведена в Додатку А.36. За період, що досліджується, їх кількість з 18 одиниць в 2002 р. зменшилась до 10 одиниць у 2013 р., або на 44,4%, чисельність працівників – відповідно до 834 особи, або в 3,9 рази, площа сільськогосподарських угідь – відповідно на 47,8% до 30,3 тис. га, ріллі – відповідно на 43,7% до 27,0 тис. га. Реалізація сільськогосподарської продукції державними підприємствами Запорізької області, що звітують, за 2002-2013 рр.

зменшилась відповідно: зерна – на 58,8% до 18,3 тис. т, насіння соняшника – на 20,3% до 6,0 тис. т, великої рогатої худоби на м'ясо – на 74,7% до 194,7 т, свиней на м'ясо – на 40,6% до 262,9 т, молока – на 72,3% до 1248,4 т.

Питома вага державних підприємств в загальній кількості сільськогосподарських підприємств Запорізької області, які звітують за формою 50-сг «Основні показники роботи сільськогосподарських підприємств», в 2013 р. становила 1,6%. У загальній кількості працівників їх частка в 2013 р. становила 3,5%. Частка сільськогосподарських угідь державних підприємств у 2013 р. становила 2,4%. Виробнича собівартість продукції сільського господарства державних підприємств Запорізької області в 2013 р. становила 1,6% від загального показника за всіма сільськогосподарськими підприємствами, що звітують за формою 50-сг. Питома вага державних підприємств у реалізованій продукції в 2013 р. становила відповідно: зерна – 1,5%, насіння соняшнику – 0,8%, м'яса великої рогатої худоби – 5,0%, м'яса свиней – 1,5%, молока – 5,1%. В 2013 р. державні підприємства Запорізької області отримували 1,7% всієї виручки від реалізації сільськогосподарської продукції підприємств, що звітують за формою 50-сг, у тому числі за продукцією рослинництва 1,8%, за продукцією тваринництва – 1,2%. Збиток від реалізації сільськогосподарської продукції (Додаток А.37) в 2013 р. становив 2,4 млн. грн., в тому числі від реалізації продукції тваринництва – 6,6 млн. грн., продукції рослинництва – навпаки, прибуток 4,2 млн. грн. Рівень збитковості виробництва сільськогосподарської продукції в 2013 р. становив -2,9%, в т.ч. продукції тваринництва -39,6%. Рентабельність продукції рослинництва становила 6,2%.

Таким чином, державні є найменш ефективними серед сільськогосподарських підприємств інших організаційно-правових форм господарювання як в Запорізькій області, так і в Україні в цілому. Вважаємо, що для їх «відродження» необхідні системні заходи, в тому числі активізація інноваційної діяльності.

Частка прибуткових підприємств серед діючих сільськогосподарських підприємств України має стійку тенденцію до збільшення (Додаток А.38): з 46,2% в 2002 році вона збільшилась до 66,1% в 2013 році (за лінією тренду щорічно на 2,5 в.п.). Збільшення питомої ваги прибуткових спостерігалось також за підприємствами окремих організаційно-правових форм господарювання. Так, за господарськими товариствами цей показник з 46,7% в 2002 р. збільшився до 62,9% в 2013 р. (за лінією тренду щорічно на 2,25

в.п.), за приватними підприємствами – відповідно з 50,4% до 74,4%, (за лінією тренду на 2,64 в.п. щорічно), за фермерськими господарствами – відповідно з 56,8% до 81,2% (за лінією тренду на 3,03 в.п. щорічно), за виробничими сільгоспкооперативами – відповідно з 36,1% до 52,9% (за лінією тренду на 2,05 в.п. щорічно), за підприємствами інших форм господарювання – відповідно з 45,0% до 70,2% (за лінією тренду на 2,92 в.п. щорічно), за державними підприємствами – відповідно з 56,6% до 57,4%, (за лінією тренду на 0,62 в.п. щорічно). В 2002 р. найбільша частка прибуткових підприємств була у фермерських господарств – 56,8%, а також у державних підприємств – 56,6%. В 2013 р. фермерські господарства за питомою вагою прибуткових підприємств залишилися лідерами – 81,2%, тоді як державні підприємства разом з виробничими сільгоспкооперативами опинились в аутсайдерах з показниками відповідно 57,4 та 52,9%.

В Запорізькій області питома вага прибуткових підприємств серед діючих сільськогосподарських підприємств мала незначну тенденцію до зменшення (Додаток А.39): з 68,3% в 2002 р. вона скоротилася до 62,3% в 2013 р. Якщо в 2002 р. показник був більше, ніж в цілому по Україні, на 22,1 в.п., то в 2013 р. – навпаки, менше на 3,8 в.п. Питома вага прибуткових підприємств за господарськими товариствами Запорізької області з 68,7% у 2002 р. зменшилась до 62,0% у 2013 р., за приватними підприємствами – відповідно з 79,0% до 65,6%, за фермерськими господарствами – відповідно з 85,7% до 64,7%, за виробничими сільгоспкооперативами – відповідно з 56,2% до 55,6%, за підприємствами інших форм господарювання – відповідно з 66,7% до 22,2%, за державними підприємствами – відповідно з 66,7% до 60,0%. В 2013 р. приватні підприємства за питомою вагою прибуткових підприємств посіли перше місце – 65,6%, тоді як підприємства інших форм господарювання опинилися на останньому з показником 22,2%.

Рівень та динаміка питомої ваги прибуткових сільськогосподарських підприємств всіх організаційно-правових форм господарювання як в цілому по Україні, так і в Запорізькій області дає підставу стверджувати про наявність та поступове збільшення кількості потенційних платоспроможних споживачів інноваційного продукту. Цей висновок підтверджує той факт, що незважаючи на економічну кризу, в Запорізькій області в напрямі інноваційного розвитку аграрного виробництва у 2013 р. створено сільськогосподарський обслуговуючий кооператив «Оріхівський» в

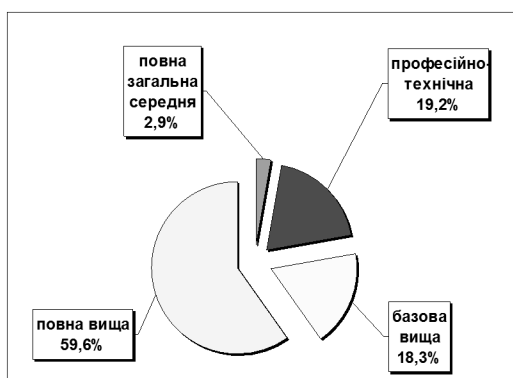
Оріхівському районі, введено в експлуатацію пташники у ВАТ «Птахофабрика «Зарічна» Гуляйпільського району (на 60,0 тис. голів) та ПрАТ «Агропромислова компанія» Оріхівського району (на 99,0 тис. голів), цех з виробництва кондитерських виробів у ТОВ «Хліб Токмака» (потужністю 219 тонн/рік), молочно-доїльний цех у ПАТ «Племзавод «Степной» Кам'янсько-Дніпровського району (на 1200 голів), фруктосховище в ТОВ «Агролюкс» Якимівського району (на 400 тонн фруктів). У 2014 р. завершено реконструкцію та введено в експлуатацію свинокомплекс у с. Веселий Гай Новомиколаївського району (ТОВ «Лідер»), свинарник-маточник у с. Верхній Токмак Чернігівського району (ПСП Агрофірма «Росія»).

З метою ідентифікації проблем розвитку та визначення напрямків забезпечення ефективної інноваційної діяльності в аграрній сфері регіону нами було проведено соціологічне анкетне опитування (форма анкети наведена в Додатку А.40).

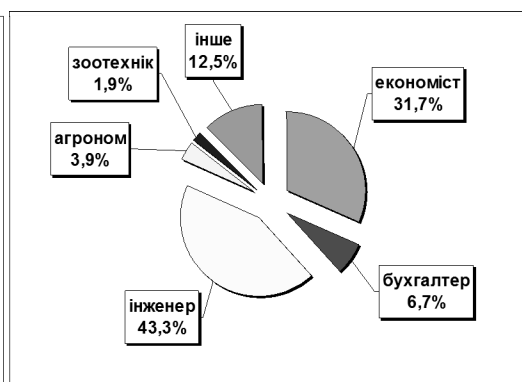
В якості респондентів виступали керівники та спеціалісти 104 сільськогосподарських підприємств Запорізької області різних організаційно-правових форм господарювання (Додаток А.41), в тому числі 11 господарських товариств (10,6%), 12 приватних підприємств (11,5%), 67 фермерських господарств (64,4%), 4 виробничих сільськогосподарських кооперативи (3,9%), 6 сільськогосподарських підприємств інших форм господарювання (5,8%), 4 державних підприємства (3,9%). Статистичні характеристики вибіркової сукупності свідчать про те, що вона є репрезентативною: неповторна вибірка з ймовірністю в 0,954 забезпечує помилку 9,4% (звичайна надійність припускає до 10%), тобто отримані данні достатньо об'єктивно відображають проблеми інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств Запорізької області.

Серед респондентів 77,9% мають вищу освіту (18,3% – базову, 59,6% – повну), 19,2% – професійно-технічну, 2,9% (3 особи) мають повну загальну середню освіту (рис. 2.6). За освітою мають фах: економіста – 31,7%, бухгалтера – 6,7%, інженера – 43,3%, агронома – 3,9%, зоотехніка – 1,9%, інший – 12,5% (рис. 2.7). Тобто серед керівників та спеціалістів сільськогосподарських підприємств області переважають особи, що мають вищу освіту, і тому є потенційно більш сприятливими до нововведень. За опитуванням 49,0% респондентів оцінили фінансовий стан власного підприємства як добрий, 38,5% – як задовільний, лише 9,6% – як відмінний, та 2,9% (3 підприємства, з яких 2 – фермерських господарства та 1 – державне підприємство) – як незадовільний. Можна вважати, що

більшість підприємств мають фінансові ресурси для здійснення інноваційної діяльності.

Рис. 2.6. Розподіл респондентів за освітою, %*

Рис. 2.7. Розподіл респондентів за фахом, %*

*Складено на основі опитування, проведеного автором серед керівників та спеціалістів сільськогосподарських підприємств Запорізької області

Відповіді респондентів свідчать про те, що 98,1% з них (97,0% фермерських господарств та по 100% – усіх інших форм господарювання) вважають, що їхнє підприємство має потребу в інноваціях (Додаток А.42). При виборі напрямку необхідних інновацій (за можливістю вибору більше одного напрямку) найбільша частка респондентів вказала технологічні інновації – 87,5%, потім біологічні – 84,6%, а також технічні – 79,8%. 57 респондентів (54,8%) вказали на необхідність хімічних інновацій, 36,5% – в логістичних. Опитування виявило найменшу заінтересованість респондентів в інноваціях соціальних (7,7%), в менеджмент (8,0%), а також в екологічних та економічних (відповідно 9,6 % та 13,5%).

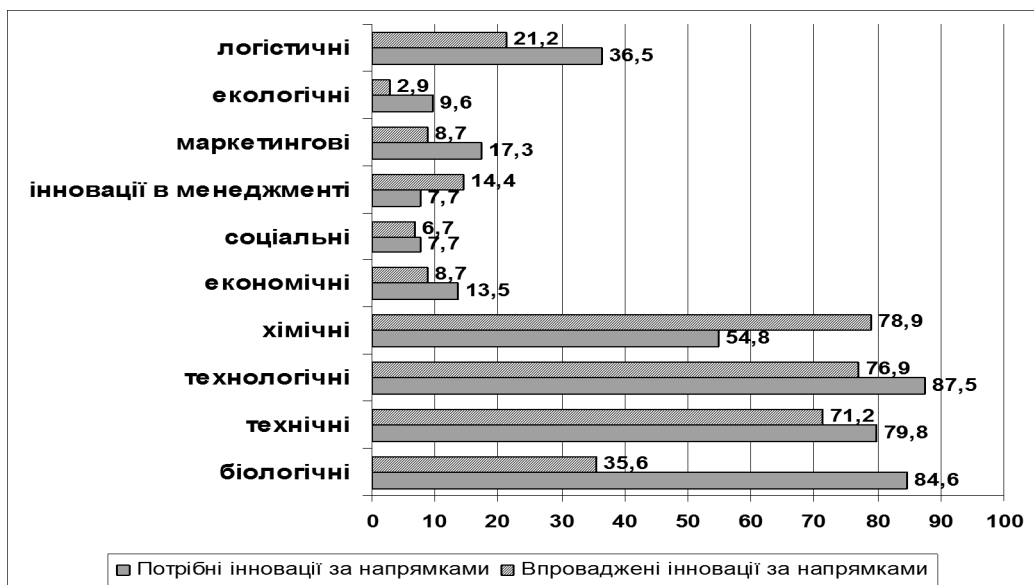
В розрізі різних організаційно-правових форм господарювання відповіді розподілялися аналогічним чином: за необхідність технологічних інновацій висказались 90,9% господарських товариств, 91,7% приватних підприємств, 93,6% фермерських господарств, по 100,0% виробничих сільськогосподарських кооперативів, підприємств інших форм господарювання, державних підприємств; за необхідність біологічних інновацій – 72,7% господарських товариств, по 66,7%

приватних підприємств та підприємств інших форм господарювання, 92,5% фермерських господарства, а також по 75,0% виробничих кооперативів та державних підприємств. Потреба в технічних інноваціях була визначена в 100,0% відповідей респондентів господарських товариств, виробничих кооперативів, підприємств інших форм господарювання та державних підприємств, а також в 83,3% відповідей респондентів приватних підприємств та 71,6% в – фермерських господарств.

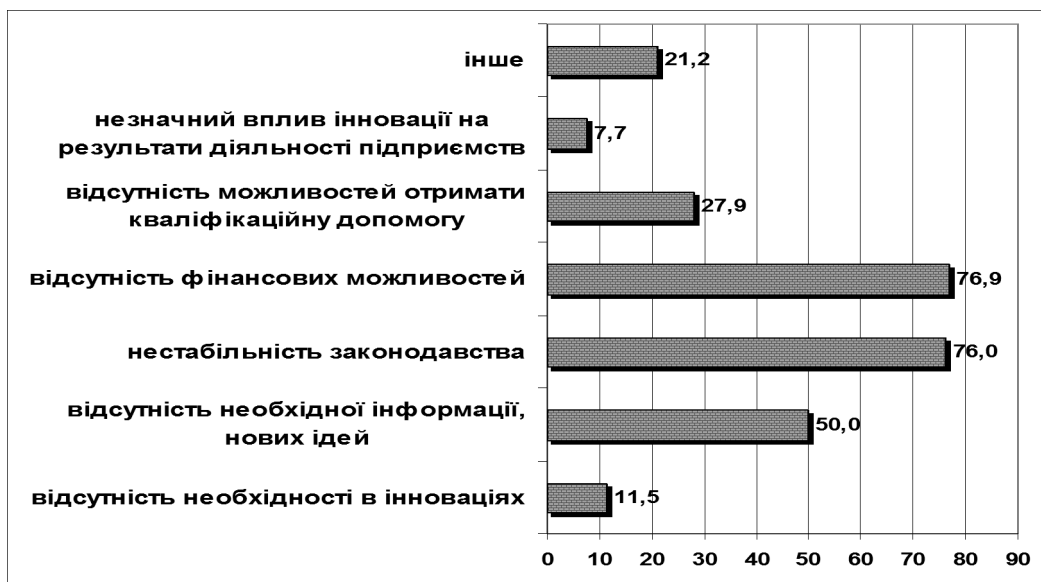
За результатами опитування (Додаток А.43), 96 респондентів (92,3%) вказали на те, що в їхніх підприємствах вже впроваджувались інновації, в тому числі: хімічні – в 78,9% підприємств, технологічні – в 76,9%, технічні – в 71,2%. Найменша частка впроваджених інновацій за екологічними – 2,9%, соціальними – 6,7%, а також економічними та маркетинговими – відповідно по 8,7%. За окремими організаційно-правовими формами господарювання за результатами опитування хімічні інновації впроваджували 100,0% господарських товариств, приватних підприємств та підприємств інших форм господарювання, технологічні – 100,0% виробничих кооперативів, 90,9% господарських товариств, 58,3% приватних підприємств, 76,1% фермерських господарств, 83,3% підприємств інших форм господарювання та 75,0% державних підприємств. Технічні інновації за опитуванням впроваджували 72,7% господарських товариств, 58,3% приватних підприємств, 82,1% фермерських господарств, а також 50,0% виробничих кооперативів та 33,3% підприємств інших форм господарювання. Тобто в несприятливих економічних умовах господарювання у керівників та спеціалістів переважає суто прагматичний підхід до інновацій, вони вибирали і прагнуть вибирати в майбутньому ті напрямки, які апіорі будуть результативними, принесуть економічний ефект. Більш наочно розподіл відповідей респондентів щодо потреби сільгоспвиробників в інноваціях та наявності впроваджених інновацій за напрямками наведена на рис. 2.8.

Серед факторів, які, на думку респондентів, заважають впровадженню інновацій в їх підприємствах (Додаток А.44), найбільшу частку мають відсутність фінансових можливостей (76,9% відповідей) та нестабільність законодавства (76,0% відповідей). Половина респондентів скаржилась на відсутність необхідної інформації, нових ідей (рис. 2.9).

Рис. 2.8. Розподіл відповідей респондентів щодо потреби сільгоспвиробників в інноваціях та наявності впроваджених інновацій за напрямками, %*

*Складено на основі опитування, проведеного автором серед керівників та спеціалістів сільськогосподарських підприємств Запорізької області

Рис. 2.9. Розподіл відповідей респондентів щодо факторів, що перешкоджають впровадженню інновацій, %*

*Складено на основі опитування, проведеного автором серед керівників та спеціалістів сільськогосподарських підприємств Запорізької області

В розрізі підприємств за організаційно-правовими формами господарювання на нестабільність законодавства вказали по 100% респондентів з приватних підприємств, виробничих кооперативів та державних підприємств, 71,6% – з фермерських господарств, 66,7% – з підприємств інших форм господарювання, а також 63,6% – з господарських товариств. Відсутність необхідної інформації, нових ідей відмітили по 100,0% респондентів з виробничих кооперативів та державних підприємств, 83,3% підприємств інших форм господарювання, 66,7% приватних підприємств, 45,5% господарських товариств, а також 38,8% фермерських господарств.

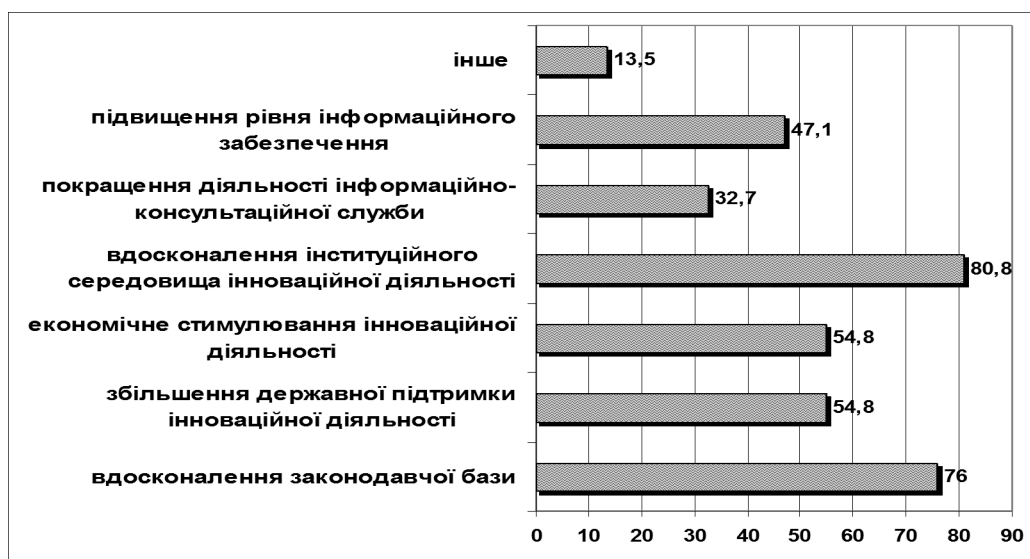
На відсутність фінансових можливостей скаржилися по 100,0% респондентів з виробничих кооперативів та державних підприємств, по 83,3% з приватних підприємств та підприємств інших форм господарювання, 76,1% з фермерських господарств, а також 54,6% – з господарських товариств. Вважаємо, що при відповіді на це питання керівники та спеціалісти сільськогосподарських підприємств дещо лукавили: переважна їх кількість (97,1%) оцінила фінансовий стан власного підприємства як задовільний, добрий та відмінний, але скаржитися в першу чергу на відсутність фінансових можливостей.

Безумовно, необхідно розвивати систему фінансової підтримки інноваційної діяльності сільгосптоваровиробників, але, на наш погляд, більшої уваги заслуговує формування та розвиток системи інноваційного провайдингу, яка ефективно поєднає інтелектуальну сферу, а також сфери споживання та виробництва, надасть змогу підвищити ефективність науково-інноваційної діяльності через комерціалізацію результатів наукових досліджень, забезпечення ринку якісною наукомісткою продукцією, отримання позабюджетних коштів для фінансування науково-дослідної та дослідно-конструкторської роботи (НДДКР).

Розподіл відповідей респондентів щодо заходів, які будуть сприяти впровадженню інновацій в аграрній сфері (Додаток А.45), за умовами можливості обирати більше одного заходу, відбувався таким чином: найбільша питома вага відповідей респондентів приходилась на вдосконалення інституційного середовища інноваційної діяльності (80,8%) та вдосконалення законодавчої бази (76,0%), найменша – на покращення діяльності інформаційно-консультаційної служби (32,7%) та інші заходи (13,5%) (рис. 2.10).

При цьому господарські товариства в 90,9% відповідей відмітили вдосконалення законодавчої бази, в 63,6% – вдосконалення інституційного середовища інноваційної діяльності;

приватні підприємства також віддали перевагу вдосконаленню законодавчої бази (75,0% відповідей) та інституційного середовища інноваційної діяльності (66,7%); респонденти фермерських господарств в більшості відповідей (86,6%) вказали вдосконалення інституційного середовища інноваційної діяльності; виробничі кооперативи в 100,0% відповідей вказали необхідність вдосконалення законодавчої бази, економічного стимулювання інноваційної діяльності та вдосконалення інституційного середовища інноваційної діяльності; підприємства інших форм господарювання в 66,7% відповідей відмітили необхідність вдосконалення інституційного середовища інноваційної діяльності, державні підприємства в 100,0% відповідей вказали на економічне стимулювання інноваційної діяльності.

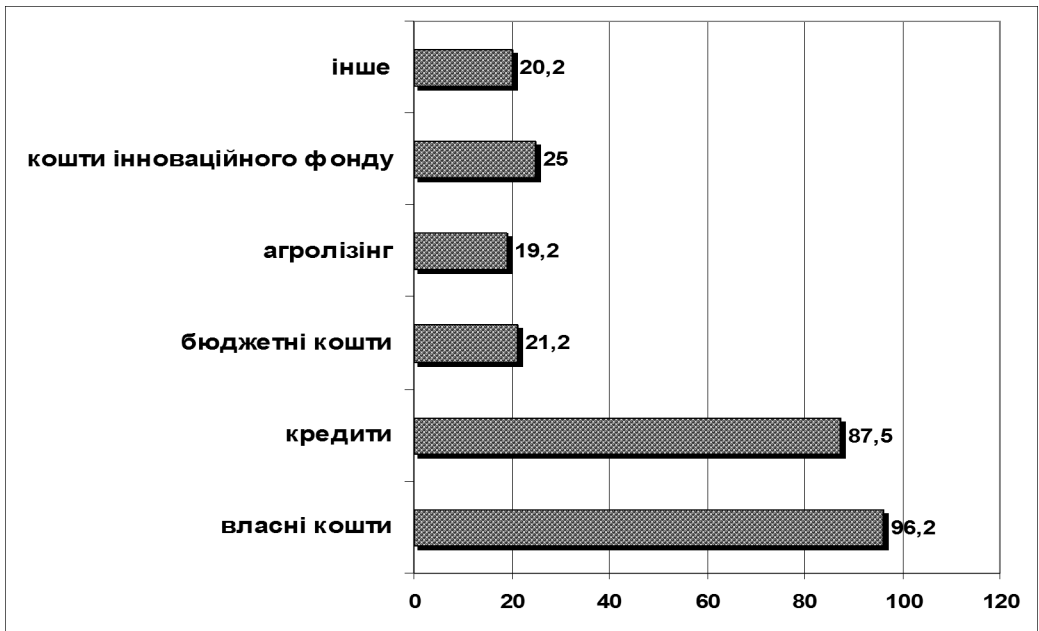

Рис. 2.10. Розподіл відповідей респондентів щодо заходів, які будуть сприяти впровадженню інновацій в аграрній сфері, %*

*Складено на основі опитування, проведеного автором серед керівників та спеціалістів сільськогосподарських підприємств Запорізької області

Найбільш ефективними джерелами фінансування (Додаток А.46) респонденти назвали власні кошти та кредити – відповідно 96,2% та 87,5% відповідей (рис. 2.11).

При цьому на ці джерела фінансування інновацій вказують 100,0% респондентів з господарських товариств, виробничих кооперативів, підприємств інших форм господарювання.

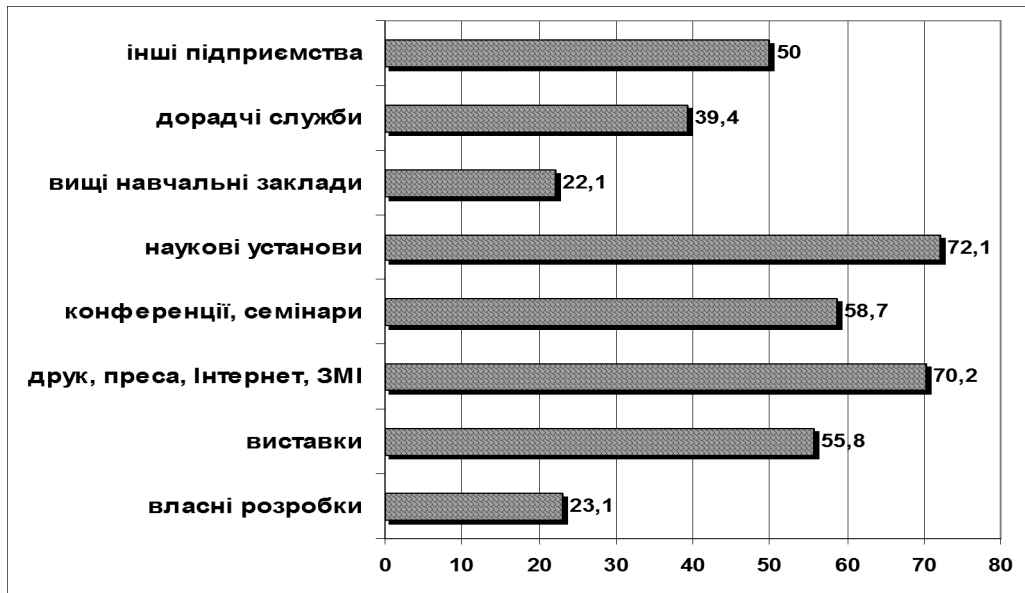

Рис. 2.11. Розподіл відповідей респондентів щодо найбільш ефективних джерел фінансування інноваційної діяльності, %*

*Складено на основі опитування, проведеного автором серед керівників та спеціалістів сільськогосподарських підприємств Запорізької області

Респонденти приватних підприємств як найбільш ефективні джерела фінансування інновацій вказують власні кошти і кредити відповідно в 83,3% та 75,0% відповідях, фермерські господарства – відповідно в 97,0% та 89,6% відповідях, державні підприємства в 100,0% відповідей вказують власні кошти, в 75,0% – державні кошти. На жаль, значно менша частка респондентів вказала як на ефективні на інші джерела фінансування інноваційної діяльності: кошти інноваційного фонду, агролізінг, бюджетні кошти (відповідно 25,0%, 19,2% та 21,2%). Вважаємо, що відсутність державної підтримки, а також обмежений доступ сільськогосподарських підприємств до альтернативних джерел фінансування гальмують розвиток інноваційної діяльності, стримують процеси інтенсифікації сільського господарства.

Розподіл відповідей респондентів щодо надійних джерел інформації про інновації (за можливістю вибору більше одного джерела) відбувався наступним чином (Додаток А.47): 72,1% відповідей припадала на наукові установи, 70,2% – на друк, пресу, Інтернет, засоби масової інформації (ЗМІ), 58,7% – на конференції, семінари, 55,8% – на виставки (рис. 2.12.).

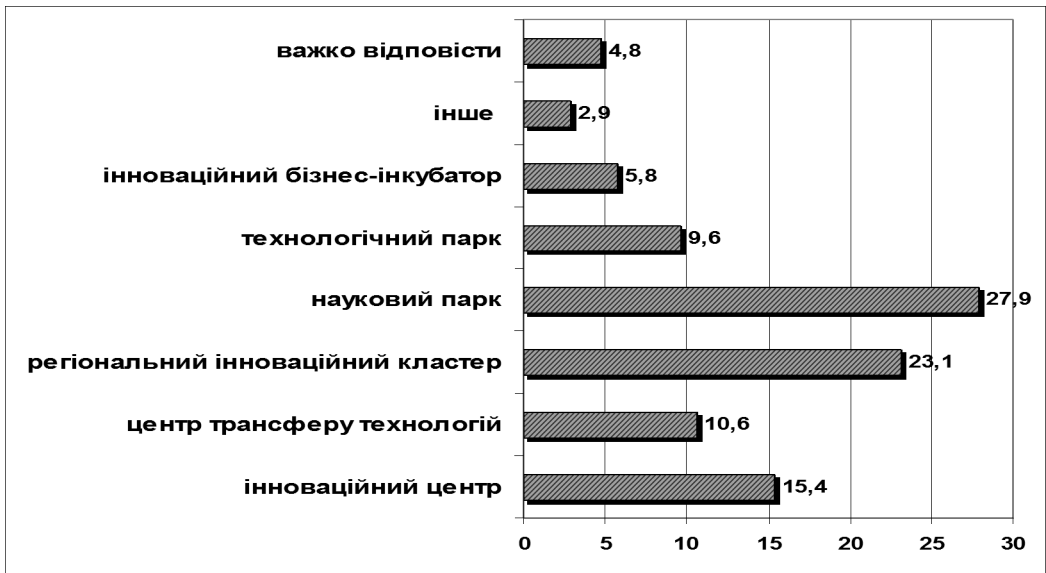

Рис. 2.12. Розподіл відповідей респондентів щодо надійних джерел інформації про інновації, %*

*Складено на основі опитування, проведеного автором серед керівників та спеціалістів сільськогосподарських підприємств Запорізької області

На жаль, вищі навчальні заклади, власні розробки та дорадчі служби в якості надійних джерел інформації вказали лише відповідно 22,1%, 23,1% та 39,4% респондентів. Вважаємо, що в умовах відсутності тісних зв'язків між освітою, наукою та виробництвом необхідно вдосконалювати інституційне середовище шляхом створення суб'єктів інноваційної інфраструктури для ефективного та раціонального використання наявного наукового потенціалу, матеріально-технічної бази вищих навчальних закладів, наукових установ, дорадчих служб, з метою комерціалізації результатів наукових досліджень та їх впровадження на вітчизняному та закордонному ринках.

Відповіді респондентів щодо суб'єктів інноваційної інфраструктури, які сприятимуть впровадженню інновацій в аграрній сфері (Додаток А.48), розподілилися таким чином: за науковий парк висказалось 27,9% респондентів, за регіональний інноваційний кластер – відповідно 23,1%, за інноваційний центр – 15,4%. Меншу зацікавленість респонденти виявили до центру трансферу технологій, технологічного парку та інноваційного бізнес-інкубатору – відповідно 10,6%, 9,6% та 5,8%. Затруднялись з відповідями 5 респондентів, або 4,8% (рис. 2.13).

Рис. 2.13. Розподіл відповідей респондентів щодо суб'єктів інноваційної інфраструктури, які сприятимуть впровадженню інновацій в аграрній сфері, %*

*Складено на основі опитування, проведеного автором серед керівників та спеціалістів сільськогосподарських підприємств Запорізької області

Таким чином, проведене анкетне опитування керівників та спеціалістів сільськогосподарських підприємств різних організаційно-правових форм господарювання в Запорізькій області виявило не тільки проблеми, але й напрямки забезпечення інноваційної діяльності в аграрній сфері. Підтримуємо їх думку про те, що вдосконалення інституційного середовища інноваційної діяльності в аграрній сфері шляхом створення наукового парку або регіонального інноваційного кластеру дозволить ефективно поєднати науку, освіту та виробництво, сприятиме створенню інноваційного продукту, використанню і комерціалізації результатів наукових досліджень та розробок, що зумовить випуск на ринок інноваційної продукції – нових конкурентоздатних товарів і послуг, що призведе до підвищення ефективності сільськогосподарських підприємств регіону.

2.4. Наукове забезпечення аграрного виробництва

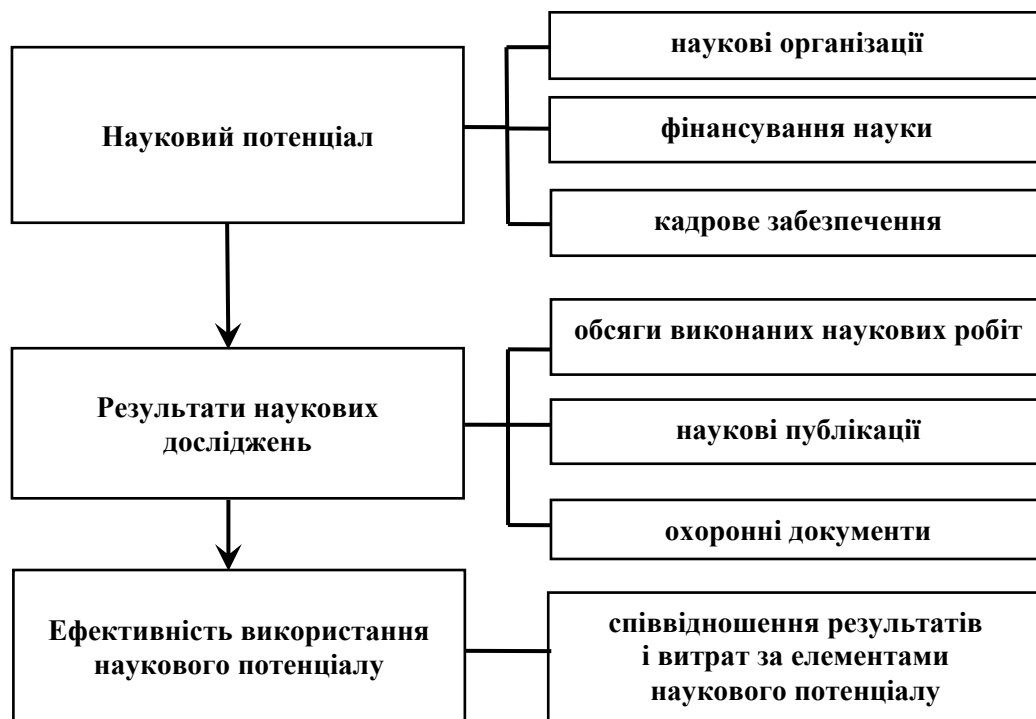
Аграрний сектор економіки України потребує підвищення рівня інноваційних трансформацій і дієвого застосування досягнень аграрної науки в різних галузях сільського господарства. На жаль,

період реформування суспільства в Україні, який продовжується більш, ніж два десятиріччя, негативно вплинув на розвиток науки, в тому числі галузевої [196]. Зменшився обсяг фінансування наукової діяльності, скоротилися кількість наукових організацій, чисельність наукових кадрів та тематичний фронт наукових досліджень.

Досвід економічно розвинутих країн свідчить про те, що інноваційний розвиток економіки залежить від наявності та використання наукового потенціалу, а також від взаємозв'язків та взаємовідносин між наукою, освітою та виробництвом.

Стратегія інноваційного розвитку України передбачає більш активну позицію держави у розвитку науково-технологічної сфери [380]. Ефективність і перспективи розвитку цього процесу значною мірою залежать від умов, створених у державі для реалізації на всіх його етапах – від розробки ідеї до впровадження інноваційного продукту.

Розвиток наукового забезпечення вітчизняної економіки в цілому, та аграрного виробництва зокрема розглянемо за структурно-логічною схемою (рис. 2.14).

Рис. 2.14. Структурно-логічна схема аналізу наукового забезпечення економіки*

* Розроблено автором на основі власних досліджень

Розгляд першого блоку аналізу наукового забезпечення економіки здійснювався вивченням загальної кількості організацій, які виконують наукові та науково-технічні роботи в Україні (табл. 2.14).

Таблиця 2.14

Динаміка кількості організацій, які виконують наукові та науково-технічні роботи*

(одиниць)

Роки	Всього	в т.ч. за галузями наук		В НААН
		сільськогосподарськими	ветеринарними	
2000	1490	186	11	149
2005	1510	185	9	127
2006	1452	174	9	123
2007	1404	169	10	119
2008	1378	164	11	117
2009	1340	162	10	116
2010	1303	168	11	119
2011	1255	161	11	114
2012	1208	151	8	93
2013	1143	135	7	86
2014	999	127	7	86
2014 у % до 2000	67,0	68,3	63,6	57,7
2014 у % до 2005	66,2	68,6	78,8	67,7

*Розраховано за даними Статистичних збірників «Наукова та інноваційна діяльність в Україні» за 2007-2014 рр.

В 2014 р. їх загальна кількість становила 999 одиниць, що на третину менше, ніж в 2000 році. При цьому за сільськогосподарськими науками кількість організацій скоротилася відповідно до 127 одиниць, за ветеринарними – до 7 одиниць. Кількість наукових організацій в структурі НААН зменшилась на 42% і становила 86 одиниць.

В Запорізькій області, яка в 2012 р. за загальним обсягом витрат на інноваційну діяльність за регіонами України посідала 13 місце, за обсягом реалізованої інноваційної продукції – 9 місце, за чисельністю працівників основної діяльності наукових організацій – 6 місце, а також за обсягом наукових та науково-технічних робіт,

виконаних власними силами наукових організацій – 4 місце, загальна кількість організацій, які виконують наукові та науково-технічні роботи, становила 29 одиниць (на 4 одиниці менше, ніж в 2010 р.), в тому числі у сільськогосподарських науках – 3 організації (на 1 організацію менше, ніж в 2010 р.).

Тобто можна зробити висновок про загальну тенденцію скорочення кількості організацій, що виконують наукові та науково-технічні роботи.

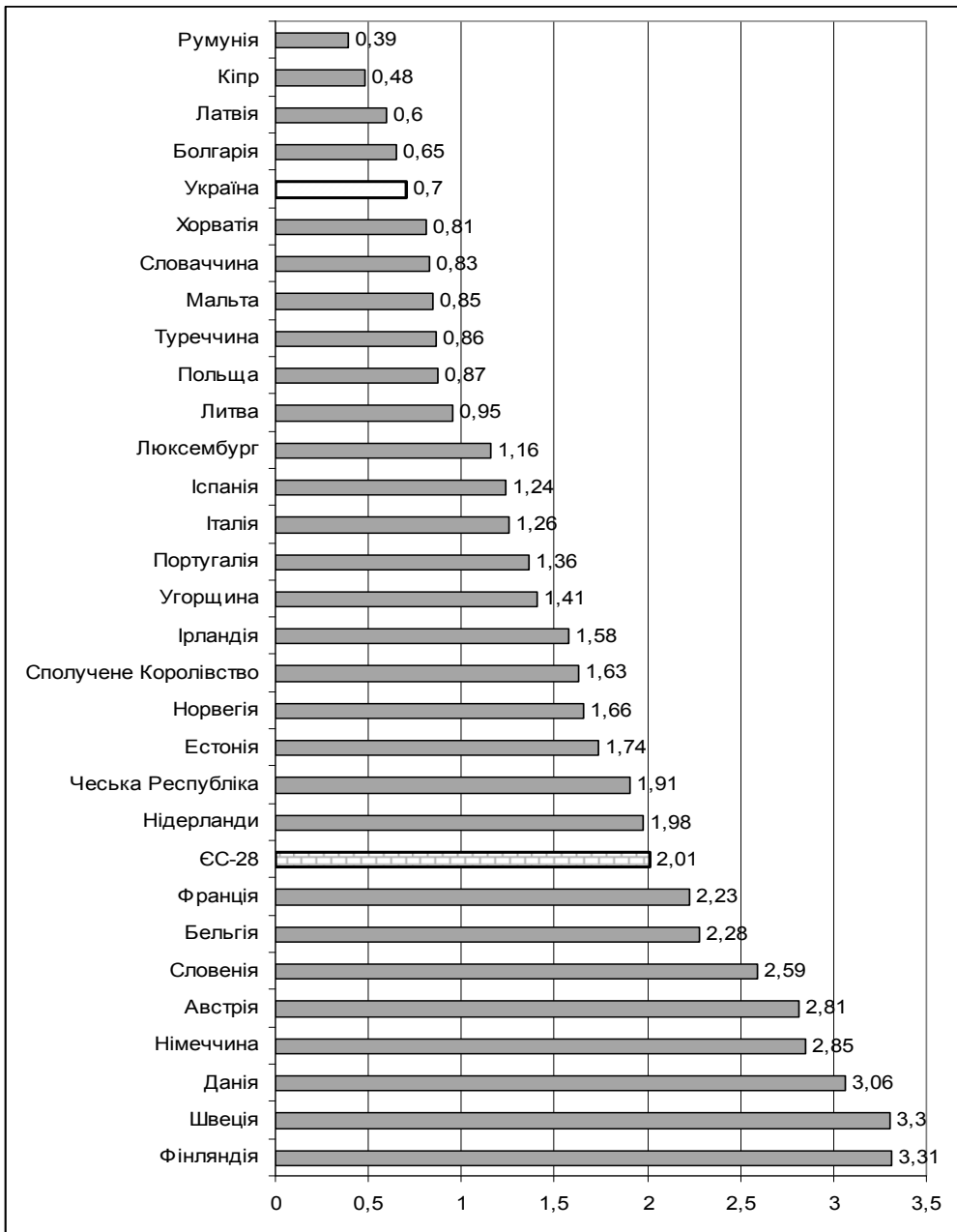
Відповідно до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» держава повинна забезпечувати бюджетне фінансування наукової та науково-технічної діяльності у розмірі не менше 1,7% ВВП України [324], однак, починаючи з 2006 року, їх загальне фінансування не перевищувало 1%, а за рахунок держбюджету за період 2001-2014 рр. максимального рівня 0,42% досягало в 2004 р., в 2014 р. становило лише 0,26% (табл. 2.15).

Таблиця 2.15

Динаміка обсягів фінансування наукових та науково-технічних робіт в Україні*

Рік	ВВП, млн. грн.	Обсяг фінансування наукових та науково-технічних робіт			
		усього		в т. ч. за рахунок держбюджету	
		млн. грн.	у % до ВВП	млн. грн.	у % до ВВП
2001	204190	2432,5	1,19	751,6	0,37
2002	225810	2611,7	1,16	733,3	0,32
2003	267344	3597,4	1,35	1070,7	0,40
2004	345113	4251,7	1,23	1449,5	0,42
2005	441452	5160,4	1,17	1711,2	0,39
2006	544153	5164,4	0,95	2017,4	0,37
2007	720731	6149,2	0,85	2815,4	0,39
2008	948056	8024,8	0,85	3909,8	0,41
2009	913345	7822,2	0,86	3398,6	0,37
2010	1082569	8995,9	0,83	3704,3	0,34
2011	1302079	9591,3	0,74	3859,7	0,30
2012	1408889	10558,5	0,75	4709,1	0,33
2013	1522657	11161,1	0,73	4762,1	0,31
2014	1566728	10320,3	0,66	4021,5	0,26
2014 до 2001	у 7,7 разів	у 4,2 рази	х	у 5,4 рази	х

*Розраховано за даними Статистичних збірників «Наукова та інноваційна діяльність в Україні», «Статистичний щорічник України» за 2007-2014 рр.

Рис. 2.15. Частка витрат на виконання досліджень і розробок у ВВП зарубіжних країн у 2013 р., % (за даними Євростату)*

*За даними Статистичного збірника «Наукова та інноваційна діяльність в Україні» за 2014 р.

У березні 2010 р. Європейською Радою було затверджено стратегію соціально-економічного розвитку Євросоюзу на період до

2020 р. «Європа 2020: Стратегія інтелектуального, стійкого і всеосяжного зростання» («Europe 2020: A Strategy For Smart, Sustainable And Inclusive Growth»), у якій передбачається інвестування 3% ВВП ЄС у дослідження та розробки.

Як свідчать дані Додатку А.49, у середньому в країнах ЄС питома вага витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт у ВВП за період 2000-2013 рр. поступово збільшується – з 1,85% до 2,01% відповідно. В Україні за цей період спостерігається негативна динаміка цього показника – з 0,96% до 0,70% відповідно. На рис. 2.15 більш наочно наведена частка витрат на виконання досліджень і розробок у ВВП зарубіжних країн та України у 2013 р.

Розгляд за аналогією фінансування наукових та науково-технічних робіт сільського господарства, мисливства, лісового господарства (табл. 2.16) свідчить про те, що за цим видом діяльності ситуація гірша. Загальний обсяг (за всіма джерелами) фінансування наукових та науково-технічних робіт у сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві за період з 2005-2013 рр. не перевищував 0,75% від відповідної ВДВ, а в 2013 році досяг власного мінімуму – 0,014%. Фінансування за рахунок держбюджету за цей період не перевищувало 0,6% від ВДВ сільського господарства, мисливства, лісового господарства, в 2013 р. було мінімальним – 0,011%.

Фінансування наукових та науково-технічних робіт у сільському, лісовому та рибному господарстві в 2014 р. становило 0,09% від відповідної ВДВ, фінансування за рахунок державного бюджету в 2014 р. становило 0,07%. Безумовно, рівень фінансування вітчизняної науки як в цілому, так і аграрної науки окремо, є недостатнім.

У 2014 р. порівняно з 2005 р. фінансування наукових та науково-технічних робіт в Україні (Додаток А.50) збільшилось у 5 разів, в тому числі у сільськогосподарських науках – у 6,6 разів, у ветеринарних – у 6,2 рази. Збільшилось фінансування академічної науки: в цілому фінансування наукових та науково-технічних робіт в академіях відповідно зросло у 7,7 разів, в установах НААН – в 4,8 рази. В 2014 р. питома вага установ НААН у загальному обсязі фінансування наукових та науково-технічних робіт в Україні становила 5,1%, а також 15,8% від загальних коштів академій.

Динаміка обсягів фінансування наукових та науково-технічних робіт в цілому, а також у сільськогосподарські та ветеринарні науки в розрізі джерел фінансування наведено в Додатку А.51.

Таблиця 2.16

**Фінансування наукових та науково-технічних робіт
в сільському господарстві, мисливстві,
лісовому господарстві України***

Рік	ВДВ сільського господарства, мисливства, лісового господарства		Обсяг фінансування наукових та науково-технічних робіт в сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві			
			усього		в т. ч. за рахунок держбюджету	
	млн. грн.	у ВВП, %	млн. грн.	у ВДВ, %	млн. грн.	у ВДВ, %
2005	40542	9,18	271,65	0,67	189,25	0,47
2006	41006	7,54	276,07	0,67	205,82	0,50
2007	47417	6,58	344,63	0,73	268,55	0,57
2008	65148	6,87	474,34	0,73	368,17	0,57
2009	65758	7,20	457,69	0,70	347,12	0,53
2010	82641	7,63	525,97	0,64	429,04	0,52
2011	110564	8,49	547,89	0,50	422,24	0,38
2012	111748	7,93	264,40	0,24	203,11	0,18
2013	132245	9,09	18,82	0,014	14,94	0,011
2014 **	160516	11,8	151,73	0,09	108,54	0,07
2012 у % до 2005	275,64	х	97,33	х	107,32	х
2013 у % до 2005	у 3,3 рази	х	6,93	х	7,89	х

*Розраховано за даними Статистичних збірників «Наукова та інноваційна діяльність в Україні», «Статистичний щорічник України» за 2007-2014 рр.

**Наведені дані сільського, лісового та рибного господарства

В цілому по Україні в 2014 р. фінансування наукових та науково-технічних робіт здійснювалось: за рахунок держбюджету на 39,0%; за рахунок коштів замовників – підприємств, організацій України – на 20,9%, за рахунок коштів замовників – іноземних держав – відповідно на 19,8%. У сільськогосподарських та ветеринарних науках головним джерелом також є держбюджет. У 2014 р. за рахунок держбюджету сільськогосподарські науки фінансувалися на 76,4%, ветеринарні науки – відповідно на 64,4%. За рахунок коштів замовників – підприємств, організацій України – фінансувалося відповідно 8,7% сільськогосподарських та 35,4% ветеринарних наук. За рахунок коштів замовників – іноземних

держав – фінансувалося 0,8% сільськогосподарських наук, ветеринарні науки за період 2005-2014 рр. не фінансувались.

Динаміка обсягів фінансування наукових та науково-технічних робіт в установах НААН за джерелами наведена в Додатку А.52. У 2014 р. за рахунок держбюджету фінансування в установах НААН здійснювалось на 78,0%, за рахунок коштів замовників – підприємств, організацій України – 6,6%; за рахунок коштів замовників – іноземних держав – відповідно 1,0%.

У сільському господарстві, мисливстві і лісовому господарстві (Додаток А.53) обсяг фінансування наукових та науково-технічних робіт у 2012 р. порівняно з 2005 р. зменшився на 2,7% і становив у 2012 р. 264,4 млн. грн. (2,5% від загального обсягу фінансування науки по економіці). За рахунок держбюджету в 2012 р. фінансувалося 76,8% наукових та науково-технічних робіт, за рахунок власних коштів – 15,9%, за рахунок коштів замовників – підприємств і організацій України – 6,2% робіт. При цьому обсяг фінансування за рахунок держбюджету в 2012 р. в порівнянні з 2005 р. збільшився на 7,3%, за рахунок власних коштів – на 32,2%. Однак за всіма іншими джерелами спостерігалось значне скорочення – на 37,3% за рахунок підприємств і організацій України, на 76,9% – за рахунок інших джерел, у п'ять разів за рахунок коштів місцевих бюджетів, на 93,1% за рахунок коштів іноземних держав, та в 30 разів за рахунок позабюджетних фондів.

У 2013 р. стався значний обвал розміру фінансування наукових та науково-технічних робіт у сільському господарстві, мисливстві і лісовому господарстві – на 93,1% порівняно з 2005 р., на 92,9% порівняно з 2012 р. У 2013 р. за рахунок держбюджету фінансувалося відповідно 79,4% робіт, за рахунок власних коштів – 16,1% робіт, за рахунок коштів замовників – підприємств і організацій України – 4,5% робіт. Фінансування за рахунок інших видів джерел не було.

У 2014 р. фінансування наукових та науково-технічних робіт у сільському, лісовому та рибному господарствах на 71,5% здійснювалось за рахунок державного бюджету, на 15,9% – за рахунок власних коштів, на 11,6: - за рахунок коштів замовників – підприємств і організацій України, а також на 0,27% за рахунок коштів іноземних держав.

Аналіз показників інтенсивності фінансування наукової діяльності свідчить про те, що вони мають стійку тенденцію до збільшення (Додаток А.54, табл. 2.17). Розмір фінансування наукових та науково-технічних робіт в розрахунку на 1 наукову

установу з 1373,4 тис. грн. у 2000 р. збільшився до 9764,7 тис. грн. у 2013 р., або в 7,1 рази (за лінією тренду щорічно на 853,32 тис. грн.). В розрахунку на 1 наукову установу НААН у 2000 р. припадало в середньому 732,0 тис. грн. (53,3% від величини фінансування 1 наукової установи в середньому по Україні), у 2013 р. – вже 6784,8 тис. грн. (69,5% від величини фінансування 1 наукової установи в середньому по Україні), що в 9,3 рази більше (за лінією тренду збільшення щорічно на 623,88 тис. грн.). В розрахунку на 1 працівника основної діяльності наукових установ у цілому в 2000 р. припадало 10,9 тис. грн., у 2013 р. – 90,6 тис. грн., що більше в 8,3 рази (за лінією тренду щорічне збільшення на 8,14 тис. грн.).

Таблиця 2.17

Тенденції зміни показників інтенсивності фінансування наукової діяльності в установах НААН та в Україні в цілому*

Період	Показники	Рівняння лінії тренду	Коефіцієнти кореляції (R), детермінації (D)
	Розмір фінансування наукових та науково-технічних робіт в розрахунку на:		
2000-2013	1 наукову установу, всього, тис. грн.	$y = 853,32x + 1050,8$	R = 0,9902 D = 0,9805
2000-2013	1 наукову установу НААН, тис. грн.	$y = 623,88x + 435,07$	R = 0,9785 D = 0,9574
2000-2013	1 працівника основної діяльності наукової установи, всього, грн.	$y = 8135,5x + 7906,9$	R = 0,9903 D = 0,9807
2000-2013	1 працівника основної діяльності наукової установи НААН, грн.	$y = 6572,2x + 1285,2$	R = 0,9837 D = 0,9676
2005-2013	1 наукову роботу наукових установ, всього, грн.	$y = 19250x + 51111$	R = 0,9909 D = 0,9819
2005-2013	1 наукову роботу наукових установ НААН, грн.	$y = 15863x + 50074$	R = 0,9645 D = 0,9303

*Розраховано за даними Статистичних збірників «Наукова та інноваційна діяльність в Україні» за 2007-2013 роки

Розмір фінансування в установах НААН на 1 працівника основної діяльності в 2000 р. становив 7,4 тис. грн., або 68,1% від аналогічного показника в середньому за науковими установами України, в 2013 р. цей показник становив 65,3 тис. грн., або 72,1% від середнього в наукових установах України (за лінією тренду щорічне збільшення на 6,57 тис. грн.). Розмір фінансування в розрахунку на 1 наукову роботу в середньому за науковими установами країни з 80,8 тис. грн. у 2005 р. збільшився в 2,9 рази і становив у 2013 р. 233,01 тис. грн. (щорічне збільшення відповідно до лінії тренду 19,25 тис. грн.). В установах НААН цей показник з 80,6 тис. грн. у 2005 р. збільшився в 2,2 рази до 176,1 тис. грн. у 2013 р. (за лінією тренду щорічне збільшення на 15,86 тис. грн.). Таким чином, можна зробити висновок про те, що, незважаючи на загальну тенденцію до збільшення, інтенсивність фінансування аграрної науки значно менша, ніж інтенсивність фінансування наукових та науково-технічних робіт в країні в цілому.

В табл. 2.18 наведені обсяги та джерела фінансування наукових та науково-технічних робіт в Запорізькій області за 2010-2012 рр. Порівняно з 2010 р. їх розмір збільшився на 140,03 млн. грн. і становив у 2012 р. 580,69 млн. грн. Головним джерелом фінансування були кошти замовників, причому за рахунок підприємств і організацій України в 2012 р. виконувалось 42,4% робіт, за рахунок іноземних джерел – 48,7%. Загальний обсяг фінансування наукових та науково-технічних робіт у Запорізькій області в 2010 р. складав 1,03% від валового регіонального продукту, в 2011 р. – 0,99%. Обсяг фінансування наукових та науково-технічних робіт за рахунок держбюджету за 2010-2011 рр. складав відповідно по 0,05%, що є недостатнім.

Розмір фінансування сільськогосподарських наук у Запорізькій області за 2010-2012 рр. становив відповідно 14,92 млн. грн., 13,87 млн. грн. та 15,63 млн. грн. В Додатку А.55 наведені джерела фінансування наукових та науково-технічних робіт в аграрній сфері Запорізької області. В 2012 р. на сільськогосподарські науки припадала половина всіх коштів, що виділялася з держбюджету для фінансування обласної науки, на сільське господарство, мисливство, лісове господарство – відповідно 41,4%. За рахунок власних коштів фінансувалися відповідно 4,0% сільськогосподарських наук та 6,2% – наукові та науково-технічні роботи в сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві Запорізької області. Сільськогосподарські науки за кошти держбюджету фінансувалися на 87,7%, за рахунок інших джерел –

на 0,1%. Фінансування сільського господарства, мисливства, лісового господарства Запорізької області на 93,8% здійснювалось за рахунок держбюджету. Відсутність інших джерел фінансування наукових досліджень аграрної сфери в Запорізькій області свідчить з одного боку, про відсутність платоспроможного попиту на наукову продукцію, з іншого – про відсутність достойних напрацювань, які могли б зацікавити аграрного виробника.

Таблиця 2.18

Динаміка обсягів та джерел фінансування наукових та науково-технічних робіт у Запорізькій області*

	2010	2011	2012	2012 до 2010 (+,-)
Усього, тис. грн.	440656,0	489347,0	580687,0	140031,0
в т.ч. за рахунок				
держбюджету, тис. грн.	22933,7	26316,9	27480,7	4547,0
%	5,20	5,38	4,73	-0,47
коштів місцевих бюджетів, тис. грн.	217,0	-	-	-217,0
%	0,05	-	-	-0,05
позабюджетних фондів, тис. грн.	24,6	120,5	57,5	32,9
%	0,01	0,02	0,01	0,00
власних коштів, тис. грн.	11970,1	29806,4	24345,0	12374,9
%	2,72	6,09	4,19	1,48
коштів замовників, тис. грн.	404710,0	432149,0	528785,0	124075,0
%	91,84	88,31	91,06	-0,78
підприємств, організацій України, тис. грн.	171908,0	199513,0	246131,0	74222,9
%	39,01	40,77	42,39	3,37
іноземних джерел, тис. грн.	232802,0	232635,0	282654,0	49852,2
%	52,83	47,54	48,68	-4,15
інших джерел, тис. грн.	800,7	954,3	18,5	-782,2
%	0,18	0,20	0,00	-0,18

*Розраховано за даними статистичного збірника «Наукова та інноваційна діяльність в Запорізькій області» за 2012 р.

Динаміка та структура внутрішніх поточних витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт, виконаних власними силами організацій України, наведена в Додатку А.56. На долю фундаментальних досліджень у 2014 р. приходилось 24,6%, прикладних досліджень – відповідно 16,5%, науково-технічних розробок – відповідно 47,8%, науково-технічних послуг – 11,1%.

Маліцький Б. наголошує на тому, що «забезпечення притаманних кожній складовій наукового потенціалу функцій в інноваційному процесі вимагає певного співвідношення між об'ємами їх фінансового забезпечення. Досвід розвинених країн свідчить, що оптимальним є: 15% – на фундаментальну науку, 25% – на прикладну і 60% – на розробки» [222, с. 301]. І хоча у 2014 р. порівняно з 2005 р. обсяг внутрішніх витрат на фундаментальні дослідження збільшився в 2,8 рази, прикладні дослідження – в 2,5 рази, науково-технічні розробки – в 2,2 рази, науково-технічні послуги – в 1,7 рази, відсутність раціонального співвідношення витрат є негативним явищем, тому що не забезпечує видам наукових робіт чіткого виконання притаманних функцій: забезпечення необхідного науково-технічного рівня інноваційного процесу – фундаментальним дослідженням; забезпечення необхідної швидкості матеріалізації наукових результатів – прикладним дослідженням; забезпечення поширення інновацій в суспільній практиці – розробкам [222, с. 302].

Динаміка обсягів та структури внутрішніх поточних витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт, виконаних власними силами організацій Запорізької області в 2010-2012 рр., наведена в табл. 2.19.

Таблиця 2.19

Структура внутрішніх поточних витрат на наукові та науково-технічні роботи, виконані власними силами наукових організацій в Запорізькій області за 2010-2012 рр., за видами робіт

Роки	Усього, тис. грн.	У тому числі							
		фундаментальні дослідження		прикладні дослідження		наукові розробки		науково-технічні послуги	
		тис. грн.	%	тис. грн.	%	тис. грн.	%	тис. грн.	%
2010	429667,1	13250,6	3,1	33312,9	7,8	360272,4	83,9	22831,2	5,3
2011	454968,5	11740,8	2,6	17338,5	3,8	404810,1	89,0	21079,1	4,6
2012	553318,7	9156,3	1,7	17873,4	3,2	509167,6	92,0	17121,4	3,1
2012 у % до 2010	128,8	69,1	x	53,7	x	141,3	x	75,0	x

*Розраховано за даними статистичного збірника «Наукова та інноваційна діяльність в Запорізькій області» за 2012 р.

У Запорізькій області питома вага фундаментальних досліджень у внутрішніх поточних витратах на наукові та науково-технічні роботи, виконані власними силами наукових організацій, становила 3,1% в 2010 р, у 2012 р. вона зменшилась на 1,4 в.п. до 1,7%, на прикладні дослідження приходилось 7,8% внутрішніх витрат у 2010 р., у 2012 р. вони зменшились на 4,5 в.п. до 3,2%, на науково-технічні послуги – від 5,3% у 2010 р. зменшились на 2,2 в.п. до 3,1% у 2012 р. Частка внутрішніх поточних витрат на наукові розробки в Запорізькій області навпаки, зросла від 83,9% у 2010 р. до 92,0% у 2012 р., або на 8,2 в.п. Тобто, переважною часткою внутрішніх поточних витрат на наукові та науково-технічні роботи в Запорізькій області є витрати на наукові розробки, які приносять науковим організаціям реальний дохід.

У Запорізькій області витрати на виконання наукових та науково-технічних робіт за 2010-2012 рр. поступово збільшуються (табл. 2.20). Аналіз їх структури свідчить про те, що найбільша їх частка приходилась на оплату праці (50,2%, 43,1% та 39,2% відповідно), інші матеріальні витрати (17,3%, 21,3% та 25,2% відповідно), а також на відрахування на соціальні заходи (16,8%, 14,9% та 13,7% відповідно). Можна зробити висновок про те, що кошти витрачаються переважно на підтримку існування наукових організацій, але ніяк не на розвиток їх матеріально-технічної бази тощо.

Динаміка та структура внутрішніх поточних витрат на наукові роботи, виконані власними силами наукових організацій в сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві України наведені в Додатку А.57. Їх аналіз свідчить про ще гіршу ситуацію, ніж в цілому по Україні: на фундаментальні дослідження в 2013 р. приходилось 36,3%, на прикладні дослідження – 56,6%, на науково-технічні розробки – 2,6%, на науково-технічні послуги – відповідно 4,6%, тобто оптимальні пропорції [222, с. 301] порушені, що може гальмувати інноваційний процес.

Структура внутрішніх поточних витрат на наукові та науково-технічні роботи для аграрного виробництва, виконані власними силами наукових організацій в Запорізькій області, за видами робіт у 2012 р. наведені в Додатку А.58. На сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство приходилось 1,5% витрат, на сільськогосподарські науки – 2,8%. Були відсутні внутрішні поточні витрати на фундаментальні дослідження в сільському господарстві, лісовому господарстві та рибному господарстві, тоді як в сільськогосподарських науках на них припадало 68,3% загальних внутрішніх поточних витрат.

Таблиця 2.20

Структура витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт у Запорізькій області в 2010-2012 рр.*

	2010		2011		2012	
	тис. грн.	%	тис. грн.	%	тис. грн.	%
Усього	456508,4	100,00	517173,8	100,00	617954,9	100,00
Внутрішні витрати	440656,2	96,53	489346,9	94,62	580686,9	93,97
внутрішні поточні витрати	429667,1	94,12	454968,5	87,97	553318,7	89,54
витрати на оплату праці	229136,7	50,19	222694,5	43,06	241919,7	39,15
відрахування на соціальні заходи	76462,3	16,75	76980,4	14,88	84354,7	13,65
матеріальні витрати	14366,9	3,15	26058,5	5,04	32920,4	5,33
у т.ч. витрати на основні засоби	640	0,14	3,9	0,00	104,3	0,02
інші матеріальні витрати	78989,6	17,30	110184,5	21,31	155891,4	25,23
інші поточні витрати	30711,6	6,73	19050,6	3,68	38232,5	6,19
капітальні вкладення	10989,1	2,41	34378,4	6,65	27368,2	4,43
земельні ділянки та споруди	712,3	0,16	12,1	0,00	2096,4	0,34
устаткування	4194,6	0,92	31013,8	6,00	18006,2	2,91
інші капітальні вкладення	6082,2	1,33	3352,5	0,65	7265,6	1,18
Витрати на дослідження і розробки, виконані співвиконавцями	15852,2	3,47	27826,9	5,38	37268	6,03

*Розраховано за даними статистичного збірника «Наукова та інноваційна діяльність в Запорізькій області» за 2012 р.

Структура витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт в Запорізькій області в сільськогосподарських науках у 2012 р. наведена в табл. 2.21.

Таблиця 2.21

**Структура витрат на виконання наукових
та науково-технічних робіт у Запорізькій області
в сільськогосподарських науках у 2012 р.***

	Усього, тис. грн.	в т. ч. в сільськогоспо- дарських науках, тис. грн.	Структура витрат в сільсько- господарських науках, %
Усього	617954,9	15626	100,00
Внутрішні витрати	580791,2	15626	100,00
внутрішні поточні витрати	553423	15593,1	99,80
витрати на оплату праці	241919,7	8732,1	55,88
відрахування на соціальні заходи	84354,7	2370,9	15,17
матеріальні витрати	32920,4	2938,5	18,81
у т.ч. на основні засоби	104,3	–	–
інші матеріальні витрати	155891,4	339,2	2,17
інші поточні витрати	38232,5	1212,4	7,76
капітальні вкладення, всього	27368,2	32,9	0,21
з них устаткування	18006,2	19,9	0,13
Витрати на дослідження і розробки, виконані співвиконавцями	37268	–	–

*Розраховано за даними статистичного збірника «Наукова та інноваційна діяльність в Запорізькій області» за 2012 р.

Найбільша частка – витрати на оплату праці (55,9%) з відрахуваннями на соціальні заходи (15,2%). Крім цього, 18,8% виділялись на матеріальні витрати, але відсутність витрат на основні засоби є свідченням їх використання понад нормативні строки, тобто застарілості, та відсутності коштів, що виділяються на капітальні та поточні ремонти.

Досвід економічно розвинутих країн свідчить про те, що інноваційний розвиток економіки залежить від наявності та використання важливого елемента наукового потенціалу – кадрового забезпечення.

Чисельність виконавців наукових та науково-технічних робіт в розрахунку на 1000 осіб зайнятого населення (у віці 15-70 років) в деяких країнах Євросоюзу та в Україні наведена в Додатку А.59. У 2013 р. вона була найвищою в Данії, Фінляндії та Люксембурзі (біля 20 осіб); найнижчою – у Румунії та Кіпрі (менше 5 осіб) [242].

Аналіз динаміки чисельності виконавців наукових та науково-технічних робіт і дослідників у розрахунку на 1000 осіб зайнятого населення (у віці 15-70 років) в економіці України в цілому, а також аналогічний показник за науковими організаціями системи НААН відносно зайнятого населення у сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві свідчить про зовсім невтішну ситуацію (табл. 2.22).

Таблиця 2.22

Динаміка чисельності виконавців наукових та науково-технічних робіт і дослідників в розрахунку на 1000 осіб зайнятого населення (у віці 15-70 років), осіб*

Роки	Україна в цілому		Працівники основної діяльності НААН до кількості зайнятого населення у сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві	
	виконавці наукових та науково-технічних робіт**	дослідники	виконавці наукових та науково-технічних робіт**	дослідники
2000	7,8	4,4	3,4	1,6
2005	6,7	4,1	3,6	1,6
2006	6,3	3,9	3,8	1,7
2007	6,0	3,8	3,8	1,8
2008	5,8	3,7	4,0	1,9
2009	5,9	3,8	4,2	2,0
2010	5,7	3,6	4,0	1,9
2011	5,4	3,5	2,9	1,5
2012	5,2	3,4	2,6	1,4
2013	4,9	3,2	2,5	1,3
2014	5,0	3,2	2,5	1,4
2014 у % до 2000	63,5	73,8	74,7	89,5

*Розраховано за даними Статистичних збірників «Наукова та інноваційна діяльність в Україні» за 2007-2014 рр.

**Дослідники, техніки і допоміжний персонал

В Україні чисельність виконавців наукових та науково-технічних робіт в розрахунку на 1000 осіб зайнятого населення (у віці 15-70 років) у 2014 р. порівняно з 2005 р. з 7,8 осіб зменшилась до 5 осіб (або 26,5%), чисельність дослідників – з 4,4 до 3,2 особи (або на 22,0%). Чисельність виконавців наукових та науково-технічних робіт в установах НААН у розрахунку на 1000 осіб зайнятого населення у сільському, лісовому та рибному господарствах з 3,4 осіб у 2000 р. скоротилася до 2,5 осіб у 2014 р. (або на 25,3%), чисельність дослідників – відповідно з 1,6 до 1,4 особи (або на 10,5%). Цей показник як взагалі по Україні, так і в аграрній сфері не тільки має стійку тенденцію до зменшення, але й значно відстає від країн-лідерів.

Загальна кількість фахівців в установах НААН з 10304 осіб у 2000 р. скоротилася до 7853 особи в 2014 р., або на 23,8%. При цьому кількість працівників-сумісників навпаки, збільшилась з 283 осіб у 2000 р. до 541 осіб у 2014 р., або в 1,9 рази.

Демографічна структура наукових кадрів України в цілому та за сільськогосподарськими науками наведена в табл. 2.23.

Таблиця 2.23

Розподіл дослідників за віком в цілому по Україні та в сільськогосподарських науках у 2006 та 2014 рр.*

Вік	2006 рік				2014 рік			
	всього		сільськогосподарські науки		всього		сільськогосподарські науки	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
до 29 років включно	12955	16,1	1001	15,3	8807	15,0	803	16,2
30-39 років	12772	15,9	1221	18,7	12840	21,9	1359	27,4
40-49 років	15654	19,5	1507	23,1	8897	15,2	1000	20,1
50-54 роки	10933	13,6	877	13,4	6074	10,3	636	12,8
55-59 років	11508	14,3	844	12,9	6241	10,6	475	9,6
60-69 років	13107	16,3	838	12,8	10857	18,5	501	10,1
70 років і більше	3568	4,4	237	3,6	4979	8,5	189	3,8
Разом	80497	100,0	6525	100,0	58695	100,0	4963	100,0

*Розраховано за даними Статистичних збірників «Наукова та інноваційна діяльність в Україні» за 2007-2014 рр.

За умов загального скорочення чисельності дослідників (на 18,5% всього та на 18,9% за сільськогосподарськими науками), незначного притоку в науку молоді (скорочення чисельності дослідників віком до 29 років включно за період 2006-2014 р. в цілому по Україні складає 32%, за сільськогосподарськими науками –

19,8%) і домінування в складі наукових кадрів науковців старшого віку (дослідники віком від 55 років і більше в 2014 р. складають в їх загальній кількості 37,6%, за сільськогосподарськими науками – 23,5%) в найближчі роки може статися серйозна кадрова криза внаслідок природного відтоку з наукової сфери значної кількості нині ще працюючих пенсіонерів [380].

Вважаємо, що для залучення в науку молодих талановитих кадрів, що мають високий творчий потенціал, здібності до генерування ідей, необхідно вирішувати низку проблем, серед яких найбільш гострими є вкрай недостатнє фінансування наукових досліджень.

Чисельність працівників наукових організацій Запорізької області наведена в табл. 2.24. У 2012 р. порівняно з 2010 р. вона скоротилася на 8,5% до 5263 осіб, з них 11 докторів наук та 86 кандидатів наук. Чисельність докторів наук за ці роки практично не змінилась, кандидатів наук – скоротилася на 20 осіб (або на 18,9%).

Таблиця 2.24

**Чисельність працівників наукових організацій
Запорізької області в 2010-2012 рр., осіб***

	Працівники основної діяльності	У тому числі		Працівники, які виконують наукові та науково- технічні роботи за сумісництвом
		фахівці, які виконують наукові та науково- технічні роботи	допоміжний персонал	
Усього				
2010	5755	2391	2609	1997
2011	5419	1979	2552	1935
2012	5263	2044	2480	1536
з них мають науковий ступінь				
доктора наук				
2010	11	11	–	141
2011	12	12	–	136
2012	11	10	1	124
кандидата наук				
2010	106	106	–	825
2011	96	96	–	807
2012	86	86	–	631

*Розраховано за даними статистичного збірника «Наукова та інноваційна діяльність в Запорізькій області» за 2012 р.

Загальна кількість працівників-сумісників скоротилася відповідно на 461 особу, або на 23,1%. При цьому кількість докторів наук скоротилася на 17 осіб (або 12,1%), кандидатів наук – на 194 особи (або на 23,5%). Тенденція скорочення кадрового забезпечення як складової наукового потенціалу обумовлюється вкрай недостатнім фінансуванням наукової діяльності, яка віддзеркалюється на низькій заробітній платі науковців, слабкому матеріально-технічному забезпеченні та відсутності належних умов для проведення наукових досліджень тощо.

В останні роки спостерігається тенденція до збільшення науковців, які мають наукові ступені (Додаток А.60). Як свідчить аналіз, у 2013 р. порівняно з 2005 р. загальна чисельність докторів наук в Україні збільшилась на 55,6% і становила 16090 осіб. У сільськогосподарських науках кількість докторів наук збільшилась на 18,2% (до 423 осіб у 2014 р.), у ветеринарних – на 24,7% (до 116 осіб у 2014 р.). В установах НААН кількість докторів наук становила в 2014 р. 296 осіб. Кількість працівників-сумісників, докторів наук, відповідно з 51 зменшилась до 49 осіб, або на 3,9%. Чисельність кандидатів наук за 2000-2014 рр. в Україні збільшилась відповідно на 46,8% і становила 86230 осіб, в тому числі в сільськогосподарських науках – на 9,3% (до 2757 осіб), у ветеринарних – на 65,4% (до 635 осіб відповідно).

В установах НААН кількість кандидатів наук навпаки, зменшувалась відповідно з 2045 осіб до 1537 осіб, або на 23,9%. Кількість працівників-сумісників, кандидатів наук, відповідно з 99 особи зменшилась до 47 особи, або на 52,5%. Таким чином, незважаючи на загальне збільшення в країні чисельності науковців, які мають наукові ступені, їх кількість в установах НААН стрімко зменшується.

Чисельність фахівців у сільськогосподарських науках у Запорізькій області з 220 осіб у 2010 р. скоротилася до 163 осіб у 2013 р. (на 25,9%) (табл. 2.25). При цьому кількість фахівців, які мають наукові ступені доктора або кандидата наук, майже не змінилась і становила в 2012 р. відповідно 4 та 24 особи.

Наступний крок в аналізі наукового забезпечення економіки – розгляд результатів наукових досліджень. В Додатку А.61 наведена динаміка обсягів та структури наукових та науково-технічних робіт, виконаних власними силами наукових організацій в Україні. У 2014 р. порівняно з 2001 р. цей показник збільшився в 4,8 рази, в тому числі обсяг фундаментальних досліджень – в 7 разів, прикладних досліджень – в 6,3 рази, науково-технічних розробок та послуг – відповідно у 4

рази. При цьому питома вага фундаментальної науки в 2014 р. становила 22,6%, прикладної науки – 17,4%, розробок разом з науково-технічними послугами – 60%. Питома вага обсягу виконаних наукових і науково-технічних робіт у ВВП має стійку тенденцію до зменшення: за 2001-2014 рр. вона скоротилась з 1,1% до 0,7%.

Таблиця 2.25

Чисельність фахівців, які виконують наукові та науково-технічні роботи в Запорізькій області, в сільськогосподарських науках за 2010-2012 рр.*

Показники	2010р.		2011р.		2012р.	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Усього	2391	100,0	1979	100,0	2044	100,0
з них мають науковий ступінь						
доктора наук	11	0,5	12	0,6	11	0,5
кандидата наук	106	4,4	96	4,9	87	4,3
за сільськогосподарськими науками	220	100,0	166	100,0	163	100,0
з них мають науковий ступінь						
доктора наук	4	1,8	5	3,0	4	2,5
кандидата наук	25	11,4	28	16,9	24	14,7

*Розраховано за даними статистичного збірника «Наукова та інноваційна діяльність в Запорізькій області» за 2012 р.

Динаміка обсягу та структури наукових та науково-технічних робіт, виконаних власними силами наукових організацій у Запорізькій області за 2010-2012 рр., наведена в табл. 2.26. Цей показник збільшився відповідно на 30,7% і становив 662,3 млн. грн. Питома вага науково-технічних розробок з 86,0% збільшилась відповідно на 7,4 в.п. до 93,3%. Їх обсяг за три роки збільшився на 41,9%. Обсяг інших видів наукових досліджень, навпаки, зменшився: за фундаментальними дослідженнями на 45,1%, за прикладними дослідженнями – на 39,9%, за науково-технічними послугами – на 31,2%.

Тобто зміна обсягів та структури наукових та науково-технічних робіт, виконаних власними силами наукових організацій у Запорізькій області за 2010-2012 рр., повторює тенденції зміни обсягів та структури внутрішніх поточних витрат на їх виконання (див. табл. 2.11).

Таблиця 2.26

**Обсяг та структура наукових та науково-технічних робіт,
виконаних власними силами наукових організацій
у Запорізькій області за 2010-2012 рр.***

Роки	Усього, тис. грн.	У тому числі							
		фундамен- тальні дослідження		прикладні дослідження		науково- технічні розробки		науково- технічні послуги	
		тис. грн.	%	тис. грн.	%	тис. грн.	%	тис. грн.	%
2010	506831,6	13461,8	2,7	33820,3	6,7	435706,4	86,0	23843,1	4,7
2011	575907,0	11968,0	2,1	18023,3	3,1	521291,7	90,5	24624,0	4,3
2012	662303,6	7388,4	1,1	20337,3	3,1	618173,3	93,3	16404,6	2,5
2012 у % до 2010	130,7	54,88	х	60,1	х	141,9	х	68,8	х

*Розраховано за даними статистичного збірника «Наукова та інноваційна діяльність в Запорізькій області» за 2012 р.

Динаміку обсягу та структури наукових та науково-технічних робіт, виконаних власними силами наукових організацій сільського господарства, мисливства, лісового господарства України наведена в Додатку А.62. На фундаментальні дослідження в 2013 р. припадало 36,7%, на прикладні дослідження – 56,2%, на науково-технічні розробки та науково-технічні послуги – відповідно 2,6 та 4,5%. Якщо взяти до уваги скорочення обсягів фундаментальних досліджень в 14 разів порівняно з 2005 р., можна зробити висновок про значні проблеми використання здобутків фундаментальної науки при створенні базових інновацій. Зменшення обсягу науково-технічних послуг більш, ніж в 57 разів, свідчить про значне скорочення комерційного попиту на результати наукових досліджень.

Обсяг наукових та науково-технічних робіт, виконаних власними силами наукових організацій у Запорізькій області, в сільськогосподарських науках в 2010-2012 рр. становив відповідно 14,63 млн. грн., 13,71 млн. грн. та 15,08 млн. грн. Їх структура в

2012 р. наведена в табл. 2.27. Питома вага фундаментальних досліджень в їх загальному обсязі становить 1,1%, у сільськогосподарських науках – 29,8%, тоді як науково-технічні розробки, які в загальному обсязі займають 93,3%, в сільськогосподарських науках – лише 12,1%. Практично половина обсягу робіт, виконаних власними силами наукових організацій, в сільськогосподарських науках належить прикладним дослідженням.

Загальна кількість виконаних наукових та науково-технічних робіт в цілому по Україні у 2014 р. порівняно з 2005 р. (Додаток А.63) збільшилась на 12,3% і становила в 2014 р. 43,0 тис. одиниць. Кількість робіт зі створення нових сортів рослин, порід тварин збільшилась в 4,4 рази, нових методів та теорій – відповідно в 3,4 рази, нових видів виробів – на 9,5%. В той же час кількість робіт зі створення нових видів техніки скоротилася відповідно на 53,8% і становила 1,8 тис. одиниць, зі створення нових технологій – відповідно на 11,1% до 3,2 тис. одиниць.

Таблиця 2.27

Обсяг та структура наукових та науково-технічних робіт, виконаних власними силами наукових організацій у Запорізькій області у 2012 р.*

	Усього, тис. грн.	У тому числі							
		фундаментальні дослідження		прикладні дослідження		науково-технічні розробки		науково-технічні послуги	
		тис. грн.	%	тис. грн.	%	тис. грн.	%	тис. грн.	%
Усього	662303,6	7388,4	1,1	20337,3	3,1	618173,3	93,3	16404,6	2,5
за сільськогосподарськими науками	15083,1	4492,8	29,8	7387,2	49,0	1828,2	12,1	1374,9	9,1
сільськогосподарські науки у % до загального обсягу фінансування	2,3	60,8	х	36,3	х	0,3	х	8,4	х

*Розраховано за даними статистичного збірника «Наукова та інноваційна діяльність в Запорізькій області» за 2012 р.

Кількість виконаних наукових та науково-технічних робіт в установах НААН (Додаток А.64) у 2014 р. порівняно з 2005 р. зменшилась на 7% і становила 2954 одиниці. При цьому кількість робіт зі створення нових видів виробів, в тому числі техніки, збільшилась у 2,3 рази. Але за іншими видами робіт відбувалося скорочення: зі створення нових матеріалів – на 56,2%, технологій – на 27,7%, сортів рослин та порід тварин – на 7,4%, інших нових видів – відповідно на 26,1%.

Відповідно до Звіту НААН за 2014 р. [7] її установами створено 183 сорти і гібриди сільськогосподарських рослин; 67 концепцій та стратегій розвитку; 231 теорія і метод; 3 типи тварин; 22 технології; 117 ліній сільськогосподарських рослин; 79 математичних моделей; 110 баз даних; 121 спосіб та інші види фундаментальної наукової продукції. Відповідно установами НААН отримано 940 основних прикладних наукових розробок: розроблено 31 новий вид техніки; 3 нових матеріалів; 5 засобів захисту рослин; 3 сорти і гібриди с.-г. рослин; 285 ліній сільськогосподарських рослин; 5 вакцин, діагностикумів і лікувально-профілактичних препаратів; 81 базу даних; 76 способів; 175 технологій і технологічних прийомів; 276 методичних рекомендацій.

Аналіз динаміки кількості виконаних наукових та науково-технічних робіт за галузями наук (Додаток А.65) свідчить про те, що їх кількість у сільськогосподарських науках у 2014 р. порівняно з 2005 р. зменшилась на 34% і становила 6055 одиниць, у ветеринарних науках, навпаки, збільшилась на 58,7% – до 192 одиниць відповідно. В сільськогосподарських науках кількість робіт зі створення нових видів виробів в цілому зменшилась на 24,6% і становила відповідно 187 одиниць, техніки – зменшилась на 48,6% до 109 одиниць, технологій – зменшилась на 30,5% до 600 одиниць, сортів рослин і порід тварин – збільшилась в 3,2 рази до 2123 одиниці. В той же час кількість методів і теорій зростає відповідно в 3,2 рази – до 1354 одиниць. У ветеринарних науках кількість робіт зі створення нових видів виробів в цілому збільшилась відповідно в 3 рази до 36 одиниць, технологій – зменшилась відповідно на 74,1% до 15 одиниць, кількість методів і теорій збільшилась в 2,7 рази і становила відповідно 41 одиницю.

В Запорізькій області загальна кількість виконаних наукових та науково-технічних робіт у 2012 р. порівняно з 2010 р. (табл. 2.28) скоротилася на 15,3% до 966 одиниць.

Таблиця 2.28

**Кількість виконаних наукових та науково-технічних робіт
у Запорізькій області за 2010-2012 рр., одиниць***

	2010	2011	2012		2012 всього у % до 2010
			всього	в т.ч. за сільськогоспо- дарськими науками	
Усього робіт	1140	1089	966	76	84,7
у т.ч. зі створення нових видів					
виробів	351	190	182	-	51,9
техніки	161	127	98	-	60,9
з них роботи, в яких використано винаходи	92	73	60	-	65,2
технологій	307	389	238	12	77,5
з них ресурсозберігаючих	89	46	34	12	38,2
матеріалів	22	13	8	-	36,4
сортів рослин, порід тварин	19	21	21	21	110,5
методів, теорій	59	77	59	22	100,0
інші роботи	382	399	458	21	119,9

*Розраховано за даними статистичного збірника «Наукова та інноваційна діяльність в Запорізькій області» за 2012 р.

Незначний ріст спостерігався за роботами зі створення нових видів сортів рослин, порід тварин (на 2 одиниці, або на 10,5%), а також за іншими роботами (на 76 одиниць, або 19,9%). У сільськогосподарських науках у 2012 р. було виконано 76 робіт, в тому числі 12 – зі створення нових видів технологій (всі – ресурсозберігаючі), 21 – сортів рослин, порід тварин, 22 – методів, теорій та 21 – інших робіт. Тобто можна зробити загальний висновок про те, що вкрай недостатнє фінансування наукових та науково-технічних робіт як в цілому, так і в аграрній сфері відбилося на значному скороченні більш матеріаломістких та трудомістких їх видів – створення нових видів техніки, сортів рослин, порід тварин.

Результативність наукових робіт у світовій і державній статистиці оцінюється публікаційною активністю і патентною діяльністю [437, с. 5]. Динаміка кількості друкованих робіт у цілому по Україні, а також у сільськогосподарських та ветеринарних науках наведена в Додатку А.66. Кількість друкованих робіт у цілому в 2014 р. порівняно з 2005 р. збільшилась на 35,5%, але відносно попереднього 2013 р. навпаки, зменшилась на 16,2%. Кількість

друкованих робіт у сільськогосподарських науках у 2014 р. порівняно з 2005 р. зменшилась на 3,5%, у ветеринарних науках в 2 рази, відносно попереднього 2013 р. скорочення більш відчутне – відповідно на 34,2 та 76,4%.

При цьому кількість монографій, підручників, навчальних посібників в цілому порівняно з 2005 р. збільшилось на 53,8% (відносно 2013 р. зменшилось на 13,5%), у сільськогосподарських науках відповідно на 7,2% (відносно 2013 р. зменшилось на третину), у ветеринарних науках зменшилось на 41,9% (відносно 2013 р. зменшилось на 81,6%). Кількість статей у наукових фахових журналах в цілому відповідно збільшилась на 29,3% (відносно 2013 р. зменшилось на 11,9%), у сільськогосподарських науках відповідно зменшилось на 2,4% (порівняно з 2013 р. на 34,4%), у ветеринарних науках – на 66,9% (порівняно з 2013 р. на 85,3%). Кількість інших друкованих робіт в цілому збільшилась відповідно на 42,4%, у ветеринарних науках на 33,8%, в той час, коли у сільськогосподарських науках, навпаки, зменшилась на 7,2% (порівняно з 2013 р. на 34,1%).

Динаміка кількості друкованих робіт в установах НААН за 2005-2014 рр. наведена в табл. 2.29. Їх кількість у 2014 р. становила 7336 одиниць, що на 6% менше, ніж в 2005 р. При цьому кількість монографій, підручників, навчальних посібників збільшилась відповідно на 23,5 % до 252 одиниць, кількість статей в наукових спеціальних журналах – відповідно на 25,7% до 5802 одиниць, інші публікації зменшилися на 57,1% до 1282 одиниць.

Кількісні показники публікаційної активності збільшуються. Але їх кількісні показники не завжди корелюють з якісними показниками. Станом на 22 грудня 2014 року кількість публікацій у Scopus за НААН складала 26120 одиниць, кількість цитувань у Scopus – 71449, індекс Гірша – 77. За установами НААН кількість публікацій в Scopus складала лише 232 одиниць, цитувань – 794, індекс Гірша – 13 [241].

Динаміка кількості заявок на видачу охоронних документів та отриманих охоронних документів у державному Департаменті інтелектуальної власності України в цілому по Україні та в сільськогосподарських та ветеринарних науках наведена в Додатку А.67. Їх кількість за 2006-2014 рр. в цілому збільшилась до 8029 одиниць (на 18,8%), але у сільськогосподарських та ветеринарних науках навпаки, зменшилась відповідно до 699 одиниць (на 26,8%), та до 37 одиниць (на 4,6%) відповідно.

Таблиця 2.29

**Динаміка кількості друкованих робіт
у наукових установах НААН***

Роки	Всього, одиниць	у тому числі					
		монографії, підручники, навчальні посібники		статті у наукових фахових журналах		інші	
		одиниць	%	одиниць	%	одиниць	%
2005	7808	204	2,6	4615	59,1	2989	38,3
2006	7024	219	3,1	4674	66,5	2131	30,3
2007	6881	214	3,1	4916	71,4	1751	25,4
2008	7227	227	3,1	5190	71,8	1810	25
2009	7215	228	3,2	5377	74,5	1610	22,3
2010	7398	204	2,8	5507	74,4	1687	22,8
2011	7449	277	3,7	5487	73,7	1685	22,6
2012	8089	268	3,3	5795	71,6	2026	25
2013	8704	367	4,2	6494	74,6	1843	21,2
2014	7336	252	3,4	5802	79,1	1282	17,5
2014 у % до 2005	94,0	123,5	x	125,7	x	42,9	x

* Розраховано на основі даних Статистичних збірників «Наукова та інноваційна діяльність в Україні» за 2007-2014 рр.

Кількість отриманих охоронних документів в цілому збільшилась відповідно до 7864 одиниць (на 20,0%), в тому числі у сільськогосподарських науках збільшилось до 857 одиниць (на 16,0%), у ветеринарних науках – навпаки, зменшилось до 40 одиниць (на 42,0%).

Динаміка кількості заявок на видачу охоронних документів та отриманих охоронних документів у патентних відомствах іноземних держав в цілому по Україні та в сільськогосподарських та ветеринарних науках наведена в Додатку А.68. Цей показник за 2006-2014 рр. у цілому зменшився до 51 одиниці (на 65,3%), у сільськогосподарських та ветеринарних науках у 2014 р. був відсутнім; отриманих охоронних документів – у цілому по Україні зменшився до 62 одиниць (на 61,3%), за сільськогосподарськими та ветеринарними науками в 2014 р. був відсутнім. Кількість заявок на видачу охоронних документів у Державному департаменті інтелектуальної власності України за науковими установами НААН (табл. 2.30) у цілому зменшилась до 431 одиниці (на 25,3%), на сорти рослин – до 175 одиниць (на 31,1%); на винаходи, навпаки,

збільшилась до 172 одиниць (на 43,3%). Кількість отриманих охоронних документів збільшилась відповідно до 550 одиниць (на 6,2%), в тому числі на винаходи відповідно збільшилась до 168 одиниць (на 32,3%), на сорти рослин – до 308 одиниць (на 41,3%).

Таблиця 2.30

Динаміка кількості заявок на видачу охоронних документів та отриманих охоронних документів у Державному департаменті інтелектуальної власності України в установах НААН*

(одиниць)

Роки	Подано заявок на видачу охоронних документів	з них		Отримано охоронних документів	з них	
		на винаходи	на сорти рослин		на винаходи	на сорти рослин
2006	577	120	254	518	127	218
2007	527	130	189	523	113	232
2008	478	61	186	533	86	244
2009	598	90	301	390	70	127
2010	641	191	289	437	146	166
2011	484	216	186	520	218	200
2012	448	189	200	382	157	172
2013	424	172	181	355	160	101
2014	431	172	175	550	168	308
2014 у % до 2006	74,7	143,3	68,9	106,2	132,3	141,3

* Розраховано на основі даних Статистичних збірників «Наукова та інноваційна діяльність в Україні» за 2007-2014 рр.

Кількість заявок на видачу охоронних документів у патентних відомствах іноземних держав в наукових установах НААН (табл. 2.31) у 2013 р. порівняно з 2006 р. в цілому збільшилась на 54,5% і склала 17 одиниць, усі з яких – на сорти рослин. Кількість отриманих охоронних документів у цілому зменшилась у 12 разів і становила 1 одиницю – на сорти рослин. У 2014 році заявок на видачу та отриманих охоронних документів у патентних відомствах іноземних держав у наукових установах НААН не було.

Таким чином, кількісні показники результатів наукової діяльності збільшуються, але аналіз їх структури свідчить про наявність диспропорцій, відсутність спадкоємності між фундаментальними та прикладними дослідженнями, перекіс в бік менш матеріаломістких та трудомістких видів наукових робіт.

Таблиця 2.31

Кількість заявок на видачу охоронних документів та отриманих охоронних документів у патентних відомствах іноземних держав у наукових установах НААН, одиниць*

Роки	Подано заявок на видачу охоронних документів	з них		Отримано охоронних документів	з них	
		на винаходи	на сорти рослин		на винаходи	на сорти рослин
2006	11	3	8	12	3	9
2007	25	-	25	13	-	13
2008	17	-	17	4	-	4
2009	14	-	14	3	-	3
2010	31	-	31	2	-	2
2011	1	-	1	9	-	9
2012	23	6	16	15	-	13
2013	17	-	17	1	-	1
2014	-	-	-	-	-	-
2013 у % до 2006	154,5	-	212,5	8,3	-	11,1

* Розраховано на основі даних Статистичних збірників «Наукова та інноваційна діяльність в Україні» за 2007-2014 рр.

Наступний крок дослідження наукового забезпечення економіки передбачає аналіз ефективності використання наукового потенціалу. Його прямі показники наведені в табл. 2.32. У 2013 р. порівняно з 2005 р. кількість наукових та науково-технічних робіт як в цілому, так і в установах НААН, в розрахунку на 1 млн. грн. фінансування з 12,4 одиниць скоротилася до 4,3 та 5,7 одиниці відповідно (на 65,3% та 54,0%). Кількість друкованих робіт в цілому в розрахунку на 1 млн. грн. фінансування наукових та науково-технічних робіт у 2013 р. порівняно з 2005 р. відповідно скоротилася на чверть до 35,1 одиниць. В установах НААН цей показник в 2005 р. був на 35,0% менше, ніж в середньому по країні, і складав лише 30,5 одиниць, а в 2013 р. він скоротився на 51,2% – до 14,9 одиниць (42,5% від середнього рівня в країні). Крім інших факторів, це пов'язано із скороченням чисельності науковців в установах НААН. Кількість отриманих охоронних документів в розрахунку на 1 млн. грн. фінансування наукових та науково-технічних робіт в цілому в 2006 р. складала 1,3 одиниці (в установах НААН на 43,3% більше – 1,8 одиниці), в 2013 р. цей показник зменшився на 38,5% – до 0,8 одиниць (в установах НААН – на 66,7% до 0,6 одиниць, що на чверть менше, ніж в середньому по країні). Таким

чином, аналізуючи прямі показники ефективності використання наукового потенціалу, можна констатувати їхнє суттєве зменшення, причому в наукових установах НААН ці показники гірше, ніж в середньому по країні.

Таблиця 2.32

Динаміка прямих показників ефективності використання наукового потенціалу*

Показники	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2013 у % до 2005
Отримано на 1 млн. грн. фінансування наукових та науково-технічних робіт:										
наукових та науково-технічних робіт, всього, одиниць	12,4	11,4	10,2	7,8	7,0	5,8	5,5	5,0	4,3	34,7
наукових та науково-технічних робіт в наукових установах НААН: одиниць	12,4	13,6	11,7	9,2	8,0	6,6	5,9	5,2	5,7	46,0
% до кількості наукових та науково-технічних робіт всього	100,2	119,3	115,0	117,7	114,5	114,0	108,4	102,5	132,6	x
друкованих робіт, всього, одиниць	46,9	49,2	45,2	38,4	40,3	38,4	37,0	35,5	35,1	74,8
друкованих робіт в наукових установах НААН: одиниць	30,5	24,7	19,6	15,2	15,2	14,2	13,8	13,2	14,9	48,9
% до кількості друкованих робіт всього	65,0	50,1	43,4	39,6	37,8	37,0	37,2	37,2	42,45	x

Продовж. табл. 2.32

Показники	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2013 у % до 2005
отриманих охоронних документів, всього, одиниць	...	1,3	1,2	0,9	0,9	0,9	0,9	0,8	0,8	61,5**
отриманих охоронних документів в наукових установах НААН: одиниць	...	1,8	1,5	1,1	0,8	0,8	1,0	0,6	0,6	33,3**
% до кількості отриманих охоронних документів всього	...	143,3	124,5	119,6	92,6	97,9	105,3	77,0	75,0	x

**Розраховано за даними Статистичних збірників «Наукова та інноваційна діяльність в Україні» за 2007-2013 рр.

**2013 р. у % до 2006 р.

Зворотні показники ефективності використання наукового потенціалу наведені в табл. 2.33. Розмір фінансування в розрахунку на 1 наукову роботу в середньому по країні з 80,8 тис. грн. у 2005 р. збільшився в 2,9 рази до 233 тис. грн. у 2013 р. В установах НААН цей показник з 80,6 тис. грн. збільшився відповідно в 2,2 рази до 176,1 тис. грн. Розмір фінансування 1 друкованої роботи відповідно збільшився на 33,8% і становив 28,5 тис. грн. В установах НААН цей показник відповідно збільшився в 2,0 рази – до 67 тис. грн. (в 2,35 рази більше, ніж в середньому по країні). Витрати коштів на фінансування наукових та науково-технічних робіт в розрахунку на 1 отриманий охоронний документ відповідно збільшились в 1,7 рази до 1323,7 тис. грн. (в наукових установах НААН на 24,2% більше, ніж в середньому по країні, та в 3 рази більше, ніж в 2006 р. – 1643,6 тис. грн.). Тобто спостерігається суттєве збільшення витрат на отримання результатів наукових досліджень як в цілому, так і в аграрній науці.

Залежність варіації прямих результатів наукової діяльності від варіації відповідних обсягів фінансування наведена в табл. 2.34. Розрахунки виявили обернену залежність між кількістю наукових та

науково-технічних робіт, всього, та відповідно розміром їх фінансування. Так, зі збільшенням обсягів фінансування наукових та науково-технічних робіт на 1 млн. грн. їх кількість зменшується на 2,14 одиниць. Кількість наукових та науково-технічних робіт установ НААН зі збільшенням відповідних обсягів фінансування на 1 млн. грн. зростає лише на 0,02 одиниці.

Зі збільшенням відповідних обсягів фінансування наукових та науково-технічних робіт на 1 млн. грн. кількість друкованих робіт, всього, зростає на 23,6 одиниць, отриманих документів, всього – на 0,34 одиниці. За науковими установами НААН кількість друкованих робіт зменшується відповідно на 25,5 одиниць, кількість отриманих охоронних документів – на 0,43 одиниці. Статистичні характеристики залежностей свідчать про значущість та надійність отриманих результатів.

Прямі показники ефективності наукової діяльності виконавців з науковими ступенями наведено в табл. 2.35. У 2013 р. порівняно з 2005 р. кількість друкованих робіт у розрахунку на 1 доктора наук в середньому по економіці країни зросла на 18,1% до 23,79 одиниць. В розрахунку на 1 доктора наук в установах НААН цей показник збільшився лише на 8,5%, але в 2005 р. він складав 24,02 одиниці – рівень, який загальною наукою був досягнутий лише в 2012 р.

Кількість друкованих робіт у розрахунку на 1 кандидата наук за 2005-2013 рр. у середньому по економіці країни та в установах НААН мала темпи росту відповідно 122,6% та 128,6%, але в 2005 р. на 1 кандидата наук в установах НААН припадало 4,13 одиниці друкованих робіт (на 0,59 одиниць більше, ніж в середньому по країні), в 2013 р. – вже 5,31 одиниці (на 22,4% більше, ніж в середньому по країні).

Можна зробити висновок про те, що в наукових установах НААН загальна кількість публікацій в розрахунку на 1 доктора або 1 кандидата наук вище, ніж в середньому по економіці країни.

Загальна кількість отриманих охоронних документів у Державному департаменті інтелектуальної власності України, в розрахунку на 1 доктора наук в середньому по економіці країни у 2013 р. порівняно з 2006 р. зменшилась на 1,9% до 0,51 одиниць, в розрахунку на 1 кандидата наук не змінилась і становила в 2013 р. 0,09 одиниць. В установах НААН цей показник зменшився відповідно на 44,6% та 18,5%, але його рівень 1,06 та 0,22 одиниці вищий за середній по економіці країни більш, ніж в 2 рази.

Таблиця 2.33

Динаміка зворотних показників ефективності використання наукового потенціалу*

Показники	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2013 у % до 2005
Витрати коштів на фінансування наукових та науково-технічних робіт, тис. грн:										
на 1 наукову роботу, всього	80,8	88,0	98,1	128,4	143,5	173,0	183,0	198,5	233,0	в 2,9 рази
на 1 наукову роботу в НААН	80,6	73,7	85,3	109,1	125,3	151,8	168,9	193,7	176,1	в 2,2 рази
% до витрат на 1 наукову роботу всього	99,8	83,8	86,9	85,0	87,3	87,7	92,3	97,6	75,6	х
на 1 друковану роботу, всього	21,3	20,3	22,1	26,1	24,9	26,1	27,0	28,2	28,5	133,8
на 1 друковану роботу в НААН	32,8	40,5	51,0	65,8	65,8	70,4	72,6	75,7	67,0	204,3
% до витрат на 1 друковану роботу всього	153,8	199,6	230,6	252,4	264,7	270,4	268,6	268,9	235,1	х
на 1 отриманий охоронний документ, всього	...	787,7	835,6	1066,7	1127,1	1161,1	1095,3	1234,6	1323,7	168,1**
на 1 отриманий охоронний документ в НААН	...	549,7	671,0	892,0	1216,6	1192,3	1040,5	1603,8	1643,6	в 3 рази**
% до витрат на 1 отриманий охоронний документ всього	...	69,8	80,3	83,6	107,9	102,7	95,0	129,9	124,2	х

*Розраховано за даними Статистичних збірників «Наукова та інноваційна діяльність в Україні» за 2007-2013 рр.

**2013 р. у % до 2006 р.

Таблиця 2.34

Залежність прямих результатів наукової діяльності від відповідних обсягів фінансування, що впливають на неї*

Період	Результат наукової діяльності (y)	Фактор, що впливає на результат наукової діяльності (x)	Рівняння залежності	Коефіцієнт кореляції (R), детермінації (D)
2005-2013	Кількість наукових та науково-технічних робіт, всього, одиниць	Фінансування наукових та науково-технічних робіт, всього, млн. грн.	$y = -2,1427x + 73713$	R = 0,8362 D = 0,6992
2005-2013	Кількість наукових та науково-технічних робіт в НААН, одиниць	Фінансування наукових та науково-технічних робіт в НААН, млн. грн.	$y = -3E-05x^2 + 0,0216x - 0,3591$	R = 0,7804 D = 0,6091
2005-2013	Кількість друкованих робіт, всього, одиниць	Фінансування наукових та науково-технічних робіт, всього, млн. грн.	$y = 23,6x + 127683$	R = 0,9948 D = 0,9896
2005-2013	Кількість друкованих робіт в НААН, одиниць	Фінансування наукових та науково-технічних робіт в НААН, млн. грн.	$y = 0,0325x^2 - 25,507x + 11936$	R = 0,8498 D = 0,7221
2006-2013	Кількість отриманих охоронних документів, всього, одиниць	Фінансування наукових та науково-технічних робіт, всього, млн. грн.	$y = 0,3365x + 4895,7$	R = 0,8788 D = 0,7723
2006-2013	Кількість отриманих охоронних документів в НААН, одиниць	Фінансування наукових та науково-технічних робіт в НААН, млн. грн.	$y = -0,4278x + 662,81$	R = 0,6468 D = 0,4184

*Розраховано за даними Статистичних збірників «Наукова та інноваційна діяльність в Україні», «Статистичний щорічник України» за 2007-2013 рр.

Аналіз залежності прямих результатів наукової діяльності від чисельності дослідників з науковими ступенями наведений в табл. 2.36.

Відповідно до рівнянь залежностей кількість друкованих робіт в цілому по економіці країни збільшується на 35,26 одиниць з ростом чисельності докторів наук на 1 особу та на 6,99 одиниць – на 1 особу кандидатів наук.

Таблиця 2.35

Прямі показники ефективності наукової діяльності виконавців наукових та науково-технічних робіт з науковими ступенями за 2005-2013 рр.*

Роки	Кількість друкованих робіт				Кількість отриманих охоронних документів			
	на 1 доктора наук, всього	на 1 доктора наук в НААН	на 1 кандидата наук, всього	на 1 кандидата наук в НААН	на 1 доктора наук, всього	на 1 доктора наук в НААН	на 1 кандидата наук, всього	на 1 кандидата наук в НААН
2005	20,14	24,02	3,54	4,13	...	...	...	...
2006	20,36	22,02	3,54	3,69	0,52	1,62	0,09	0,27
2007	21,64	21,04	3,75	3,63	0,57	1,60	0,10	0,28
2008	22,93	21,77	3,96	3,77	0,56	1,61	0,10	0,28
2009	22,71	22,55	3,88	3,77	0,50	1,22	0,09	0,20
2010	23,95	23,56	4,11	3,91	0,54	1,39	0,09	0,23
2011	23,81	25,17	4,17	4,49	0,59	1,76	0,10	0,31
2012	24,04	26,09	4,26	5,03	0,55	1,23	0,10	0,24
2013	23,79	26,06	4,34	5,31	0,51	1,06	0,09	0,22
2013 у % до 2005	118,1	108,5	122,6	128,6	98,1**	65,4**	100,0**	81,5**

*Розраховано за даними Статистичних збірників «Наукова та інноваційна діяльність в Україні» за 2007-2013 рр.

**2013 р. у % до 2006 р.

Таблиця 2.36

**Залежність прямих результатів наукової діяльності
від чисельності дослідників з науковими ступенями,
що на них впливають***

Період	Результат наукової діяльності (y)	Фактор, що впливає на результат наукової діяльності (x)	Рівняння залежності	Коефіцієнти кореляції (R), детермінації (D)
2005-2013	Кількість друкованих робіт, всього	Чисельність докторів наук, всього	$y = 35,264x - 175531$	R = 0,9863 D = 0,9729
		Чисельність кандидатів наук, всього	$y = 6,9889x - 241339$	R = 0,9943 D = 0,9887
2005-2013	Кількість друкованих робіт в НААН	Чисельність докторів наук в НААН	$y = 6,4896x + 5458,3$	R = 0,1334 D = 0,0178
		Чисельність кандидатів наук в НААН	$y = -3,1703x + 13282$	R = 0,7415 D = 0,5498
2006-2013	Кількість отриманих охоронних документів, всього	Чисельність докторів наук, всього	$y = 0,4908x + 741,56$	R = 0,8428 D = 0,7103
		Чисельність кандидатів наук, всього	$y = 0,1019x - 569,68$	R = 0,8338 D = 0,6953
2006-2013	Кількість отриманих охоронних документів в НААН	Чисельність докторів наук в НААН	$y = -0,6901x + 677,4$	R = 0,1162 D = 0,0135
		Чисельність кандидатів наук в НААН	$y = 0,2457x + 14,065$	R = 0,4655 D = 0,2168

*Розраховано за даними Статистичних збірників «Наукова та інноваційна діяльність в Україні» за 2007-2013 рр.

Кількість друкованих робіт в установах НААН має наступну залежність – збільшення чисельності докторів наук на 1 особу супроводжується відповідним збільшенням кількості публікацій на 6,49 одиниць, зменшення чисельності кандидатів наук на 1 особу – збільшенням кількості публікацій на 3,17 одиниць.

Дослідження виявили прямо пропорційну залежність між кількістю отриманих охоронних документів у Державному департаменті інтелектуальної власності України та кількістю науковців в цілому в Україні. Зі збільшенням чисельності докторів наук в цілому по економіці на 1 особу кількість отриманих

охоронних документів збільшується на 0,49 одиниць, по кандидатам наук – на 0,10 одиниць, але в установах НААН зі збільшенням чисельності докторів наук на 1 особу кількість отриманих охоронних документів зменшується на 0,69 одиниць, по кандидатам наук – навпаки, збільшується на 0,25 одиниць. Кількість отриманих охоронних документів у патентних відомствах іноземних держав як в цілому по Україні, так і по науковим організаціям НААН зовсім незначна, що з одного боку свідчить про складнощі їх отримання, з іншого – про якість наукових розробок.

Динаміка непрямих показників ефективності використання наукових організацій в цілому по Україні, а також установ НААН за 2001-2013 рр. наведена в табл. 2.37.

Таблиця 2.37

Непрямі показники ефективності використання наукових установ НААН та України в цілому в 2001-2013 рр.*

(млн. грн.)

Рік	На 1 наукову установу, всього		На 1 установу НААН		
	ВВП	ВВП з врахуванням індексу-дефлятора ВВП	ВДВ сільського господарства, мисливства, лісового господарства	ВДВ сільського господарства, мисливства, лісового господарства з врахуванням індексу-дефлятора	Продукція сільського господарства у постійних цінах 2010 р.
2001	137,04	124,70	197,46	179,67	1116,50
2005	292,35	234,82	319,23	256,41	1414,22
2006	374,76	326,45	333,38	290,4	1496,71
2007	513,34	418,37	398,46	324,75	1446,47
2008	687,99	534,99	556,82	432,99	1722,77
2009	681,60	603,19	566,88	501,66	1706,34
2010	830,83	730,08	694,46	610,25	1637,70
2011	1037,51	907,71	969,86	848,52	2049,97
2012	1166,30	1079,91	1201,60	1112,58	2400,59
2013	1272,91	1220,43	1537,73	1474,34	2940,22
2013 у % до 2001	в 9,3 рази	в 9,8 рази	в 7,8 рази	в 8,2 рази	в 2,6 рази
2013 у % до 2005	в 4,4 рази	в 5,2 рази	в 4,8 рази	в 5,8 рази	207,9

*Розраховано за даними Статистичних збірників «Наукова та інноваційна діяльність в Україні», «Статистичний щорічник України» за 2007-2013 рр.

Як свідчить аналіз, в розрахунку на 1 наукову установу, всього, розмір ВВП у 2013 р. порівняно з 2001 р. збільшився в 9,3 рази до 1272,91 млн. грн., ВВП з врахуванням індексу-дефлятора ВВП відповідно збільшився в 9,8 рази до 1220,43 млн. грн.

В розрахунку на 1 установу НААН розмір ВДВ сільського господарства, мисливства, лісового господарства відповідно збільшився в 7,8 рази до 1537,73 млн. грн., з врахуванням індексу-дефлятора – відповідно в 8,2 рази до 1474,34 млн. грн. Продукція сільського господарства у постійних цінах 2010 р. у розрахунку на 1 установу НААН відповідно збільшилась у 2,6 рази до 2940,22 млн. грн. В 2013 р. непрямі показники використання установ НААН на 20,8% вище за середні по Україні. За непрямыми показниками проаналізовано ефективність використання витрат на фінансування наукових та науково-технічних робіт в цілому по Україні, а також в сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві табл. 2.38.

Таблиця 2.38

Непрямі показники ефективності використання витрат на фінансування наукових та науково-технічних робіт, 2005-2013 рр., грн*

Рік	На 1 грн. витрат на фінансування науки, всього		На 1 грн. витрат на фінансування наукових та науково-технічних робіт сільського господарства, мисливства, лісового господарства		
	ВВП	ВВП з врахуванням індексу-дефлятора ВВП	ВДВ сільського господарства, мисливства, лісового господарства	ВДВ сільського господарства, мисливства, лісового господарства з врахуванням індексу-дефлятора	Продукція сільського господарства у постійних цінах 2010 р.
2005	85,55	68,71	149,25	119,88	661,18
2006	105,37	91,78	148,53	129,38	666,83
2007	117,21	95,52	137,59	112,13	499,47
2008	118,14	91,87	137,34	106,80	424,93
2009	116,76	103,33	143,67	127,14	432,46
2010	120,34	105,75	157,12	138,07	370,53
2011	135,76	118,77	201,80	176,55	426,54
2012	133,44	123,55	422,64	391,33	844,37
2013	130,36	124,99	226,64	217,30	433,36
2013 у % до 2005	152,4	181,9	151,9	181,3	65,5

*Розраховано за даними Статистичних збірників «Наукова та інноваційна діяльність в Україні», «Статистичний щорічник України» за 2007-2013 рр.

Динаміка результативності діяльності науковців через непрямі показники наведена в табл. 2.39. ВВП в розрахунку на 1 працівника основної діяльності наукових організацій у 2013 р. порівняно з 2001 р. збільшився відповідно в 10,8 рази до 11,81 млн. грн. В розрахунку на 1 працівника основної діяльності установ НААН розмір ВДВ сільського господарства, мисливства, лісового господарства збільшився в 7,4 рази до 14,8 млн. грн., що на 25,32% більше, ніж ВВП на 1 науковця в цілому по країні. Вартість продукції сільського господарства у постійних цінах 2010 р. в розрахунку на 1 працівника основної діяльності установ НААН відповідно збільшилась у 2,5 рази до 28,3 млн. грн.

Таблиця 2.39

**Непрямі показники ефективності використання працівників
основної діяльності наукових установ
у 2001-2013 рр., млн. грн.***

Рік	На 1 працівника основної діяльності наукових установ, всього		На 1 працівника основної діяльності установ НААН		
	ВВП	ВВП з врахуванням індексу-дефлятору ВВП	ВДВ сільського господарства, мисливства, лісового господарства	ВДВ сільського господарства, мисливства, лісового господарства з врахуванням індексу-дефлятору	Продукція сільського господарства у постійних цінах 2010 р.
2001	1,09	0,99	2,00	1,82	11,30
2005	2,59	2,08	2,85	2,29	12,63
2006	3,38	2,95	3,00	2,61	13,45
2007	4,63	3,78	3,55	2,9	12,9
2008	6,33	4,92	4,93	3,83	15,25
2009	6,22	5,51	5,04	4,46	15,18
2010	7,67	6,74	6,65	5,84	15,67
2011	9,67	8,46	11,18	9,78	23,64
2012	10,85	10,04	12,31	11,40	24,60
2013	11,81	11,32	14,80	14,19	28,30
2013 у % до 2001	в 10,8 рази	в 11,4 рази	в 7,4 рази	в 7,8 рази	250,4
2013 у % до 2005	в 4,6 рази	в 5,4 рази	в 5,2 рази	в 6,2 рази	224,1

*Розраховано за даними Статистичних збірників «Наукова та інноваційна діяльність в Україні», «Статистичний щорічник України» за 2007-2013 рр.

Віддача кожної гривні, які вкладалися в фінансування вітчизняної науки, у 2013 р. порівняно з 2005 р. збільшилися відповідно в 1,52 та 1,82 рази і становили 130,36 грн. ВВП та 124,99 грн. ВВП з врахуванням індексу-дефлятора ВВП. В розрахунку на 1 грн. витрат на фінансування наукових та науково-технічних робіт сільського господарства, мисливства, лісового господарства відповідна ВДВ збільшилась відповідно в 1,52 рази до 226,64 грн., ВДВ з врахуванням індексу-дефлятора – в 1,81 рази до 217,3 грн. Продукція сільського господарства у постійних цінах 2010 р. в розрахунку на 1 грн. відповідних витрат зменшилась на 34,5% до 433,36 грн. Непрямі показники ефективності використання витрат на фінансування наукових та науково-технічних робіт сільського господарства, мисливства, лісового господарства в 2013 р. на 73,9% перевищують відповідні середні показники по Україні.

Тобто можна робити наголос на те, що результативність діяльності науковців збільшується як в цілому по економіці країни, так і в аграрній сфері. Причому показники аграрної науки перевищують аналогічні в середньому по Україні.

Непрямі показники використання дослідників з науковими ступенями докторів наук наведені в табл. 2.40. У 2013 р. порівняно з 2001 р. розмір ВВП в розрахунку на 1 доктора наук, всього, збільшився в 4,5 рази до 88,45 млн. грн, розмір ВДВ сільського господарства, мисливства, лісового господарства в розрахунку на 1 доктора наук установ НААН – у 4,5 рази до 395,94 млн. грн. Продукція сільського господарства у постійних цінах 2010 р. у розрахунку на 1 доктора наук установ НААН відповідно збільшилась в 1,52 рази до 757,06 млн. грн.

Показово, що непрямі показники результативності наукової діяльності докторів наук аграрної сфери в 4,5 рази вище за середні по країні.

Непрямі показники результативності використання дослідників з науковими ступенями кандидатів наук наведені в табл. 2.41. Як свідчить аналіз, розмір ВВП в розрахунку на 1 кандидата наук у 2013 р. порівняно з 2001 р. збільшився в 4,6 рази до 16,15 млн. грн., ВДВ сільського господарства, мисливства, лісового господарства в розрахунку на 1 кандидата наук установ НААН збільшилась відповідно в 5,6 рази – до 80,74 млн. грн. Продукція сільського господарства у постійних цінах 2010 р. відповідно збільшилась у 1,9 рази до 154,37 млн. грн. Тобто, результативність 1 кандидата наук у наукових установах НААН перевищує загальноукраїнський рівень у 5 разів.

**Непрямі показники ефективності використання дослідників
з науковими ступенями докторів наук
у 2001-2013 рр., млн. грн.***

Рік	На 1 доктора наук, всього		На 1 доктора наук в установах НААН		
	ВВП	ВВП з врахуванням індексу- дефлятора ВВП	ВДВ сільського господарства, мисливства, лісового господарства	ВДВ сільського господарства, мисливства, лісового господарства з врахуванням індексу- дефлятора	Продукція сільського господарства у постійних цінах 2010 р.
2001	19,75	17,97	87,82	79,91	496,59
2005	36,74	29,51	124,74	100,20	552,63
2006	43,57	37,96	128,55	111,97	577,10
2007	56,11	45,73	145,01	118,18	526,39
2008	70,63	54,92	196,23	152,59	607,12
2009	65,87	58,29	205,49	181,85	618,55
2010	75,08	65,98	263,19	231,27	620,66
2011	87,42	76,48	373,53	326,80	789,51
2012	90,36	83,67	360,48	333,78	720,18
2013	88,45	84,80	395,94	379,62	757,06
2013 у % до 2001	в 4,5 рази	в 4,7 рази	в 4,5 рази	в 4,8 рази	152,5
2013 у % до 2005	240,8	287,4	в 3,2 рази	в 3,8 рази	137,0

*Розраховано за даними Статистичних збірників «Наукова та інноваційна діяльність в Україні», «Статистичний щорічник України» за 2007-2013 рр.

Розрахунки залежностей варіації непрямих результатів наукової діяльності в цілому по Україні від варіації факторів, що впливають на неї, підтверджують висновки, які зроблено раніше (табл. 2.42). Зі зменшенням наукових організацій на 1 одиницю ВВП та ВВП з врахуванням індексу-дефлятора ВВП навпаки, збільшується відповідно на 3050,4 та 3075,6 млн. грн.

При збільшенні обсягів фінансування наукових та науково-технічних робіт у цілому на 1 млн. грн. ВВП збільшується на 163,46 млн. грн., ВВП з врахуванням індексу-дефлятора ВВП – на 161,78 млн. грн. Розмір ВВП має обернено пропорційну залежність від кількості працівників основної діяльності наукових організацій, тобто при їхньому скороченні на 1 особу ВВП, навпаки, збільшується на 23,78 млн. грн. (з врахуванням індексу-дефлятора ВВП – на 23,77 млн. грн.).

**Непрямі показники ефективності використання дослідників
з науковими ступенями кандидатів наук
у 2001-2013 рр., млн. грн.***

Рік	На 1 кандидата наук, всього		На 1 кандидата наук в установах НААН		
	ВВП	ВВП з врахуванням індексу-дефлятора ВВП	ВДВ сільського господарства, мисливства, лісового господарства	ВДВ сільського господарства, мисливства, лісового господарства з врахуванням індексу-дефлятора	Продукція сільського господарства у постійних цінах 2010 р.
2001	3,48	3,16	14,39	13,09	81,35
2005	6,46	5,19	21,46	17,24	95,08
2006	7,57	6,59	21,54	18,76	96,69
2007	9,71	7,92	25,01	20,38	90,79
2008	12,19	9,48	33,95	26,40	105,04
2009	11,25	9,96	34,34	30,39	103,36
2010	12,89	11,32	43,63	38,34	102,90
2011	15,32	13,41	66,64	58,31	140,87
2012	16,00	14,81	69,50	64,35	138,84
2013	16,15	15,48	80,74	77,41	154,37
2013 у % до 2001	в 4,6 рази	в 4,9 рази	в 5,6 рази	в 5,9 рази	189,8
2013 у % до 2005	250,0	в 3 рази	в 3,8 рази	в 4,5 рази	162,4

*Розраховано за даними Статистичних збірників «Наукова та інноваційна діяльність в Україні», «Статистичний щорічник України» за 2007-2013 рр.

Розмір ВВП має прямо пропорційну залежність від кількості дослідників з науковими ступенями – зі збільшенням докторів наук на 1 особу ВВП зростає на 242,88 млн. грн. (з врахуванням індексу-дефлятора ВВП – на 245,95 млн. грн., збільшення чисельності кандидатів наук на 1 особу супроводжується ростом ВВП на 47,93 млн. грн. (з врахуванням індексу-дефлятора ВВП – на 47,89 млн. грн.).

Підтверджують висновки, які вже було зроблено, розрахунки залежностей варіації непрямих результатів наукової діяльності в аграрному секторі від варіації факторів, що на них впливають (табл. 2.43).

Таблиця 2.42

**Залежність непрямих результатів наукової діяльності
від факторів, що впливають на неї, за 2005-2013 рр.***

Результат наукової діяльності (y)	Фактор, що впливає на результат наукової діяльності (x)	Рівняння залежності	Коефіцієнт кореляції (R), детермінації (D)
ВВП, млн. грн.	Кількість наукових організацій, одиниць	$y = -3050,4x + 5E+06$	R = 0,9809 D = 0,9622
	Фінансування наукових та науково-технічних робіт, всього, млн. грн.	$y = 163,46x - 339468$	R = 0,9912 D = 0,9824
	Кількість працівників основної діяльності наукових організацій, тис. осіб	$y = -23779x + 4E+06$	R = 0,9882 D = 0,9766
	Кількість наукових дослідників з науковими ступенями докторів наук, осіб	$y = 242,88x - 2E+06$	R = 0,9773 D = 0,9551
	Кількість наукових дослідників з науковими ступенями кандидатів наук, осіб	$y = 47,93x - 3E+06$	R = 0,9810 D = 0,9623
ВВП з врахуванням індексу-дефлятора ВВП, млн. грн.	Кількість наукових організацій, одиниць	$y = -3075,6x + 5E+06$	R = 0,9937 D = 0,9875
	Фінансування наукових та науково-технічних робіт, всього, млн. грн.	$y = 161,78x - 444227$	R = 0,9855 D = 0,9712
	Кількість працівників основної діяльності наукових організацій, тис. осіб	$y = -23766x + 4E+06$	R = 0,9923 D = 0,9846
	Кількість наукових дослідників з науковими ступенями докторів наук, осіб	$y = 245,95x - 3E+06$	R = 0,9942 D = 0,9885
	Кількість наукових дослідників з науковими ступенями кандидатів наук, осіб	$y = 47,885x - 3E+06$	R = 0,9846 D = 0,9694

*Розраховано за даними Статистичних збірників «Наукова та інноваційна діяльність в Україні», «Статистичний щорічник України» за 2007-2013 рр.

**Залежність непрямих результатів наукової діяльності
в аграрному секторі від факторів, що впливають на неї,
за 2005-2013 рр.***

Результат наукової діяльності (y)	Фактор, що впливає на результат наукової діяльності (x)	Рівняння залежності	Коефіцієнт кореляції (R), детермінації (D)
ВДВ сільського господарства, мисливства, лісового господарства, млн. грн.	Кількість установ НААН, одиниць	$y = -2133,2x + 317797$	R = 0,8685 D = 0,7543
	Фінансування наукових та науково-технічних робіт сільського господарства, мисливства, лісового господарства, всього, млн. грн.**	$y = 100,02x + 31063$	R = 0,4145 D = 0,1718
	Кількість працівників основної діяльності установ НААН, тис. осіб	$y = -15736x + 266013$	R = 0,9682 D = 0,9375
	Кількість наукових дослідників з науковими ступенями докторів наук НААН, осіб	$y = -806,11x + 335138$	R = 0,2823 D = 0,0797
	Кількість наукових дослідників з науковими ступенями кандидатів наук НААН, осіб	$y = -222,73x + 481392$	R = 0,8866 D = 0,7861
ВДВ сільського господарства, мисливства, лісового господарства з врахуванням індексу-дефлятора, млн. грн.	Кількість установ НААН, одиниць	$y = -2189,9x + 315108$	R = 0,8948 D = 0,8006
	Фінансування наукових та науково-технічних робіт сільського господарства, мисливства, лісового господарства, всього, млн. грн.**	$y = 81,059x + 29030$	R = 0,3523 D = 0,1241
	Кількість працівників основної діяльності установ НААН, тис. осіб	$y = -15725x + 256803$	R = 0,9710 D = 0,9429

Продовж. табл. 2.43

Результат наукової діяльності (y)	Фактор, що впливає на результат наукової діяльності (x)	Рівняння залежності	Коефіцієнт кореляції (R), детермінації (D)
	Кількість наукових дослідників з науковими ступенями докторів наук НААН, осіб	$y = -716x + 297259$	R = 0,2516 D = 0,0633
	Кількість наукових дослідників з науковими ступенями кандидатів наук НААН, осіб	$y = -223,48x + 473664$	R = 0,8928 D = 0,7971
Продукція сільського господарства у постійних цінах 2010 р., млн. грн.	Кількість установ НААН, одиниць	$y = -1634,5x + 388597$	R = 0,8394 D = 0,7046
	Фінансування наукових та науково-технічних робіт сільського господарства, мисливства, лісового господарства, всього, млн. грн.**	$y = 72,765x + 169630$	R = 0,4104 D = 0,1684
	Кількість працівників основної діяльності в установах НААН, тис. осіб	$y = -11871x + 346691$	R = 0,9214 D = 0,8489
	Кількість наукових дослідників з науковими ступенями докторів наук НААН, осіб	$y = -461,46x + 351960$	R = 0,2037 D = 0,0415
	Кількість наукових дослідників з науковими ступенями кандидатів наук НААН, осіб	$y = -171,8x + 516014$	R = 0,8627 D = 0,7442

*Розраховано за даними Статистичних збірників «Наукова та інноваційна діяльність в Україні», «Статистичний щорічник України» за 2007-2013 рр.

**Залежність за 2005-2012 рр., у 2013 р. розмір фінансування не є показовим

За розрахунками зменшення кількості установ НААН на 1 одиницю супроводжується збільшенням ВДВ сільського господарства, мисливства, лісового господарства, ВДВ сільського

господарства, мисливства, лісового господарства з врахуванням індексу-дефлятору, а також продукції сільського господарства у постійних цінах 2010 р. відповідно на 2133,2, 2189,9 та 1634,5 млн. грн. Збільшення обсягів фінансування наукових та науково-технічних робіт за сільським господарством, мисливством, лісовим господарством за 2005-2012 рр. (2013 р. не є показовим) на 1 млн. грн. обумовлює зростання відповідної ВДВ на 100,02 млн. грн., ВДВ з врахуванням індексу-дефлятору – на 81,06 млн. грн., продукції сільського господарства у постійних цінах 2010 р. відповідно на 72,77 млн. грн. Непрямі результати наукової діяльності в аграрній сфері мають обернено пропорційну залежність як від загальної кількості науковців НААН, так і від чисельності докторів та кандидатів наук.

Так, розмір ВДВ сільського господарства, мисливства, лісового господарства зі зменшенням кількості працівників основної діяльності установ НААН на 1 особу навпаки, збільшується на 15,74 млн. грн. (з врахуванням індексу-дефлятору – на 15,73 млн. грн.).

Скорочення кількості докторів та кандидатів наук в установах НААН на 1 особу супроводжується збільшенням ВДВ сільського господарства, мисливства, лісового господарства відповідно на 806,11 млн. грн. та 222,73 млн. грн. (з врахуванням індексу-дефлятору – на 716,0 млн. грн. та 223,48 млн. грн.). Продукція сільського господарства у постійних цінах 2010 р. збільшується при скороченні на 1 особу: загальної кількості працівників основної діяльності установ НААН – на 11,87 млн. грн.; наукових дослідників з науковими ступенями докторів наук – на 461,46 млн. грн., кандидатів наук – на 171,8 млн. грн. Коефіцієнти кореляції та детермінації підтверджують наявність тісного зв'язку між результатами наукової діяльності та факторами, що впливають на неї.

Таким чином, розвиток наукової діяльності економіки України в цілому, а також аграрного виробництва – це системна проблема, яка потребує комплексного вирішення. Для капіталізації результатів наукових досліджень, необхідно сформувати адекватну інфраструктуру ринку інновацій, здатну забезпечити оперативний і ефективний трансфер інновацій. Крім того, необхідно забезпечити достатній рівень фінансування науки, в тому числі з боку держави. Це сприятиме зростанню добробуту нації через підвищення конкурентоспроможності національного виробництва завдяки впровадженню новітніх технологій, застосуванню альтернативних джерел енергії, нових форм організації та управління господарською діяльністю тощо.

РОЗДІЛ 3

МЕНЕДЖМЕНТ ПЕРСОНАЛУ В МЕХАНІЗМІ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ©

3.1. Менеджмент як соціально-економічне явище

Розвиток людства завжди пов'язаний з економічною і управлінською діяльністю людини, яка має на меті забезпечення життєво необхідними благами для нормального існування цивілізації, при певному рівні розвитку продуктивних сил і виробничих відносин. Управління завжди було і залишатиметься тим явищем, за допомогою якого організовується процес виробництва, здійснюється функціонування будь-яких організацій і систем.

Як висловився з приводу виникнення управління Роберт Фалмер, більшість вчених вважають, що управління в своєму основному вигляді існувало з тих пір, як одна людина, з допомогою «батога і пряника», примусила іншу виконувати певну роботу [407]. З цією думкою можна погодитись, бо управління як вид діяльності виникло одночасно із створенням людиною організацій. Менеджмент як процес, управлінські дії, існував завжди, там де діяли організовані групи людей, незалежно від цілей, які вони переслідували. Починаючи з найперших, древніх суспільств, існувала потреба в особах, які б могли координувати і направляти в потрібне русло діяльність груп людей-працівників, організовувати раціональне використання матеріальних ресурсів, вести облік. На перших порах ніхто не задумувався про існування управління (менеджменту), не досліджував його сутність і особливості, але історія свідчить, що перші високорозвинуті цивілізації досягли свого рівня розвитку перш за все за рахунок ефективного менеджменту.

Виникнення менеджменту як виду діяльності зумовлено об'єктивною необхідністю, конкретно актуальною потребою. На думку І.Д. Амбросимова та В.П. Медведєва виникнення менеджменту, в історичному плані, як специфічної сфери діяльності людини, слід пов'язувати з потребою цілеспрямовано впливати на людей, тварин і засоби переміщення [1, с.6]. З чим ми погоджуємося, бо починаючи з часів, коли людина змогла виконувати ті чи інші дії, з'явилася необхідність стосовно правильної їх організації та самоорганізації, що безперечно є елементом управління.

Управління в сучасному світі має місце в усіх сферах діяльності людини і навколишньому середовищі, як незамінний спосіб організації функціонування процесів життєдіяльності людини та природи. Відомий російський вчений Г.Х. Попов пропонує всі процеси управління в природі і суспільстві розділити на три групи: управління в неживій природі; управління в організаціях; управління з участю людини (рис. 3.1.) [280, с. 23]. Процеси управління автор, в свою чергу, поділяє на управління в процесі трудової діяльності людини і на управління в колективах людей, маючи на увазі управління суспільством, державою та виробництвом.

Рис. 3.1. Види управління в природі та суспільстві [280, с. 23]

На нашу думку, не досить обґрунтований поділ процесу управління на такий, що пов'язаний чи не пов'язаний з участю людини, бо будь-яке управління здійснюється людиною. В наведеній схемі управління в організаціях, виділено як процес, що не

пов'язаний з людиною. Виходячи з цього можна зробити висновок, що твердження Г.Х. Попова стосовно видів управління є неоднозначним, те ж саме можна сказати і про управління в неживій природі.

Наука про управління існувала в Шумерській державі, Єгипті, Римській імперії, Древній Греції. Тогочасний рівень розвитку і залишені після падіння цих держав пам'ятки історії дають підстави стверджувати про високий рівень організації господарства.

На перших порах свого розвитку управління було частиною філософії і економіки, ці науки нерозривні між собою та існують стільки, скільки людина досліджує себе і навколишній світ. Спочатку господарська діяльність людини усвідомлювалася з точки зору філософії і економіки, і лише з плином часу виникла потреба у науковому обґрунтуванні управління як процесу і області знань. Першими, хто згадував про управління були древні філософи і вчені, які стояли біля витоків філософських та економічних наук – Платон, Аристотель. Зокрема, грецький філософ Платон переймався проблемами держави і управління нею, а також ролі і місця кожного індивіда в суспільстві. Але це питання було осмислено лише філософськи і не підкріплювалося глибоким науковим змістом.

Можна вважати, що одну з перших спроб в теоретичному плані наблизитися до формування підвалин теорії менеджменту проявила класична філософія. На її основі, як вважають багато дослідників, сформувався класичний науковий менеджмент. Представниками даної теорії вважають Макса Вебера, Адама Сміта, які в своїх працях намагалися обґрунтувати теоретичну сутність і практичну значимість управління. Адам Сміт на власній фабриці запровадив ефективну систему управління персоналом, яка включала елементи мотиваційного управління. Характерною її рисою виступало намагання поліпшити соціально-побутове обслуговування працівників. Особливістю класичного менеджменту є те, що його представники пропагували необхідність широкого поділу праці в організації, як одного із основних шляхів підвищення її ефективності. Це були лише перші паростки управлінських ідей, до того ж вони розвивалися безсистемно, а їх значення повністю не усвідомлювалося ні економістами-науковцями, ні економістами-практиками.

На ранньому етапі розвитку людства управління не вважалося самостійною галуззю науки, а виступало лише певним аспектом діяльності людини, який забезпечував функціонування тієї чи іншої системи. Пізніше постала необхідність більш глибокого вивчення

управлінських дій і їх впливу на результати виробництва, також потрібно було мати достатню кількість спеціалістів в цій галузі. На перших порах ідеї менеджменту розроблялися задля ефективного здійснення функцій управління на державному рівні, а саме – організації взаємодії органів влади.

Самостійним видом діяльності менеджмент став в ХІХ столітті, але виділення менеджменту в самостійну область наукових досліджень було здійснено на початку ХХ століття в період розвитку і утвердження капіталістичного способу виробництва в передових економіках, що супроводжувалось створенням великих підприємств, ефективність діяльності яких повністю залежала від управління. Це, на нашу думку, і зумовило необхідність проведення наукових досліджень в галузі менеджменту. ХХ століття вважається століттям менеджменту, це зумовлено тим, що підприємці усвідомили істину «висока ефективність виробництва досягається за рахунок управління», а науковці почали активно займатися дослідженнями цієї проблеми.

На думку Й.С. Завадського термін «менеджмент» набув широкого вжитку не лише в економіці, а й в сфері соціальних і політичних відносин. Слово «менеджмент» (від англ. management) є похідним від manage – управління. У свою чергу останній запозичив корінь латинського слова manus, що означає рука. З розвитком цивілізації зміст поняття менеджмент трансформувався і увібрав у себе всю різноманітність вимог до управління як мистецтва ведення справ і стилю роботи [146, с. 16,17]. Ця думка є ще одним підтвердженням того, що менеджмент розвивався протягом тисячоліть, як процес і як наука, враховуючи особливості кожної області діяльності людини.

Сьогодні термін «менеджмент» часто вживається у процесі господарської та іншої діяльності. В класичному розумінні термін «управління» дещо ширше терміну «менеджмент», бо його можна застосувати до різних сфер діяльності людини [173, с. 4]. На нашу думку, даний вислів має місце, тобто «управління» є більш широким поняттям, його можна застосовувати в широкому розумінні до будь-яких видів діяльності людини, а поняття «менеджмент» є відносно новим і його застосовують в більшості своїй у випадку, коли йдеться мова про управлінський вплив на господарюючі суб'єкти, персонал, окремі види ресурсів, процеси в яких бере участь людина. В кібернетичному розумінні управління являє собою цілеспрямований вплив на систему та її елементи для збереження структури і стану системи або переводу її в інший стан відповідно до цілей

функціонування цієї системи [228, с. 49]. З цією думкою можна погодитись, бо управління має за мету досягнення цілей організації як системи.

Як зазначив Герберт А. Саймон, поняття управління зазвичай визначають як «мистецтво забезпечити виконання певних дій» [70, с. 1]. Ми погоджуємось з автором вислову, адже управління – це певний талант менеджера, втіленням якого виступає результат. Ще одним підтвердженням правильності даного вислову є те, що не всі управлінські ситуації є стандартними, піддаються науковому прогнозуванню, тому їхнє вирішення залежить виключно від вміння конкретного менеджера вирішити поставлені перед ним завдання. Не кожна людина може бути кваліфікованим менеджером, існують навички, яким не можна навчитися, вони даються від народження, як талант. Потрібно наголосити, що менеджмент має соціальну природу існування, він направлений перш за все на досягнення гармонії у відносинах між індивідами, які взаємодіють між собою в колективі, який являється соціальним утворенням. «Менеджмент – функція, вид діяльності по керівництву людьми в організаціях. Менеджмент – це сфера людських знань, яка допомагає здійснювати цю функцію. На кінець, менеджмент – це певна категорія людей, соціальний прошарок тих, хто здійснює роботу по управлінню» [27, с. 37]. Перша частина наведеної думки викликає сумнів, бо менеджмент передбачає не лише керівництво людьми, це широкий спектр діяльності адміністрації підприємства по управлінню, який зачіпає всі сторони діяльності організації, визначаючи її цілі і ведучи пошук оптимальних шляхів вирішення проблем в процесі досягнення цих цілей.

В економічному словнику Б.А. Райзберга та ін. наведено дещо іншу інтерпретацію понять «менеджмент» і «управління». Менеджмент як сукупність принципів, форм, методів, прийомів і засобів управління виробництвом і виробничим персоналом з використанням досягнень науки управління. Основна мета менеджменту – висока ефективність виробництва, краще використання ресурсного потенціалу підприємства. Також менеджмент як керівний орган, керівництво підприємства [348, с. 225]. Але, на нашу думку, дане визначення є не повним, тому що менеджмент слід розуміти не лише як практичну діяльність, тобто застосування основних його принципів на практиці, а і як галузь науки, що досліджує процеси управління. Також менеджмент передбачає управління не лише виробничим персоналом, а і не виробничим. Що стосується поняття терміну «управління», то у згаданому словнику зазначено: управління – це:

1) свідомий цілеспрямований вплив з боку суб'єктів, органів на людей і економічні об'єкти, з метою направити їх дії і отримати бажані результати;

2) великий підрозділ вищих органів управління, департамент [348, с. 408].

Дане визначення також є не повним, бо управління окрім практичної діяльності і адміністративної одиниці, яка не обов'язково має бути крупною, є ще й наукою, тобто галуззю знань.

У вітчизняній енциклопедичній літературі дається дещо відмінне пояснення суті поняття «менеджмент». «Менеджмент (англ. manage – управляти) – наука про управління сучасним підприємством (установою), основним змістом якої є комплекс наукових принципів впливу на дії людей, використання різноманітних ресурсів з метою досягнення тактичних і стратегічних цілей організації» [138, с. 286]. Дане визначення трактує «менеджмент» лише як науку «комплекс принципів», точніше було б сказати, що менеджмент – це також процес впливу на складові організації і категорія спеціалістів, які здійснюють цей вплив.

Перераховані вище твердження схиляють до думки, що менеджмент являє собою діяльність, яка обов'язково пов'язується з управлінням людьми в процесі господарської чи іншої діяльності певних організацій, або керівний орган на підприємстві чи в організації. Тобто це соціальний прошарок людей, які професійно займаються менеджментом, функція по управлінню людьми і господарською діяльністю, а також галузь науки.

Основоположником науки «менеджмент» вважається Фредерік Тейлор, він розробив основоположні принципи управління завдяки власним практичним дослідженням. На сьогоднішній день дослідження в області управління спираються на його вчення, яке є класичним. Свого часу він висловив думку, що «найголовнішою задачею управління підприємством повинно бути забезпечення максимального прибутку для підприємця, в поєднанні з максимальним благополуччям для кожного зайнятого на підприємстві працівника» [387, с. 5]. Звідси випливає, що управління підприємством повинно здійснюватися через управління персоналом, на перше місце ставиться необхідність забезпечення добробуту працівників за рахунок ефективного менеджменту, що є актуальним і на сучасному етапі розвитку науки та практики менеджменту.

Дослідження в області організації і управління показують доцільність застосування на підприємствах наукової організації

праці та управління, що передбачає чітку регламентацію дій задля отримання кращих кінцевих результатів. Це свідчить про повне усвідомлення Ф. Тейлором зв'язку між науковим дослідженнями в області управління і практичним їх застосуванням в тодішніх умовах організації виробництва, що само по собі являється великим досягненням тогочасної науки «менеджмент» [387, с. 60-75].

На думку Ф. Тейлора, сукупність певних елементів складає систему наукового управління, основи якої можуть бути виражені наступним чином: наука замість традиційних навиків; гармонія замість протиріч; співпраця замість індивідуальної роботи; максимальна продуктивність замість обмеженої продуктивності; розвиток кожного окремого працівника до максимальної доступної йому продуктивності і максимального добробуту [387, с. 120].

На нашу думку, головною ідеєю «наукового менеджменту» є твердження, що управління підприємством повинно здійснюватися на основі наукових принципів, враховуючи особливості виробничого процесу і людини-працівника. Застосування наукових принципів, як науково- і практично-обґрунтованих способів впливу на процеси, що проходять в середині організації, в свою чергу передбачає впровадження в практику управління, норм і правил поведінки персоналу при вирішенні тих чи інших виробничо-управлінських завдань. Серед таких норм можна виділити: норми виробітку для працівників, способи взаємодії між працівниками; застосування науково-обґрунтованих способів планування виробничого процесу і використання ресурсів, а також інших ефективних з точки зору науки заходів. Це повинно призвести до різкого підвищення рівня продуктивності праці і як наслідок – покращити добробут працівників.

Ф. Тейлор пропагував ідею «технократичного» управління, по відношенню до персоналу підприємства, головною особливістю якого є те, що управління тогочасним підприємством мало за мету забезпечити досягнення цілей перш за все за рахунок досягнення гармонії між технікою і технологією виробництва, а персонал вважався лише певним «придатком машини», який можна було при необхідності замінити і це не могло позначитися на результатах. Працівник був частиною технології виробництва і додатком машини. Такий підхід був зумовлений, на нашу думку, вимогами часу, а також рівнем розвитку продуктивних сил і виробничих відносин. Лише в останніх дослідженнях Ф. Тейлор звернув увагу на важливість людського фактора виробництва, починаючи надавати йому дещо більшого значення.

Одним із класиків менеджменту слід вважати А. Файоля, який займався вивченням проблем загального (адміністративного) управління підприємством, зокрема ролі і функцій менеджера. Адміністративне управління передбачає поділ управлінського процесу на ряд складових – функцій, виконання яких забезпечує позитивний результат.

А. Файоль розділив управлінський процес на ряд функцій, заклавши основи для формування функціонального (процесного) підходу до розуміння сутності менеджменту і застосування його на практиці. На його думку, передбачення, організація, координування і контроль складають в загальному розумінні беззаперечну область управління [406, с. 16]. З часом наука управління і досвід управлінців-практиків довели важливість та необхідність дослідження особливостей поведінки працівників і розробки ефективних важелів впливу на персонал підприємства з боку адміністрації для активізації зусиль останнього.

Трудові процеси і управління ними, а також поведінку людей в процесі виробництва досліджували представники школи «людських відносин». Основоположником її ідей виступають Е. Мейо, А. Маслоу, які вважали персонал підприємства соціальним утворенням, певною системою, яка потребує більшої уваги з боку керівництва організації, що призведе до підвищення трудової активності, а саме – продуктивності праці. Ідеї представників школи «людських відносин», на нашу думку, стали результатом усвідомлення значимості людського фактора в менеджменті, а також утвердження більш гуманного ставлення до персоналу. Представники згаданих вище шкіл менеджменту внесли найбільший вклад в становлення і розвиток науки управління, в подальшому їхні ідеї лише коригуються залежно від вимог сучасності. Щодо вітчизняних досліджень в області менеджменту, то вони мали певний розвиток в 20-х, 30-х рр. ХХ століття. Головним чином це були запозичені ідеї, які пристосовувались до тогочасних умов і вимог часу, серед них виділялися дослідження, що стосувалися, перш за все, наукової організації праці. Представниками тогочасної радянської школи наукового управління були А.К. Гастєв, Г. Черг. В подальшому дослідження в області управління проводилися в менших об'ємах і мали безсистемний характер. Лише в кінці 80-х на початку 90-х рр. дослідження в області менеджменту як в Україні, так і в Росії, набули більш системного характеру.

Зарубіжних і вітчизняних дослідників проблем управління можна поділяти на представників функціонального, системного і

ситуаційного підходів. Наведемо думки деякого з них щодо розуміння сутності менеджменту (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Підходи до розуміння сутності поняття «менеджмент»

Автори	Суть менеджменту	Підхід до розуміння
Кредісов А.І., Панченко Є.Г., Кредісов В.А. [207]	«менеджмент як цілеспрямований вплив на діяльність працівників організації для успішного досягнення встановлених ринкових цілей»	функціональний
Уткін Е.А. [404, с. 8]	«особливий вид діяльності, направлений на досягнення підприємством оптимальних господарських результатів на основі застосування різноманітних принципів, функцій і методів соціально-економічного механізму менеджменту»	функціональний з відтінком «гуманізму»
Завадський Й.С. [146, с. 17]	«галузь людських знань, сфера прийняття управлінських рішень, категорія людей (соціальний прошарок), об'єднаних в економічній системі управління в суспільстві»	системний
Хміль Ф.І. [415, с. 10]	«система організації колективної праці, ефективного використання ресурсів, концентрації зусиль на безперервному підвищенні якості роботи персоналу підприємства»	системний
Дункан Джек [133, с. 15]	«координація людських і інших ресурсів з метою вирішення організаційних задач»	функціональний
Кунц Г., О'Доннел С. [210, с. 28]	«процес управління є мистецтвом, суть якого полягає в застосуванні науки до реалій будь-якої ситуації»	функціональний, ситуаційний (змішаний)
Дафт Р.Л. [111, с. 19]	«досягнення цілей організації через планування, організацію, лідерство (керівництво) і контроль над організаційними ресурсами»	функціональний

*Складено автором на основі опрацювання літературних джерел

На основі узагальнення визначень менеджменту з точки зору функціонального підходу, ми прийшли до висновку, що в згаданому контексті може мати місце наступна модель, яка включає найбільш

загальні функції, здійснювані адміністрацією в процесі управління (рис.3.2).

Рис. 3.2. Модель функціонального підходу до менеджменту*

*Складено автором на основі досліджень

При системному підході об'єкт управління вважається певною системою тісно пов'язаних елементів, від яких залежить успіх системи взагалі. Як висловилися свого часу Г. Кунц і С. О'Доннел – системний підхід спонукає вчених і практиків в конкретній сфері постійно розуміти, що не можна підходити ні до одного елемента, явища чи проблеми без врахування його наступних взаємодій з іншими елементами [210, с. 55]. Системний підхід, на нашу думку, має місце в сучасній практиці і науці менеджменту, бо явища та процеси розглядаються як сукупність взаємопов'язаних, взаємозалежних елементів, складових.

На думку Н.С. Боклан, у відповідності до нової парадигми управління і вимог часу все більше застосування як у західному менеджменті, так і у вітчизняному отримують системи управління на основі передбачення змін та прийняття гнучких, екстрених рішень [31, с. 48-49]. На нашу думку, по відношенню до управління

системний підхід виражається в тому, що розглядаючи основні функції управління, не можна не погодитись з тим, що вони тісно переплітаються і органічно доповнюють одна одну.

Виходячи з того, що в останній період практика управління вимагає прийняття правильних рішень, а головне – швидкого прийняття, залежно від ситуації, яка склалася на той чи інший момент, слід виділити «ситуаційний» підхід до менеджменту. В процесі управління організацією менеджер неодмінно стикається із необхідністю вирішення нестандартних проблем (ситуацій). Від того, наскільки успішно менеджмент підприємства справляється із вирішенням нетипових ситуацій, напряму залежить ефективність організації. Ще однією стороною ситуаційного менеджменту є те, що з розвитком сучасного менеджменту завдання, що стоять перед організаціями, з кожним днем ускладнюються. В таких умовах розробка управлінських рішень потребує аналізу конкретних ситуацій, тому виникла необхідність в розробці ситуаційного підходу в управлінні, так як з'явилася можливість прямого прикладення науки до конкретних ситуацій і умов» [62, с. 311-313]. Безперечно, в теоретичному аспекті наука управління в подальшому має розробляти моделі управлінських рішень, які повинні давати рекомендації для вирішення окремих проблемних ситуацій.

Згадані підходи застосовуються на практиці залежно від особливостей діяльності конкретної організації, рішення менеджера і проблеми, яку потрібно вирішити на даному етапі. В процесі еволюції управлінської і економічної думки більшість дослідників стали приділяти значну увагу людському фактору виробництва, а саме – управління ним. Всі досягнення цивілізації, блага, якими на сьогодні користується людство, є продуктом діяльності людини, яка створювала їх в процесі еволюційного розвитку, удосконалюючись сама і удосконалюючи навколишній світ. Багаторічний досвід розвитку людства, його організованих систем, організованих груп людей, господарюючих суб'єктів свідчить про те, що головним – стержневим елементом виступає людина-працівник, тобто персонал. Тому на сьогоднішній день головним завданням науки і практики менеджменту є дослідження і ефективно застосування передових методів управління персоналом. Успіх організації на сьогодні залежить головним чином від «правильного» управління персоналом, а саме – планування, підбору, адаптації, мотивації і контролю, ефективного використання кадрового потенціалу, тобто можливостей та кількісно-якісних характеристик персоналу організації. Як зазначив В.А. Співак, управління персоналом – це комплексна прикладна наука про різного роду групові та особистісні

фактори, способи і методи впливу на персонал підприємства, для підвищення ефективності в досягненні цілей організації [377, с. 20]. Але, на нашу думку, управління персоналом направлене не тільки на досягнення цілей організації, а й на задоволення потреб персоналу, тобто формування відповідного рівня мотивації праці.

Категорія «персонал» виражає соціальну природу категорії «робоча сила». Тобто працівник – особистість соціальна, і в процесі виробництва задля забезпечення досягнення позитивного результату до персоналу потрібно застосовувати індивідуальний підхід, ставитися більш гуманно, як до головного ресурсу (надбання) фірми. Пітер Е. Ленд характеризує персонал як особистості-клітини, які населяють живий організм – організацію, і для яких придумали найменування «персонал» [269, с. 11]. На нашу думку, персонал – це весь особовий склад працівників підприємства зайнятих на виробництві та його обслуговуванні.

Дії менеджменту направлені на формування і розвиток персоналу підприємства, тобто забезпечення виробничого процесу потрібною кількістю працівників з відповідними якісними характеристиками. Менеджмент персоналу – це система заходів і прийомів, перш за все функцій (планування, підбір, оцінка, адаптація, мотивація, контроль), за допомогою яких адміністрація підприємства визначає потребу, залучає робочу силу та впливає на персонал чи окремих працівників з метою підвищення ефективності праці, досягнення цілей організації.

На думку Й.С. Завадського, менеджмент персоналу включає в себе підбір, підготовку, оцінку і розстановку керівних кадрів, розробку системи заробітної плати (і мотивації в широкому розумінні), а також підвищення кваліфікації кадрів, здійснення соціально-побутових заходів [146, с. 277]. На нашу думку, менеджмент персоналу спрямований не лише на керівних кадрів – об'єктом управління слід вважати весь особовий склад працівників підприємства чи організації.

Історія свідчить, що в різні часи використовувались різні за своєю природою і сутністю способи і методи управління людьми. В окремі періоди переважала відверта експлуатація, основана на насильницьких прийомах, але управління існувало завжди. Фалмер Роберт висловив думку, що головною задачею управління є керівництво людьми для досягнення мети, шляхом спрямування діяльності індивідів в конструктивне русло менеджер допомагає людям і групам досягти цілей [407, с. 24, 25]. Дійсно, ефективність функціонування організацій залежить від персоналу, тому головним

завданням менеджменту є продуктивне використання потенційних можливостей працівників.

В енциклопедичному словнику поняття управління персоналом визначено як цілеспрямована діяльність керівництва організації, що включає розробку концепції і стратегії кадрової політики, принципів і методів управління персоналом, планування кадрової роботи, маркетинг персоналу, визначення кадрового потенціалу і потреби організації в працівниках» [402, с. 398]. До цього, на нашу думку, потрібно було б додати заходи, на формування у працівників відповідної необхідності продуктивно працювати, тобто мотивації праці. А саме, окрім згаданих заходів, спрямованих на забезпечення організації відповідним персоналом, а також на ефективне його використання, «менеджмент» повинен вивчати потреби й інтереси персоналу, що допоможе розробити дієвий мотиваційний механізм (систему стимулюючих чинників).

На сьогоднішній день в економіці, орієнтованій на ринок, чільне місце приділяється концепції управління, яка орієнтована на визнання людини головним ресурсом виробництва, це дає підстави стверджувати про домінування гуманістичних принципів управління, всі зусилля системи управління спрямовані на якнайповніше використання розумових і фізичних здібностей кожного працівника, які є основою «виживання» організації в умовах конкурентної боротьби.

На основі узагальнення особливостей і вивчення підходів до управління персоналом, ми прийшли до висновку, що окрім загально прийнятих принципів, існують ще і характерні національні риси, а також особливості, відмінності побудови та функціонування системи менеджменту персоналу (рис. 3.3).

Японська система є найбільш прогресивною з точки зору мотиваційних основ управління і «людських відносин» на основі всебічного врахування та задоволення потреб працівника протягом його роботи в організації. Американська та європейська системи менеджменту персоналу базуються на всебічній конкуренції між працівниками, яка сприяє створенню можливостей для задоволення потреб. Сучасний український менеджмент базується, здебільшого, на запозичених принципах і способах впливу на об'єкт управління.

Одними з перших роль людського фактору в процесі виробництва, особливості управління персоналом, а також можливість підвищення віддачі від персоналу за рахунок правильного впливу на персонал досліджували М.П. Фоллет, Е. Мейо (школа «людських відносин»).

Рис. 3.3. Характерні риси сучасних зарубіжних систем менеджменту персоналу

*Складено автором на основі досліджень

Представники школи «людських відносин» відокремлювали людський фактор від інших факторів виробництва, вважаючи його головним. Надалі і по сьогоднішній час переважає думка «персонал – головне надбання фірми».

Деякі автори висловлюють думку, що система загального управління підприємством включає дві підсистеми: управління діяльністю (господарською) і управління людьми (персоналом). Нас зокрема цікавить підсистема управління людьми (персоналом).

Система менеджменту персоналу як підсистема менеджменту підприємства включає планування, підбір, оцінку, адаптацію персоналу, організацію і нормування праці, мотивацію, аналіз кадрового потенціалу, створення відповідних умов праці, розвиток персоналу, соціальні елементи, правове забезпечення відносин з адміністрацією, інформаційне забезпечення працівників.

Науці відомо два основних підходи до менеджменту, які відображають місце персоналу в організації і в системі менеджменту, а саме – технократичний і гуманістичний (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Підходи до менеджменту з точки зору значимості людського фактора

Технократичний підхід	Гуманістичний підхід
<p>Початок ХХ століття (школа «наукового менеджменту», школа «адміністративного управління»). Розуміють персонал як придаток машини і технології виробництва, який є не частиною колективу і визначає ефективність організації, а другорядним фактором виробництва</p>	<p>Друга половина ХХ століття (школа «людських відносин», сучасна школа). Головна увага приділяється задоволенню потреб персоналу і створенню «мотиваційного» середовища в організації, персонал – визначальний ресурс підприємства</p>

*Складено автором на основі досліджень

В сучасному зарубіжному менеджменті домінує «гуманістичний підхід» до управління персоналом організації як в теорії, так і на практиці. Передові «школи менеджменту» вже досить давно усвідомили важливість більш «гуманного» ставлення до персоналу, яке передбачає створення умов, які б давали можливість враховувати потреби і інтереси працівників, покращували умови праці, а саме – управління при цьому мало соціальну направленість, людина-працівник виступала головним елементом всієї системи управління.

Також гуманізація управління передбачає створення «здорового» мікроклімату у відносинах між працівниками, який сприятиме зниженню ступеня відчуження працівника від результатів трудової діяльності і від інших працівників. Тому, на нашу думку, сучасний менеджмент в своєму теоретичному і практичному проявах все більше приймає сторону «людських відносин». Виключна значимість людського фактора для організації визначається тим, що людина є як творцем організації, так і її учасником. Вона визначає стратегічні напрямки діяльності (політику), а також забезпечує виконання операцій для досягнення цілей, задля яких організація створена та функціонує. Тому

формуванню і використанню кадрового потенціалу менеджмент приділяє підвищену увагу.

Ідею визнання персоналу головним ресурсом організації пропагує «гуманістичний підхід» до розуміння сутності менеджменту. Гуманізм – філософська течія, яка визнає за необхідність ставити людину в центрі будь-яких процесів. Гуманістичні принципи управління базуються на необхідності створення ситуації, при якій би працівник відчував свою виключну значимість для організації, його потреби і інтереси враховувалися б при формуванні загальної мети діяльності. Тому на нашу думку, гуманізація менеджменту як науки і як процесу, позитивно впливає на зацікавленість працівника у підвищенні ефективності праці, що є головною вимогою до менеджменту персоналу.

Підвищений інтерес до проблеми організації і управління людиною (персоналом) в процесі її трудової діяльності з'явився після досягнень людства, які зокрема породили високопродуктивне виробництво, багаточисельні колективи працівників. Після цього почали досліджувати взаємовідносини між керівництвом організації і працівниками, відносини в колективі, їх вплив на результативність і ефективність праці. Представники різних шкіл «менеджменту» мали власні підходи до вирішення проблем управління персоналом, що відповідним чином вплинули на кінцеві результати досліджень, науковці вважали, що знайшли правильний шлях досягнення цілей організації за рахунок управління, але практика й історія свідчать, що вони досягли результату лише частково, тобто їхні розробки вирішували лише частину проблем.

На думку В.І. Бовикіна, на сьогодні менеджмент направлений на пошук шляхів підвищення ефективності управління персоналом організації з метою забезпечення високого рівня продуктивності праці. Але поки що конкретних шляхів досягнення цієї мети не існує і практичне управління персоналом базується, перш за все, на інтуїції і практичному досвіді окремих керівників [27, с. 31]. З цим можна погодитись, бо підсистема управління персоналом (людьми) є досить складною, включає психологічну сторону поведінки працівника, яка має змінний характер, і тому її неможливо точно передбачати, прийнявши певне рішення, очікуваний результат не завжди відповідає отриманому.

Аналізуючи наведені вище інтерпретації поняття «управління персоналом організації» слід зазначити, що спільним в них є те, що управління персоналом являє собою комплекс заходів, направлених на створення таких умов, за яких кожен працівник повинен бути

заінтересований у високих результатах своєї діяльності, забезпечуючи при цьому досягнення цілей організації і власних цілей. Працівник виступає головним визначальним ресурсом виробництва, який не лише є складовою виробничого процесу, «придатком машини», а стоїть в центрі всієї системи управління. В управлінні простежується тенденція до все більшого врахування інтересів окремого працівника при прийнятті найбільш важливих рішень.

Менеджмент як наука і як процес зайняв чільне місце в життєдіяльності людини, торкнувшись всіх сторін її господарювання, вивчаючи особливості поведінки її самої, і розробляючи методи управління організацією людей. Лише завдяки ефективному управлінню людство досягло сучасного рівня розвитку і продовжує розвиватися. Сьогодні майже кожна людина в процесі своєї діяльності використовує елементи управління, навіть не усвідомлюючи їх сутності. Сучасні реалії такі, що кожен член суспільства, особливо високорозвинутого в культурному і економічному плані, повинен володіти елементарними законами управління, завдяки яким можна досягти успіху.

На нашу думку, менеджмент як система взаємозв'язаних елементів являє собою:

- по-перше, науку, яка займається дослідженням особливостей управління організацією і персоналом, а також ролі людини-менеджера та людини-працівника, як суб'єктів, що приймають та реалізують рішення, беруть участь у виробничому процесі задля реалізації мети господарюючого суб'єкта;
- по-друге, функцію (набір функцій), що є інструментом впливу менеджменту на процеси, які проходять в організації й персонал зокрема;
- по-третє, категорію людей, які займають посади в керівному органі підприємства і завдяки власним діям намагаються забезпечити ефективну реалізацію політики розвитку організації.

3.2. Мотиваційні чинники в управлінні персоналом

Мотиваційні чинники в системі управління персоналом відіграють визначальну роль при забезпеченні потрібного рівня трудової активності працівників. Вони виступають основою формування у працівника особистих мотивів поведінки у процесі здійснення трудових дій. Мотиваційними чинниками, які спонукають індивіда до діяльності в організації вважаються різного

роду фактори і події як внутрішнього так і зовнішнього характеру. Під їх впливом формуються мотиви поведінки індивіда в організації в основу яких покладено необхідність задоволення потреб, що виникають в процесі життєдіяльності. Працівник повинен отримувати гідну винагороду за виконану роботу, тобто плату за затрачені в процесі праці розумові й фізичні зусилля, які необхідні для отримання матеріального чи інтелектуального продукту праці. Рівень винагороди формує у свідомості працівника «рівень необхідності» виконувати ті чи інші дії, які призведуть до задоволення потреби, що являє собою мотивацію праці. Управлінські рішення, якими вони б не були, не принесуть очікуваного результату, поки в персоналі не буде достатнього рівня мотивації їх виконання, тобто зацікавленості в його досягненні.

З точки зору економіки як науки, і перш за все психології, проблема мотивації індивіда є однією з ключових, вона визначає добробут особистості. Мотивація виступає тим чинником, який спонукає особистість до дій, що дають змогу отримати блага, що необхідні для задоволення життєвих потреб. Менеджмент підприємства прагне, щоб персонал працював з максимальною віддачею, але для цього потрібно створити умови, за яких у людини були б можливості задовольняти потреби за рахунок отриманої винагороди за працю, лише тоді ефективна праця буде для індивіда нагальною необхідністю. За цих умов індивід буде формувати власні цілі і цілеспрямовано діяти. Як висловився свого часу Макс Вебер, цілеспрямовано діє той індивід, поведінка якого орієнтована на мету [45, с. 629]. Даний вислів наводить на думку, що поведінка людини в тій чи іншій ситуації орієнтована на досягнення певної мети, яка виступає основою мотивації. Схожої точки зору дотримується П.С. Маковеев, за його твердженням основою діяльності індивіда є свідомо сформульована ціль, а основа самої цілі лежить в сфері людських мотивів [220, с. 6]. На нашу думку, з ним можна погодитись, бо мета є вираженням мотивів і навпаки.

Процес мотивації праці персоналу почав досліджуватися з виникненням науки «менеджмент», але лише завдяки практиці було повністю усвідомлено її значимість для забезпечення успішної діяльності підприємства. Швидка культурна і промислова революція в країнах Західної Європи і Америки в кінці XIX на початку XX століття стала поштовхом до швидкого розвитку управлінської думки і породила необхідність дослідження методів заохочення працівника до забезпечення якісно нового рівня продуктивності праці. Але це не означає, що на перших порах проблема мотивації

персоналу не мала достатнього поширення серед досліджень в області управління організацією.

На початку ХХ століття Ф. Тейлор розглядав людину, як другорядний ресурс, і тому вважалось, що інтереси персоналу не мають вагомого значення для забезпечення високих результатів діяльності організації. Лише в останніх дослідженнях Ф. Тейлор змінив своє ставлення до людського фактора виробництва. На його думку, середній робітник повинен мати можливість врахувати результати своєї роботи і знати розмір винагороди за виконану роботу [387, с. 79]. Твердження цілком вірне, бо, як свідчить практика управління персоналом, для того, щоб персонал підприємства постійно прагнув краще працювати, його потрібно заохочувати, доводячи до його відома розмір винагороди і обсяги роботи, які він виконав та які необхідно виконати для гарантованого отримання визначеного розміру плати. Винагорода за виконану роботу в даному випадку виступатиме стимулом. Працівник повинен отримувати достатню винагороду, лише тоді він проявлятиме ініціативу і краще працюватиме. Він прагне, перш за все задовольнити власні потреби і лише потім думає про потреби суспільства. Тому чим краще будуть задоволені його власні потреби, тим сумлінніше і ефективніше він працюватиме.

В області мотивації персоналу дійсно революційними стали дослідження школи «людських відносин»: Е. Мейо, А. Маслоу. Вони кардинально змінили погляди щодо необхідності створення умов і застосування методів, які б сприяли підвищенню мотивації працівника підприємства. Менеджери-науковці і менеджери-практики визнали необхідність всебічного заохочення (мотивації) персоналу. Деякі дослідники проблеми управління персоналом в організації і особливо мотивації праці, поряд зі школою «людських відносин», виділяють школу «організаційного гуманізму», представниками якої вважаються А. Маслоу, Д. Макгрегор. Постулати цієї школи наступні: роботі притаманний певний початковий інтерес, який сам по собі може слугувати стимулом для працівника виконувати її де-юре; люди працюють для того, щоб задовольняти потреби й бажання, як пов'язані з роботою, так і незалежно від неї; робота є основним інтересом в житті працівника, а не просто тим, чим займаються по необхідності; робота і задоволення від неї займають центральне місце в житті людини [183, с. 58-59]. Цілком погоджуємося, адже праця в усіх її проявах є фактором, джерелом забезпечення добробуту, основною можливістю задоволення потреб та інтересів.

Головною ідеєю школи «організаційного гуманізму» є те, що всі працівники мають різні потреби й інтереси, тому для забезпечення потрібного рівня мотивації до кожного з них потрібно застосовувати індивідуальний підхід. Продуктом досліджень школи «людських відносин», школи «організаційного гуманізму» є теорії мотивації. Основою сучасного зарубіжного менеджменту, який вважається найбільш прогресивним, виступає мотиваційне управління персоналом.

Починаючи з ранніх етапів свого розвитку, людина має певний набір потреб, які потрібно задовольнити для забезпечення нормальної життєдіяльності. Потреби й інтереси виступають поштовхом до дій, якими опосередковується задоволення потреби індивіда. В залежності від культурного, політичного і економічного рівня розвитку, людина-працівник характеризується наявністю цінностей і культурних устоїв, які сформувалися в процесі еволюції самої людини та її культурних надбань. На основі системи цінностей формуються мотиваційні пріоритети індивіда, які визначають «необхідність мати ті чи інші блага». Людина – особистість соціальна, тому її цінності й пріоритети формуються під впливом суспільства і залежать від рівня його соціально-економічного розвитку.

Важливим елементом становлення і функціонування трудової мотивації працівника виступають трудові цінності, які відображають ті ідеали і стандарти, яких притримується працівник в процесі вибору способу праці, а також визначають значимість для нього її результатів, мети їх отримання. Трудові цінності є фактором, який може змінюватись залежно від тих чи інших причин, серед них слід виділити соціально-економічні зміни, економічні і соціальні катаклізми, зміни економічної і політичної системи у державі [367, с. 40-46]. Звідси випливає, що середовище існування людини спричиняє досить значний вплив на її формування як особистості і особливо, що стосується трудових цінностей, що визначають базові мотиви трудової поведінки. Безумовно, з викладеною думкою потрібно погодитись, адже в процесі соціалізації, тобто формування трудових устоїв особистість стикається з різного роду факторами, ситуаціями, які можуть кардинально вплинути на її ставлення до трудової діяльності.

В процесі соціалізації і поступового усвідомлення особистістю її місця і ролі в суспільстві, формується мотиваційне ядро особистості. Воно являє собою певний набір найбільш значимих мотивів і очікувань, визначає їхню загальну спрямованість. Основою мотиваційного ядра особистості виступає набір цінностей,

менталітет, усвідомлення свого місця в ієрархії суспільства і організації. Мотиваційне ядро особистості – це сукупність мотивів, внутрішня детермінанта поведінки, яка визначає його загальну направленість [402, с. 187]. Мотиви і очікування протягом трудової діяльності особистості можуть посилюватися чи послаблюватися, але при цьому кардинально не змінюються.

Ставлення працівника до роботи характеризується «багатством мотивації», яка являє собою систему мотивів, інтересів і очікувань, які характерні для нього, залежать від рівня культурного та соціального розвитку. Це основа, закладена в процесі формування свідомості. «Богатство мотивации – в широком понимании – это количество и разнообразие потребностей и благ, значимых для индивида и удовлетворяемых им посредством собственной трудовой деятельности» [402, с. 23].

На думку Пітера Е. Ленда, термін «мотивація» походить від латинського слова «motio» – рух і буквально означає те, що рухає, спонукає до дій головним чином із середини [269, с. 39]. Даний вислів наводить на думку, що мотивація має внутрішнє походження, тобто формується на основі певних потреб і інтересів, які особистість свідомо враховує в процесі своєї діяльності. З цим, на нашу думку, потрібно погодитись.

Стрижневим елементом мотивації як психологічного стану особистості стосовно певних дій виступають мотиви, які формуються в певному середовищі, тобто під впливом потреб, інтересів. Потреби й інтереси виникають в процесі життєдіяльності людини, в залежності від її суспільного статусу та рівня економічного добробуту. Потреби складають систему, характерною особливістю якої є ієрархічність побудови, тісний взаємозв'язок і взаємозалежність. Згідно ієрархії потреб А. Маслоу, вони розділені на нижчого (первинні) і вищого (вторинні) порядку. Потреби вищого порядку виникають лише тоді, коли задоволені потреби нижчого порядку. Чим вищі потреби, тим більше зусиль для задоволення вони потребують.

Схожої думки стосовно ієрархічності потреб особистості дотримується М. Іванов. На його переконання, мотивів як і потреб у людини завжди багато і вони можуть бути представлені у вигляді певної ієрархії, що визначає направленість конкретної людини [157, с. 24]. Але в цьому твердженні є відмінність, а саме – мотиви також можуть бути представлені у вигляді ієрархії. А. Маслоу говорить лише про ієрархічність потреб. З нашої точки зору, обидві думки є правильними, але незаперечним є той факт, що потреби формують

мотиви поведінки, від рівня потреб залежить і суть, особливості того чи іншого мотиву поведінки в конкретній ситуації. Можна стверджувати, що мотиви виникають по мірі виникнення необхідності задовольнити потребу. Потреби і мотиви нерозривні, взаємозалежні складові мотивації, тому ієрархічність має місце.

Мотивація як явище, як процес формується під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників. Внутрішніми чинниками вважаються потреби, інтереси, мотиви, зовнішніми – стимули. Мотив і стимул зовсім різні категорії, хоча мають однакову направленість. Мотив виступає чинником, який схиляє особистість до певних дій, формується у свідомості. Стимулами виступають зовнішні фактори впливу на персонал організації з метою активізації його зусиль у напрямку досягнення певної мети. Стимулом може бути будь-яке благо чи подія, яке є бажаним для індивіда. Це схиляє до думки, що мотив – це прагнення, а стимул – можливість його задоволення. Стимули являються складовими (важелями) мотиваційного механізму. За допомогою стимулів, які уособлюють застосування певних благ, що необхідні працівникові для задоволення потреб, здійснюється вплив на особистість з метою посилення мотивів до праці.

Мотивацію як категорію розуміють у двох аспектах, а саме: як внутрішній стан особистості та як функцію менеджменту, завданням якої є формування у персоналу певного рівня необхідності працювати. На нашу думку, мотивація – це внутрішнє чи зовнішнє спонукання до дій, направлених на задоволення потреби. Мотивацію можна характеризувати також як сформований у свідомості особистості «рівень необхідності» здійснення дій, які призведуть до задоволення потреби і тим самим досягнення власних цілей та цілей організації [433].

В системі менеджменту персоналу мотивація являється головною функцією, завданням якої є вивчення мотивів і особливостей поведінки персоналу, а головне – вплив на потреби й інтереси з метою управління трудовою поведінкою працівників в напрямку підвищення рівня продуктивності праці. Мотивація праці дуже складний і багатогранний процес, включає багато важливих елементів, які пов'язані між собою і по-різному впливають на формування ставлення персоналу до праці. Вона виступає одним із пріоритетних завдань системи управління персоналом, функцією, яка в найбільшій мірі впливає на продуктивність праці персоналу і ефективність організації в цілому. Такої точки зору дотримується більша частина сучасних дослідників проблеми управління

персоналом і його мотивації зокрема. Мотиви в кожного працівника різні, тому мотивація персоналу є дуже складним процесом. Для того, щоб персонал ефективно працював, його робота повинна бути цікавою і такою, яка приносить певні результати, зокрема такі, які слугують заохочувальними чинниками і є важливими для конкретного працівника, як необхідна подія для отримання винагороди, так і для організації як один із кроків на шляху досягнення основних цілей. Працівник повинен усвідомити свою значимість для організації, а зміст роботи має постійно змінюватися по мірі виконання, тоді вона матиме для нього цінність.

Ставлення адміністрації до персоналу трансформується у ставлення працівників до роботи, посилює мотивацію чи навпаки. Тобто похвала, повага, визнання заслуг автоматично посилює мотивацію, але за умови задоволення працівників розміром винагороди за роботу. Серед факторів посилення мотивації слід виділити делегування повноважень, просування по службі, участь в управлінні і у розподілі прибутку.

Завданням мотивації як функції є забезпечення такої ситуації, коли персонал був би зацікавлений своєю роботою. Працівник повинен усвідомити власну «довгострокову значимість» для організації, що дасть змогу йому бути впевненим у завтрашньому дні і він працюватиме з максимально можливою віддачею. Обидві сторони від цього тільки виграють. Впевненість у завтрашньому дні і усвідомлення власної значимості для організації виступатиме найбільш значимим мотивом (необхідністю) ефективно працювати. Мотивація праці специфічний вид мотивації, який формує ставлення індивіда до роботи. Як висловився Е.А.Уткін, мотивація праці являє собою намагання працівника задовольнити свої потреби через трудову діяльність [405, с. 31].

Мотивація праці як один із важелів управління персоналом організації є тим явищем, яке визначає рівень продуктивності праці й ефективності організаційної структури взагалі. В.С. Дієсперов висловив досить слушну думку [123, с. 10], що в сучасних економіках мотивація праці розглядається як багатокомпонентний фактор ефективності, а вихідною точкою мотиваційних систем стає повага до особистості працівника, уважне ставлення до його потреб і запитів. Така постановка питання, на думку автора, бере курс на гуманізацію праці задля того, щоб людина відчувала радість від праці. З цим не можна не погодитись, бо гуманістичні принципи управління персоналом в системі мотивації можуть відчутно вплинути на результати, але в повній мірі організація зможе їх

застосувати лише після повного задоволення потреб працівників, особливо потреб нижчого порядку (первинних).

В сучасній літературі поширені два схожих поняття – «мотивація праці» та «мотивація трудової діяльності», але вони не є повністю тотожними. Вчені стверджують, що «мотивація трудової діяльності» має більш широкий зміст ніж «мотивація праці». Мотивація праці розглядається з точки зору спонукання до ефективної праці, а мотивація трудової діяльності включає мотивацію підготовки до трудового процесу, мотивацію праці, мотивацію зайнятості, мотивацію до володіння засобами виробництва [418, с. 43]. З такою думкою можна погодитись, але доцільно було б додати, що мотивація трудової діяльності включає також мотивацію отримання освіти за певною спеціальністю, мотивацію вибору професії, мотивацію пошуку потрібної роботи, мотивацію трудової ініціативи, мотивацію зайнятості на конкретно вибраному підприємстві. Мотивація трудової діяльності має більш суспільний характер і формується під впливом суспільства як системи, елементом якої виступає особистість, а мотивація праці є функцією адміністрації (менеджерів) господарюючого суб'єкта.

Процес мотивації праці індивіда здійснюється за допомогою внутрішніх і зовнішніх (стимули) «важелів» впливу на працівника. Внутрішні мотиви виражають усвідомлене відношення працівника до виконуваної роботи, її значимість і необхідність. Зовнішні мотиви (стимули) є засобами впливу на працівника з боку адміністрації, ними як правило є блага, які необхідні працівникові для задоволення певної потреби. Мотивація матиме силу лише у випадку визнання працівником необхідності здійснення дій, які опосередковують отримання винагороди.

В управлінні мотивацією персоналу великого значення набувають психологічні фактори впливу. На думку В.Г. Асєєва, одним з найважливіших завдань психологічної тактики управління є виявлення того, яке мотиваційне протиріччя включати в дію як основне, як рушійну силу поведінки. Завдання управління в тому, щоб направлено підтримувати оптимальний в даних умовах прояв такого протиріччя: акцентувати увагу на розвитку вмінь особистості, створюючи деяке перевищення можливостей над потребами, цілями, намаганнями, або забезпечити переважне формування інтересів, цілей, ідеалів, створюючи певний «дефіцит» засобів, які є в особистості для їх реалізації [14, с. 144]. На нашу думку, створити таку «ситуацію» можна лише за умови рівних можливостей, коли працівник може здійснити певні дії, а організація – задовольнити

потребу, тобто адекватно винагородити за ці дії, тоді інтереси співпадатимуть. Як висловився Е.А. Уткін, мотив до праці проявляється у випадку, коли праця, робота є якщо не єдиною, то хоча б основною передумовою отримання блага [405, с. 32]. Отже, з цією думкою можна погодитись, бо лише при умові, що отримання блага для задоволення потреби індивідом опосередковується трудовими діями, виникають мотиви до праці, що спонукатимуть його працювати, а при відсутності цих умов трудові дії є необов'язковими.

Дослідники проблеми мотивації персоналу схиляються до думки, що основним стимулюючим фактором, який впливає на формування у працівника стійкої необхідності ефективно працювати є рівень винагороди і впевненість щодо її стабільного отримання. З цим не можна не погодитись, але не останнє місце серед стимулюючих факторів займають психологічні, статусні – це зумовлено виникненням нових потреб.

Проблема мотивації працівника залишається гострою в світлі необхідності постійного підвищення результативності й ефективності праці, і як наслідок – підвищення конкурентоспроможності організації на ринку. Не новим є і твердження про те, що лише персонал може допомогти організації у вирішенні цих проблем на шляху до можливого її благополуччя. Для цього на підприємстві повинен бути сформований ефективний мотиваційний механізм, тобто система стимулів, які здатні сформуванати у персоналу стійкі мотиви до праці в потрібний момент і в потрібному обсязі. Такої ж самої думки дотримується В. Коростельов. Він твердить, що мотивація створюється спільними зусиллями працівників і роботодавців за допомогою мотиваційного механізму [200, с. 35-39]. Але, на нашу думку, мотивація праці робітників в загальному її розумінні формується під впливом різного роду факторів, які діють як на рівні суспільства, так і на рівні конкретного підприємства та залежить від потреб й мотиваційних пріоритетів персоналу. А певний рівень мотивації персоналу, який потрібний адміністрації підприємства для досягнення працівниками визначеного рівня продуктивності праці, формується виключно під впливом управлінських дій щодо персоналу, а саме – складових мотиваційного механізму підприємства (заходів і засобів стимулювання).

На думку Т.І. Мухамбетова, мотиваційний механізм управління працею є внутрішня характеристика всієї системи управління на підприємстві, що відповідає його здатності спонукати в тій чи іншій

мірі до високопродуктивної і якісної роботи трудовий колектив [239, с. 23]. Але, на нашу думку, кожен працівник підприємства характеризується власними індивідуальними інтересами і очікуваннями, тому мотиваційний механізм може бути ефективним лише за умови індивідуального підходу до мотивації персоналу.

«Мотиваційний механізм являє собою механізм реалізації праці, тобто це комплексний цілісний інструментарій по перетворенню мотивації-потенції в мотивацію-реальність, в безпосередню дію» [418, с. 141]. На нашу думку, мотиваційний механізм не можна вважати механізмом реалізації праці, він є механізмом формування і реалізації мотивів до праці як рушіїв, що спонукають персонал працювати. Мотиваційний механізм підприємства повинен сприяти подоланню відчуження персоналу від трудового процесу, а також його складових і насамперед результатів. Подолання відчуження позитивно вплине на рівень мотивації праці і як наслідок – на її результати. В такому випадку працівник вбачатиме в своїй роботі необхідність і значимість її результатів для організації в цілому, що спонукатиме до кращих результатів. Персонал повинен відчувати себе рівноправним учасником виробничого процесу разом з іншими складовими. Але, насамперед, мотиваційний механізм конкретно взятого підприємства формується в контексті розподілу власності працівників і керівництва, а також особливостей організації праці та виробничого процесу взагалі. Мотиваційний механізм підприємства покликаний впливати на потреби й інтереси працівника, його поведінку в процесі виконання професійних обов'язків, сприяючи при цьому формуванню потрібного рівня трудової мотивації та розкриттю здібностей.

Організаційний вплив на мотивацію працівника, виражений через мотиваційний механізм, виступає одним із головних важелів, що забезпечують ефективну життєдіяльність організації як активного гравця. Герберт А. Саймон висловив думку, що організації в деяких випадках зазнають краху, і причиною невдачі часто є їхня неспроможність відобразити важливі мотиваційні потреби учасників в умовах обмежень, що накладаються діючою в цих організаціях системою прийняття рішень [70, с. 169]. На нашу думку, в умовах жорсткої конкуренції і майже рівнозначних технологій виробництва, система прийняття рішень по відношенню до забезпечення мотиваційних потреб учасників організації спричиняють вирішальний вплив на її «ефективну життєздатність». Окрім матеріальних потреб, які прагне задовольнити працівник, працюючи

в організації, не менш важливими для нього є нематеріальні (статусні потреби, визнання, влада, престиж наданої роботи та ін.). Рівень актуалізації нематеріальних потреб залежить від особистої оцінки працівником навколишнього світу, середовища існування, а також бачення свого місця в ньому. Також значний вплив на рівень актуалізації нематеріальних потреб спричиняють рівень освіти, середовище становлення і формування життєвих принципів, статус особистості до приходу на роботу в організацію. Адміністрація підприємства, беручи на роботу ту чи іншу людину повинна звернути увагу на згадані потреби, щоб визначити місце роботи, яке принесе для цієї особистості найбільшу користь, тобто забезпечить гармонійне співвідношення як матеріальних, так і нематеріальних потреб.

Мотиваційний механізм, на нашу думку, можна вважати одним із інструментаріїв системи управління персоналом, який направлений на реалізацію управлінських функцій, пов'язаних з управлінням через мотивацію. Він покликаний гармонійно поєднати існуючий набір стимулів, які є в його арсеналі з метою найбільш ефективного впливу на працівника.

Серед складових мотиваційного механізму слід виділити заробітну плату, ставлення працівників до власності організації, участь персоналу в управлінні і прибутках та ін. Такої ж думки дотримується Герберт А. Саймон – «для працівників всіх видів організацій, окрім добровільних, найважливішим особистим стимулом до участі є заробітна плата» [70, с. 149].

Об'єктом безпосереднього впливу мотиваційного механізму, що функціонує в системі управління персоналом конкретно взятого підприємства є особовий склад працівників. Мотиваційний механізм кожного підприємства має свої особливості, але головними його складовими, на нашу думку, виступають: система оплати праці, система організації праці, структура управління, а також соціальні фактори.

На думку Герберта А. Саймона, стабільне існування та успіх організації залежить від того, наскільки вона здатна забезпечити відповідні стимули своїм членам, або одержати від них внески, необхідні для виконання завдань цієї організації. Грошова винагорода є, звісно, важливим моментом; однак, готовність виконувати роботу та ентузіазм, з яким вона виконується, може залежати значною мірою від того, наскільки приємною або неприємною вважають свою роботу працівники, а також від фізичного та соціального середовища в цій організації [70, с. 169-170].

Головним завданням мотиваційного механізму є формування потрібного рівня мотивації праці. Дія мотиваційного механізму виражається через стимулювання працівників, шляхом впливу на мотиви поведінку останніх з допомогою його складових. Саме стимулювання здатне спонукати персонал до продуктивної праці. Як висловився М.І. Карлін, «стимулювання праці – це сукупність форм матеріального, морального і соціального впливу на інтереси працівника» [180, с. 4]. На нашу думку, стимулювання праці являє собою перш за все процес застосування форм матеріального, морального і соціального впливу на інтереси працівника з метою формування потрібного рівня мотивації до праці. Чим сильніший мотив, тим більшу «ціну» працівник готовий заплатити за те, щоб отримати певне благо, задовольнити потребу.

Серед мотивів до праці слід виділити мотиви змістовності праці – суспільна значимість і корисність, статусні мотиви – суспільне визнання діяльності, мотиви матеріальні, мотиви інтенсивності діяльності. Лише мотиваційний механізм, який враховуватиме всі ці мотиви, може принести позитивний результат. Дієвими стимулами до праці виступають лише ті предмети і дії, які на даний момент є найбільш цінними для людини і можуть найповніше задовольнити її потреби, очікування. Мотиви до праці виникають тоді, коли в суспільстві є певний набір благ, а для отримання їх людина повинна здійснити певні трудові дії, які відповідають потребам й інтересам конкретного індивіда. Без наявності в суспільства чи господарюючого суб'єкта достатньої кількості необхідних для людини-працівника благ, які можуть посилювати мотиви до праці, важко забезпечити формування у свідомості працівника стійкої необхідності ефективно виконувати свою роботу. Стимул переросте в мотив лише коли працівник в змозі і хоче здійснити певні дії.

Одним з головних стимулюючих факторів виступає заробітна плата, рівень якої має відповідати затраченим зусиллям і змінюватися пропорційно змінам цих зусиль в процесі виконання персоналом своїх обов'язків чи функцій. Вона має виступати так званним регулятором зусиль. Така постановка питання стосується перш за все найманих працівників, які не мають своєї частки у капіталі підприємства. При умові наявності такої частки стимулом виступає можливість її примноження. Людина-працівник має, перш за все, усвідомлювати цілі власної діяльності, вони виступатимуть мотивом підвищення ефективності праці.

Кожна суспільна формація має свої важелі впливу на працівника з метою активізації його зусиль, механізм мотивації, який певним чином відображає суспільний лад і забезпечує результат. Спочатку застосовувався метод «батога і пряника», коли основним фактором мотивації (засобом впливу – стимулом) виступав примус. Цей метод не враховував інтересів працівника, розглядаючи його як другорядний ресурс виробництва. З плином століть змінилося ставлення до людини, більш гуманні його прояви сприяли зміні основ мотиваційного механізму.

В сучасних умовах механізм мотивації, який передбачає застосування насильницьких методів заохочення не є дієвим, не можна примусити працівника ефективно виконувати роботу, результат якої не його мета. Потрібно застосовувати стимули, що відображали цілі працівника, тоді він працюватиме охоче. Як висловився А. Файоль, «для того, чтобы поощрить персонал к исполнению своих обязанностей с полным рвением и преданностью, надо относиться к нему благожелательно» [406, с. 56].

Сучасна вітчизняна і зарубіжна управлінська думки виражають точку зору, що мотивація є максимально ефективною лише за умов подолання відчуженості працівника від засобів виробництва і від результатів роботи. Мотиваційні механізми мають розроблятися, враховуючи ступінь відчуженості працівника.

Необхідність застосування стимулюючих факторів впливу на персонал в системі мотивації, залежить від його освітнього рівня і культурного розвитку, що характеризує силу внутрішніх мотивів до праці. Тобто працівник може бути сам зацікавлений у праці і застосування додаткових стимулів не є необхідним.

Для ефективної мотивації персоналу менеджмент підприємства має забезпечити формування такого ставлення до роботи, яке б характеризувалося перш за все направленістю на результат. Мотивація і кінцеві результати роботи не завжди мають пряму залежність. Працівник може бути «зарядженим» на результат, але його трудовий потенціал не дозволяє цього досягти. Звідси випливає, що система мотивації за певних умов може впливати на працівників по-різному. За умови відсутності дієвих стимулів і мотивів, які можуть спонукати працівника до ефективної праці, тобто максимальної, за тих чи інших умов реалізації здібностей працюючих (потенціалу), вони можуть працювати «з холодком», тобто, не затрачуючи достатньої кількості розумових і фізичних зусиль. Тому мотивація персоналу дає змогу реалізувати кадровий

потенціал організації й працівника, забезпечуючи при цьому відповідні результати.

В ринкових умовах кожне підприємство прагне вижити в конкурентній боротьбі, за мету ставиться виробництво продукції та надання послуг, які б переважали за якістю конкурентів. Одним із шляхів досягнення цієї мети є розробка і впровадження дієвого механізму мотивації персоналу. Модель мотивації персоналу повинна бути перспективною, враховувати особливості конкретної галузі і підприємства, а також тенденції розвитку ринку, учасником якого є конкретний господарюючий суб'єкт.

За умови ускладнення системи трудових відносин, а також підвищення інтелектуального рівня розвитку персоналу, як головного учасника цих відносин, проблема ефективної мотивації праці набуває «переважаючого» значення над іншими проблемами і завданнями, які виникають в процесі управління сучасною організацією чи підприємством. Всезростаюча роль мотивації як пріоритетної функції менеджменту зумовлена, перш за все, підвищенням ролі людського фактора виробництва.

Мотивація особистості (працівника) до ефективної праці характеризується направленістю на досягнення певної цілі, що виражає необхідність здійснення дій, які дозволяють її досягти. Тому завданням менеджменту персоналу є виявлення основних цілей персоналу організації в цілому і конкретних працівників з метою підпорядкування даних цілей цілям організації, що за ідеальних умов принесе бажаний результат як для організації, так і для окремих її працівників. Не слід забувати про адекватну здійсненим трудовим діям винагороду, яка виступає стимулом до праці. Процес мотивації дуже складний, бо залежить від індивідуальних особливостей кожного працівника, які неможливо повністю передбачити і чітко врахувати.

В процесі вивчення теоретичних основ мотивації праці, узагальнивши досвід і переосмисливши основні положення науки менеджмент, які стосуються проблеми мотивації, ми прийшли до висновку, що мотивація праці – головна функція менеджменту, визначальний фактор ефективності управління, і являє собою систему заходів та різного роду чинників, стимулів, направлених на формування у підлеглих потрібного на даному етапі розвитку організації ступеня необхідності працювати для досягнення поставленої мети.

3.3. Кадровий потенціал підприємства, організація праці та її продуктивність

Для кожної держави аграрний сектор є основою забезпечення продовольчої безпеки. Сільськогосподарські підприємства як такі, що функціонують в особливих умовах, потребують достатнього кадрового забезпечення, тобто кадрового потенціалу. Курс на підвищення ефективності аграрного виробництва вимагає наявності в сільгосппідприємствах кадрового потенціалу, який був би достатнім для забезпечення продуктивного впровадження передових техніки і технологій. Тобто сукупні знання і вміння персоналу аграрних підприємств мають відповідати потребам виробництва.

Виходячи з цього, ми вважаємо, що поряд із категорією персонал підприємства потрібно розкрити сутність категорії «кадровий потенціал», який втілює кількісні та якісні характеристики його працівників, що є найбільш важливим для практики менеджменту. «Кадровий (трудоий) потенціал доцільно розглядати у широкому плані: як людський потенціал, як людський розвиток» [371, с. 20-21]. Крім того, потрібно розкрити деякі особливості стосовно кадрового і трудового потенціалу. Вони полягають, на нашу думку, в тому, що «трудоий потенціал» має територіальну прив'язку та являє собою сукупність кількісних і якісних характеристик економічно активного, працездатного населення певної території, які визначають можливості цієї категорії населення виконувати відповідні види робіт, тобто виступати в ролі потенційних працівників; «кадровий потенціал підприємства» – це сукупність кількісних і якісних характеристик персоналу, зайнятого на підприємстві, куди ми відносимо кількість працівників, їх вік, стать, освітній рівень та професійно-кваліфікаційні здібності, які при наявності певних можливостей дозволяють виконувати відповідні роботи. Кадровий потенціал – величина змінна, оскільки його характеристики напряму залежать від рівня соціально-економічного і техніко-технологічного розвитку споживачів робочої сили, адже можливості мати високопрофесійних, достатньо вмотивованих і заряджених на результат працівників, залежать від результатів фінансово-господарської діяльності роботодавця, які дають змогу залучити персонал, який відповідав би потребам і забезпечував високу ефективність виробничого процесу [431].

Постійне зростання продуктивності праці в аграрній сфері, що є закономірністю індустріальних суспільств, потребує високого загальноосвітнього і професійного рівня працюючих. Вирішальне

значення кадрового, професійного потенціалу та високих стимулів до праці підтверджують результати дослідження Світового Банку, згідно з якими людський фактор забезпечує 64 відсотки економічного зростання в країнах з перехідною економікою, тоді як виробничі фактори – 16, природні чинники – 20% [400]. Даний висновок є найбільш актуальним для аграрного сектора економіки України, який перебуває на етапі становлення ринкових відносин.

Успішність підприємницької діяльності залежить від здатності організації мати і зберегти кадровий потенціал, а також поповнювати його висококваліфікованим персоналом. Потенціал працівника формується в процесі життєдіяльності, ми поділяємо його на первинні задатки і набуті в процесі життєдіяльності (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Складові формування потенціалу кадрів*

Первинні задатки	Набуті в процесі життєдіяльності
Талант – схильність до певного виду робіт Рівень інтелекту Здатність сприймати і засвоювати інформацію Мотиваційні пріоритети	Професія Рівень освіти Рівень кваліфікації Ставлення до певної професії

*Складено автором на основі досліджень

Кадрову забезпечення залежить від підходів менеджменту до здійснення управління власне персоналом, тобто кадрової політики – генеральної лінії керівного органу підприємства. Зокрема В.С. Діесперов розглядає науку управління як важливу складову менеджменту, яка орієнтована на раціональне використання таких складових трудового ресурсу, як активність і творчі здібності людей [121, с. 11]. На нашу думку, управління персоналом, окрім раціонального використання трудової активності і творчих здібностей працівників, зорієнтоване на планування та забезпечення організації кадрами, створення умов для їх розвитку, що в нашому розумінні виступає першочерговим завданням перед тим як використовувати здатність до праці, і є проявом менеджменту кадрового потенціалу на підприємстві.

Виходячи з цього, можна говорити про те, що має місце менеджмент кадрового потенціалу підприємства. Дане твердження впливає з того, що якщо кадровий потенціал виступає в ролі сукупності властивостей персоналу, включає його кількісні і якісні

характеристики стосовно конкретного підприємства, то адміністрація ним управляє в контексті формування і розвитку. Звідси випливає, що менеджмент кадрового потенціалу підприємства – це система заходів, здійснюваних адміністрацією підприємства (менеджерами) в контексті формування кадрового потенціалу організації, тобто забезпечення її потрібною кількістю персоналу з необхідними для здійснення виробництва якісними характеристиками чи можливостями, а також розвитку професійно-кваліфікаційних здібностей працівників відповідно потреб виробництва через навчання і підвищення їх кваліфікації. Від якісних характеристик персоналу, який бере участь у трудовому процесі, залежить система організації праці. Професійні якості наявного на підприємстві персоналу визначають види робіт, які той чи інший працівник здатний виконати. Адже в окремих випадках потенціал персоналу є недостатнім, тому виробничі й інші завдання повинні формуватися на основі можливостей працівника, де застосовується індивідуальний підхід.

Будь-який процес чи вид діяльності потребує для себе певних «рамоч», тобто створення умов і застосування законів, за якими функціонуватимуть його складові. Перш за все такими рамками слід вважати організацію, яка функціонує як система, елементи якої взаємопов'язані і взаємозалежні. Завдяки праці люди створюють певні блага. Створення благ опосередковується дією людини на предмети природи, відповідним чином перетворюючи їх на свій лад, такі дії вважаються працею. З часом наука і практика застосування праці прийшли до висновку, що праця потребує організації. Отже, процес організації торкається діяльності людини в усіх проявах її трудової активності, незалежно від галузі. Організація забезпечує регламентацію трудової участі кожного працівника у виробничому процесі.

Поняття організація фігурує в літературі в ранзі об'єкта (підприємство, фірма, установа) і як процес, функція менеджменту, направлена на упорядкування дій людей чи розподілу і використання ресурсів. Герберт А. Саймон висловив думку, що тенденція до применшення впливу організаційних чинників на діяльність керівника є наслідком неправильного розуміння терміну «організація». «Надто багато осіб фігурують у структурних схемах організацій, інструкціях про посадові обов'язки та протоколах формальних процедур. У згаданих схемах та інструкціях організація більше схожа на сукупність розташованих у певному порядку згідно з абстрактною архітектурною логікою комірок, ніж на будинок, населений живими людьми. В процесі створення схем та описів

посадових обов'язків організаційні відділи, що існують в більшості корпорацій та урядових агентств, частіше підтверджують, ніж спростовують подібний стереотип» [70, с. 18-19].

В довідковій літературі подано, на нашу думку, найбільш повне і правильне тлумачення поняття «організація»: 1) внутрішня впорядкованість, узгодженість, взаємодія більше чи менше автономних частин цілого, обумовлена його будовою; 2) сукупність процесів чи дій, які ведуть до утворення і удосконалення взаємозв'язків між частинами цілого; 3) об'єднання людей, які разом реалізують програму чи ціль на основі визначених правил та процедур [402, с. 219]. Дане тлумачення найбільш повно характеризує сутність організації як об'єкта (системи) так і процесу (функції).

На нашу думку, організація – це перш за все об'єднання людей, які мають певний набір ресурсів і можливостей, направлених на досягнення особистих цілей та загальної мети організації. Передумовою створення організації виступає спільний інтерес або суспільна необхідність у вирішенні якогось завдання. Організація як процес є вираженням особливостей взаємозв'язку і взаємодії елементів системи. Тривалість існування організації залежить від її значимості для суспільства і від того, наскільки співпадають інтереси її учасників.

Деякі автори дають визначення організації з точки зору функціонального і системного підходу. Такі розуміння різняться тлумаченням даного поняття, а саме – при функціональному (процесному) підході організацію розуміють як процес, функцію, а при системному – як цілісний організм, систему, об'єкт.

Зокрема, М.Й. Малік вважає, що організація – це соціально-економічна чи господарська система, структура і функція управління [221, с. 27]. Таке тлумачення відображає як функціональний так і системний підхід, тобто організація розглядається в ранзі системи і в ранзі функції управління. На думку Б.З. Мільнера організація являє собою свідомо координоване соціальне утворення з певними границями, яке функціонує на відносно постійній основі для досягнення спільної цілі чи цілей [236, с. 46].

Організація, як правило, створюється для досягнення певної мети. Для цього члени або засновники організації мають вирішити певну кількість завдань, кожне з яких по-своєму є важливим для забезпечення загального результату і характеризується притаманною йому складністю. Залежно від складності завдання для його вирішення потрібні працівники відповідної кваліфікації і у достатній кількості. Тобто для виконання даної категорії завдання

потрібні групові зусилля, а ними необхідно правильно управляти, направивши трудову поведінку у потрібне русло. Люди прагнуть об'єднуватися, бо вони соціальні особистості і почувають себе некомфортно в умовах ізоляції. Стосовно цього твердження слушну думку висловив Герберт А. Саймон – «Ми не є самотніми пустельниками – ми соціальні тварини. Більшість з нас почувають себе непродуктивно і некомфортно в умовах ізоляції або, коли нам доводиться вирішувати невизначені комплексні та неструктуровані проблеми. Тому не можна сказати, що офіс, який забезпечує нам соціальну підтримку і соціальну взаємодію, є для нас ворожим середовищем» [70, с. 172]. Звідси випливає, що в процесі життєдіяльності, люди об'єднуються в організації для більш ефективної взаємодії, задля досягнення певної мети, з цим безперечно потрібно погодитись.

Кожен член організації бере участь у її діяльності і таким чином впливає на результати у відповідності із своїм статусом та професійними обов'язками. Від кожного з них залежить життєздатність та ефективність організації. Ієрархія організації являє собою систему взаємовідносин «керівник-підлеглий», заснованих на принципах влади і підпорядкованості одних іншим. На основі ієрархії забезпечується взаємодія між керівним складом і персоналом, така взаємодія на нашу думку виражена у вигляді заходів, направлених на організацію праці. Перш за все організація, являється складовою управління і як функція направлена на організацію виробництва, а особливо – використання персоналу, тобто визначання ролі і місця кожного працівника в трудовому процесі на основі його професійно-кваліфікаційних характеристик. Організація здійснює відповідний вплив на працівника, цей вплив проявляється у підпорядкуванні його дій організаційним потребам, формуванні в нього необхідного організації відношення до роботи. Регламентация організаційної поведінки індивіда на рівні підприємства здійснюється шляхом застосування заходів організації праці. Організація праці надає процесу використання робочої сили формалізованого вигляду, коли кожен працівник повинен виконувати чітко визначений вид та обсяг робіт.

Проблеми організації праці досліджуються досить давно як зарубіжними, так і вітчизняними вченими. Існує велика кількість думок щодо розуміння сутності цього поняття. Зокрема Амар Жюль висловив думку, що однією із особливостей нашого часу слід вважати те, що він став епохою організації праці [4, с. 5]. Але на нашу думку, елементи організації праці застосовувались на

підприємствах значно раніше. В ХХ столітті наука на основі досвіду минулих століть лише розробила і узагальнила основні принципи організації праці, тому так однозначно висловлюватися не можна.

На думку Г.Н. Черкасова, під організацією праці слід розуміти сукупність заходів, направлених на найбільш розумне використання живої праці при даному рівні технічного оснащення і організації виробництва [420, с. 3]. Заходи по організації праці направлені не лише на забезпечення розумного використання живої праці. На нашу думку, основною направленістю організації праці є забезпечення високої її продуктивності. Не останнє місце повинно займати постійне поліпшення умов роботи персоналу, а розумне використання праці можна віднести до нормування.

Організація праці як складова управлінського процесу потребує прийняття ефективних, правильних рішень, дані рішення пов'язані, перш за все із розподілом між працівниками їхніх безпосередніх функцій і узгодження дій в процесі роботи. Організація праці персоналу вимагає виважених і конструктивних рішень, прийняття яких покладено на менеджерів. Від правильності рішення щодо використання персоналу залежить ефективність виробничого процесу чи організації як такої. Виходячи зі сказаного слід зазначити, що організація праці як складова системи менеджменту персоналу має значний вплив на ефективність і продуктивність праці поряд із іншими функціями, а саме – плануванням, підбором, оцінкою, адаптацією і мотивацією.

Як функція організація праці направлена на формування системи взаємовідносин між персоналом і ставить за мету об'єднання працівників підприємства в єдиний організм. При цьому кожному працівникові визначається місце в трудовому процесі. Вона передбачає здійснення дій, які направлені на забезпечення раціонального поєднання зусиль працівників з метою підвищення рівня продуктивності праці. В процесі організації праці визначається місце працівника у виробничому процесі у відповідності із його професійними навиками, а також кількість затрачених зусиль (нормування), режим роботи і відпочинку. Окрім загальноприйнятих (головних) складових процесу організації праці як функції менеджменту персоналу, можна виділити і складові, необхідність у застосуванні яких виникає залежно від ситуації, яка склалася на той чи інший момент.

Важливою стороною організації трудових процесів на підприємстві є ієрархія влади, на основі якої будуються відносини між керівництвом і підлеглими, а також здійснюється розподіл

повноважень та обов'язків між керівництвом та підлеглими. Свого часу Адам Сміт спробував охарактеризувати систему організації праці при виробництві шпильок, коли всі необхідні трудові дії розподілені між працівниками, кожен з яких мав конкретні обов'язки, тобто виконував свою частину роботи в порядку, який передбачений технологією виробництва згаданого продукту [55, с. 209]. Така спроба розкриття особливостей системи організації праці полягає в намаганні характеризувати її як процес розмежування функцій учасників виробничого процесу на основі розподілу повноважень, стосовно особливостей технології виробництва згаданого продукту. На нашу думку, в такому формулюванні відповіді на питання стосовно деяких особливостей організації праці як сукупності заходів по розмежуванню повноважень між персоналом підприємства, беззаперечним фактом є підтвердження того, що організація праці передбачає обов'язковий її поділ а також кооперацію. Але Адам Сміт характеризує лише технічну сторону відносин між працівниками, що безперечно є недоліком.

Організуючи виробничий процес, менеджер, окрім узгодження дій персоналу, тобто організації праці, повинен забезпечити працівників засобами виробництва та предметами праці. Тобто в процесі виконання роботи працівники взаємодіють як між собою, так і з різного роду предметами. Головною складовою системи організації праці виступає працівник. На нього спрямований управлінський вплив з метою встановлення правил поведінки і доведення основних правил, норм і вимог. Такими правилами, нормами і вимогами є розпорядок роботи, норми виробітку та ін.

В системі організації праці по Ф.У. Тейлору головна увага приділяється нормуванню трудового процесу, що передбачає чіткий розподіл обов'язків між персоналом. Для тієї чи іншої роботи працівник повинен бути відповідним чином підготовлений, особлива увага приділялася технічній підготовці відповідно професійних обов'язків. Організація праці передбачала перш за все високий рівень спеціалізації персоналу в найменших деталях.

На думку П.М. Керженцева, при формуванні і побудові системи організації праці, організатор повинен особливо уважно віднестися до тих працівників, які вважаються поганими. Кожна особистість має певні нахили і свої переваги, які потрібно виявити і правильно застосувати, особливо у «поганого» працівника [184, с. 98]. Але, на нашу думку, тут не можна погодитись з тим, що завданням організації праці є оцінка персоналу, тобто виявлення

нахилів і переваг працівників, адже це одна із функцій менеджменту персоналу.

В процесі трудової діяльності персонал підприємства об'єднується в різного роду виробничі групи на основі поділу праці та кооперації. Для забезпечення ефективного функціонування даних коаліцій керівник повинен враховувати такі фактори, як психологічна сумісність людей, особливості робочого місця, стимулювання, рівень професіоналізму людей. Особовий склад організації складається із персоналії, індивідуальностей, які наділені різними за рівнем професійно-кваліфікаційними навиками, здібностями і виступають конкурентним ресурсом, що вважається основним та найбільш важливим фактором виробництва, здатним в найбільшій мірі впливати на його ефективність.

Організація праці повинна забезпечити логічний і систематичний порядок використання робочої сили в процесі здійснення виробництва, а також позитивно впливати на різного роду відносини між персоналом, включаючи ті, які не пов'язані з професійними обов'язками. Вона також повинна забезпечити своєчасне і цільове впровадження нових розробок, які б позитивно впливали на рівень продуктивності праці.

Значний вплив на ефективність існуючої на підприємстві системи організації праці спричиняє рівень організаційної культури менеджерів, тобто їх професійні навички стосовно принципів і методів організації, а також вміння вирішувати міжособові конфлікти та професійні проблеми на рівні керованого підрозділу чи підприємства взагалі.

На нашу думку в сучасних умовах, коли персонал вважається визначальним ресурсом підприємства, доцільно було б застосовувати категорію «організація відносин», яка порівняно з поняттям «організація праці» є більш широкою і окрім виключно трудових відносин включає інші відносини, що не пов'язані з працею, і мають місце серед функцій, які виконує персонал, беручи участь у виробничому процесі. Організація праці завжди відігравала і надалі відіграватиме важливу роль для забезпечення високого рівня продуктивності праці поряд із створенням необхідних умов для роботи персоналу і для задоволення нею останнього як в матеріальному, так і в моральному плані.

Як зазначає В.С. Дієсперов, організація та оплата праці безпосередньо пов'язана з трудовими ресурсами, трудозабезпеченістю як факторами та продуктивністю праці як результатом виробничої діяльності. Здебільшого організація праці виявляється найбільш

ефективною при умові, коли забезпеченість господарства трудовими ресурсами невисока, а кваліфікація кадрів – перевищує середній рівень [122, с. 17]. З цією думкою можна погодитись, бо дійсно, організація праці залежить від рівня забезпеченості підприємства персоналом, а її ефективність – від кадрового потенціалу, тобто якісних характеристик працівників і їх кількості.

Продуктивність праці визначає результативні дії фактора праці, тобто це кількість продукту, виробленого на одиницю праці [121, с. 99]. На нашу ж думку, продуктивність праці – це результати трудової діяльності персоналу підприємства за певний період, зіставлені з кількістю працівників, відпрацьованим часом. Продуктивність праці є мірилом рівня ефективності менеджменту підприємства, тобто вказує на здатність системи управління при тих чи інших умовах і за наявності відповідних ресурсів забезпечити певний результат.

Узагальнюючи викладене вище, потрібно наголосити на тому, що кадровий потенціал підприємства, організація праці і її продуктивність взаємозалежні і взаємозалежні фактори, які органічно доповнюють один одного в процесі управління підприємством.

РОЗДІЛ 4

МЕНЕДЖМЕНТ ПЕРСОНАЛУ ТА МОТИВАЦІЯ ПРАЦІ В АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ: ОСОБЛИВОСТІ І НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕНЬ ©

4.1. Особливості формування і розвитку кадрового потенціалу аграрних підприємств

Розвиток аграрних підприємств України в цілому і конкретного досліджуваного нами регіону характеризується низьким рівнем обізнаності керівників усіх рівнів цих підприємств стосовно теорії і практики менеджменту персоналу. Така ситуація притаманна для керівників підприємств, що формувалися професійно в умовах соціалістичної економіки. Їм важко відійти від стереотипів адміністративного управління, склалася парадоксальна ситуація, коли персонал є низько-кваліфікованим, немотивованим і керівники змушені застосовувати до нього адміністративний примус. Керівництво аграрного підприємства на сьогоднішній день не може розраховувати на залучення молодих спеціалістів, які формувалися в ринковому середовищі, через скрутне фінансове становище. Головним завданням менеджменту персоналу аграрних підприємств є забезпечення рівноправних відносин в напрямку керівник-підлеглий, адже вони здебільшого носять примусово-авторитарний характер. Роль менеджменту в організації діяльності сільськогосподарського підприємства значна, управління зачіпає всі сторони його функціонування і вирішальним чином впливає на результати діяльності. В кожній галузі управління здійснюється в дещо відмінному середовищі і пов'язане з різними факторами та особливостями виробничого процесу.

Особливістю сучасних аграрних підприємств є домінування кризових явищ над позитивними результатами господарського і соціально-економічного розвитку. Це зумовлено негативною дією цілого ряду факторів, переважна частина яких знаходиться в «площині» управління. Менеджмент являється відправною точкою, від якої повинен відштовхуватися теперішній підприємець, надаючи головну роль «менеджменту персоналу.»

Менеджмент персоналу в аграрному підприємстві є системою соціально-економічних й іншого роду заходів, здійснюваних вищою

керівною ланкою, для формування достатнього для продуктивної реалізації виробничих і невиробничих завдань кадрового потенціалу, створення умов для успішної адаптації персоналу до умов виробництва, а також його розвитку відповідно до вибраної стратегії та тактики досягнення поставленої мети. Тому одним з найважливіших завдань (функцій) менеджменту персоналу є визначення потреб підприємства в кадрах, забезпечення його потрібною кількістю працівників відповідної кваліфікації, мотивація і організація праці, координація зусиль персоналу.

Забезпечення достатнього для потреб виробництва кадрового потенціалу у відповідності з існуючою системою організації виробничого процесу і техніко-технологічною оснащеністю підприємств – запорука успішності їх функціонування.

Протягом останнього періоду розвитку агропромислових товаровиробників спостерігається ситуація, для якої характерною особливістю є зменшення чисельності працівників, зайнятих в сільськогосподарському виробництві.

При одночасному зменшенні площі сільськогосподарських угідь середній рівень забезпеченості підприємств кадрами не знижується. Отже, основною причиною зменшення середньорічної чисельності працівників сільськогосподарських підприємств є об'єктивні фактори, перш за все техніко-технологічного характеру. Тобто, відбувається зменшення технологічної потреби в персоналі через скорочення обсягів виробництва, зменшення трудомістких виробництв. Перш за все, це стосується тваринництва в цілому, а також окремих культур галузі рослинництва, зокрема, цукрових буряків, картоплі, овочів відкритого ґрунту.

Основними засадами кадрової політики більшості підприємств-роботодавців аграрного виробництва, на сьогодні, є застосування підходів, що сприяють скороченню зайнятих. При цьому багато підприємств відчувають дефіцит робочої сили, особливо кваліфікованої, але роботодавці не можуть створити потрібні умови для її залучення. Склалася ситуація, коли сучасний рівень техніко-технологічного оснащення підприємств об'єктивно не є підставою для скорочення робочих місць, але нові власники (засновники) аграрних підприємств ведуть політику зменшення чисельності зайнятих з метою зниження витрат на робочу силу.

Негативний вплив на функціонування системи менеджменту персоналу в аграрних підприємствах спричинив ціновий фактор. Через диспаритет цін сільськогосподарські підприємства зменшують обсяги виробництва не рентабельної продукції – це переважно

продукція тваринництва, яка в свою чергу є трудомісткою, що призвело до зменшення робочих місць, а відповідно – чисельності зайнятих. В рослинництві переважають менш затратні культури – зернові, соняшник, зменшуються посіви цукрових буряків, овочів відкритого ґрунту, а ці культури потребують великих затрат праці. Аналізуючи структуру виробництва і забезпеченість персоналом аграрних підприємств в розрізі організаційно-правових форм господарювання, слід зазначити, що зменшення чисельності працівників відбувається по всіх категоріях підприємницьких структур. Зокрема необхідно виділити лише державні сільськогосподарські підприємства, в яких вона більш-менш стабільна. Головними причинами зменшення робочих місць є зміни в структурі виробництва і намагання роботодавців зменшити витрати на робочу силу.

Кризові явища, що мають місце в аграрному секторі в кінці двадцятого й на початку двадцять першого століття, внесли негативні зміни в структуру кадрового потенціалу аграрних підприємств. В умовах, коли соціально-економічне становище «людей праці» на селі є вкрай незадовільним, поглиблюються процеси депопуляції, одну з визначальних ролей у стабілізації ситуації стосовно кадрового потенціалу сільськогосподарських товаровиробників відіграє управління, а саме – менеджмент персоналу. Дана функція при умові науково-обґрунтованих підходів до її здійснення, разом з особистими якостями менеджера, його вмінням прийняти єдино правильне рішення здатна покращити якісні характеристики кадрового потенціалу і сприяти ефективному його використанню. Тому управління ресурсами живої праці аграрного підприємства, особливо в умовах дефіциту кваліфікованих кадрів, виходить на перший план.

Ситуація з формуванням кадрового потенціалу аграрних підприємств області характеризується як кризова. Загальний професійно-кваліфікаційний рівень підготовки рядових працівників та рівень освіти спеціалістів і керівників не лише не зростає, а навіть погіршується. Потрібно акцентувати увагу на тому, що в системі менеджменту досить мало уваги приділяється проблемам формування і розвитку кадрового потенціалу. На рівні підприємства не здійснюються заходи щодо підвищення мотивації трудової діяльності в аграрній сфері, тобто заохочення працювати в цій галузі. Про це свідчить зменшення протягом останнього періоду в кадровому потенціалі підприємств молодих працівників і таких, що закінчили вищі навчальні заклади освіти. Такий розвиток подій

негативно впливає на рівень ефективності господарювання, є однією з причин подальшого руйнування системи виробничих відносин суб'єктів аграрного виробництва. Адже через низький рівень професійної підготовки працівник не може правильно організувати і результативно виконувати свою роботу, тому важко сподіватися на досягнення високої продуктивності праці та ефективності підприємства зокрема.

В умовах погіршення якісних характеристик кадрового потенціалу результати діяльності сільськогосподарських підприємств справляють двояке враження. З одного боку, виробництво валової продукції як показник продуктивності праці зростає, при цьому прибутковість виробництва знижується. Необхідно звернути увагу на те, що продуктивність зростає поряд із зменшенням чисельності зайнятих.

В умовах подальшого реформування аграрного сектора економіки, перерозподілу власності і становлення ринкових відносин, розвиток ситуації в бік зменшення чисельності працюючих в аграрних підприємствах є неминучим, а це негативно впливає на якісний склад працівників. На нашу думку, якісні характеристики кадрового потенціалу залежать, перш за все, від рівня соціально-економічного розвитку і фінансово-господарських можливостей учасника аграрного ринку.

Вартість валової продукції в розрахунку на працівника і рівень оплати зростають, але це, на нашу думку, пов'язано також із зменшенням чисельності працюючих. Рівень зарплати не забезпечує високої купівельної спроможності селянина, що вкупі із іншими факторами знижує у вже працюючих і потенційних кандидатів на заміщення вакантних робочих місць, а також у молоді, яка обирає сільськогосподарську професію, мотивацію – «необхідність» працювати в сільському господарстві.

В сучасних умовах адміністрація підприємства на свій розсуд визначає потребу в кадрах, формує штат, виходячи із потреби виробництва, а головне – можливостей по створенню належних умов для продуктивної праці та відповідного рівня оплати. У віковій структурі персоналу простежуються значні відмінності. Молодих працівників найбільше (у %) в приватних підприємствах, найменше – в державних, хоча рівень середньомісячної зарплати в них найвищий, виходячи з цього ситуацію можна розцінити неоднозначно.

На нашу думку, на сьогоднішньому етапі розвитку аграрних підприємств важко оцінити ступінь залежності прибутковості

виробництва від кадрового потенціалу підприємств. Кадри підприємств здебільшого не пристосовані до ринкових умов ведення господарства, тобто неринкові, не здатні продуктивно реалізувати свої здібності в умовах сучасної системи організації виробничо-трудова відносин і техніко-технологічної оснащеності підприємств.

Недостатня увага з боку керівництва сільськогосподарських підприємств до розвитку кадрового потенціалу є одним із основних чинників стримування процесів інноваційного розвитку аграрного сектору. Перш за все потрібно наголосити на тому, що мало уваги приділяється навчанню і підвищенню кваліфікації кадрів адміністративно-управлінського складу.

В більшості аграрних підприємств не має чіткої стратегії розвитку кадрового потенціалу. Кадрова політика сільських роботодавців аграрного виробництва направлена на зменшення витрат на робочу силу, перевага надається вирішенню локальних проблем, а не курсу на перспективне зміцнення кадрового потенціалу, через стабілізацію чисельності і якісне відновлення. Потрібні рішучі кроки з боку менеджменту аграрних підприємств в напрямку поліпшення якісних характеристик кадрового потенціалу, тобто підвищення професійно-кваліфікаційного рівня підготовки працівників.

Керівники аграрних підприємств не надають великого значення таким можливостям покращити кадровий потенціал як навчання і перепідготовка працівників, витрати на персонал не вважаються перспективними інвестиціями). На нашу думку, це пов'язано з бажанням керівників залучити «готових» спеціалістів, а не витратити кошти на навчання. За сьогоднішніх умов можливості щодо поліпшення якісних характеристик кадрового потенціалу на пряму залежать від підходів до його формування, тобто кадрової політики роботодавця, а також наявних фінансових ресурсів.

Керівники аграрних підприємств, а також працівники, не вважають за необхідне підвищувати професійно-кваліфікаційний рівень, що за умови впровадження передових технологій призведе до витіснення низькокваліфікованої робочої сили. Даний процес стримується системною кризою в аграрній сфері, і перш за все – відсутністю достатнього обсягу фінансових ресурсів. Техніка і технології потребують високих трудових затрат, що стримує вивільнення працівників «ручної праці», які становлять переважну частину зайнятих в сільськогосподарському виробництві.

Рівень плінності кадрів високий, що зумовлено низьким рівнем «якості» кадрів, незадоволенням працівника умовами праці і

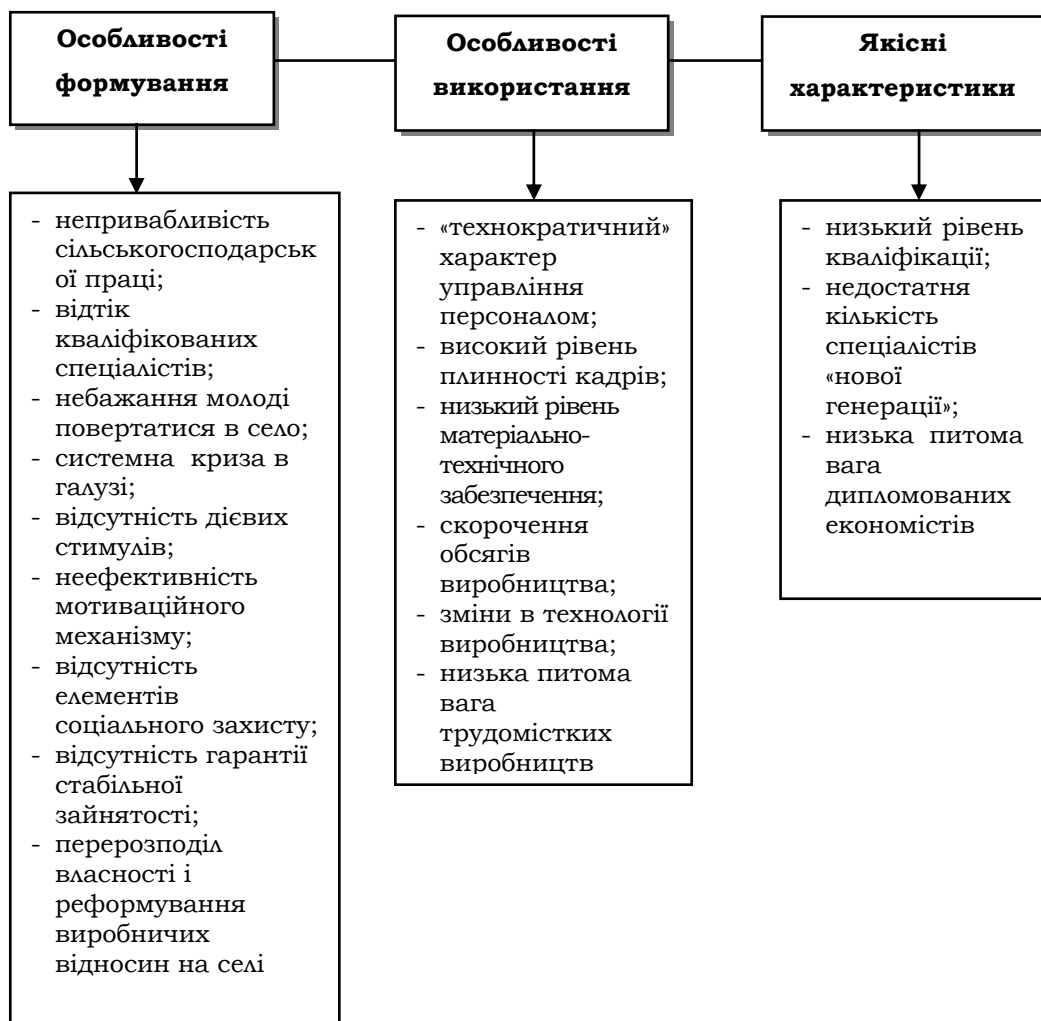
оплатою. Переважно звільняються за власним бажанням, але високу питому вагу серед звільнених по «плинності» становлять працівники, яких звільнено за порушення трудової дисципліни і через невідповідність займаній посаді (нездатність ефективно виконувати покладені на них функції). Високий рівень плинності негативно впливає на трудовий процес і його організацію, вносячи дестабілізацію в систему формування кадрового потенціалу. Для покращення ситуації потрібно створити сприятливі умови для реалізації трудових здібностей на селі, а саме – стабілізувати ситуацію в системі оплати праці, підвищивши її рівень і виключити затримки; покращити рівень соціально-побутового обслуговування; будувати відносини роботодавець-працівник на основі трудового договору контролюючи його виконання з обох сторін; приділяти багато уваги умовам адаптації молодих працівників; проводити оцінку персоналу при прийомі на роботу; внести зміни в механізм мотивації праці.

Особливо плинність проявляється серед категорії працівників, які мають спеціальності економічного профілю, а саме – головні бухгалтери, економісти, також чітко проявляється серед керівників підприємств. Це вказує на те, що дані спеціальності, тобто працівники, які мають економічну освіту, є найбільш конкурентоспроможними на ринку праці. Тобто, вони можуть знайти роботу в іншій галузі з більш високим заробітком, що в сьогоднішніх умовах є найбільш актуальною проблемою для персоналу, зайнятого в сільськогосподарських підприємствах.

Рівень ефективності використання кадрового потенціалу аграрного підприємства залежить перш за все від його кількісного і якісного складу. Ці показники мають бути оптимальними, співставними з техніко-технологічними характеристиками і особливостями організації виробничого процесу.

При різному навантаженні угідь та ріллі на працівника, по всіх організаційних формах спостерігається недовикористання робочої сили. Розвиток і становлення системи менеджменту персоналу аграрних підприємств проходить в умовах зменшення чисельності працюючих, зниження їх професійно-кваліфікаційного і освітнього рівня, а також поступового старіння кадрів. Формування і використання кадрового потенціалу аграрних підприємств залежить від ряду факторів (рис. 4.1). Процеси депопуляції, низький рівень кваліфікації та мотивації персоналу негативно впливають на відновлення кадрового потенціалу. Тому вибуття в більшості підприємствах перевищує залучення, хоча в цьому випадку мають місце і об'єктивні причини (скорочення штатів і зниження затрат праці).

Рис. 4.1. Особливості формування, використання та якісні характеристики кадрового потенціалу аграрних підприємств*

*Складено автором на основі досліджень

Низка згаданих проблем, що стосуються кількісних і якісних характеристик кадрового потенціалу аграрних підприємств зумовлені, на нашу думку, кризою в практиці менеджменту персоналу, а саме – невідповідністю цієї системи вимогам ринку, складним соціально-економічним станом підприємств, неготовністю керівників діяти в умовах дефіциту кадрів і низької їх кваліфікації.

Керівники виробничих підрозділів сільськогосподарських підприємств неспроможні самостійно вирішувати проблеми, що стосуються організації трудового процесу та підвищення мотивації праці. Практика свідчить, що керівництво агроформувань не

вважає дії направлені на поліпшення кадрового потенціалу, пріоритетними, що призвело до ігнорування першорядної ролі кадрів у забезпеченні ефективного функціонування виробничого процесу. Навіть зміна відносин власності на селі, реформування КСП у структури ринкового типу, не змінила ставлення роботодавців до працівника – він так і залишився частиною технологічного процесу.

Зниження привабливості сільськогосподарської праці завдяки падінню дохідності аграрного виробництва призвело до значних труднощів у відтворенні кадрового потенціалу аграрних підприємств. Зростання безробіття, всезагальне зубожіння сільських жителів зумовили ситуацію, коли мотивація трудової діяльності на селі майже відсутня, кадровий потенціал деградований, а результати діяльності суб'єктів господарювання не дозволяють змінити на краще або стабілізувати ситуацію.

Результати дослідження показали, що головною проблемою менеджменту персоналу аграрних підприємств є відтік кваліфікованих кадрів, що погіршує як кількісні так і якісні характеристики кадрового потенціалу. Причинами такого розвитку ситуації виступають: низький рівень мотивації трудової діяльності на селі; зміна структури виробництва; відсутність стабільної зайнятості; відсутність уваги з боку керівників до проблем персоналу; зниження витрат на розвиток персоналу (освіта, перепідготовка); відсутність програм соціального захисту; неефективність господарювання взагалі; ставлення з боку керівників до працівника як частини технології виробництва; безправність селянина-працівника. В системі мотивації праці спостерігається недовіра існуючих мотиваційних механізмів через відсутність або неефективність заходів стимулювання (низький рівень зарплати, систематичні її затримки і виплата виробленою продукцією), моральне стимулювання відсутнє, і взагалі, працюючи в сільгосппідприємстві, на сьогоднішній день працівник не може сподіватися за рахунок заробітку задовольнити свої потреби, адже зарплата виплачується нерегулярно. Отже, від трудової діяльності в сільгосппідприємстві персонал за сьогоднішніх умов не має можливості поліпшити свій матеріальний стан і це спонукає його шукати іншу роботу. Детальніше питання формування і розвитку кадрового потенціалу розглянуто в публікаціях [431, 436].

Низький рівень мотивації трудової діяльності на селі, не розуміння значення кадрового потенціалу з боку роботодавців, зменшення чисельності зайнятих в молодому віці і з вищою освітою, вкупі з несприятливим підприємницьким середовищем гальмує як

позитивні процеси розвитку існуючих підприємницьких структур, так і становлення нових підприємств.

Кадрове забезпечення аграрних підприємств області знаходиться на не достатньому рівні. Така ситуація дає підстави стверджувати, що менеджмент персоналу в контексті забезпечення достатнього для успішного ведення виробництва кадрового потенціалу на сьогодні є неефективним. Робота з кадрами практично не ведеться, особливо, що стосується створення умов для найбільш продуктивної реалізації кадрового потенціалу кожного окремого працівника, шляхом вивчення його особистих професійних якостей і визначення найбільш прийнятних для нього робочого місця.

Кадрова політика аграрних підприємств направлена на використання наявного кадрового потенціалу, що найближчим часом призведе до гострого дефіциту персоналу в сільськогосподарських підприємствах, якщо не буде проведено модернізації та оновлення технологій і техніки. Однією із головних тенденцій розвитку менеджменту персоналу аграрних підприємств є курс на зменшення чисельності штатних працівників, віддаючи перевагу залученню персоналу на сезонні роботи.

Існують також об'єктивні передумови такого розвитку ситуації, серед них – намагання роботодавців зменшити витрати на персонал, зниження рівня мотивації трудової діяльності в сільській місцевості взагалі та в аграрних підприємствах зокрема через відсутність в однойменних роботодавців достатньої кількості матеріальних благ, які вони можуть надати своїм працівникам, розвиток процесів депопуляції на селі.

Проведений аналіз дає нам змогу стверджувати, що виходом із ситуації є поліпшення фінансово-господарського стану аграрних підприємств, це дасть змогу віднайти кошти на підвищення рівня зарплат, поліпшення соціально-побутового обслуговування, залучення спеціалістів «нової генерації», здійснення інвестицій у покращення техніко-технологічних характеристик підприємств.

4.2. Поліпшення кадрового потенціалу аграрних підприємств

Одним із завдань менеджменту аграрних підприємств області є стабілізація та покращення ситуації по відношенню до формування і розвитку кадрового потенціалу. Головною передумовою вирішення даного завдання повинно стати створення умов для підвищення мотивації трудової діяльності на селі, тобто надання привабливості

професіям аграрного профілю за рахунок створення передумов для зайнятості і стабільно-високого заробітку, а також економічного зростання сільських територій, підприємницьких структур. Необхідно зберегти наявний кадровий потенціал аграрних підприємств і створити умови для його поліпшення.

Менеджменту аграрних підприємств, в особі адміністрації, потрібно переглянути кадрову політику задля розробки чіткої стратегії формування кадрового потенціалу і ефективності його використання. В умовах ринкового господарства чисельності працівників не нормується в адміністративному порядку. Власники (засновники) самостійно визначають потребу в робочій силі, виходячи головним чином із фінансового стану підприємства і обсягу затрат на робочу силу.

Важливими завданнями системи менеджменту, які необхідно вирішити при формуванні і використанні наявного кадрового потенціалу є створення умов для оптимального забезпечення виробництва робочою силою та максимального завантаження працівників роботою задля зменшення впливу сезонності на повноту зайнятості протягом року. Для цього потрібно відпрацювати структуру виробництва, визначивши найбільш прийнятні для того чи іншого підприємства співвідношення між видами продукції, що виробляється, на основі можливого рівня забезпеченості робочою силою і розподілу трудових функцій між персоналом. Це дасть змогу обрати оптимальну структуру виробництва, скорегувати підходи до забезпечення його кадрами потрібної кваліфікації та створити умови для найбільш ефективного їх використання. Вирішення завдань, направлених на удосконалення організаційних характеристик системи менеджменту аграрних підприємств області, вимагає перш за все значних капітальних вкладень як у розвиток персоналу, так і в удосконалення системи виробничо-господарських відносин.

Необхідно визначати потребу підприємств в керівниках і спеціалістах, щоб не допустити надмірного збільшення апарату управління, а також сприяти підвищенню відповідальності керівників та зменшенню витрат на утримання адміністрації. Цього досягають за рахунок суміщення посад, які дублюються, враховуючи особливості конкретного підприємства. Такий підхід до формування кадрового потенціалу менеджменту аграрних підприємств, на нашу думку, є найбільш економічно і стратегічно вигідним в світлі фінансових проблем та низької привабливості трудової діяльності на селі.

Важливим заходом, направленим на удосконалення системи менеджменту персоналу, що стосується формування і використання

кадрового потенціалу виступає стимулювання росту кваліфікації працівників, яке сприятиме покращенню можливостей підприємства щодо впровадження передових технологій, підвищення продуктивності праці та ефективності менеджменту. Підвищення кваліфікації кадрів сільськогосподарських підприємств є першочерговим завданням в світлі існуючих проблем на шляху збереження і примноження кадрового потенціалу. Стимулом до підвищення кваліфікації має виступати можливість отримання більш високої винагороди за виконану роботу, а також підвищення по службі. Менеджмент (керівництво) повинен перш за все визначити необхідність підвищення кваліфікації персоналу, виходячи з оцінки наявних на підприємстві технічних засобів і особливостей технології, а також системи організації виробничих процесів. Звідси випливає, що застосування висококваліфікованої праці за умови відставання підприємств у техніко-технологічному оснащенні, невідповідності вимогам сьогодення системи організації виробничих відносин буде неефективним, що спостерігається на сучасному етапі розвитку аграрних підприємств області.

Підвищення кваліфікації персоналу здійснюється по потребі, поряд із впровадженням техніко-технологічних нововведень, що дозволить найбільш ефективно використовувати працю. Рівень кваліфікації персоналу не повинен відставати чи випереджати розвиток технології виробництва і системи організації виробничо-трудоного процесу. Підвищення ж кваліфікації може бути бажаним для працівника лише при наявності для нього можливості підвищення власного матеріального добробуту і зміни статусу в підприємстві.

За сьогоdnішніх умов підвищення кваліфікації повинно стимулюватися перш за все оплатою праці, можливість збільшення рівня якої є найбільш значимим стимулом для працівника аграрного підприємства. Шкала розцінок за роботи має повністю враховувати різницю в кваліфікації персоналу, зарплата повинна бути диференційованою по різних групах і категоріях персоналу.

Врахування цієї пропозиції сприятиме підвищенню мотивації трудової діяльності в сільгосппідприємствах, тобто підвищенню привабливості сільськогосподарської праці, як одного з чинників збереження, покращення кадрового потенціалу. Такі дії ми вважаємо обов'язковим мінімумом, але якщо врахувати рівень техніко-технологічної оснащеності сільськогосподарських підприємств і особливо умови праці, то ідеально, коли середня

зарплата перевищуватиме прожитковий мінімум на 30-35%, це наблизить питому вагу оплати праці у витратах виробництва до рівня економічно розвинених країн, а також зменшить відставання розміру заробітної плати від інших галузей економіки країни, зокрема промисловості. Такий розмір сприятиме підвищенню привабливості праці і як наслідок – стабілізації кадрового потенціалу суб'єктів підприємництва на селі.

Система менеджменту персоналу сучасного аграрного підприємства, на нашу думку, повинна функціонувати «на перспективу», тобто підприємства тримають зв'язок з навчальними закладами, які готують спеціалістів аграрного профілю – така співпраця, за умови створення підприємством відповідних соціально-побутових умов дозволить сподіватися на залучення кваліфікованих спеціалістів. Стимулювання зайнятості з боку підприємства-споживача робочої сили може здійснюватися через встановлення стипендій, залучення на практику, що надасть змогу також вивчити потенційні можливості майбутніх спеціалістів.

Ефективність менеджменту втілюється у відповідних результатах, що вказують на ступінь реалізації кадрового потенціалу підприємства, який потрібно систематично оцінювати і при необхідності вносити корективи за рахунок реалізації заходів стабілізації, збереження і покращення відповідно потребам виробництва. Дана пропозиція є досить актуальною і заслуговує на увагу з боку менеджменту сільськогосподарських підприємств (керівників і спеціалістів), серед шляхів її реалізації потрібно назвати перепідготовку і підвищення кваліфікації персоналу за рахунок коштів роботодавця, а також залучення молодих спеціалістів (нової формації). Залучення молодих спеціалістів нової формації повинно стати пріоритетом кадрової політики адміністрації, генеральною лінією кадрової роботи.

Необхідно також зауважити, що в ринкових умовах неможливо адміністративними методами закріпити людину-працівника за підприємством і таким чином забезпечити потрібний для ведення діяльності кадровий потенціал. В даному контексті на перший план виходить соціально-економічний стан підприємства, його можливості забезпечити зарплату, стабільну зайнятість, перспективи зміни працівником статусу в ієрархії (кар'єрного росту), а також соціально-психологічний клімат в колективі, умови праці і відпочинку. Згадані чинники складають механізм мотивації трудової діяльності конкретного підприємства, покликаний забезпечити

умови, при яких персонал вже зайнятий і ті хто потенційно може отримати такий статус, вважали б за необхідне працювати на цьому підприємстві. Головною передумовою реалізації такої кадрової політики є створення відповідних соціально-економічних умов праці в сільському господарстві, формування іміджу «платності», обов'язковості, взаємної відповідальності у відносинах роботодавець-працівник, що сприятиме підвищенню рівня мотивації трудової діяльності, як системи чинників, що формують у особистості ставлення до професії, спеціальності, виду зайнятості. Мотивацію трудової діяльності потрібно формувати через стимулювання зайнятості, особливо, що стосується молоді і кваліфікованих спеціалістів. Адміністрація підприємства визначає стратегію і тактику поведінки на ринку праці, це є обов'язковим в умовах конкурентної боротьби за кадри між наймачами робочої сили.

На нашу думку, механізм мотивації трудової діяльності аграрного підприємства – споживача робочої сили, має включати наступні складові (рис. 4.2), які при правильному і своєчасному застосуванні забезпечать бажаний результат.

Місія пропонованого механізму мотивації трудової діяльності сільськогосподарського підприємства полягає у створенні передумов для відновлення довіри з боку «носіїв» робочої сили до сільськогосподарських підприємств (роботодавців). Дані заходи мають сприяти підвищенню в людей (носіїв робочої сили) мотивації працювати в сільськогосподарських підприємствах, а головне – мотивації вибору молодими людьми професій аграрного профілю, особливо тими, хто народився і проживає в сільській місцевості. Такі заходи вкрай необхідні вже сьогодні, бо інтенсивне «вимивання» кадрів, особливо кваліфікованих, призвело до ситуації, яка близька до критичної, якщо оцінювати кадровий потенціал підприємств через його якісні характеристики.

Заходи, направлені на збереження і покращення кадрового потенціалу, повинні носити інтенсивний характер, тобто підприємство оперативно і своєчасно реагує на зміни в кадровому потенціалі. Необхідно також створити умови для розкриття прихованих здібностей у наявних працівників підприємств, стимулювати зарплатою розвиток творчості та заохочувати до навчання. Такий підхід, на нашу думку, має бути одним із пріоритетних за умови наявності прогресуючої кризи людського капіталу на селі, як основного джерела формування кадрового потенціалу сільгоспідприємств.

Рис. 4.2. Складові механізму мотивації трудової діяльності*

*Складено автором на основі досліджень

Потрібно широко застосовувати планування кадрового потенціалу, враховуючи особливості технології виробництва, стан матеріально-технічної бази, а головне – соціально-економічний стан та фінансові можливості сільськогосподарських підприємств

стосовно їх спроможності виділяти кошти на навчання і перепідготовку працівників. Завдяки плануванню кадрового потенціалу визначають потребу і виявляють нестачу персоналу по структурних підрозділах, а також оцінюють якісні характеристики вже зайнятих, і співставивши їх з потребами виробництва в працівниках тієї чи іншої спеціальності, визначають можливості і розробляють підходи до їх задоволення. Слід враховувати фактор сезонності виробництва, який впливає на завантаженість працівників роботою, тобто повноту використання кадрового потенціалу підприємства. Виходячи з цього, необхідно планувати потребу в працівниках в розрізі категорій і відповідно характеристик виробничого процесу. Це дозволить раціонально використовувати наявний кадровий потенціал, зменшити витрати на робочу силу, завантажити незайнятий персонал роботою в період міжсезоння.

Планування потрібно здійснювати на основі раніше проведеної оцінки кількісних і якісних характеристик персоналу, проаналізувавши відомості про освітній рівень, вік, професійно-кваліфікаційні здібності працівників. Пропонуються наступні критерії оцінки і планування кадрового потенціалу сільгосп підприємства (табл. 4.1).

При плануванні кількісної сторони кадрового потенціалу менеджменту (керівників і спеціалістів) потрібно обов'язково враховувати норму керованості, тобто обґрунтовану кількість підлеглих на одного керівника, яка дозволяє якісно управляти, реагувати на проблеми і своєчасно приймати потрібні управлінські рішення, а також особливості структури управління.

Кадровий потенціал сільськогосподарських підприємств включає постійних і сезонних працівників, тому планування кадрового потенціалу здійснюється з урахуванням фактора сезонності виробництва, який обумовлює нерівномірність використання персоналу, тому необхідно визначити надлишок працівників у осінньо-зимовий період та їх нестачу в найбільш напружені періоди. При умові виявлення надлишку робочої сили потрібно розробити і впровадити заходи щодо завантаження її роботою, що виступає одним із шляхів збереження кадрового потенціалу через створення умов для стабільної зайнятості кадрів.

Актуальними на сьогоднішній день є дії, направлені на організацію формування і розвиток кадрового потенціалу сільськогосподарських підприємств через навчання та перепідготовку кадрів.

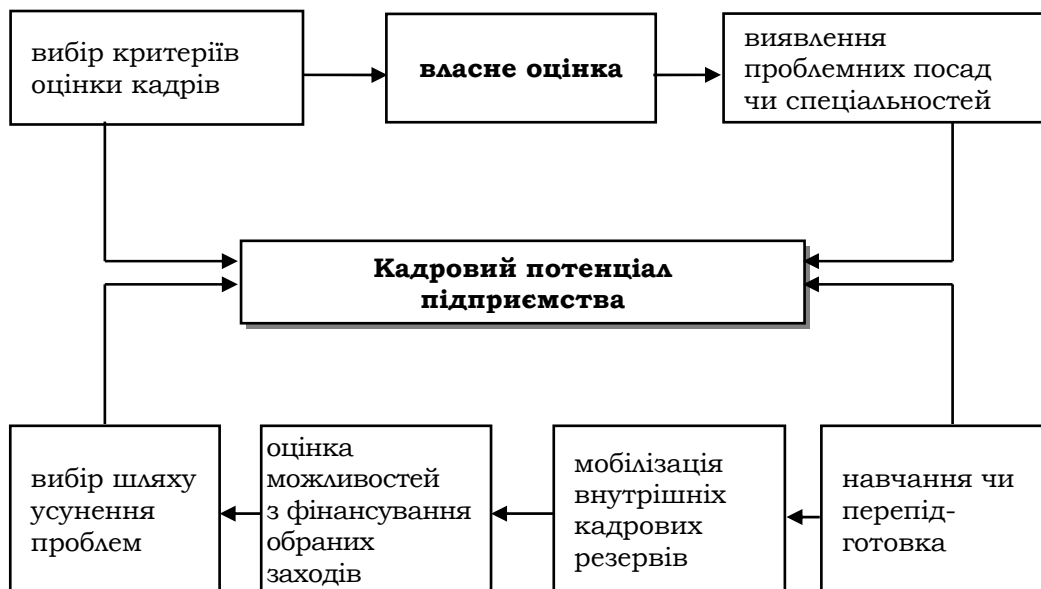
**Критерії оцінки і планування кадрового потенціалу
сільгосп підприємства на перспективу***

Поточний рік (фактичний стан)	Наступний рік (план)
<p align="center"><i>Оцінюються характеристики персоналу:</i></p> <ol style="list-style-type: none"> Загальна чисельність, % управлінський склад виробничий і обслуговуючий персонал Вікові характеристики, % молодь до 35 років працівники у віці 50-54 роки (жінки) працівники у віці 55-59 років (чоловіки) Освітні характеристики, % закінчили навчальні заклади I-II рівнів акредитації III-IV рівнів акредитації без спеціальної освіти (практики) Розподіл працівників за стажем роботи, % до 3 років від 5 до 25 років понад 25 Врахування досягнень в роботі Розподіл працівників за віком і освітою в розрізі посад та спеціальностей 	<p align="center"><i>При плануванні враховують:</i></p> <ol style="list-style-type: none"> Кількість працівників, які віднесено до групи ризику з точки зору можливості їх звільнення за віком, % Можливість вибуття працівників у яких закінчилися контракти, % Структуру посівних площ і прогноз поголів'я тварин Стан матеріально-технічної бази і рівень технології виробництва Кількість працівників, які навчаються за кошти підприємства і зобов'язані на ньому відпрацювати певний термін, осіб

*Складено автором на основі досліджень

Зокрема, формування кадрового потенціалу має здійснюватися через оцінку кількісних та якісних характеристик зайнятих, яка дозволить виявити «проблемні» посади, спеціальності. Провівши оцінку наявного кадрового потенціалу і виявивши «проблемні» посади чи спеціальності, адміністрація підприємства має активізувати зусилля щодо усунення недоліків кадрової роботи. Складовими процесу формування і розвитку кадрового потенціалу сільгосп підприємства в сьогоdnішніх умовах виступають: вибір критеріїв оцінки кадрів, власне оцінка, виявлення проблемних посад чи спеціальностей, вибір шляху усунення «прогалін» в кадровому потенціалі, (навчання, перепідготовка), оцінка можливостей з фінансування обраних заходів, мобілізація внутрішніх кадрових

резервів шляхом виявлення прихованих здібностей і підбір потенційних кандидатів на навчання, навчання чи перепідготовка (рис. 4.3). Цей процес має здійснюватися систематично, тобто стільки, скільки існує й функціонує підприємство.

Рис. 4.3. Процес формування і розвитку кадрового потенціалу сільгоспідприємства*

*Складено автором на основі досліджень

Серед проблем, які потрібно усунути або мінімізувати їх негативний вплив на забезпеченість сільгоспідприємств персоналом, відзначається плінність кадрів, яка виражена в стихійному, неорганізованому вивільненні працівників. Допустимий рівень плінності кадрів складає від 3 до 5%, а вищий показник призводить економічних втрат.

Для мінімізації плінності кадрів пропонуються наступні заходи:

- 1) розширення виробництва, тобто створення нових робочих місць;
- 2) мінімізація впливу сезонності за рахунок створення допоміжних виробництв і промислів;
- 3) підвищення рівня зарплати і виплата її в намічені в нормативних документах строки;
- 4) визначення основних мотивів звільнення працівників, причин, які спонукають їх прийняти дане рішення (про звільнення).

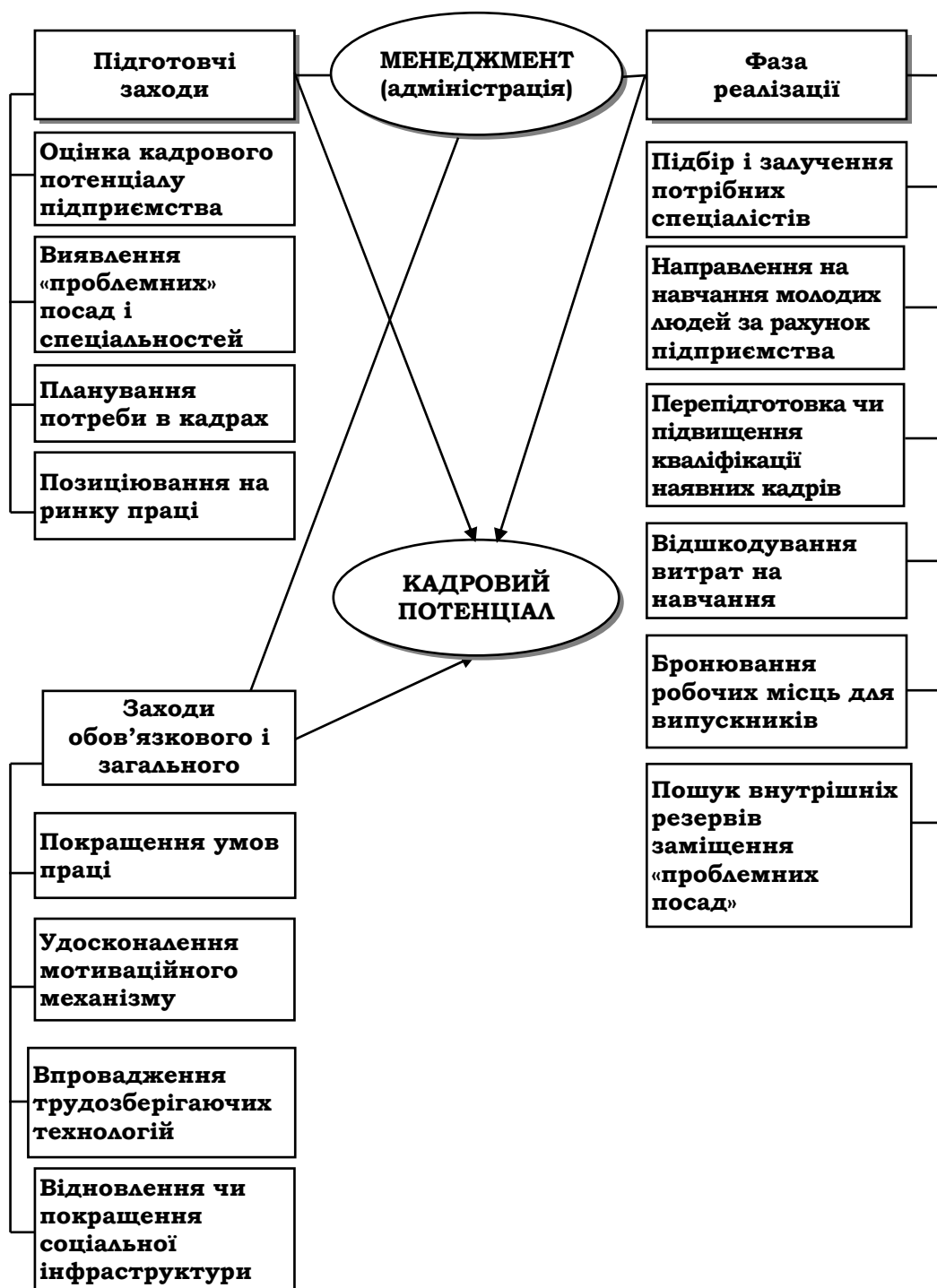
Особливої уваги потребує кадровий потенціал менеджменту (керівників і спеціалістів) сільськогосподарського підприємства, потрібно переходити від старої системи залучення кадрів керівної ланки і спеціалістів, при якій першочерговою умовою була наявність диплому, до залучення через практичну оцінку професійно-кваліфікаційних здібностей кандидатів на заміщення посад.

Щодо визначення потреби в керівниках і спеціалістах, то тут, на нашу думку, потрібно застосовувати індивідуальний підхід в кожному підприємстві, штатний розпис має формуватися відповідно структурі виробничих підрозділів, не виключаючи можливості суміщення посад окремими керівниками за умови схожої їх спеціалізації і достатнього потенціалу. Зміни в кадровому потенціалі, які проводяться за рахунок заміщення посад, повинні здійснюватися на основі здорової конкуренції між кандидатами, що сприятиме вибору найбільш гідних, а основою закріплення їх за підприємством має бути трудовий договір (контракт).

Однією з перепон на шляху поліпшення наявного кадрового потенціалу сільгоспідприємств є значний відсоток людей на селі, які відносяться до категорії бідних, що є чинником зниження їх можливостей підвищувати освітній рівень. Вважається за необхідне впроваджувати цільові програми збереження та покращення кадрового потенціалу аграрних підприємств, під які потрібно виділяти кошти, сума яких визначається на основі потреби підготовки кадрів і залучення спеціалістів у відповідності до перспектив розвитку виробництва та оцінки наявних кількісно-якісних характеристик кадрового потенціалу. Такий підхід дозволяє сільгоспідприємству системно впливати на персонал в контексті збереження та покращення його кількісно-якісних характеристик.

Пропонуємо наступну систему заходів, направлених на поліпшення кадрового потенціалу сільськогосподарських підприємств області (рис. 4.4).

Держава в обов'язковому порядку повинна визначити своє ставлення до проблеми кадрового забезпечення аграрних підприємств, всебічно підтримувати будь-які позитивні зрушення по даному питанню. Державна політика має бути направлена на стимулювання аграрних підприємств вкладати кошти у розвиток кадрового потенціалу, а серед стимулюючих чинників чільне місце мають зайняти можливість зниження податків, пільгові ціни на матеріально-технічні ресурси, встановлення стабільно-високих цін на сільськогосподарську продукцію.

Рис. 4.4. Система заходів менеджменту аграрного підприємства, направлених на поліпшення кадрового потенціалу*

*Складено автором на основі досліджень

Узагальнюючи викладене слід зазначити, що пропонувані підходи, заходи за умови правильного і своєчасного їх застосування сприятимуть збереженню та покращенню тобто поліпшенню, а в довгостроковому періоді й стабілізації кадрового потенціалу сільськогосподарських підприємств, що на сьогоднішньому етапі їх розвитку слід вважати прерогативою.

4.3. Концептуальні положення підвищення ефективності механізмів мотивації праці

Механізм мотивації праці являє собою сукупність засобів і заходів, які застосовуються адміністрацією підприємства для формування у підлеглих високої мотивації виконання трудових функцій, ефективність мотиваційного механізму залежить від його складових та управлінських рішень, які приймаються менеджерами стосовно стимулювання персоналу. Мотиваційний механізм як інструментарій, спосіб здійснення функції мотивації, лежить в основі забезпечення ефективності менеджменту і досягнення цілей організації.

Завданням кадрового менеджменту сільськогосподарських підприємств в сучасних умовах є модернізація функціонуючого в них мотиваційного механізму, розробка і застосування підходів до мотивації працівників, які виступають дієвими стимулами в умовах безгрошів'я підприємств та кризи мотивації аграрної праці. Потрібно шукати шляхи, а також можливості застосування нематеріальних стимулів до праці, особливо, що стосується відчуття власності на засоби виробництва і землю, залучати персонал до управління підприємством та розподілу доходів від діяльності. Такий набір стимулюючих факторів, буде найбільш ефективним в умовах аграрної кризи і становлення ринкових відносин на селі.

Мотиваційний механізм потрібно переорієнтувати на найманого працівника, який в більшості своїй не має власності у підприємстві, а лише продає власну робочу силу, тому основним стимулом для нього виступає матеріальна винагорода у вигляді заробітної плати. Стратегічним завданням, вирішення якого може істотно покращити рівень мотивації трудової діяльності в аграрному підприємстві, виступає поступове підвищення заробітної плати.

Збільшення заробітної плати потрібно проводити у взаємозв'язку з динамікою зміни продуктивності праці, а не адміністративним чи законодавчим шляхом, винагорода повинна

рівнозначно відображати трудовий вклад кожного працівника. Лише за таких умов, на нашу думку, мотиваційні механізми аграрних підприємств будуть ефективними.

Дієвість мотиваційного механізму аграрного підприємства забезпечується шляхом вивчення і виділення найбільш актуальних потреб персоналу, створення умов для їх задоволення та врахування, при побудові системи мотивації, найбільш важливих факторів впливу на трудову активність працівника. Необхідно підібрати стимули, враховуючи можливості підприємства, які здатні перетворитися у мотиви трудової поведінки працівників, що зумовляють ріст трудової активності персоналу та є чинниками високопродуктивної праці.

Система мотивації повинна всебічно сприяти подоланню відчуженості від результатів праці, трудової апатії, задля запобігання подальшому зниженню у працівника рівня необхідності ефективно працювати. Подолання відчуженості можливе за рахунок підвищення ціни сільськогосподарської праці через справедливо-високу її оплату. Необхідно відновити ситуацію, коли б заробітна плата в аграрному підприємстві виконувала стимулюючу функцію, а її розмір давав можливість задовольняти потреби працюючих.

Задля цього зарплату потрібно істотно підвищувати, адже сучасний рівень не дозволяє створити умови для формування високого рівня мотивації праці, ефективної реалізації потенціалу працівників, відтворення і розвитку кадрів. На шляху підвищення рівня мотивації праці необхідно також відмовитися від технократичного менеджменту, коли персонал вважається частиною технології, надаючи перевагу принципам «людських відносин», коли працівники беруть участь в управлінні підприємством, а головне – у розподілі доходів.

Головним завданням менеджменту має стати створення мотиваційного механізму високопродуктивної праці, який включає стимули та підходи до мотивації персоналу, що актуальні на даному етапі розвитку аграрного сектора і конкретного підприємства. Перш за все потрібно підвищити зарплату, створити умови для стабільної її виплати, що дасть змогу вийти з мотиваційного вакууму, який виражений у байдужості працівника до роботи та її результатів.

Формуючи систему мотивації, потрібно передбачати її здатність (чи навпаки) до створення ситуації, яка сприяє відтворенню робочої сили підприємства, зміні мотиваційних основ праці. Мотиваційний механізм повинен сприяти зацікавленості

персоналу продуктивно працювати, підвищувати професійний рівень, а також розвитку потенціалу працівника і ефективному використанню його здатності до праці, але для цього в нього повинна бути реальна можливість отримувати відповідну винагороду. Потрібно створити відповідну вимогам часу, а також розвитку конкретного аграрного підприємства систему стимулювання праці, яка містить стимули, що відповідають інтересам, потребам і мотиваційним пріоритетам персоналу. Стимули мають бути перш за все актуальними, здатними перетворюватися в мотив до праці, в іншому випадку система стимулювання буде неефективною. Для того, щоб цього не сталося, менеджмент повинен всебічно слідкувати за розвитком і формуванням пріоритетів персоналу на тому чи іншому етапі функціонування організації, що даватиме змогу підбирати рівнозначні потребам працівників стимули.

Мотиваційний механізм формується таким чином, щоб він найбільш оптимально поєднував інтереси працівника і наймача робочої сили. Відсутність ефективного стимулювання персоналу через оплату праці, яке спонукало б працівника до високопродуктивної праці, вимагає відновлення практики преміювання і заохочення, тобто збільшення розміру додаткової оплати праці, а також різного роду надбавок і доплат. Обов'язковим є систематичне відзначення трудових досягнень працівників відповідними преміями, що заохочуватиме до продуктивної праці.

Для підвищення ефективності мотиваційного механізму сільськогосподарського підприємства пропонується відновити практику «великої питомої ваги» додаткової оплати, заохочувальних виплат, що сприятиме підвищенню добробуту селянина-працівника сільгосп підприємства та вищій продуктивності праці. Система оплати праці обов'язково має отримати ринкове обличчя, де на першому місці конкуренція, змагальність між працівниками, принцип «за рівну працю – рівну оплату», тобто за рівновелику продуктивність персонал повинен отримувати рівновелику винагороду. Значну увагу потрібно приділяти мотивації праці керівників і спеціалістів, заінтересованість яких у високих результатах власної праці в найбільшій мірі визначає ефективність господарювання підприємства.

Перспективним завданням, на нашу думку, є доведення витрат на оплату праці в сільському господарстві до рівня розвинених країн, адже різниця досить суттєва (табл. 4.2).

Таблиця 4.2

Порівняльна характеристика рівня оплати праці

Показник	Роки	Україна	Інші країни
Частка оплати праці у структурі ВВП, по економіці, %	1990	46,7	55-60%*
	2002	43,7	
в сільському господарстві, %	2001	19,8	н. д.
	2002	23,0	
Середня оплата за 1 відпрацьовану годину, дол. США по економіці	2002	0,40	Японія - 16,4 Німеччина - 25,0 Росія - 0,68 Білорусь - 0,55
в сільському господарстві	2002	0,23	н. д.
Валовий внутрішній продукт (по економіці) на 1 особу, дол. США	2002	868	США – 30 тис.
Валова продукція на 1 працівника в сільському господарстві, дол. США	2002	2840	н. д.
Вироблено ВВП в сільському господарстві, млн. дол. США	2001	5519,8	н. д.
	2002	5559,4	н. д.
з нього оплата праці	2001	1093,9	н. д.
	2002	1280,8	н. д.
ВВП на 1 дол. оплати, дол. США	2001	5,0	н. д.
	2002	4,3	1,7**

*Розвинені країни Європи

**По економіці

Серед шляхів підвищення ефективності мотиваційного механізму аграрного підприємства потрібно також назвати інші інструменти, зокрема що стосується оцінки змін у мотивації працівника на основі змін у результатах його праці і поведінці. У зв'язку з цим ми пропонуємо наступний перелік критеріїв та позицій, за якими можна, на нашу думку, оцінювати зміни ставлення персоналу до праці (табл. 4.3). Між матеріальними і моральними стимулами як складовими мотиваційного механізму повинен бути забезпечений потрібний баланс, лише тоді результати їх дії будуть позитивними, тобто вони ефективно впливатимуть на трудову поведінку працівника направляючи її в напрямку забезпечення високого рівня продуктивності праці.

Критерії та позиції оцінки змін у мотивації праці*

Критерій оцінки	Позиція
Продуктивність праці Якість продукції Дотримання технології виробництва Строки виконання робіт Прогоули	Наявність змін при: збільшенні заробітної плати; зменшенні заробітної плати; зміні технології виробництва; зміні технічної оснащеності виробничого процесу (запровадженні передової техніки чи використання застарілої); погіршенні умов праці; погіршенні фінансово-економічного стану підприємства; зміні соціально-економічного рівня; зміні статусу працівника в ієрархії (підвищення (пониження) по службі, переведення на іншу посаду)

*Складено автором на основі досліджень

Важливо, щоб роботодавець сприймав кожного працівника як індивідуальність, з особливими потребами і мотивами трудової поведінки. Потрібно визначити такого роду потреби і мотиви поведінки персоналу та намагатися створювати умови для всебічного їх задоволення. Відмежування потреб і мотивів поведінки кожного працівника від колективних дасть змогу розробити та впроваджувати комплекс заходів, що сприятимуть розвитку мотивів високопродуктивної праці. Потрібно культивувати поширення і розвиток принципу змагальності персоналу – в основу покласти гласність результатів, їх порівняння, всебічну оцінку і обговорення, що спонукатиме кожного бути кращим порівняно з іншими.

Потрібно також зосередити увагу на вивченні психологічної сторони трудової поведінки працівника, що дозволить підібрати дієві стимули, які відповідають потребам і здатні перетворитися на мотив. Мотиваційний механізм повинен сприяти також активному мисленню, прояву здібностей. У працівника-власника (землі чи майна, зданого в оренду підприємству на якому працює) і у працівника без власності зовсім різні інтереси. Для працівника-власника, на відміну від працівника без власності, окрім зацікавленості у високій оплаті існує економічний інтерес, пов'язаний з контролем за використанням підприємством власності, зданої в оренду, але не доходів від неї. Цей економічний інтерес можна використати як мотиваційний чинник, що спонукає дану

категорію персоналу до праці. Формування мотивації працівника-власника під впливом власності має місце лише за умови ефективного функціонування підприємства, примноження зданого в оренду майна, а головне – підвищення доходів від власності. Виходячи з цього можна говорити про те, що мотиваційний механізм повинен включати різного роду важелі, які сприятимуть задоволенню потреб працівника.

В сільськогосподарських виробничих кооперативах задля більш ефективної мотивації, на нашу думку, доцільно було б застосовувати орендну плату як один із чинників спонукання, адже персонал (члени) кооперативу має у своїй власності землю і майно, які складають майновий комплекс організації. За належними частками у майновому фонді кооперативу його члени отримують відповідну плату, тому власною працею можуть впливати на її розміри. В такому разі в кооперативах, на відміну від інших організаційних форм підприємств, можна за допомогою зміни розмірів орендної плати, залежно від результатів праці, підвищити рівень мотивації. В цьому випадку орендну плату можна віднести до складових мотиваційного механізму.

На шляху підвищення ефективності менеджменту персоналу аграрного підприємства найважливішим завданням є створення мотиваційного механізму, який би мав у своєму складі стимули і підходи до мотивації, що актуальні на сьогоднішній день. Перш за все потрібно підвищувати зарплату, створивши умови для стабільної її виплати, що дасть змогу вийти з мотиваційного вакууму, який полягає у байдужості працівника до роботи та її результатів.

Оплата праці як основний стимул має виконувати відповідну роль у формуванні стійких мотивів до праці, що забезпечується через встановлення достатнього її рівня. Задля створення такої ситуації керівництво кожного сільгосппідприємства повинно по своєму підходити до організації оплати праці і морального стимулювання. Необхідно, перш за все, оцінити фінансовий стан підприємства, рівень продуктивності праці і зарплати, а також кадровий потенціал, і головне – мотиваційні пріоритети зайнятих на підприємстві. На нашу думку, оцінка окремо і в комплексі даних чинників дозволить розробити та впровадити в життя такі підходи до організації оплати праці та морального стимулювання, які будуть реально здійсненними, забезпечуватимуть позитивний результат.

Формуючи прогресивну систему мотивації, потрібно передбачити її здатність створити ситуацію, яка б сприяла підвищенню якості кадрового потенціалу, відтворенню робочої сили,

зміні мотиваційних установок персоналу. Мотиваційний механізм формує зацікавленість у підвищенні професійних навиків, при умові, що працівник вбачає в цьому можливість збільшення матеріальної винагороди і як наслідок можливості задоволення ширшого кола потреб. Підходи до мотивації мають сприяти інтенсивному розвитку творчих можливостей, а головне – розвитку і ефективному використанню здатності до праці. В складі механізму мотивації потрібно створити відповідну вимогам часу, а також потребам конкретного підприємства систему стимулювання трудових дій персоналу.

Система стимулювання в свою чергу може виявитися ефективною лише за умови, коли пропоновані нею стимули будуть максимально співпадати з інтересами і мотиваційними пріоритетами працівника, стимули мають бути актуальними, тобто здатними перетворитися в мотив до праці – в іншому разі система стимулювання виявиться недієвою. Для того, щоб запобігти такому розвитку подій, менеджмент повинен систематично слідкувати за розвитком і формуванням пріоритетів персоналу на тому чи іншому етапі функціонування організації, що даватиме змогу підбирати рівнозначні потребам працівників стимули. Сучасний мотиваційний механізм аграрного підприємства базується на засадах рівноправних, демократичних відносин в системі роботодавця-працівник, які поряд із партнерством мають виступати основними стимулами нематеріального характеру.

На сьогоднішній день керівники аграрних підприємств не можуть в силу ряду об'єктивних причин забезпечити стійке стимулювання зарплатою, тому потрібно шукати інші шляхи посилення мотивації працівника, що в короткостроковому періоді дасть можливість підвищити результати трудової діяльності. Особливо це стосується психологічного впливу на персонал, а саме – свідомість працівників, які прагнуть надалі працювати в підприємстві, зберігши його цілісність, тобто створивши передумови стабільності власної трудової зайнятості, навіть за умови низького рівня доходів від неї. Для того, щоб такий вплив на персонал забезпечив формування в останнього стійких мотивів до праці, засновники аграрного підприємства повинні працювати на перспективу, тобто мають бути зацікавленими у «тривалому житті» підприємства, намагатися створити умови для послідовного економічного розвитку, взявши при цьому на себе зобов'язання повернути працівникам і власникам земельно-майнових паїв втрачені підприємницькі та трудові вигоди від зайнятості.

В цьому випадку засновники аграрного підприємства і зайнятий в ньому персонал мають зі свого боку сумлінно виконувати трудові, фінансові і інші договірні зобов'язання. Для того, щоб підхід до мотивації персоналу аграрного підприємства, який на перших порах (до 2 років) в певній мірі обмежує матеріальні інтереси працівника, був дієвим, потрібно також, щоб зовнішнє середовище існування сільськогосподарського підприємства в законодавчому та економічному плані було стабільним, тобто давало змогу планувати результати діяльності на довгостроковий період без різких соціально-економічних потрясінь. Одним із підходів до підвищення рівня мотивації працівника слід вважати забезпечення з боку підприємства стабільного економічного росту з поступовим поліпшенням ситуації, щодо виплати заробленого працівникам (в грошовій формі). Всебічна поінформованість і стабільне поліпшення соціально-економічного становища працівника дасть змогу адміністрації позитивно впливати на рівень мотивації.

Виходячи із викладеного матеріалу, вважаємо, що з метою підвищення рівня трудової мотивації, тобто ефективності мотиваційних механізмів сільськогосподарських підприємств, потрібно взяти за необхідність вирішення наступних завдань:

- 1) удосконалення організації виробництва та праці через підвищення рівня трудової і технологічної дисципліни;
- 2) застосування контрактної форми встановлення і регулювання оплати праці;
- 3) підвищення середньомісячної оплати до прожиткового мінімуму, а в перспективі і вище;
- 4) оплата за кінцеві результати і мінімізація зрівнялівки в оплаті;
- 5) прогресивне збільшення рівня оплати поряд із зростанням її продуктивності, дотримання принципів: «рівна оплата за рівну працю», «гідна праця – гідна оплата», «оплата за кінцевий результат»;
- 6) диференціація рівнів оплати залежно від професійно-кваліфікаційних характеристик персоналу;
- 7) збільшення питомої ваги оплати праці в структурі витрат на виробництво;
- 8) об'єктивна оцінка трудового внеску кожного в кінцевий результат;
- 9) зміни в структурі фонду оплати праці, а саме – збільшення питомої ваги додаткової оплати і заохочувальних виплат;
- 10) забезпечення рівня зарплати, розмір якої відповідав би найкращим світовим стандартам;

11) моральне заохочення через публічну оцінку і обговорення результатів праці, змагальність між працівниками, сприяння розвитку «трудового ентузіазму»;

12) довгострокове забезпечення роботою (довгострокова зайнятість);

13) доведення до відома працівників умов оплати праці, тобто її гласність;

14) участь персоналу у власності та розподілі доходів від неї.

По мірі підвищення матеріального добробуту працівників, потрібно обов'язково звертати увагу на умови і зміст праці, мотивація повинна здійснюватися комплексно, а саме – включати матеріальну і моральну сторони. Застосування комплексного підходу до мотивації персоналу сучасних аграрних підприємств, який полягає в моральному заохоченні і забезпеченні еквівалентної виконаній роботі оплати праці, на нашу думку, сприятиме створенню умов для оптимізації та підвищення ефективності механізму мотивації.

4.4. Положення оцінки ефективності управління підприємством

Рівень ефективності управління підприємством залежить від професіоналізму менеджера, особливо що стосується взаємодії з колективом працівників. Керівник сучасного аграрного підприємства повинен досконало володіти мистецтвом ефективного поєднання наявних ресурсів, знати закони і принципи менеджменту, вміти правильно розподілити свій час, а головне – прийняти правильне, виважене рішення. Ефективність управління підприємством необхідно оцінювати через виявлення змін основних показників діяльності підприємства, а саме – виконання виробничих планів, продуктивності праці, відношення прибутку, валової продукції до чисельності управлінського персоналу, темпи росту валової продукції в звітному періоді порівняно з базисним, процентне співвідношення між затратами на управління і затратами на виробництво взагалі, а також співвідношення між затратами на управління (адміністративними витратами) та отриманим прибутком. Якщо виявлено зменшення названих показників в звітному році порівняно з базисним, а також збільшення адміністративних витрат, то має місце зниження рівня ефективності управління.

Серед показників, які можуть виступати індикаторами ефективності управління підприємством, на нашу думку, потрібно виділити прибуток, рентабельність, продуктивність праці, рівень заробітної плати і відрахувань на соціальні заходи. Але в ринкових умовах основним вимірником рівня ефективності управління підприємством є прибуток як джерело фінансового благополуччя господарюючого суб'єкта і зайнятих на його виробництві людей-працівників.

Рівень прибутковості у порівнянні з затратами виробництва виражає ступінь дієвості і правильності прийнятих управлінських рішень. Тому слід робити акцент на тому, що зміни прибутковості виробництва з року в рік вказують на рівень ефективності менеджменту, здатність господарської системи «виживати» в умовах конкурентного ринку. Така система виявляється прогресуючою, тобто такою, що пропонує потрібні ринку товари і послуги, які є затребуваними, а це в свою чергу дає підстави стверджувати, що менеджмент (менеджери) здатен прийняти вірні рішення і забезпечити високий рівень дохідності діяльності. Виходячи з цього ми пропонуємо в основу оцінки рівня ефективності управління сільськогосподарським підприємством покласти показники, пов'язані з прибутковістю, а саме – норму прибутку, рівень рентабельності, це перша черга вимірників ефективності управління. До другої черги вимірників ефективності менеджменту підприємства ми відносимо натуральні показники, а саме – урожайність культур, продуктивність тварин, валове виробництво продукції. Вони забезпечують благополуччя підприємства і його працівників лише при сприятливій кон'юктурі ринку, тобто цінах, які вищі за собівартість виробництва. В нинішніх умовах, собівартість виробництва в більшості випадків перевищує реалізаційну ціну через застарілі техніку і технології, високі ціни на матеріальні ресурси, нестабільність самих цін, що зумовлює при оцінці ефективності управління застосування натуральних показників продуктивності праці.

В основу оцінки ефективності менеджменту персоналу як підходу до визначення рівня «персоналізації управління», або інакше кажучи важливості, значимості наявного кадрового потенціалу зайнятих працівників для керівництва підприємства, ставлення менеджменту до проблем, пов'язаних з менеджментом персоналу, слід покласти показники, які впливають на соціально-побутові умови життя, рівень задоволення потреб, а саме – рівень зарплати, відрахування на соціальні заходи. При цьому рівень зарплати

співставляється з розмірами прожиткового мінімуму, мінімальної зарплати, середньої зарплати по галузі, по економіці, іншими видами економічної діяльності. Комплексна характеристика рівня ефективності менеджменту персоналу здійснюється за допомогою визначення сукупного доходу від зайнятості на конкретному підприємстві, куди слід включити: фонд оплати праці і доходи від власності (дивіденди, проценти по акціях, орендна плата штатним працівникам). Отриману суму доходу за певний період слід співставити з минулим періодом, а також розміром доходу, який забезпечує можливість придбати мінімальний набір товарів і послуг для однієї працездатної людини. Виходячи із сказаного ми пропонуємо визначати коефіцієнт «персоналізації управління», як співвідношення між середнім сукупним доходом 1-го працівника від зайнятості на підприємстві та прожитковим мінімумом на поточний рік. Чим ближче значення до 1, або перевищує її, тим більше адміністрація приділяє уваги задоволенню потреб персоналу, тобто дбає про ефективне його використання через матеріальне заохочення, що дає підстави позитивно оцінити дії керівництва підприємства.

Ефективність менеджменту також слід оцінювати через призму ефективності менеджменту кадрового потенціалу, дій керівництва, направлених на його формування і розвиток. Така позиція, на нашу думку, є правильною за умови необхідності зберегти та покращити кадровий потенціал в більшості сільськогосподарських підприємств. До згаданих дій відносяться кроки направлені на забезпечення підприємства потрібною кількістю працівників з відповідним освітнім рівнем і професійно-кваліфікаційними характеристиками, а також витрати підприємства на навчання, перепідготовку кадрів. Відносно оцінки ефективності менеджменту персоналу, то ми пропонуємо її здійснювати на основі наступних критеріїв (табл. 4.4).

Оцінюючи рівень ефективності управління підприємством і менеджменту персоналу зокрема необхідно також звернути увагу на функцію мотивації. Саме вона є визначальним фактором ефективності, тому оцінюють зміни розмірів заробітної плати за звітний рік порівняно з базисним як в середньому по підприємству, так і в розрізі окремих спеціальностей, посад, зіставивши розмір зарплати з мінімальною, а також з прожитковим мінімумом. Це дає змогу визначити місце мотивації праці в системі менеджменту конкретного підприємства за рахунок співставлення змін в оплаті праці. Звертають увагу на структуру фонду оплати праці, а головне – на питому вагу в ньому додаткової оплати.

Оцінка ефективності менеджменту персоналу*

Показник	Критерій оцінки
Заробітна плата персоналу і сукупний дохід від зайнятості	Розмір у % до прожиткового мінімуму, мінімальної заробітної плати, середньої зарплати по економіці, галузі – збільшення чи зменшення
Затрати праці	Збільшення чи зменшення порівняно з минулим періодом на одиницю продукції в розрізі її видів
Продуктивність праці	Збільшення чи зменшення порівняно з минулим періодом, середнім значенням по галузі в поточному році, з передовими підприємствами
Витрати на навчання і перепідготовку кадрів	Збільшення чи зменшення порівняно з минулим періодом, відносно стратегії розвитку кадрового потенціалу
Повнота використання кадрового потенціалу	Втрати робочого часу, період зайнятості працівників протягом року

*Складено автором на основі досліджень

Так як в умовах ринкової економіки визначальним чинником високого рівня мотивації праці є заробітна плата персоналу, то її слід розглядати як складову оцінки ефективності управління. При досягненні ситуації, коли оплата праці персоналу сільгоспідприємств буде адекватною затracеним зусиллям або об'єму виконаних робіт, кінцевому результату, це вказуватиме на кращу «якість» управлінських рішень. Зміни розмірів заробітної плати, адекватність її виконаній роботі, ми вважаємо складовою оцінки ефективності управління підприємством.

Ефективність управління, на нашу думку, необхідно оцінювати в контексті забезпеченості суб'єкта господарювання персоналом, вивчення особливостей кадрової політики, заходів, пов'язаних з формуванням та розвитком кадрового потенціалу. А саме – через визначення змін кількісно-якісного складу за певний період, рівня плінності кадрів і основних чинників, що його зумовили в розрізі освітніх і вікових груп кадрів, а також за професіями. Це дозволяє визначити на скільки менеджмент задовольняє потреби зайнятих, ставлення персоналу до кадрової політики роботодавця і виявити, які її аспекти сприяють (сприяли) змінам в кадровому потенціалі. За умови непривабливості сільськогосподарської праці звертають увагу на те, скільки коштів витрачено на підтримку молодих працівників, навчання і

підвищення кваліфікації кадрів, покращення соціально-побутових умов життя зайнятих на підприємстві. Ефект від заходів по управлінню персоналом може бути також виражений у збільшенні кількості виробленої продукції і підвищенні її якості (економічний ефект), підвищенні матеріального добробуту працівників (мотиваційний ефект), покращенні соціально-побутових умов праці зайнятих (соціальний ефект), покращенні кадрового потенціалу підприємства (ефект менеджменту кадрового потенціалу) (рис. 4.4).

Рис. 4.4. Складові ефекту менеджменту персоналу*

*Складено автором на основі досліджень

Необхідно обов'язково оцінювати рівень продуктивності праці в сільськогосподарських підприємствах. Протягом декількох років для оцінки власних результатів підприємства не використовують, у звітності, показник продуктивності праці у вартісному її виразі, а саме – не розраховують виробництво валової продукції на 1-го працівника. Повернення до практики визначення продуктивності праці на конкретному підприємстві дасть змогу визначати зміни у мотивації персоналу, результатах виробництва і ефективність менеджменту персоналу.

Має місце визначення відносного рівня продуктивності праці, через порівняння фактичних затрат праці і кількості виробленої продукції, по видах, в звітному році з базисним, що дозволить показати кількість виробленої продукції та обсяг затрачених зусиль працівників, що характеризуватиме ефективність існуючої системи організації праці, техніки і технологій. Таке твердження базується на

тому, що збільшення затрат праці пов'язано з погіршенням техніко-технологічної оснащеності підприємства і організації праці зокрема.

Потрібно звернути увагу на адміністративні і трансакційні витрати, визначивши тенденції їх зміни і зміни результатів діяльності. Адміністративні витрати слід розраховувати на 1-го працівника, на 1-го працівника управлінського складу, на 1 га сільськогосподарських угідь, збільшення (зменшення) останніх характеризуватиме зміни в ефективності менеджменту на підприємстві.

Узагальнений підхід до оцінки ефективності управління підприємством полягає у порівнянні затрат ресурсів на виробництво і його обслуговування з отриманими результатами. Потрібно звертати увагу на ефективність використання землі (виробництво валової продукції на 1 га сільськогосподарських угідь, урожайність культур), продуктивність худоби (надій молока на корову, середньодобовий приріст ВРХ і свиней), прибутковість виробництва, рівень зарплати персоналу і відрахувань на соціальні заходи, питому вагу витрат на оплату праці у витратах на виробництво, структуру фонду оплати праці.

Оцінка ефективності управління сільськогосподарським підприємством дозволить виявити зміни в результатах діяльності та вказати на ефективність менеджменту. Запропонований підхід до оцінки ефективності управління підприємством розрахований на найманих менеджерів (керівників підприємств) і власників (засновників) аграрних підприємств. Наймані менеджери в свою чергу зможуть оцінити результати власної управлінської діяльності, ефективність прийнятих управлінських рішень, керівник підприємства зможе оцінити з точки зору результату власну команду підлеглих керівників і спеціалістів. Власники (засновники) зможуть оцінити рівень конкурентоспроможності підприємства на ринку, ефективність використання власного капіталу та дієздатність органу управління ним, визначити стратегічні напрямки подальшого розвитку. Оцінку пропонуємо здійснювати з періодом в 3-5 років або щорічно.

РОЗДІЛ 5

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕФЕКТИВНОЇ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В АГРАРНІЙ СФЕРІ ©

5.1. Концептуальні основи забезпечення інноваційної діяльності в аграрній сфері

Складовою загальної концепції інноваційного розвитку економіки України є концепція інноваційної діяльності в аграрній сфері, яку, на наш погляд, можна визначити як систему концептуальних орієнтирів, які витікають з довгострокової мети, а також завдань, умов їх реалізації, направлених на досягнення поставленої мети, спрямованих на головні елементи інноваційного розвитку аграрної сфери – інститути інноваційної діяльності, наукове забезпечення аграрного виробництва, а також підприємництво, як джерело інноваційної діяльності (рис. 5.1).

В Додатку Б.1 наведені мета, завдання та умови реалізації розвитку інноваційної діяльності в аграрній сфері на основі формування та забезпечення раціонального функціонування відповідних інститутів.

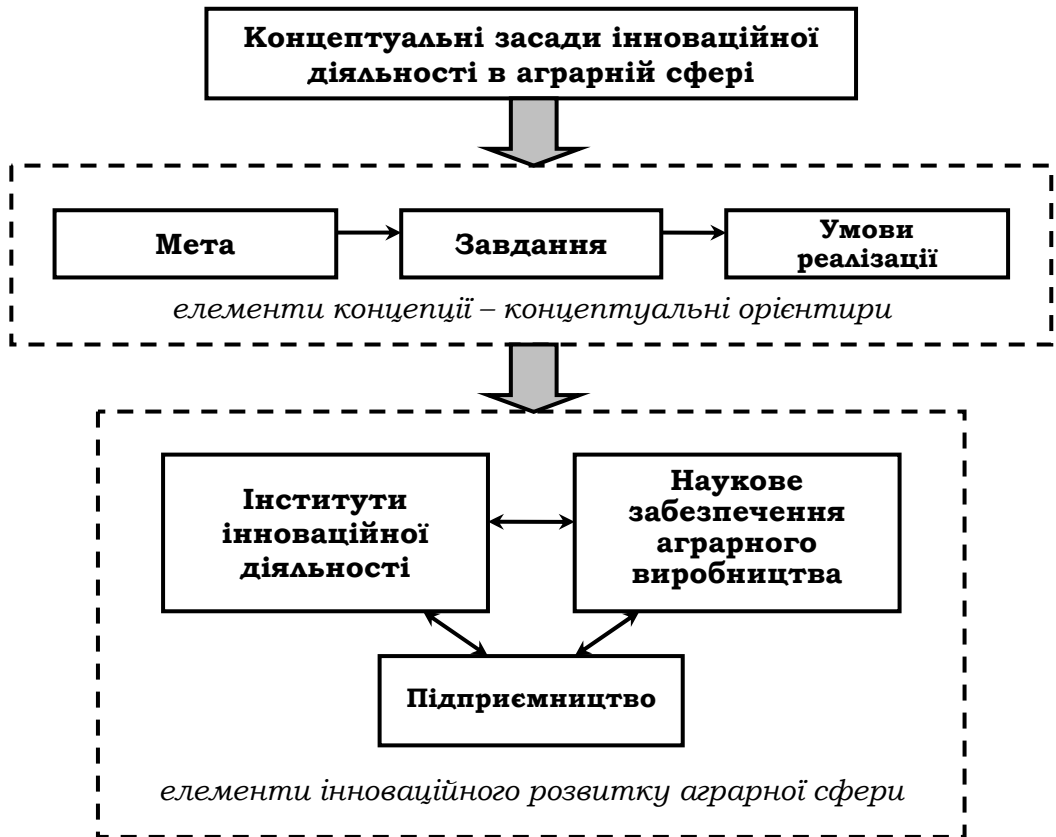
Для досягнення мети – розвитку інноваційної діяльності в аграрній сфері на основі формування та забезпечення раціонального функціонування відповідних інститутів – необхідно поступово розвивати інститути – функції, інститути – правила, а також інститути – організаційні одиниці.

Розвиток інститутів – функцій передбачає в першу чергу вдосконалення відносин щодо власності, ціноутворення, управління, влади, праці.

Удосконалення відносин власності потребує всебічного врегулювання питань доступу до відповідних ресурсів, упорядкування відносин між окремими агентами або суб'єктами правового поля. Особливої уваги заслуговують земельні відносини, захист прав орендодавців та орендарів.

Подальший розвиток відносин щодо ціни та ціноутворення передбачає підтримку паритету цін на сільськогосподарську продукцію, а також на продукцію промисловості, яка споживається у сільському господарстві. Для цього необхідно ширше застосовувати агропромислову інтеграцію, де розподіл прибутку між

сільгоспвиробниками, переробними та торгівельними підприємствами здійснюється за кінцевим результатом.

Рис. 5.1. Складові концептуальних засад інноваційної діяльності в аграрній сфері*

*Складено автором на основі власних досліджень

Ціна в сільському господарстві, як і в інших галузях матеріального виробництва, повинна відшкодовувати середньогалузеві витрати, а також забезпечувати прибуток, достатній для розширеного відтворення та вирішення соціальних питань, тому ціноутворення на сільськогосподарську продукцію повинно відбуватися на основі показника норми прибутку до всього авансованого капіталу, який враховуватиме термін його обороту, а також вартість землі. Вважаємо, що вартість землі необхідно встановлювати на основі витрат на її відтворення.

Крім цього, актуальним питанням відносин ціни та ціноутворення залишається використання державою механізму

заставних цін на сільськогосподарську продукцію, які можуть стати в Україні дієвим стимулом для виробництва якісної продукції, ефективно допомагати в подоланні негативного впливу сезонних і кон'юнктурних коливань цін на ринку, сприяти стабілізації отримання прибутку.

Тій же меті слугуватиме поступове скорочення переліку об'єктів державного цінового регулювання і способів адміністративного регулювання цін, переходу до регулювання обсягів виробництва (на основі продуктових балансів) із залученням саморегулювальних об'єднань сільськогосподарських товаровиробників та використанням механізму проведення товарних і фінансових інтервенцій [381].

Вдосконалення управління передбачає раціональне поєднання державного та недержавного регулювання аграрного сектору та розвитку сільських територій, створення інформаційної системи для оперативних та якісних підготовки, прийняття, реалізації та корекції управлінських рішень на різних рівнях (місцевому, національному, глобальному), формування відповідної державної кадрової політики в галузі (модернізація системи підготовки і перепідготовки управлінських кадрів, фахівців, науковців), яка відповідає вимогам глобалізації, а саме євроінтеграційній орієнтації України та її членству в світовій організації торгівлі (СОТ). Особливої уваги заслуговує створенні правових, економічних і організаційних умов для розвитку та ефективного функціонування системи інформаційно-аналітичного забезпечення реалізації державної інноваційної політики та моніторингу стану інноваційного розвитку економіки як основи реалізації такої державної політики [114].

Реформування влади потребує удосконалення структурної та функціональної побудови системи Міністерства аграрної політики та продовольства України, обласних управлінь агропромислового розвитку та районних управлінь сільського господарства і продовольства шляхом реформування й координації у сфері раціонального природокористування та охорони навколишнього середовища, зовнішньоекономічної діяльності, інвестування та інноваційної діяльності, координації діяльності інших органів державного влади в питаннях розвитку сільських територій та ефективного функціонування аграрного ринку.

Покращення відносин відносно праці передбачає поєднання заходів державного, регіонального та місцевого рівнів в єдину систему регулювання ринку праці; прийняття програми забезпечення зайнятості в сільській місцевості, яка включає

розвиток на селі інфраструктури соціально-комунального призначення; економічну допомогу розвитку приватної власності; житлове будівництво; розвиток сільського господарства і раціональне природокористування в сільській місцевості; працевлаштування громадян на основі використання резервів та перерозподілу робочих місць; створення додаткових робочих місць шляхом надання дотацій роботодавцям; організація громадських робіт; професійна підготовка та перепідготовка кадрів у відповідності до попиту на робочу силу, сприяння самозайнятості та підприємницької діяльності за рахунок одноразової допомоги.

Подальший розвиток інститутів – правил ґрунтується на забезпеченні гармонізації законодавства з питань інноваційного розвитку, тому що «...неузгодженість законодавства в інноваційній сфері насамперед з корпоративним, інвестиційним, податковим, соціальним законодавством, невідповідність норм підзаконних актів прогресивним нормам чинних законів, ... не забезпечує практичне введення останніх у дію» [355].

Розвиток інститутів – організаційних одиниць включає заходи щодо покращення діяльності державних та регіональних органів влади, наукових та освітніх установ, інноваційних підприємств, а також інноваційної інфраструктури.

Реформування діяльності державних та регіональних органів влади у сфері інновацій передбачає вдосконалення структури державного управління у сфері науково-технічної та інноваційної діяльності в напрямі чіткого розмежування та уникнення дублювання функцій центральних органів виконавчої влади, запровадження принципів одноосібної відповідальності і стабільності системи державного управління у цій сфері; підвищення кваліфікації державних службовців, діяльність яких пов'язана з формуванням та реалізацією державної інноваційної політики [355].

Розвиток наукових та освітніх установ повинен забезпечувати генерування інновацій у сфері сталого розвитку; забезпечення якості людського життя шляхом створення новітніх корисних винаходів та розробок удосконалення механізму комерціалізації результатів наукових досліджень та розробок і впровадження їх у виробництво [345].

Створення та ефективне функціонування інноваційних підприємств передбачає «...забезпечення розвитку та оптимізації інноваційної інфраструктури, інноваційних підприємств (інноваційних центрів, технопарків, технополісів, інноваційних бізнес-інкубаторів), наукових парків, центрів трансферу технологій і

промислових кластерів» [345]; «створення економічних стимулів розвитку наукових парків на базі вищих навчальних закладів, технологічних парків, технополісів та інноваційних структур інших типів» [197].

Для розвитку інноваційної інфраструктури необхідно формування адекватної інфраструктури ринку інновацій, здатної забезпечити оперативний і ефективний трансфер інновацій; а також «...забезпечення розвитку мережі спеціалізованих небанківських інноваційних фінансово-кредитних установ, їх ефективної діяльності та розширення прав зазначених установ на участь у створенні корпоративних інвестиційних фондів» [197].

В табл. 5.1 наведені мета, завдання та умови реалізації розвитку інноваційної діяльності в аграрній сфері на основі забезпечення раціонального функціонування окремих складових відповідного наукового потенціалу.

Розвиток інноваційної діяльності в аграрній сфері на основі формування та забезпечення раціонального функціонування окремих складових відповідного наукового потенціалу передбачає відповідне вдосконалення окремих елементів наукового потенціалу – наукових організацій, фінансового та кадрового забезпечення аграрної науки.

Для розвитку наукових організацій необхідно здійснити оптимізацію кількості та структури наукових організацій, «...поновлення матеріально-технічної бази, підвищення рівня фондоозброєності державного сектору наукових досліджень і розробок» [197], «...активізацію науково-технічної та інноваційної діяльності вищих навчальних закладів» [197].

Для покращення фінансового забезпечення наукової діяльності необхідно гарантувати досягнення достатнього рівня фінансування науки, в тому числі з боку держави, запровадити спеціальний податковий режим наукових парків, який звільняв би його суб'єктів від оподаткування частини прибутку, яка дорівнює витратам на фінансування ними НДДКР.

Кадрове забезпечення аграрної науки потребує формування та реалізацію єдиної політики держави щодо його розвитку; створення цільової програми підтримки кадрового потенціалу наукової системи України, в якій детально обґрунтувати економічний механізм залучення, підготовки та закріплення у науковій сфері відповідних кадрів, створення умов для найбільш ефективного використання їх творчого та наукового потенціалу, а також створення дієвих механізмів впровадження результатів наукової діяльності в економіку країни.

Таблиця 5.1

Мета, завдання та умови реалізації розвитку інноваційної діяльності в аграрній сфері в розрізі наукового забезпечення аграрного виробництва*

Мета	Завдання	Умови реалізації
Розвиток інноваційної діяльності в аграрній сфері на основі формування та забезпечення раціонального функціонування окремих складових відповідного наукового потенціалу	Розвиток наукових організацій	- оптимізація кількості та структури наукових організацій
		- поновлення матеріально-технічної бази, підвищення рівня фондоозброєності державного сектору наукових досліджень і розробок [197]
		- активізації науково-технічної та інноваційної діяльності вищих навчальних закладів [197]
	Розвиток фінансового забезпечення	- забезпечення достатнього рівня фінансування науки, в тому числі з боку держави
		- запровадження спеціального податкового режиму наукових парків, який звільняв би його суб'єктів від оподаткування частини прибутку, яка дорівнює витратам на фінансування ними НДДКР
	Розвиток кадрового забезпечення	- формування та реалізація єдиної політики держави щодо розвитку кадрового забезпечення наукової діяльності
- створення цільової програми підтримки кадрового потенціалу наукової системи України, в якій детально обґрунтувати економічний механізм залучення, підготовки та закріплення у науковій сфері відповідних кадрів, створення умов для найбільш ефективного використання їх творчого та наукового потенціалу, а також створення дієвих механізмів впровадження результатів наукової діяльності в економіку країни		

* Складено автором на основі власних досліджень

В Додатку Б.2 наведені мета, завдання та умови реалізації розвитку інноваційної діяльності в аграрній сфері на основі створення умов для ефективного функціонування підприємництва.

Розвиток інноваційної діяльності в аграрній сфері на основі створення умов для ефективного функціонування підприємництва потребує першочергового вирішення питань підвищення фінансових результатів та покращення фінансового стану сільськогосподарських

підприємств за рахунок забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції; розвиток системи трансферу технологій; покращення фінансування інноваційної діяльності; регулювання земельних відносин.

Підвищення фінансових результатів та покращення фінансового стану сільськогосподарських підприємств за рахунок забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції передбачає вирішення багатьох питань, серед яких «...створення системи логістики, забійних пунктів живої худоби та птиці, інших складових ринкової інфраструктури для особистих селянських та середніх господарств» [381]; «...збільшення обсягів виробництва вітчизняної сільськогосподарської продукції з урахуванням вимог до забезпечення продовольчої безпеки держави та можливості реалізації її експортного потенціалу» [381]; «...забезпечення якості та безпечності харчових продуктів, дотримання вимог до їх виробництва у результаті удосконалення системи сертифікації виробництва і стандартизації, впровадження на усіх підприємствах переробної та харчової промисловості систем управління якістю та безпечністю харчових продуктів, створення мережі лабораторій для визначення рівня якості сільськогосподарської продукції, делегування саморегульованим об'єднанням на засадах взаємовідповідальності частини повноважень щодо здійснення контролю за відповідністю сільськогосподарської продукції національним стандартам» [381]; «...створення мотивації до технологічного переоснащення і модернізації галузей аграрного виробництва, в тому числі шляхом забезпечення необхідними машинами, обладнанням кооперативів; сприяння розвитку галузевих, міжкооперативних об'єднань сільськогосподарських підприємств» [381]; «...сприяння розвитку органічного землеробства, насамперед в особистих селянських і середніх господарствах» [381]; «...проведення моніторингу та прогнозування ринку сільськогосподарської продукції, реагування на ринкові ризики» [381]; «...сприяння експорту вітчизняної інноваційної продукції на світовий ринок» [197].

Для розвитку системи трансферу технологій, крім інших заходів, необхідно проведення виставкових заходів у сфері науково-технічної та інноваційної діяльності, надання підтримки виставковій діяльності вітчизняних виробників високотехнологічної продукції [197], співпраця та партнерство у функціонуванні інноваційних

підприємств – наукових та технологічних парків, інноваційних кластерів, бізнес-центрів тощо.

Покращення фінансування інноваційної діяльності потребує «...удосконалення фінансової політики у результаті створення прозорих інструментів системи оподаткування аграрного сектору з урахуванням його економічних особливостей та соціальної ролі шляхом застосування спеціального режиму оподаткування відповідно до законодавства; поетапна трансформація системи оподаткування в аграрному секторі; удосконалення системи оподаткування сільськогосподарських товаровиробників» [381], «...реалізацію фінансово-кредитної політики шляхом створення дієвої системи земельної іпотеки та розвитку системи кредитного забезпечення аграрного сектору, в тому числі шляхом використання аграрних розписок та електронних складських свідоцтв» [381].

Регулювання земельних відносин передбачає «...гарантування захисту прав власності та законних інтересів користувачів (власників) землі» [240]; «...створення сприятливих умов для набуття пріоритетного права користування (власності) землями сільськогосподарського призначення особами, які проживають у сільській місцевості та господарюють виключно та переважно з використанням власної праці» [381]; «...удосконалення орендних відносин, зокрема шляхом стимулювання довгострокової оренди земель сільськогосподарського призначення, встановлення мінімального строку дії договору оренди таких земель та визначення умов його дострокового розірвання, запровадження консолідованої відповідальності у разі надання в оренду масивів земель сільськогосподарського призначення» [381].

5.2. Методичні підходи до оцінки ефективності інноваційної діяльності

Для забезпечення розширеного відтворення у сільському господарстві необхідна його всебічна інтенсифікація на основі інноваційної діяльності. В умовах дефіциту інвестиційних ресурсів особливого значення набуває визначення ефективності освоєння інноваційної діяльності, удосконалення методів її виміру. Особливою складністю є виділення якоїсь конкретної величини ефекту, виділення єдиного критерію ефективності інноваційної діяльності в аграрній сфері. В теорії інтенсифікації сільськогосподарського виробництва її ефективність розглядається як співвідношення додаткового результату та необхідних для його отримання додаткових вкладень:

$$E_{\text{інтенсиф}} = \frac{\Delta P_{\text{інтенсиф}}}{\Delta B_{\text{інтенсиф}}} \quad (5.1)$$

де $E_{\text{інтенсиф}}$ – ефективність інтенсифікації сільськогосподарського виробництва;

$\Delta P_{\text{інтенсиф}}$ – додатковий результат сільськогосподарського виробництва;

$\Delta B_{\text{інтенсиф}}$ – додаткові вкладення в сільськогосподарське виробництво.

Процес інтенсифікації сільськогосподарського виробництва розглядається нами в нерозривному зв'язку з інноваційною діяльністю, тому пропонуємо використати цей підхід при визначенні ефективності інноваційної діяльності в аграрній сфері. Вважаємо за доцільне в якості величини додаткового результату від інноваційної діяльності в аграрному виробництві використовувати показники приросту до попереднього року:

– ВДВ сільського господарства, мисливства, лісового господарства в фактичних цінах, млн. грн.;

– ВДВ сільського господарства, мисливства, лісового господарства з врахуванням індексу-дефлятора в фактичних цінах, млн. грн.;

– валової продукції сільського господарства в постійних цінах 2010 р., всього, млн. грн.

Крім цього, додатковим показником ефекту від інноваційної діяльності можна вважати прибуток від реалізації сільськогосподарської продукції в сільськогосподарських підприємствах, млн. грн.

В якості додаткових вкладень, які обумовлюють результати інноваційної діяльності, пропонуємо розглядати:

– капітальні інвестиції в сільське господарство, млн. грн.;

– капітальні інвестиції у сільському, лісовому та рибному господарстві у матеріальні активи, млн. грн.;

– капітальні інвестиції у сільському, лісовому та рибному господарстві у концесії, патенти, ліцензії, торговельні марки і аналогічні права, млн. грн.;

– капітальні інвестиції у сільському, лісовому та рибному господарстві у придбання програмного забезпечення млн. грн.;

– вартість основних засобів сільського господарства, мисливства та пов'язаних з ними послуг, що надійшли за звітній рік, млн. грн.;

– вартість нових основних засобів сільського господарства, мисливства та пов'язаних з ними послуг, що введені в дію за звітній рік, млн. грн.;

– приріст енергетичних потужностей у сільськогосподарських підприємствах України, тис. кВт;

– обсяг фінансування витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт за сільськогосподарськими науками, млн. грн.;

– обсяг фінансування витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт в установах НААН, млн. грн.

В табл. 5.2 розглядається ефективність використання капітальних інвестицій як важливий фактор інноваційної діяльності аграрної сфери України.

Таблиця 5.2

Динаміка ефективності використання капітальних інвестицій в якості фактору інноваційної діяльності аграрної сфери України*

Показники	2010	2011	2012
Приріст ВДВ сільського господарства, мисливства, лісового господарства до попереднього року в фактичних цінах, в розрахунку на:			
капітальні інвестиції в сільське господарство, грн.	1,395	1,553	0,062
капітальні інвестиції у сільському, лісовому та рибному господарстві у матеріальні активи, грн.**	1,614	1,700	0,062
капітальні інвестиції у сільському, лісовому та рибному господарстві у концесії, патенти, ліцензії, торговельні марки і аналогічні права, грн.**	763,93	4167,6	80,54
капітальні інвестиції у сільському, лісовому та рибному господарстві у придбання програмного забезпечення, грн.**	1118,0	235,04	61,347
Приріст ВДВ сільського господарства, мисливства, лісового господарства з врахуванням індексу-дефлятора до попереднього року в фактичних цінах, в розрахунку на:			
капітальні інвестиції в сільське господарство, грн.	1,192	1,341	0,353
капітальні інвестиції у сільському, лісовому та рибному господарстві у матеріальні активи, грн.**	1,379	1,468	0,352

Продовж. табл. 5.2

Показники	2010	2011	2012
капітальні інвестиції у сільському, лісовому та рибному господарстві у концесії, патенти, ліцензії, торговельні марки і аналогічні права, грн.**	652,78	3598,7	458,43
капітальні інвестиції у сільському, лісовому та рибному господарстві у придбання програмного забезпечення, грн.**	955,40	202,96	349,17
Приріст валової продукції сільського господарства до попереднього року, в постійних цінах 2010 р., всього, в розрахунку на:			
капітальні інвестиції в сільське господарство, грн.	-0,252	2,158	-0,547
капітальні інвестиції у сільському, лісовому та рибному господарстві у матеріальні активи, грн.**	-0,292	2,363	-0,546
капітальні інвестиції у сільському, лісовому та рибному господарстві у концесії, патенти, ліцензії, торговельні марки і аналогічні права, грн.**	- 137,98	5792,5	-710,3
капітальні інвестиції у сільському, лісовому та рибному господарстві у придбання програмного забезпечення, грн.**	- 201,94	326,68	- 541,01
Прибуток від реалізації сільськогосподарської продукції в сільськогосподарських підприємствах, в розрахунку на:			
капітальні інвестиції в сільське господарство, грн.	1,053	1,108	1,058
капітальні інвестиції у сільському, лісовому та рибному господарстві у матеріальні активи, грн.**	1,219	1,213	1,055
капітальні інвестиції у сільському, лісовому та рибному господарстві у концесії, патенти, ліцензії, торговельні марки і аналогічні права, грн.**	576,94	2974,0	1374,1
капітальні інвестиції у сільському, лісовому та рибному господарстві у придбання програмного забезпечення, грн.**	844,40	167,72	1046,6

* Розраховано за даними Державної служби статистики України

** Статистична інформація наведена без урахування даних по бюджетних установах

Аналіз даних табл. 5.2 свідчить про те, що показники, обрані для характеристики ефективності використання капітальних

інвестицій в аграрній сфері, значно розрізняються за роками та обраними для їх розрахунку ефектами. Так, за 2010-2012 рр. віддача капітальних інвестицій у сільське господарство, розрахована за приростом ВДВ сільського господарства, мисливства, лісового господарства до попереднього року в фактичних цінах, була найвищою в 2011 р. – 1,55 грн. на кожную інвестовану гривну, найнижчою в 2012 р. – 0,06 грн. відповідно. Якщо в якості ефекту використовуємо приріст ВДВ сільського господарства, мисливства, лісового господарства до попереднього року з врахуванням індексу-дефлятора, то віддача капітальних інвестицій у сільське господарство в 2011 р. становитиме 1,34 грн. на 1 грн. інвестицій, в 2012 р. – 0,35 грн. відповідно. За показником приросту валової продукції сільського господарства до попереднього року, в постійних цінах 2010 р. тенденції зберігаються – віддача капітальних інвестицій в сільське господарство є найвищою в 2011 р. і становить 2,16 грн., в той час, коли в 2010 та 2012 рр. цей показник має знак «-», що свідчить про неефективність їх використання.

Прибуток, який був отриманий від реалізації сільськогосподарської продукції, в розрахунку на капітальні інвестиції сільського господарства був найбільшим також в 2011 р. і становив 1,11 грн. на кожную інвестовану гривну.

Але в 2010 та 2012 рр. цей показник відрізнявся незначно і становив відповідно 1,05 та 1,06 грн. на кожную вкладену гривну.

Віддача капітальних інвестицій у сільському, лісовому та рибному господарстві у матеріальні активи за приростом ВДВ сільського господарства, мисливства, лісового господарства, ВДВ сільського господарства, мисливства, лісового господарства з врахуванням індексу-дефлятора, а також валової продукції сільського господарства в постійних цінах 2010 р. була найбільшою також в 2011 р. і становила відповідно 1,70, 1,47 та 2,36 грн. на кожную вкладену гривну.

Віддача капітальних інвестицій у сільському, лісовому та рибному господарстві у матеріальні активи, розрахована за прибутком від реалізації сільськогосподарської продукції, становила відповідно 1,22, 1,21 та 1,06 грн., тобто найбільшою була в 2010 р.

За 2010-2012 рр. віддача капітальних інвестицій у сільському, лісовому та рибному господарстві у концесії, патенти, ліцензії, торговельні марки і аналогічні права за приростом ВДВ сільського господарства, мисливства, лісового господарства, ВДВ сільського господарства, мисливства, лісового господарства з врахуванням

індексу-дефлятору та валової продукції сільського господарства в постійних цінах 2010 р. була найвищою в 2011 р. і становила відповідно 4167,61, 3598,79 та 5792,51 грн. на кожну вкладену гривну, найнижчою в 2012 р., відповідно 80,54, 458,44 та -710,31 грн.

Цей показник, розрахований за прибутком від реалізації сільськогосподарської продукції, був найвищим також у 2011 р. і становив 2974,03 грн., а найменшим – у 2010 р., відповідно 576,95 грн.

Віддача капітальних інвестицій у сільському, лісовому та рибному господарстві у придбання програмного забезпечення за приростом ВДВ сільського господарства, мисливства, лісового господарства, ВДВ сільського господарства, мисливства, лісового господарства з врахуванням індексу-дефлятору була найвищою в 2010 р. – відповідно 1118,08 та 955,40 грн.

За приростом валової продукції сільського господарства в постійних цінах 2010 р. віддача капітальних інвестицій у сільському, лісовому та рибному господарстві у придбання програмного забезпечення найбільшою була в 2011 р. і становила 326,68 грн. на кожну вкладену гривну.

Віддача капітальних інвестицій у сільському, лісовому та рибному господарстві у придбання програмного забезпечення, розрахована за прибутком від реалізації сільськогосподарської продукції, становила відповідно 844,40, 167,73 та 1046,60 грн., тобто найбільшою була в 2012 р.

В табл. 5.3 наведені дані про ефективність використання основних засобів та енергетичних потужностей в якості факторів інноваційної діяльності аграрної сфери України.

За 2010-2012 рр. віддача основних засобів сільського господарства, мисливства та пов'язаних з ними послуг, що надійшли за звітній рік, за приростом ВДВ сільського господарства, мисливства, лісового господарства, а також ВДВ сільського господарства, мисливства, лісового господарства з врахуванням індексу-дефлятору була найбільшою в 2010 р. і становила відповідно 1,12 та 0,96 грн. на кожну гривну.

Цей показник, розрахований за приростом валової продукції сільського господарства в постійних цінах 2010 р., був найвищим у 2011 р. і становив 1,52 грн.

За прибутком від реалізації сільськогосподарської продукції в сільськогосподарських підприємствах цей показник у 2010-2012 рр. становив відповідно 0,85, 0,78 та 0,75 грн., тобто найбільшого значення досягав у 2010 р.

Таблиця 5.3

Динаміка ефективності використання основних засобів та енергетичних потужностей як факторів інноваційної діяльності аграрної сфери України*

Показники	2010	2011	2012
Приріст ВДВ сільського господарства, мисливства, лісового господарства до попереднього року в фактичних цінах, в розрахунку на:			
вартість основних засобів сільського господарства, мисливства та пов'язаних з ними послуг, що надійшли за звітний рік, грн.	1,119	1,097	0,044
вартість нових основних засобів сільського господарства, мисливства та пов'язаних з ними послуг, що введені в дію за звітний рік, грн.	2,094	12,15	0,079
приріст енергетичних потужностей у сільськогосподарських підприємствах України, тис. грн./кВт	-11,16	-73,67	0,233
Приріст ВДВ сільського господарства, мисливства, лісового господарства з врахуванням індексу-дефлятора до попереднього року в фактичних цінах, в розрахунку на:			
вартість основних засобів сільського господарства, мисливства та пов'язаних з ними послуг, що надійшли за звітний рік, грн.	0,956	0,947	0,252
вартість нових основних засобів сільського господарства, мисливства та пов'язаних з ними послуг, що введені в дію за звітний рік, грн.	1,789	10,49	0,450
приріст енергетичних потужностей у сільськогосподарських підприємствах України, тис. грн./кВт	-9,541	-63,62	1,327
Приріст валової продукції сільського господарства до попереднього року, в постійних цінах 2010 р., всього, в розрахунку на:			
вартість основних засобів сільського господарства, мисливства та пов'язаних з ними послуг, що надійшли за звітний рік, грн.	-0,202	1,524	-0,391
вартість нових основних засобів сільського господарства, мисливства та пов'язаних з ними послуг, що введені в дію за звітний рік, грн.	-0,378	16,89	-0,697
приріст енергетичних потужностей у сільськогосподарських підприємствах України, тис. грн./кВт	2,01	-102,4	-2,05

Продовж. табл. 5.3

Показники	2010	2011	2012
Прибуток від реалізації сільськогосподарської продукції в сільськогосподарських підприємствах, в розрахунку на:			
вартість основних засобів сільського господарства, мисливства та пов'язаних з ними послуг, що надійшли за звітній рік, грн.	0,845	0,782	0,756
вартість нових основних засобів сільського господарства, мисливства та пов'язаних з ними послуг, що введені в дію за звітній рік, грн.	1,582	8,672	1,347
приріст енергетичних потужностей у сільськогосподарських підприємствах України, тис. грн./кВт	-8,433	-52,57	3,978

* Розраховано за даними Державної служби статистики України

За відповідний період віддача нових основних засобів сільського господарства, мисливства та пов'язаних з ними послуг, що введені в дію за звітній рік, найвищою була в 2011 р. Її розмір становив за показниками приросту ВДВ сільського господарства, мисливства, лісового господарства, ВДВ сільського господарства, мисливства, лісового господарства з врахуванням індексу-дефлятора, валової продукції сільського господарства в постійних цінах 2010 р., а також показником прибутку від реалізації сільськогосподарської продукції в сільськогосподарських підприємствах відповідно 12,15, 10,49, 16,89 та 8,67 грн.

Найнижчими ці показники були в 2012 р. і становили відповідно 0,08, 0,45, -0,70 та 1,35 грн.

В розрахунку на розмір приросту енергетичних потужностей у сільськогосподарських підприємствах України приріст ВДВ сільського господарства, мисливства, лісового господарства до попереднього року в фактичних цінах та з врахуванням індексу-дефлятора, а також показником прибутку від реалізації сільськогосподарської продукції в сільськогосподарських підприємствах були позитивними лише в 2012 р. і становили відповідно 0,23, 1,33 та 3,98 тис. грн. на 1кВт. Цей показник, розрахований за приростом валової продукції сільського господарства, був зі знаком «+» лише в 2010 р. і становив 3,98 тис. грн. на 1 кВт.

В табл. 5.4 наведені дані про ефективність використання обсягів фінансування витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт в якості фактору інноваційної діяльності аграрної сфери України.

Таблиця 5.4

Динаміка ефективності використання обсягу фінансування витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт в якості фактору інноваційної діяльності аграрної сфери України*

Показники	2010	2011	2012
Приріст ВДВ сільського господарства, мисливства, лісового господарства до попереднього року в фактичних цінах, в розрахунку на:			
обсяг фінансування витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт за сільськогосподарськими науками, грн.	30,802	49,508	1,830
обсяг фінансування витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт в установах НААН, грн.	32,402	51,607	1,933
Приріст ВДВ сільського господарства, мисливства, лісового господарства з врахуванням індексу-дефлятора до попереднього року в фактичних цінах, в розрахунку на:			
обсяг фінансування витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт за сільськогосподарськими науками, грн.	26,321	42,751	10,416
обсяг фінансування витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт в установах НААН, грн.	27,688	44,563	10,999
Приріст валової продукції сільського господарства до попереднього року, в постійних цінах 2010 р., всього, в розрахунку на:			
обсяг фінансування витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт за сільськогосподарськими науками, грн.	-5,563	68,811	-16,138
обсяг фінансування витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт в установах НААН, грн.	-5,852	71,728	-17,043
Прибуток від реалізації сільськогосподарської продукції в сільськогосподарських підприємствах, в розрахунку на:			
обсяг фінансування витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт за сільськогосподарськими науками, грн.	23,263	35,329	31,220
обсяг фінансування витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт в установах НААН, грн.	24,471	36,827	32,971

* Розраховано за даними Державної служби статистики України

Аналіз віддачі фінансування витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт за сільськогосподарськими науками та в установах НААН за 2010-2012 рр. свідчить про те, що за всіма показниками найкращою вона була в 2011 р., а найгіршою – у 2012 р. (крім показника, визначеного за прибутком від реалізації сільськогосподарської продукції в сільськогосподарських підприємствах, за яким найменш ефективним було використання фінансування відповідних витрат в 2010 р.

Крім цього, в якості додаткової характеристики ефективності інноваційної діяльності в аграрній сфері пропонуємо використовувати показники продуктивності праці науковців.

Для їх визначення додаткові результати інноваційної діяльності порівнюємо з кількістю виконавців наукових та науково-технічних робіт за сільськогосподарськими науками, осіб; кількістю дослідників – виконавців наукових та науково-технічних робіт за сільськогосподарськими науками, осіб; кількістю працівників основної діяльності установ НААН, осіб; кількістю дослідників – працівників основної діяльності установ НААН, осіб (табл. 5.5).

Аналіз даних табл. 5.5 свідчить про те, що продуктивність праці аграрних науковців дуже мінлива.

Таблиця 5.5

Динаміка ефективності використання науковців в якості фактору інноваційної діяльності аграрної сфери України*

(млн. грн. на 1 особу)

Показники	2010	2011	2012
Приріст ВДВ сільського господарства, мисливства, лісового господарства до попереднього року в фактичних цінах, в розрахунку на:			
кількість виконавців наукових та науково-технічних робіт у сільськогосподарських науках	1,34	3,19	0,14
кількість дослідників – виконавців наукових та науково-технічних робіт у сільськогосподарських науках	2,78	5,14	0,22
кількість працівників основної діяльності установ НААН	1,35	2,82	0,13
кількість дослідників – працівників основної діяльності установ НААН	2,90	5,52	0,24
Приріст ВДВ сільського господарства, мисливства, лісового господарства з врахуванням індексу-дефлятора до попереднього року в фактичних цінах, в розрахунку на:			

Продовж. табл. 5.4

Показники	2010	2011	2012
кількість виконавців наукових та науково-технічних робіт у сільськогосподарських науках	1,15	2,75	0,81
кількість дослідників – виконавців наукових та науково-технічних робіт у сільськогосподарських науках	2,37	4,44	1,28
кількість працівників основної діяльності установ НААН	1,16	2,43	0,74
кількість дослідників – працівників основної діяльності установ НААН	2,47	4,77	1,40
Приріст валової продукції сільського господарства до попереднього року, в постійних цінах 2010 р., всього, в розрахунку на:			
кількість виконавців наукових та науково-технічних робіт у сільськогосподарських науках	-0,24	4,43	-1,25
кількість дослідників – виконавців наукових та науково-технічних робіт у сільськогосподарських науках	-0,50	7,15	-1,99
кількість працівників основної діяльності установ НААН	-0,24	3,92	-1,15
кількість дослідників – працівників основної діяльності установ НААН	-0,52	7,68	-2,18
Прибуток від реалізації сільськогосподарської продукції в сільськогосподарських підприємствах, в розрахунку на:			
кількість виконавців наукових та науково-технічних робіт у сільськогосподарських науках	1,01	2,27	2,43
кількість дослідників – виконавців наукових та науково-технічних робіт у сільськогосподарських науках	2,10	3,67	3,85
кількість працівників основної діяльності установ НААН	1,02	2,01	2,22
кількість дослідників – працівників основної діяльності установ НААН	2,19	3,94	4,22

* Розраховано за даними Державної служби статистики України

За 2010-2012 рр. приріст ВДВ сільського господарства, мисливства, лісового господарства до попереднього року в фактичних цінах, в розрахунку на кількість аграрних науковців, був найвищим в 2011 році (за виконавцями, в тому числі дослідниками – виконавцями наукових та науково-технічних робіт за сільськогосподарськими науками – відповідно 3,19 та 5,15 млн. грн. на 1 особу; за працівниками, в т.ч. дослідниками – працівниками основної діяльності установ НААН – відповідно 2,82 та 5,53 млн. грн.).

За 2010-2012 рр. найгіршим був 2012 р. Незважаючи на суттєве скорочення кількості аграрних науковців за цей період (виконавців наукових та науково-технічних робіт за сільськогосподарськими науками – на 33,7%, дослідників – виконавців наукових та науково-технічних робіт за сільськогосподарськими науками – на 13,7%, працівників основної діяльності установ НААН – на 27,0%, дослідників – працівників основної діяльності установ НААН – на 17,7%), приріст ВДВ сільського господарства, мисливства, лісового господарства в 2012 р. до попереднього 2011 р. оказався досить малим, тому його величина в розрахунку на кількість аграрних науковців в 2012 р. становила відповідно на 1 особу, млн. грн.: за виконавцями наукових та науково-технічних робіт за сільськогосподарськими науками 0,142, за дослідниками – виконавцями наукових та науково-технічних робіт за сільськогосподарськими науками 0,223, за працівниками основної діяльності установ НААН 0,131, за дослідниками – працівниками основної діяльності установ НААН 0,247.

Як бачимо, різні показники, які пропонується використовувати для оцінки ефективності використання окремих факторів інноваційної діяльності в аграрній сфері, мають різноспрямовані вектори розвитку, за якими складно зробити її загальну (інтегральну) оцінку. Крім цього, недостатнє фінансування інноваційної діяльності в аграрній сфері зумовлює суттєві проблеми в її ресурсному забезпеченні, тому актуальною стає задача визначення оцінок рейтингу факторів інноваційної діяльності з метою використання цих оцінок для рекомендацій з оптимального розподілу ресурсів (коштів).

Для розв'язання задачі, що розглядається, може бути використано метод аналізу ієрархій (MAI), сутність якого полягає у формуванні й обробленні експертних оцінок за покроковою згортою і впорядкованістю якісних та кількісних показників та ознак об'єктів [359] і який володіє такими властивостями, як попарність порівнювань, доповнюваність вихідної матриці, наявність вербально-чисельної шкали.

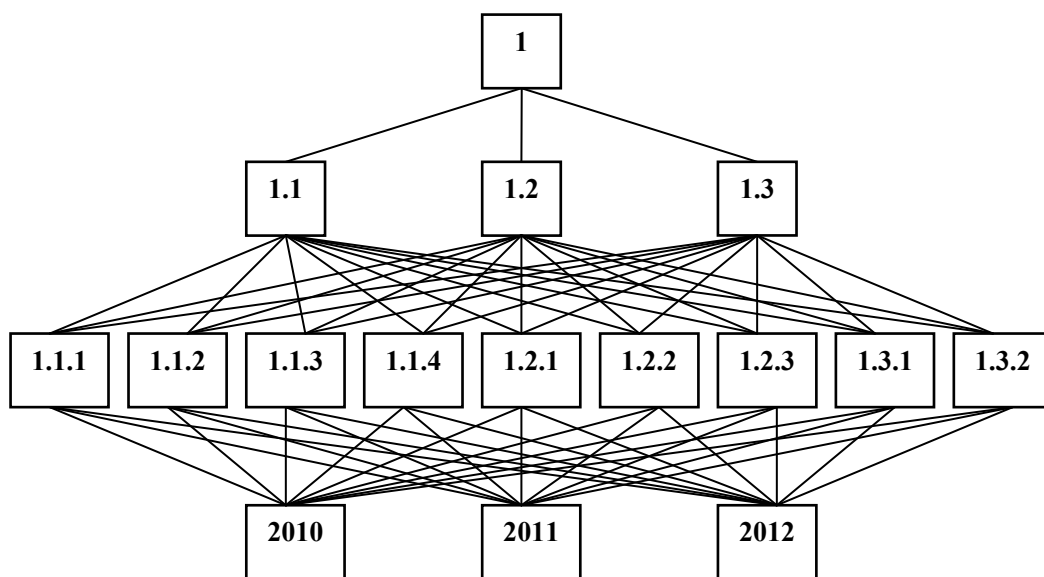
Відповідно до [359] MAI складається із трьох етапів:

- побудова ієрархічної моделі порівнювання елементів (ознак) задачі;

- формування матриць попарних порівнювань елементів кожного рівня ієрархії та визначення їх локальних вагових коефіцієнтів;

- визначення глобальних вагових коефіцієнтів та вибір найкращого варіанта рішення.

Для побудови ієрархічної моделі скористаємося даними табл. 5.6, яка містить перелік показників, що характеризують ефективність інноваційної діяльності в аграрній сфері, а також фактори інноваційної діяльності, які повністю або частково впливають на неї. На 1-му рівні визначимо мету аналізу ієрархій – інтегральну оцінку ефективності інноваційної діяльності в аграрній сфері (рис. 5.2).

Рис. 5.2. Ієрархія для визначення інтегральної оцінки ефективності інноваційної діяльності в аграрній сфері за 2010-2012 рр.*

*Складено автором на основі власних досліджень

Досягнення цієї мети обумовлюється важливістю виконання таких загальних завдань (елементів 2-го рівня): ефективного використання капітальних інвестицій в сільськогосподарському виробництві; ефективного використання основних засобів та енергетичних потужностей в сільському господарстві; ефективного використання обсягів фінансування аграрної науки.

Часткові показники ефективності інноваційної діяльності в аграрній сфері доцільно розглядати як елементи 3-го рівня ієрархії. Нарешті, роки, за якими визначається інтегральна оцінка ефективності інноваційної діяльності в аграрній сфері, утворюють елементи 4-го рівня ієрархії. Зауважимо, що кількість елементів, які безпосередньо попарно порівнюються на кожному рівні ієрархії, не перебільшує дев'яти, що відповідає рекомендаціям у [359].

Таблиця 5.6

**Перелік показників, що характеризують ефективність
інноваційної діяльності в аграрній сфері***

Показник	Рівень ієрархії	Умовна позначка
Інтегральна оцінка ефективності інноваційної діяльності в аграрній сфері	1	1
Ефективне використання капітальних інвестицій в сільськогосподарському виробництві	2	1.1
Приріст ВДВ сільського господарства, мисливства, лісового господарства до попереднього року в фактичних цінах, в розрахунку на капітальні інвестиції в сільське господарство, грн.	3	1.1.1
Приріст ВДВ сільського господарства, мисливства, лісового господарства до попереднього року в фактичних цінах, в розрахунку на капітальні інвестиції у сільському, лісовому та рибному господарстві у матеріальні активи, грн.	3	1.1.2
Приріст ВДВ сільського господарства, мисливства, лісового господарства до попереднього року в фактичних цінах, в розрахунку на капітальні інвестиції у сільському, лісовому та рибному господарстві у концесії, патенти, ліцензії, торговельні марки і аналогічні права, грн.	3	1.1.3
Приріст ВДВ сільського господарства, мисливства, лісового господарства до попереднього року в фактичних цінах, в розрахунку на капітальні інвестиції у сільському, лісовому та рибному господарстві у придбання програмного забезпечення, грн.	3	1.1.4
Ефективне використання основних засобів та енергетичних потужностей в сільському господарстві	2	1.2
Приріст ВДВ сільського господарства, мисливства, лісового господарства до попереднього року в фактичних цінах, в розрахунку на вартість основних засобів сільського господарства, мисливства та пов'язаних з ними послуг, що надійшли за звітний рік, грн.	3	1.2.1
Приріст ВДВ сільського господарства, мисливства, лісового господарства до попереднього року в фактичних цінах, в розрахунку на вартість нових основних засобів сільського господарства, мисливства та пов'язаних з ними послуг, що введені в дію за звітний рік, грн.	3	1.2.2
Приріст ВДВ сільського господарства, мисливства, лісового господарства до попереднього року в фактичних цінах, в розрахунку на приріст енергетичних потужностей у сільськогосподарських підприємствах України, тис. грн./кВт	3	1.2.3

Продовж. табл. 5.6

Показник	Рівень ієрархії	Умовна позначка
Ефективне використання обсягів фінансування аграрної науки	2	1.3
Приріст ВДВ сільського господарства, мисливства, лісового господарства до попереднього року в фактичних цінах, в розрахунку на обсяг фінансування наукових та науково-технічних робіт за сільськогосподарськими науками	3	1.3.1
Приріст ВДВ сільського господарства, мисливства, лісового господарства до попереднього року в фактичних цінах, в розрахунку на обсяг фінансування наукових та науково-технічних робіт в наукових організаціях НААН	3	1.3.2
Роки для порівняння інтегральної оцінки ефективності інноваційної діяльності (альтернативи)	4	
2010	4	2010
2011	4	2011
2012	4	2012

*Складено автором на основі досліджень

Побудуємо множину матриць парних порівнянь для кожного із нижніх рівнів – по одній матриці для кожного залежного елемента верхнього рівня. Цей елемент називають залежним по відношенню до елемента, що знаходиться на нижньому рівні, так як елемент нижнього рівня впливає на розташований вище елемент.

Для отримання практично значущого прогнозу формується група експертів, яка визначає експертні оцінки можливих варіантів розв'язання проблеми. У результаті опрацювання експертних оцінок за методом аналізу ієрархій розробляються рекомендації для прийняття найефективніших управлінських рішень. Для опитування застосовується 9-бальна шкала (табл. 5.7), за якою експерти виставляють оцінки пріоритетності одного критерію над іншим.

У цілому ж проблема добору експертів для проведення експертизи складається з двох етапів. На першому етапі, виходячи із задачі експертизи, необхідно виявити висококваліфікованих фахівців відповідної галузі, які спроможні провести експертну оцінку можливих сценаріїв. На другому – з виявлених експертів необхідно сформувати робочу групу.

До експертів висуваються певні вимоги, а саме:

– експерт має бути визнаним фахівцем у даній сфері;

- експерт має бути обізнаним не тільки в даній сфері, а також у суміжних;
- оцінки експерта мають бути відносно стабільними в часі на всіх етапах експертизи;
- експерт повинен мати деякий досвід успішних прогнозів у даній сфері знань або хоча б узагалі досвід прогнозування;
- експерт повинен мати широкий кругозір, ерудицію, бачити перспективи.

Таблиця 5.7

Опис шкали інтенсивності елементів ієрархії

Ступінь важливості	Визначення	Пояснення
1	Однакова значимість	Дві дії вносять однаковий вклад в досягнення цілі
3	Деяка перевага значимості однієї дії перед іншою (слабка значимість)	Досвід і розмірковування дають легку перевагу одній дії перед іншою
5	Суттєва чи сильна значимість	Досвід і розмірковування дають сильну перевагу одній дії над іншою
7	Дуже сильна чи очевидна значимість	Перевага однієї дії над іншою дуже сильна
9	Абсолютна значимість	Свідчення на користь переваги однієї дії над іншою у вищій мірі
2, 4, 6, 8	Проміжні значення	Ситуація для компромісного вирішення
Зворотні величини	Якщо при порівнянні об'єкта і з j відповідає обране число, то об'єкту j при порівнянні з і відповідає зворотнє значення	Обґрунтоване твердження

Під час формування експертної групи необхідно розв'язати дві важливі проблеми: визначити кількість членів експертної групи та оцінити компетентність експертів [359]. Під час проведення експертного оцінювання кожний експерт зазначає свої власні дані, ступінь обізнаності з даною проблемою, а також ступінь впливу наведених факторів на стан проблеми, що досліджується. Результати експертного оцінювання підлягають подальшому опрацюванню та аналізу.

Необхідна і достатня кількість експертів для проведення якісної експертизи МАІ відповідно до статистичного підходу визначається за формулою [439]:

$$N = \frac{t_a^2}{\varepsilon_1} \quad (5.2)$$

де N – необхідна кількість експертів, осіб;

t_a – показник достовірності для довірчої вірогідності, яка задана для результату, що буде отриманий;

ε_1 – максимально допустима похибка, яка виражена в долях середнього квадратичного відхилення.

Виходячи із практики та загальноприйнятих тверджень фахівців і науковців, доцільно прийняти $\varepsilon_1 = 0,5$ і при довірчої імовірності $\alpha = 0,85$ відповідно отримуємо $t_a = 1,87$. При таких значеннях згідно з формулою 3.2 отримуємо $N = 7$. Саме ця кількість експертів вважається найбільш розповсюдженим випадком.

В якості експертів при проведенні аналізу ефективності інноваційної діяльності в аграрній сфері залучалися 3 науково-педагогічні працівники Таврійського державного агротехнологічного університету (кандидати економічних наук, доценти), 3 спеціалісти сільськогосподарських підприємств Запорізької області, а також начальник відділу економічного аналізу, прогнозування розвитку АПК, врегулювання відносин власності та організаційно-кадрового забезпечення Мелітопольської районної державної адміністрації (всього 7 осіб).

У табл. 5.8 наведена матриця попарних порівнювань і вагові коефіцієнти для елементів 2-го рівня ієрархії, у табл. 5.9-5.11 – матриці попарних порівнювань та локальні вагові коефіцієнти елементів 3-го рівня (всього 3 матриці), а в табл. 5.12-5.20 – відповідні матриці елементів 4-го рівня ієрархії (всього 9 матриць).

Після визначення оцінок обраних факторів складається матриця вагових суджень:

$$A = \begin{bmatrix} 1 & a_{1,2} & \dots & a_{1,n} \\ \frac{1}{a_{1,2}} & 1 & \dots & a_{2,n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ \frac{1}{a_{1,n}} & \frac{1}{a_{2,n}} & \dots & 1 \end{bmatrix} \quad (5.3)$$

де $a_{1,2}, a_{1,3} \dots a_{i,n}$ – обрані оцінки пріоритетів.

Ця матриця обернено симетрична, тобто має властивість: $a_{ij} = 1/a_{ji}$, де індекси i і j – номер рядка та номер стовпця, на перетині яких стоїть елемент.

При порівнянні елемента самого з собою маємо рівну вагу, так що на перетині рядка і стовпця з однаковими номерами ставимо одиницю. Тому головна діагональ повинна складатися з одиниць.

Координати векторів пріоритетів k_i визначаються перемноженням членів відповідного рядка матриці вагових суджень за такими залежностями:

$$\begin{aligned}
 k_1 &= \sqrt[n]{1 \times a_{1,2} \times \dots \times a_{1,n}}, \\
 k_2 &= \sqrt[n]{\frac{1}{a_{1,2}} \times 1 \times \dots \times a_{2,n}}, \\
 &\dots\dots\dots \\
 k_n &= \sqrt[n]{\frac{1}{a_{1,2}} \times \frac{1}{a_{2,n}} \times \dots \times 1},
 \end{aligned} \tag{5.4}$$

де n – порядок матриці вагових суджень.

Після цього виконується нормування векторів пріоритетів:

$$\begin{aligned}
 x_1 &= \frac{k_1}{k_1 + k_2 + \dots + k_n}, \\
 x_2 &= \frac{k_2}{k_1 + k_2 + \dots + k_n}, \\
 &\dots\dots\dots \\
 x_n &= \frac{k_n}{k_1 + k_2 + \dots + k_n}.
 \end{aligned} \tag{5.5}$$

На основі цього складається матриця нормованих пріоритетів:

$$B = \begin{bmatrix} x_1 \\ x_2 \\ \dots \\ x_n \end{bmatrix} \tag{5.6}$$

Після цих перетворень для кожного обраного критерію знаходяться вектори важливості суджень за виразом:

$$W_i = \frac{A \times B}{\lambda_{\max}}, \tag{5.7}$$

де $\lambda_{\max}$ – максимальне власне значення матриці.

Максимальне власне значення матриці визначається за формулою:

$$\begin{aligned}
 \lambda_{\max} &= R_1 \sum_{i=1}^n a_{i1} + R_2 \sum_{i=1}^n a_{i2} + \dots + R_n \sum_{i=1}^n a_{in}, \\
 R &= \sqrt[n]{\prod_{j=1}^n a_{ij}} \times \left(\sum_{i=1}^n \sqrt[n]{\prod_{j=1}^n a_{ij}} \right)
 \end{aligned} \tag{5.8}$$

де $\lambda_{\max}$ – максимальне власне значення матриці;

i – індекс рядка матриці A ;

j – індекс стовпчика матриці A ;

a_{ij} – експертні оцінки.

Для того, щоб отримані за допомогою МАІ результати були адекватні ситуації, в якій приймається рішення, необхідно, щоб в матрицях попарних порівнянь досягалися необхідні рівні узгодженості даних.

Під узгодженістю матриці попарних порівнянь розуміється чисельна (кардинальна) узгодженість і транзитивна (порядкова) узгодженість.

Для оцінки узгодженості в МАІ вводяться такі величини:

– CI – індекс узгодженості (consistency index);

– CR – відношення узгодженості (consistency ratio).

Індекс узгодженості визначається за формулою:

$$CI = \frac{\lambda_{\max} - n}{n - 1}, \quad (5.9)$$

де n – кількість стовпців та рядків матриці.

Відношення узгодженості визначається за формулою:

$$CR = \frac{CI}{CIS}, \quad (5.10)$$

де CIS – середнє значення індексу узгодженості як випадкової величини, яка отримана експериментально в результаті обробки великої кількості матриць парних порівнянь, які були згенерованими випадково.

Прийнято вважати, що для узгоджених даних CR не повинно перевищувати 0,1 (10%), в деяких випадках 0,2 (20%). Якщо CR перевищує допустимий практикою межу, то проведені порівняння можна переглянути.

Таблиця 5.8

**Матриця попарних порівнювань і векторів пріоритетів
для елементів 2-го рівня ієрархії**

	1.1	1.2	1.3	Локальний вектор пріоритетів W_i
1.1	1	3	1/3	0,2808
1.2	1/3	1	1/3	0,135
1.3	3	3	1	0,5841
$\lambda_{\max} = 3,1356$; $CI = 0,0678$; $CR = 0,1169$				

Якщо розглядати вектори пріоритетів, які були отримані в ході аналізу матриці попарних порівнювань векторів пріоритетів для елементів 2-го рівня ієрархії (головних факторів інноваційної діяльності), можна зробити висновок про те, що експерти надали перевагу фінансуванню наукової та науково-технічної діяльності.

В табл. 5.9 наведена матриця попарних порівнювань та векторів пріоритетів елементів 3-го рівня ієрархії відносно ефективного використання капітальних інвестицій в сільськогосподарському виробництві (об'єкт 1.1 ієрархічної моделі).

Таблиця 5.9

Матриця попарних порівнювань та векторів пріоритетів елементів 3-го рівня ієрархії відносно об'єкту 1.1

	1.1.1	1.1.2	1.1.3	1.1.4	1.2.1	1.2.2	1.2.3	1.3.1	1.3.2	Локальний вектор пріоритетів W_i
1.1.1	1	3	7	7	3	5	5	9	9	0,3168
1.1.2	1/3	1	5	7	3	3	5	9	9	0,2259
1.1.3	1/7	1/5	1	1/3	1/7	1/7	1/7	3	3	0,0275
1.1.4	1/7	1/7	3	1	1/7	1/7	1/7	3	3	0,0338
1.2.1	1/3	1/3	7	7	1	3	3	7	7	0,1641
1.2.2	1/5	1/3	7	7	1/3	1	1	5	5	0,0997
1.2.3	1/5	1/5	7	7	1/3	1	1	5	5	0,0942
1.3.1	1/9	1/9	1/3	1/3	1/7	1/5	1/5	1	3	0,0211
1.3.2	1/9	1/9	1/3	1/3	1/7	1/5	1/5	1/3	1	0,0165
$\lambda_{\max} = 10,236$; $CI = 0,1545$; $CR = 0,1065$										

За розрахунками найбільш вагомим виявився об'єкт 1.1.1 – приріст ВДВ сільського господарства, мисливства, лісового господарства до попереднього року в фактичних цінах, в розрахунку на капітальні інвестиції в сільське господарство, грн. (локальний вектор пріоритетів 0,3168).

В табл. 5.10 та 5.11 наведені матриці попарних порівнювань та векторів пріоритетів елементів 3-го рівня ієрархії відносно ефективного використання відповідно основних засобів та енергетичних потужностей в сільському господарстві (об'єкт 1.2 ієрархічної моделі) та обсягів фінансування аграрної науки (об'єкт 1.3 ієрархічної моделі). В табл. 5.12 наведена матриця попарних порівнювань та векторів пріоритетів елементів 4-го рівня ієрархії відносно об'єкту 1.1.1. За цим рівнем ієрархічної моделі складено 9 аналогічних матриць.

Таблиця 5.10

**Матриця попарних порівнювань та векторів пріоритетів
елементів 3-го рівня ієрархії відносно об'єкту 1.2**

	1.1.1	1.1.2	1.1.3	1.1.4	1.2.1	1.2.2	1.2.3	1.3.1	1.3.2	Локальний вектор пріоритетів W_i
1.1.1	1	3	7	7	3	3	5	9	9	0,2927
1.1.2	1/3	1	7	7	3	3	3	9	9	0,2167
1.1.3	1/7	1/7	1	1/3	1/7	1/7	1/7	5	5	0,029
1.1.4	1/7	1/7	3	1	1/7	1/7	1/7	3	3	0,033
1.2.1	1/3	1/3	7	7	1	3	3	9	9	0,1697
1.2.2	1/3	1/3	7	7	1/3	1	1	9	9	0,1177
1.2.3	1/5	1/3	7	7	1/3	1	1	9	9	0,1112
1.3.1	1/9	1/9	1/5	1/3	1/9	1/9	1/9	1	3	0,0166
1.3.2	1/9	1/9	1/5	1/3	1/9	1/9	1/9	1/3	1	0,013
$\lambda_{\max} = 10,314$; CI = 0,1642; CR = 0,1132										

Таблиця 5.11

**Матриця попарних порівнювань та векторів пріоритетів
елементів 3-го рівня ієрархії відносно об'єкту 1.3**

	1.1.1	1.1.2	1.1.3	1.1.4	1.2.1	1.2.2	1.2.3	1.3.1	1.3.2	Локальний вектор пріоритетів W_i
1.1.1	1	3	1/5	1/5	3	3	3	1/5	1/5	0,057
1.1.2	1/3	1	1/3	1/3	3	3	3	1/7	1/7	0,0464
1.1.3	5	3	1	1/3	1/5	1/5	1/5	1/9	1/9	0,0307
1.1.4	5	3	3	1	1/5	1/5	1/5	1/9	1/9	0,0392
1.2.1	1/3	1/3	5	5	1	3	3	1/7	1/7	0,0664
1.2.2	1/3	1/3	5	5	1/3	1	3	1/7	1/7	0,052
1.2.3	1/3	1/3	5	5	1/3	1/3	1	1/7	1/7	0,0407
1.3.1	5	7	9	9	7	7	7	1	3	0,3742
1.3.2	5	7	9	9	7	7	7	1/3	1	0,2931
$\lambda_{\max} = 13,6062$; CI = 0,5757; CR = 0,397										

Таблиця 5.12

**Матриця попарних порівнювань та векторів пріоритетів
елементів 4-го рівня ієрархії відносно об'єкту 1.1.1**

	2010	2011	2012	Локальний вектор пріоритетів W_i
2010	1	1/5	5	0,2066
2011	5	1	9	0,7351
2012	1/5	1/9	1	0,0581
$\lambda_{\max} = 3,117$; CI = 0,0585; CR = 0,1009				

Таблиця 5.13

Матриця попарних порівнювань та векторів пріоритетів елементів 4-го рівня ієрархії відносно об'єкту 1.1.2

	2010	2011	2012	Локальний вектор пріоритетів W_i
2010	1	1/3	9	0,3239
2011	3	1	7	0,6196
2012	1/9	1/7	1	0,0564
$\lambda_{\max} = 3,2059$; CI = 0,1029; CR = 0,1775				

Таблиця 5.14

Матриця попарних порівнювань та векторів пріоритетів елементів 4-го рівня ієрархії відносно об'єкту 1.1.3

	2010	2011	2012	Локальний вектор пріоритетів W_i
2010	1	1/9	1/7	0,0457
2011	9	1	9	0,787
2012	7	1/9	1	0,1672
$\lambda_{\max} = 3,4356$; CI = 0,2178; CR = 0,3755				

Таблиця 5.15

Матриця попарних порівнювань та векторів пріоритетів елементів 4-го рівня ієрархії відносно об'єкту 1.1.4

	2010	2011	2012	Локальний вектор пріоритетів W_i
2010	1	7	9	0,7607
2011	1/7	1	7	0,1911
2012	1/9	1/7	1	0,048
$\lambda_{\max} = 3,3276$; CI = 0,1638; CR = 0,2824				

Таблиця 5.16

Матриця попарних порівнювань та векторів пріоритетів елементів 4-го рівня ієрархії відносно об'єкту 1.2.1

	2010	2011	2012	Локальний вектор пріоритетів W_i
2010	1	3	9	0,6553
2011	1/3	1	7	0,2897
2012	1/9	1/7	1	0,0549
$\lambda_{\max} = 3,0802$; CI = 0,0401; CR = 0,0692				

Таблиця 5.17

Матриця попарних порівнювань та векторів пріоритетів елементів 4-го рівня ієрархії відносно об'єкту 1.2.2

	2010	2011	2012	Локальний вектор пріоритетів W_i
2010	1	1/7	5	0,1734
2011	7	1	9	0,772
2012	1/5	1/9	1	0,0545
$\lambda_{\max} = 3,2084$; CI = 0,1042; CR = 0,1797				

Таблиця 5.18

Матриця попарних порівнювань та векторів пріоритетів елементів 4-го рівня ієрархії відносно об'єкту 1.2.3

	2010	2011	2012	Локальний вектор пріоритетів W_i
2010	1	5	1/7	0,1734
2011	1/5	1	1/9	0,0545
2012	7	9	1	0,772
$\lambda_{\max} = 3,2084$; CI = 0,1042; CR = 0,1797				

Таблиця 5.19

Матриця попарних порівнювань та векторів пріоритетів елементів 4-го рівня ієрархії відносно об'єкту 1.3.1

	2010	2011	2012	Локальний вектор пріоритетів W_i
2010	1	3	7	0,6196
2011	1/3	1	9	0,3239
2012	1/7	1/9	1	0,0564
$\lambda_{\max} = 3,2059$; CI = 0,1029; CR = 0,1775				

Таблиця 5.20

Матриця попарних порівнювань та векторів пріоритетів елементів 4-го рівня ієрархії відносно об'єкту 1.3.2

	2010	2011	2012	Локальний вектор пріоритетів W_i
2010	1	1/3	9	0,3086
2011	3	1	9	0,6419
2012	1/9	1/9	1	0,0494
$\lambda_{\max} = 3,1356$; CI = 0,0678; CR = 0,1169				

За статистичними характеристиками всі матриці попарних порівнянь узгоджені.

Для виконання ієрархічного синтезу використаємо формулу:

$$W' = \sum_{i=1}^n W_{ji} \times W_i, \quad (5.11)$$

де W' – глобальний вектор пріоритету кожної альтернативи;
 W_{ij} – локальний пріоритет j-ої альтернативи по i-ому критерію,
 W_i – локальний пріоритет i-ого критерію.

Підсумки аналізу ієрархій наведено в табл. 5.21.

Таблиця 5.21

Підсумок аналізу ієрархій щодо інтегральної оцінки ефективності інноваційної діяльності в аграрній сфері

Альтернатива (рік)	Глобальний вектор пріоритетів кожної альтернативи W'
2010	0,3918
2011	0,5032
2012	0,1048

Таким чином, за підсумками проведеного аналізу ієрархій можна зробити загальний висновок про те, що за глобальним вектором пріоритетів найвища ефективність інноваційної діяльності в аграрній сфері за 2010-2012 рр. була в 2011 р. (глобальний вектор пріоритетів 0,5032), найнижча – в 2012 р. (глобальний вектор пріоритетів 0,1048).

Вважаємо, що застосування методу аналізу ієрархій дозволить порівнювати ефективність інноваційної діяльності в різних регіонах країни, визначати пріоритетні напрямки фінансування інноваційної діяльності, в тому числі окремі галузі, обирати більш ефективні інноваційні проекти тощо.

5.3. Розвиток інституційного середовища інноваційної діяльності аграрного виробництва

Досвід розвинутих країн свідчить, що структурна перебудова економіки, підвищення її конкурентоспроможності можливі лише за умови широкого впровадження інновацій. За індексом глобальної конкурентоспроможності (GCI), який характеризує рівень продуктивності економіки країни із врахуванням чинника

інновацій, у 2015-2016 рр. Україна серед 140 країн світу посіла лише 79 місце – між Гватемалою (78 місце) та Таджикистаном (80 місце). За 2006-2016 рр. значення індексу GCI для України коливалося навколо 4 (найнижче значення 3,9, а найвище – 4,14), а за рейтингом країна перебувала від 69 місця у 2006/2007 рр. до 89 місця у 2010/2011 рр. За даними звіту Всесвітнього економічного форуму, в Україні в 2015-2016 рр. (табл. 5.22) спостерігаються дуже несприятливе макроекономічне середовище (134-е місце), слабка система інститутів (130-е місце) та неефективний розвиток фінансового ринку (121-е місце) [458].

Таблиця 5.22

Зміна рейтингу України за Індексом глобальної конкурентоспроможності в 2015-2016 рр. порівняно з 2006-2007 рр.*

Індекс/субіндекси	2006-2007		2015-2016		Відхилення 2015-2016 від 2006-2007 (+,-)	
	Ранг	Індекс	Ранг	Індекс	Ранг	Індекс
Індекс глобальної конкурентоспроможності	69	4,03	79	4,00	10	-0,03
в т.ч. субіндекси:					0	0
інституції	97	3,14	130	3,1	33	-0,04
інфраструктура	71	3,13	69	4,1	-2	0,97
макроекономічне середовище	80	4,66	134	3,1	54	-1,56
охорона здоров'я та початкова освіта	88	5,64	45	6,1	-43	0,46
вища освіта та перепідготовка	54	4,16	34	5,0	-20	0,84
ефективність товарного ринку	85	3,75	106	4,0	21	0,25
ефективність ринку праці	62	4,21	56	4,3	-6	0,09
розвиток фінансового ринку	63	4,11	121	3,2	58	-0,91
технологічна готовність	86	2,53	86	3,4	0	0,87
розмір ринку	26	4,85	45	4,5	19	-0,35
інновації	76	3,72	54	3,4	-22	-0,32
рівень розвитку бізнесу	61	3,18	91	3,7	30	0,52

*Складено за даними *The global Competitiveness Index Analyzer* [458]

Порівняно з 2006-2007 рр., у 2015-2016 рр. ранг України за GCI погіршився на 10 пунктів, розвиток фінансового ринку втратив власні позиції на 58 пунктів, макроекономічне середовище – відповідно на 54 пункти, система інститутів – на 33 пункти, рівень розвитку бізнесу – відповідно на 30 пунктів. В 2015-2016 рр. в Україні найкращим є субіндекс з вищої освіти та перепідготовки (34-е місце), який покращив свої позиції порівняно з 2006-2007 рр. на 20 пунктів.

Згідно з даними дослідження, Україна в 2015-2016 рр. порівняно з 2014-2015 рр. суттєво покращила власні позиції з інноваційної діяльності, піднявшись з 81 на 54 позицію рейтингу. Так, за здатністю до інновацій наша країна з 82-го місця змістилася на 52-е, за якістю науково-дослідних інститутів – відповідно з 67-го на 43-е, за витратами компаній на дослідження і розробки – відповідно з 66-го на 54-е, за державними закупівлями високотехнологічної продукції – зі 123-го на 98-е, за наявністю вчених та інженерів – з 48-го до 29-го відповідно.

Незважаючи на деякі позитивні зрушення, здатність до інновацій в країні залишається на недостатньому рівні, в тому числі за рахунок численних проблем наукового забезпечення виробництва, які накопичувались тривалий час та потребують комплексного вирішення.

Україна за іншим міжнародним індексом – Індексом економіки знань – за розрахунками Світового банку за версією КАМ-2012 (Додаток Б.3) серед 146-ти країн світу в 2012 р. посіла 56-те місце у загальному рейтингу з показником 5,73 та посіла перше місце серед країн з рівнем доходу нижче середнього. Найближчими сусідами України за рейтингом є Росія (55-те місце зі значенням індексу 5,75) та Македонія (57-е місце зі значенням індексу 5,65) [454]. Основною конкурентною перевагою України є освіта (21-ше місце у рейтингу). Коефіцієнт охоплення вищою та середньою освітою серед населення віком від 17 до 21 років упродовж останнього періоду (2000-2012 рр.) становив 81%. Рейтинг субіндексу освіти України піднявся на 10 позицій, що забезпечено істотним покращанням усіх його індикаторів-складників.

Порівняно низький прогрес в Україні спостерігався за всіма індикаторами субіндексу інформаційно-комунікаційних технологій. Так, хоча кількість телефонів на тисячу жителів зросла з 230 у 2000 р. до 1480 у 2012 р., в інших країнах цей індикатор збільшився ще значніше.

У результаті за субіндексом інформаційно-комунікаційних

технологій Україна посіла лише 77-ме місце у рейтингу з показником 4,96. За субіндексом інновацій у 2012 році Україна зайняла 59-те місце з показником 5,76, за субіндексом економічного та інституційного режиму – 93-те місце з показником 3,95.

Щоб змінити це становище на краще, необхідно використати сильні сторони країни (конкурентні переваги освіти) для подолання слабких сторін (недоліки економічного та інституційного режиму).

В попередньому розділі (п. 2.3) аналізувалися підсумки соціологічного анкетного опитування керівників та спеціалістів Запорізької області, яким було запропоновано вказати на найбільш важливі заходи, а також суб'єкти інноваційної інфраструктури, які б могли сприяти впровадженню інновацій в аграрній сфері. Найбільша питома вага відповідей респондентів щодо найбільш важливих факторів приходилась на вдосконалення інституційного середовища інноваційної діяльності (80,8% за можливістю вибору більш одного фактору), за науковий парк в якості важливішого суб'єкту інноваційної структури висказалось 27,9% респондентів (за можливістю вибору одного суб'єкту).

Таким чином, для активізації інноваційної діяльності в аграрній сфері пропонуємо створення в Запорізькій області наукового парку «Агротаврія» на базі Таврійського державного агротехнологічного університету (ТДАТУ).

Відповідно до Закону України «Про наукові парки» [322], науковий парк – юридична особа, що створюється з ініціативи вищого навчального закладу та/або наукової установи шляхом об'єднання внесків засновників для організації, координації, контролю процесу розроблення і виконання проектів наукового парку.

Науковий парк створюється та діє відповідно до Господарського та Цивільного кодексів України, законів України «Про вищу освіту», «Про інвестиційну діяльність», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про інноваційну діяльність», «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій», інших нормативно-правових актів, що регулюють відносини в науково-технічній та інноваційній сферах.

В галузі сільськогосподарського виробництва (особливо його механізації) ТДАТУ є одним із провідних наукових центрів Північно-степового зонального науково-інноваційного центру України, який виконує фундаментальні та прикладні дослідження самостійно, а також плідно співпрацює і координує свою роботу з іншими вітчизняними та закордонними освітніми і науково-дослідними закладами.

За 2007-2013 рр. чисельність науково-педагогічного персоналу ТДАТУ (табл. 5.23) скоротилася на 87 осіб (або на 20,6%), але це практично не позначилось на якості науково-педагогічного потенціалу: кількість докторів наук скоротилася на 1 особу, кількість кандидатів наук, навпаки, зросла на 16 осіб (або на 7,6%).

Таблиця 5.23

Науково-педагогічний потенціал ТДАТУ*

Показники	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2013 у % до 2007
Чисельність науково-педагогічних працівників (за штатним розписом), усього, осіб	422	431	435	411	374	347	335	79,4
з них: докторів наук, осіб	36	39	36	36	29	36	35	97,2
кандидатів наук, осіб	210	218	258	230	221	227	226	107,6
Кількість, осіб: аспірантів	88	65	54	49	57	56	46	52,3
докторантів	6	5	9	9	7	9	10	166,7
Захищено дисертацій: кандидатських	14	20	17	19	16	11	9	64,3
докторських	1	3	3	3	2	4	4	в 4 рази
Кількість науково-педагогічних працівників, які беруть участь у науково-дослідній роботі, осіб:								
держбюджетній	240	425	417	411	336	294	333	138,8
госпрозрахунковій	140	146	170	171	140	129	129	92,1

*Розраховано за даними статистичної звітності ТДАТУ

За цей період чисельність аспірантів зменшилась майже вполовину, але докторантів – навпаки, збільшилась на 66,7%. І хоча кількість кандидатських дисертацій, що захищаються щорічно, поступово знижується, докторських дисертацій – навпаки, поступово збільшується.

В 2013 р. 38,5% науково-педагогічного персоналу ТДАТУ брали участь у науково-дослідній роботі за госпрозрахунковою тематикою, майже всі – за держбюджетною. Перелік завершених наукових розробок наведений у Додатку Б.2.

За 2007-2013 рр. в півтори рази збільшилась кількість опублікованих монографій, посібників та підручників, статей, кількість отриманих науково-педагогічними працівниками ТДАТУ охоронних документів на інтелектуальну власність збільшилась на третину і становила 115 одиниць в 2013 р. (табл. 5.24).

ТДАТУ щорічно проводить наукові конференції та семінари – їх кількість за 2007-2013 рр. коливалась від 6 (2011 р.) до 21 одиниць (2009 р.), в тому числі міжнародних – відповідно від 4 (2011р.) до 8 (2007, 2012 рр.) одиниць.

Розглянемо динаміку рейтингу ТДАТУ серед вищих навчальних закладів України за версією «ТОП-200 України» (табл. 5.25). У його методиці діяльність вишів оцінюється з допомогою агрегованого показника (інтегрального індексу), який формується на підставі індикаторів прямого вимірювання (80,0%), експертного оцінювання якості підготовки випускників вишів представниками роботодавців і академічного співтовариства (15,0%), а також із використанням міжнародних наукометричних і веб-метричних даних (5%). Інтегральний індекс представлено трьома складниками: якість науково-педагогічного потенціалу, якість навчання, міжнародне визнання.

За період 2007-2014 рр. рейтинг ТДАТУ коливався в межах 67-71 місця, забезпечуючи 3-є місце серед аграрних ВНЗ, після Національного університету біоресурсів і природокористування України (м. Київ) та Харківського національного технічного університету сільського господарства ім. П. Василенка, а також 2-є місце серед ВНЗ Запорізької області – після Запорізького національного технічного університету.

Незважаючи на те, що місце ТДАТУ в рейтингу за 2007-2014 рр. змінювалось незначно (69 ± 2), інтегральна оцінка показника його діяльності збільшилась на 13,85 пунктів (більш, ніж вдвічі), при цьому оцінка якості науково-педагогічного потенціалу збільшилась на 1,7 пункти, оцінка якості навчання – на 3,15 пунктів, оцінка міжнародного визнання з нуля збільшилась до 9,03 одиниці.

Таблиця 5.24

Динаміка кількості публікацій, отриманих охоронних документів, участі в конференціях науково-педагогічних працівників ТДАТУ*

Показники	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2013 у % до 2005
Опубліковано монографій, усього, одиниць	10	8	13	8	10	13	15	150,0
Опубліковано підручників, посібників, усього, одиниць	18	45	51	21	16	17	28	155,6
з них з грифом МОН	5	15	41	11	8	10	17	в 3,4 рази
Кількість публікацій (статей), усього, одиниць	679	845	782	968	990	1156	1011	149,9
у тому числі у зарубіжних виданнях	39	48	55	51	67	93	129	в 3,3 рази
Кількість отриманих науково-педагогічними працівниками охоронних документів на інтелектуальну власність, одиниць	88	67	56	71	77	101	115	130,7
Кількість наукових семінарів і конференцій проведених в ТДАТУ, усього	16	18	21	16	6	20	14	87,5
з них міжнародних	8	7	6	7	4	8	6	75,0

*Розраховано за даними статистичної звітності ТДАТУ

**Рейтинг ТДАТУ серед вищих навчальних закладів України
«ТОП-200 Україна»***

Роки	Рейтинг ТДАТУ	Оцінка якості науково-педагогічного потенціалу	Оцінка якості навчання	Оцінка міжнародного визнання	Оцінка інтегрального показника діяльності ВНЗ
2007-2008	67	7,4960	3,0020	0,0000	10,4980
2008-2009	70	8,3201	5,8716	5,000	19,1917
2009-2010	69	8,1467	4,3301	6,2200	18,6968
2010-2011	69	7,9646	5,2097	6,0000	19,1744
2011-2012	70	8,0187	5,7102	7,3437	21,0726
2012-2013	71	8,1825	5,7955	7,3243	21,3022
2013-2014	70	9,1706	6,1520	9,0274	24,3500
Відхилення 2013-2014 від 2007-2008, (+,-)	+3	+1,6746	+3,15	+9,0274	+13,852

*Складено за даними <http://www.euroosvita.net/>

Існуюча організаційна структура управління науковою та науково-дослідною роботою в ТДАТУ наведена на рис. 5.3. Все це свідчить про наявність значного наукового та освітнього потенціалу ТДАТУ та його спроможність стати засновником наукового парку. Мета його створення – розвиток науково-технічної та інноваційної діяльності, ефективно та раціонально використання наявного наукового потенціалу, матеріально-технічної бази для комерціалізації результатів наукових досліджень та їх впровадження на вітчизняному та закордонному ринках.

Основними засновниками наукового парку «Агротаврія» можуть бути органи влади (Запорізька обласна адміністрація, Запорізька обласна рада), ВНЗ Запорізької області аграрного профілю всіх рівнів акредитації, провідну роль серед яких буде відігравати ТДАТУ (Додаток Б.5), наукові установи НААН в Запорізькій області (Додаток Б.6), сільгосптоваровиробники (Додаток Б.7). Основну координуючу і організуючу роль при цьому відведено Запорізькій обласній адміністрації, яка буде виконувати функції замовлення на виконання проектів, контролю за їх виконанням та прийняттям. Таврійський державний агротехнологічний університет буде координувати роботу наукового парку з позицій раціонального розподілу наукових, матеріальних, фінансових ресурсів.

Запропонована наступна структура наукового парку «Агротаврія» (рис. 5.4). До роботи наукового парку «Агротаврія» планується залучити Запорізький регіональний інформаційно-консультаційний центр, функціональна схема якого наведена на рис. 5.5. Одним із головних напрямів його роботи є дорадча діяльність через сприяння реалізації завдань державної політики в галузі соціально-економічного та культурного розвитку села, забезпечення ефективного зв'язку сільськогосподарської науки та освіти з виробництвом, сприяння трансферу нових технологій до виробника і підготовці цього виробника до прийняття технологій, покращання умов їх праці та життєвого рівня, охорони навколишнього середовища.

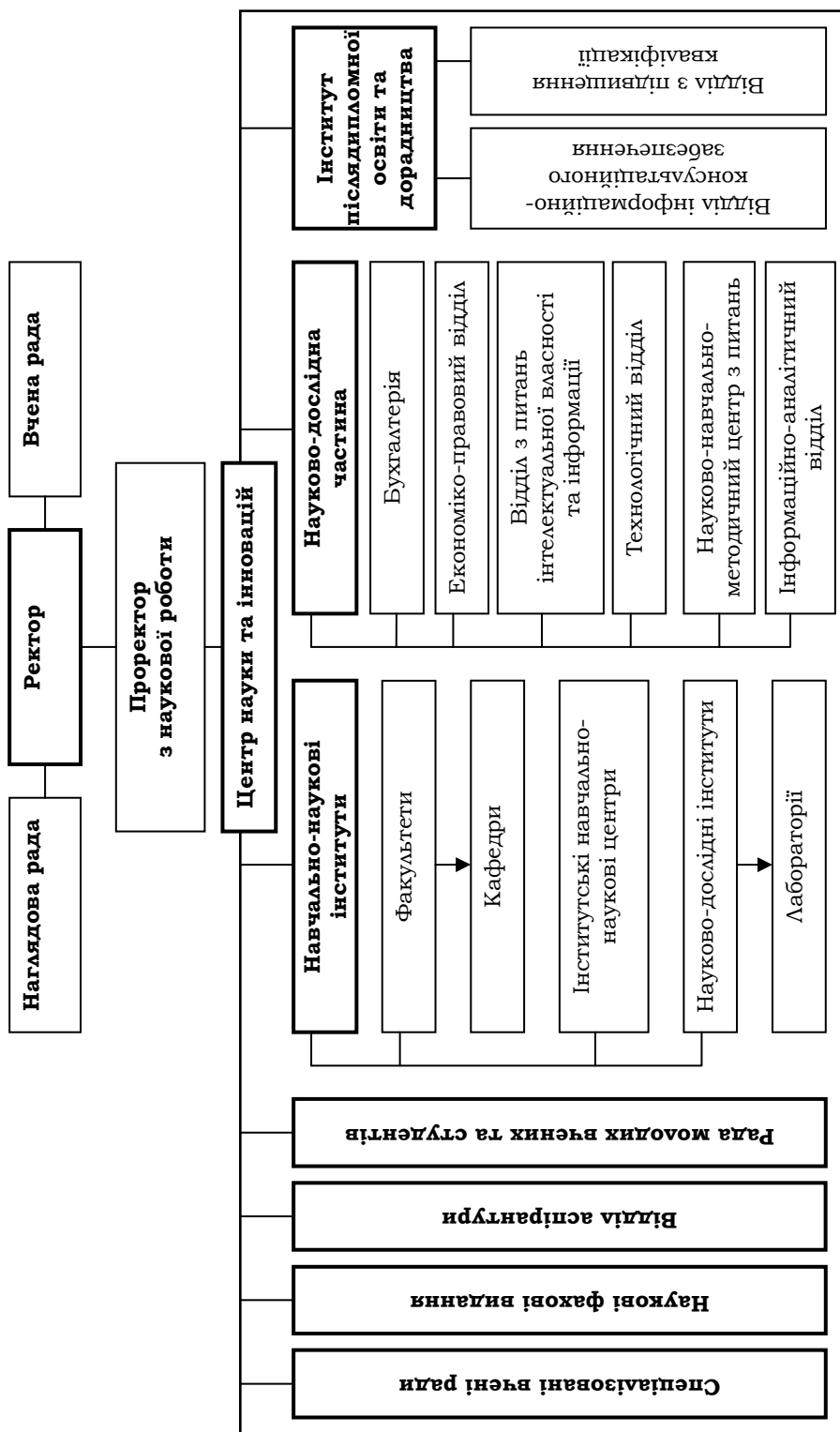
Крім цього, науковий парк буде співпрацювати з обласним навчально-практичним центром розвитку сільських територій Запорізької області, який створено з метою інформаційно-консультаційного забезпечення голів сільських та селищних рад, фахівців органів місцевого самоврядування, селян, а також підприємств, що здійснюють господарську діяльність у сільській місцевості [279]. Центр діє в структурі Інституту післядипломної освіти та дорадництва ТДАТУ за координації Департаменту агропромислового розвитку Запорізької обласної державної адміністрації. Загальне методичне керівництво Центром здійснює ДУ «Науково-методичний центр інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності вищих навчальних закладів «Агроосвіта». Центр співпрацює з Асоціацією сільськогосподарських товаровиробників та переробників Запорізької області та регіональними відділеннями Всеукраїнської асоціації сільських та селищних рад. Його основні напрями діяльності наведені на рис. 5.6.

Функції наукового парку «Агротаврія»:

– маркетинг інновацій, який включає визначення потреб національної безпеки, інвесторів та споживачів, відповідний аналіз інституційного середовища, галузі, конкурентів та можливостей інвесторів, а також проведення заходів з комерціалізації інноваційного продукту;

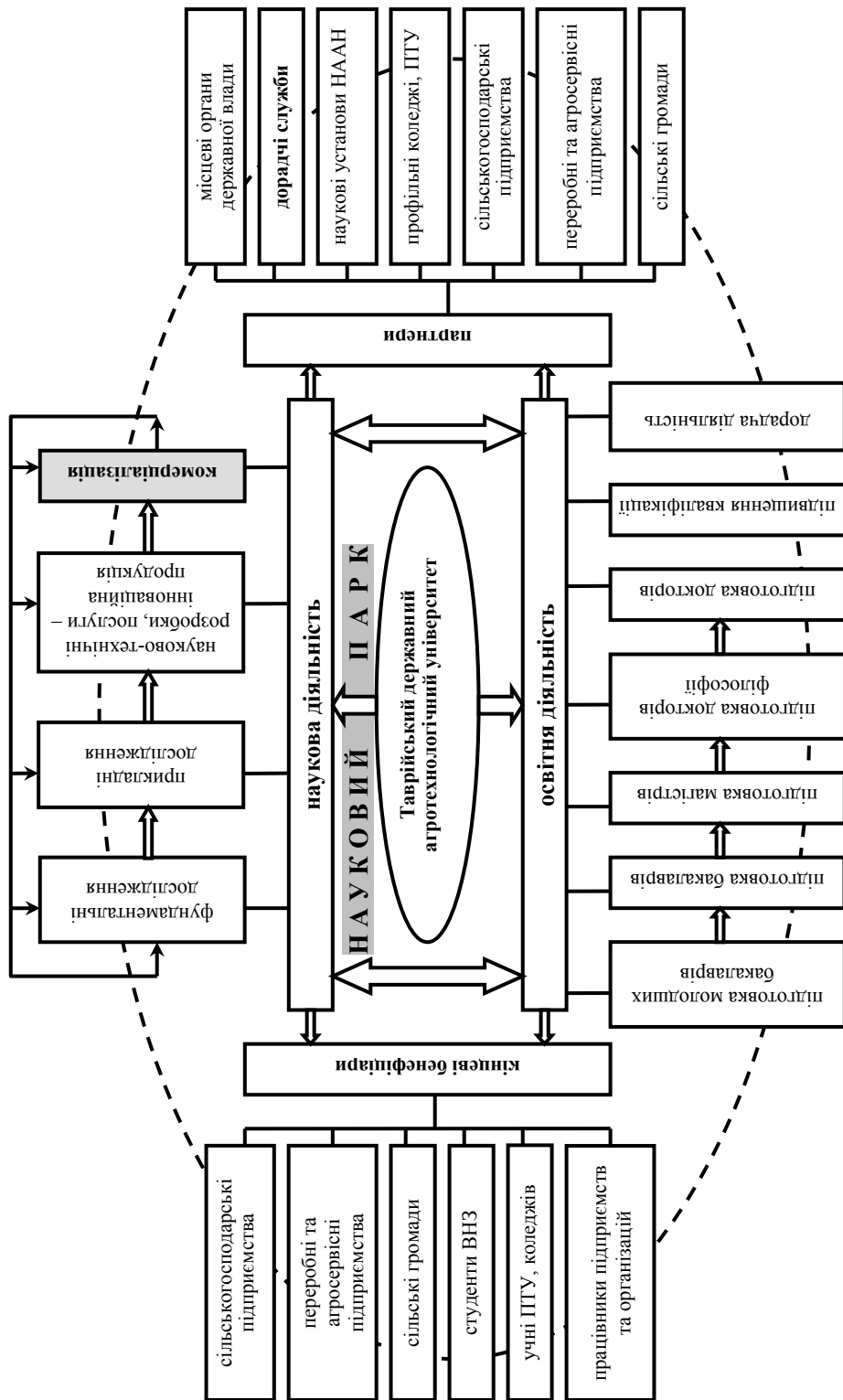
– безпосереднє створення інноваційного продукту, а також на основі його використання організація та забезпечення виробництва високотехнологічної, конкурентоспроможної інноваційної продукції;

– інформаційне, методичне, правове та консультативне забезпечення засновників і партнерів наукового парку, надання їм необхідної патентно-ліцензійної допомоги;

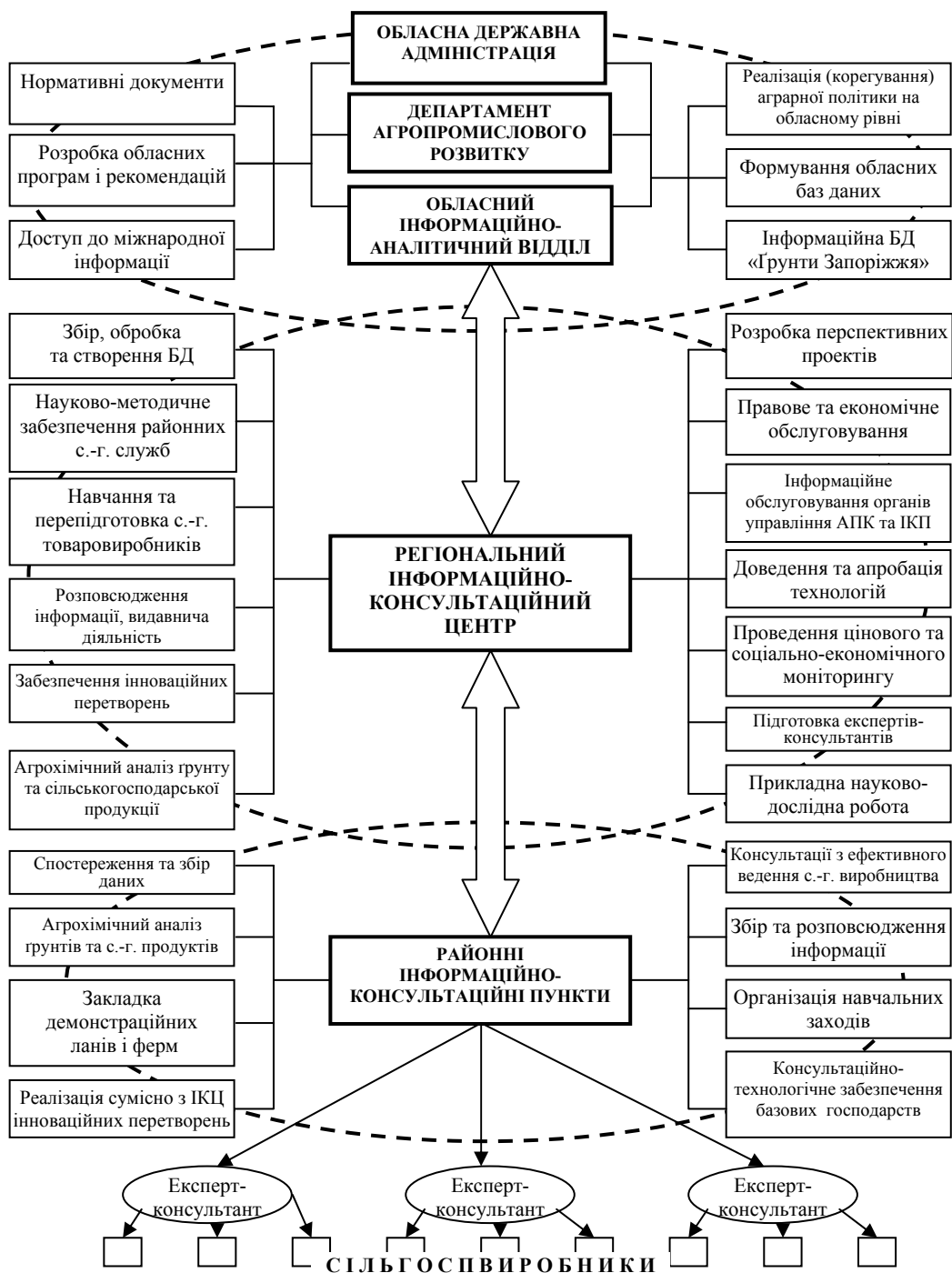
Рис. 5.3. Існуюча організаційна структура управління науковою та науково-дослідною роботою в ТДАТУ*

* Складено на основі <http://official.tsa.org.ua>

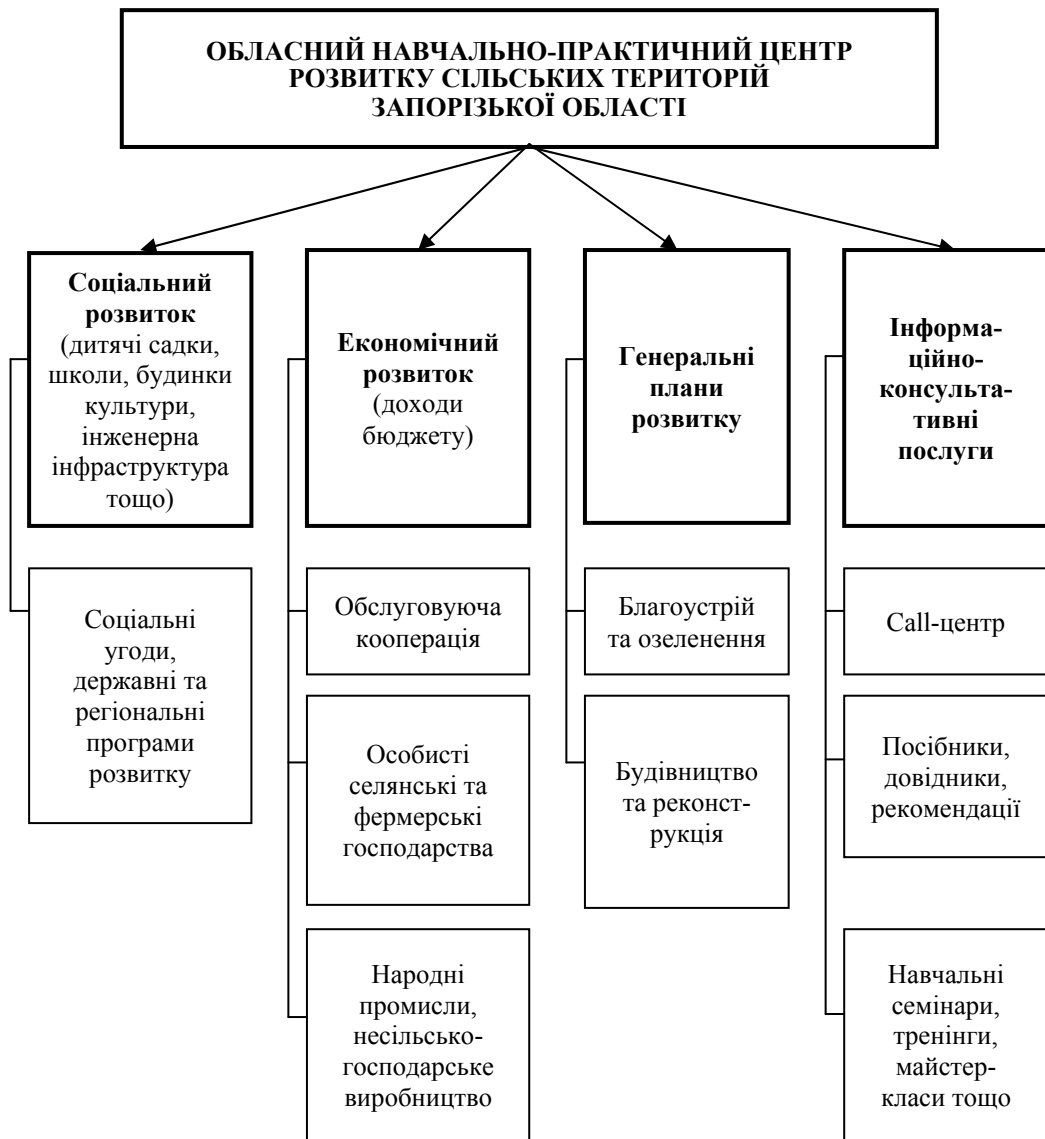
Рис. 5.4. Структура наукового парку «Агроватрія», що пропонується*

*Розробка автора

Рис. 5.5. Функціональна схема інформаційно-консультаційного обслуговування Запорізької області*

* Складено на основі <http://official.tsa.org.ua>

Рис. 5.6. Схема основних напрямів діяльності обласного навчально-практичного центру розвитку сільських територій Запорізької області*

* Складено на основі [279]

– залучення студентів, випускників, аспірантів, вчених і співробітників ВНЗ всіх рівнів акредитації, а також наукових установ до розробки та виконання проектів наукового парку;

– сприяння розвитку і підтримка малого інноваційного підприємництва;

– організація підготовки, перепідготовки й підвищення кваліфікації спеціалістів, необхідних для розробки і реалізації проектів наукового парку;

– залучення і використання у роботі наукового парку венчурного капіталу;

– захист і представництво інтересів засновників і партнерів наукового парку в органах державної влади і органах місцевого самоуправління, а також у відношеннях з іншими суб'єктами господарювання під час організації й виконання проектів наукового парку в рамках, визначених його установчими документами;

– розвиток міжнародного і вітчизняного співробітництва у сфері науково-технічної та інноваційної діяльності, сприяння залученню іноземних інвестицій;

– виконання інших функцій, не заборонених законодавством України.

Пріоритетні напрямки інноваційної діяльності наукового парку «Агротаврія»:

– розробка нових низькоенергоємних та екологічно безпечних технологій вирощування, збирання, переробки і тривалого зберігання сільськогосподарських культур, овочів і фруктів, продукції тваринництва тощо;

– розробка технологічних та технічних основ забезпечення паливно-енергетичної незалежності південного регіону України шляхом широкого використання джерел енергії рослинного походження;

– створення і впровадження високопродуктивних та економічних машинно-тракторних агрегатів на базі принципово нових модульних енергетичних засобів, а також на основі сімейства нових вітчизняних тракторів;

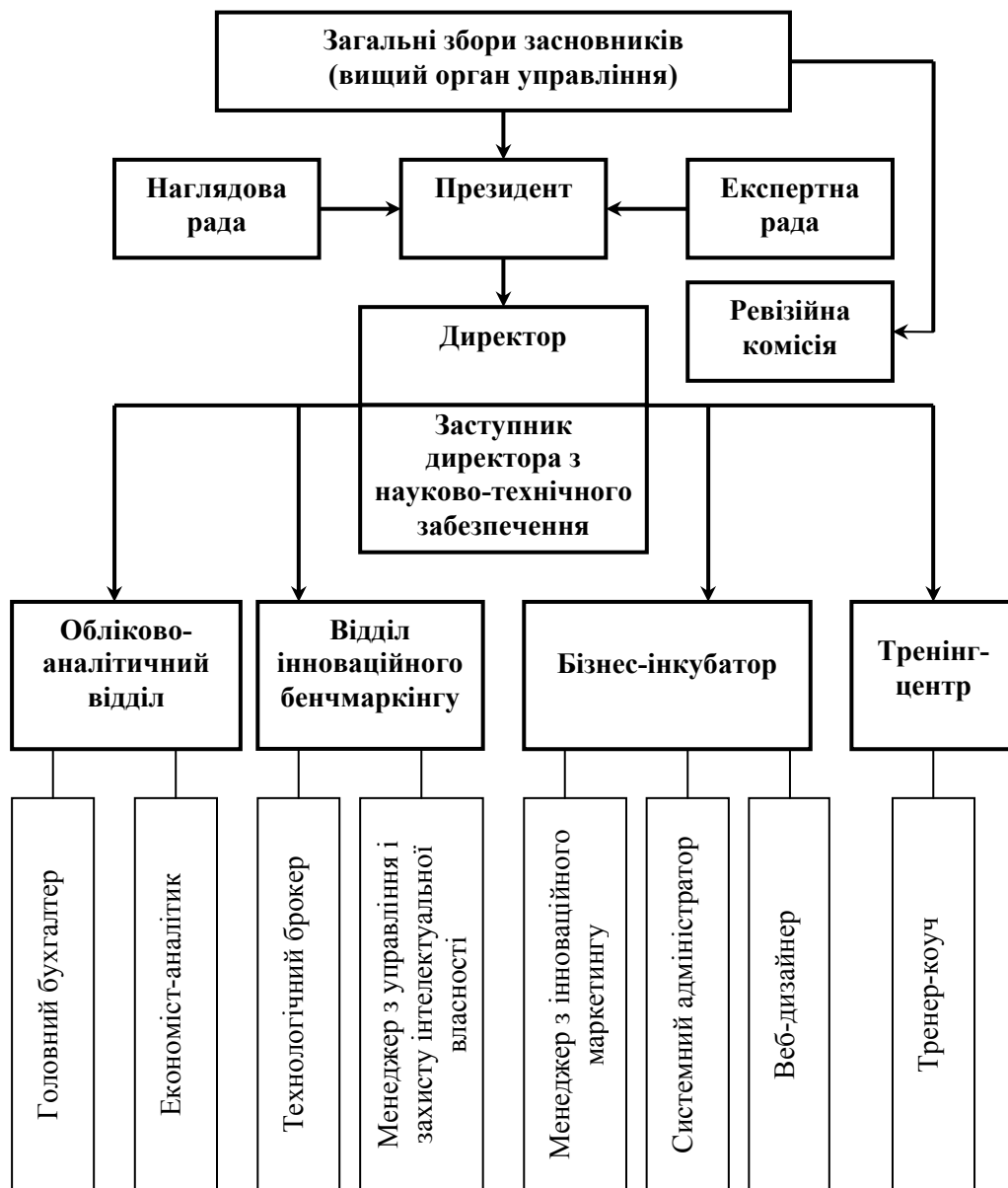
– моделювання явищ та процесів у агропромисловому виробництві, розробка нових робочих органів сільськогосподарських машин і знарядь на основі використання інформаційних технологій проектування, прикладної математики та обчислювальної техніки;

– удосконалення існуючих та розробка нових конкурентоспроможних технологій і технічних засобів, направлених на забезпечення економії ресурсів і енергії в електрифікації і автоматизації процесів сільськогосподарського виробництва;

– розробка науково-прикладних основ трансформування організаційно-економічних відносин до соціально орієнтованих ринкових умов в агропромисловому комплексі.

На рис. 5.7 наведена структура управління науковим парком

«Агротаврія». Відповідно до Закону України «Про наукові парки» [322], науковий парк має вищий орган управління наукового парку та виконавчий орган управління наукового парку. Вищим органом управління науковим парком відповідно до п. 1 ст. 11 цього закону є загальні збори його засновників.

Рис. 5.7. Структура управління науковим парком «Агротаврія», який пропонується створити*

*Складено автором на основі власних досліджень

Виконавчий орган управління наукового парку відповідно до п. 2 ст. 12 вирішує питання поточної діяльності з метою координації діяльності його засновників і партнерів щодо виконання проектів наукового парку. До його складу ввійдуть Президент, Наглядова рада, Експертна рада, Директор, Заступник директора з науково-технічного забезпечення, штат співробітників обліково-аналітичного відділу, відділу інноваційного бенчмаркінгу, бізнес-інкубатору та тренінг-центру.

Безпосередньо штат команди управління становитиме 10 чоловік. До обліково-аналітичного відділу ввійдуть головний бухгалтер та економіст-аналітик (2 особи), до відділу інноваційного бенчмаркінгу – технологічний брокер і менеджер з управління і захисту інтелектуальної власності (2 особи), до бізнес-інкубатору – менеджер з інноваційного маркетингу, системний адміністратор і веб-дизайнер (3 особи), до тренінг-центру – тренер-коуч (1 особа).

Функціональні обов'язки керівників і спеціалістів наукового парку «Агротаврія» наведені в табл. 5.26.

Таблиця 5.26

Функціональні обов'язки керівників і спеціалістів наукового парку «Агротаврія», який пропонується створити*

Посада	Основні посадові обов'язки
Директор	Визначає, формулює, планує, здійснює і координує всі види діяльності наукового парку, представляє підприємство в органах державної влади і у взаємовідносинах з партнерами, проводить переговори з потенційними покупцями прав на об'єкти інтелектуальної власності, управляє персоналом.
Заступник директора з науково-технічного забезпечення	Здійснює науково-технічне та інноваційне забезпечення діяльності наукового парку, сприяння створенню бізнес-інкубаторів в університеті, мережі інформаційних партнерів, технологічних брокерів.
Обліково-аналітичний відділ	
Головний бухгалтер	Забезпечує ведення бухгалтерського обліку наукового парку, Start-Up та Spin-out компаній. Здійснює управлінський облік, виконує функції контролю за дотриманням показників, закладених у бізнес-планах. Розраховує техніко-економічні показники проектів.
Економіст-аналітик	Здійснює бізнес-планування, розробку венчурних бізнес-стратегій розвитку ІП, пошук фінансування, ситуаційну діагностику, управління проектами.
Відділ інноваційного бенчмаркінгу	
Технологічний брокер	Здійснює моніторинг тенденцій у сфері високих агротехнологій, маркетинг науково-технічної продукції наукового парку на внутрішньому і зовнішньому

Посада	Основні посадові обов'язки
	ринках, пошук замовників та інвесторів для реалізації проектів наукового парку, оформлення договорів та контроль за їх виконанням, ведення бази даних бенчмаркінгу.
Менеджер з управління і захисту інтелектуальної власності	Здійснює попередню оцінку комерційного потенціалу інтелектуальної власності, захист інтелектуальної власності, складання юридичних документів, що пов'язані з взаємовідносинами наукової організації з партнерами стосовно інтелектуальної власності та інноваційних проектів, ведення баз даних розробок, виставлених на продаж
Бізнес-інкубатор	
Менеджер з інноваційного маркетингу	Здійснює дослідження ринку в технологічних секторах, що відповідають інтересам потенційних інвесторів та покупцям технологій, проведення спільних заходів вчених та представників бізнесу, пошук авторів інноваційних технологій, що мають перспективи успішної комерціалізації. Формує проектні команди, керує організаційно-технічним забезпеченням роботи Start-Up та Spin-out компаній.
Системний адміністратор	Забезпечує роботу сайту бізнес-інкубатора і всього наукового парку
Веб-дизайнер	Розробляє рекламні буклети і мультимедійні презентації продукції компаній, що працюють на території бізнес-інкубатора
Тренінг-центр	
Тренер-коуч	Здійснює підготовку менеджерів, здатних стати організаторами та керівниками інноваційних проектів, Start-Up та Spin-out компаній. Проводить презентаційні семінари, що розкривають можливості новітніх науково-технологічних розробок. Проводить навчальні семінари з питань комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності, діловодства, форсайту, бенчмаркінгу, управління проектами, бухгалтерського обліку. Проводить круглі столи з питань розвитку науки і технологій.

*Складено автором на основі досліджень

Орган управління наукового парку «Агротаврія» повинен щорічно звітувати перед ТДАТУ про результати своєї діяльності. Науковий парк відповідно до ст. 5 Закону України «Про наукові парки» [322] створюється і діє на основі засновницького договору та статуту.

У засновницькому договорі про створення наукового парку визначаються зобов'язання засновників створити науковий парк,

порядок їх спільної діяльності щодо його створення, умов передання науковому парку майна та нематеріальних активів засновників з урахуванням особливостей.

У статуті наукового парку зазначаються найменування юридичної особи, мета, завдання та функції наукового парку згідно з вимогами цього Закону, відомості про склад засновників, розмір і порядок створення статутного та інших фондів, порядок розподілу прибутку і збитків, органи управління науковим парком, їх компетенція, порядок прийняття ними рішень, порядок вступу до наукового парку та виходу з нього, порядок ліквідації та інші відомості, що відповідають законодавству України.

Рішення про створення наукового парку приймається його засновниками за погодженням із центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері науки та інновацій – Міністерством освіти та науки України [309].

Науковий парк набуває статусу юридичної особи з дня його державної реєстрації у встановленому законом порядку. Відповідно до нової редакції Закону України «Про вищу освіту» [286], вищі навчальні заклади можуть утворювати навчальні, навчально-наукові та навчально-науково-виробничі комплекси, наукові парки та входити до складу консорціуму. Всі учасники комплексу, консорціуму зберігають статус юридичної особи і фінансову самостійність. Відповідно до Господарського Кодексу України, консорціум – це тимчасове статутне об'єднання підприємств для досягнення його учасниками певної спільної господарської мети (реалізації цільових програм, науково-технічних, будівельних проектів тощо). Консорціум використовує кошти, якими його наділяють учасники, централізовані ресурси, виділені на фінансування відповідної програми, а також кошти, що надходять з інших джерел, в порядку, визначеному його статутом [81].

Для виконання своїх статутних завдань відповідно до п. 1 ст. 21 Закону України «Про наукові парки» [322] науковий парк «Агротаврія» може створювати статутний, резервний фонди, фонд підтримки інноваційної діяльності малих підприємств та інші фонди, не заборонені законодавством. Статутний фонд наукового парку має бути поділений на частки між засновниками відповідно до розміру їх вкладу. Вкладом до статутного фонду наукового парку можуть бути гроші, цінні папери та інші речі або майнові чи інші відчужувані права, що мають грошову оцінку. Вищий навчальний заклад та/або наукова установа беруть участь у формуванні статутного фонду наукового парку шляхом внесення до нього нематеріальних активів

(майнових прав на об'єкти інтелектуальної власності) у порядку, встановленому законодавством України. Суб'єкт господарювання державної або комунальної власності, що здійснює свою діяльність на основі права господарського відання, може передавати належне йому майно до статутного фонду наукового парку лише за попередньою згодою центрального органу виконавчої влади, у сфері управління якого він перебуває. Передача до статутного фонду наукового парку нерухомого майна, а також повітряних і морських суден, суден внутрішнього плавання та рухомого складу залізничного транспорту, що перебувають на балансі державних суб'єктів господарювання, здійснюється за умови додаткового погодження з Фондом державного майна України. Не можуть бути об'єктами передавання до статутного фонду наукового парку об'єкти державної власності, що мають загальнодержавне значення, а також об'єкти, включені до переліку об'єктів права державної власності, що законодавчо не підлягають приватизації.

Відповідно до п. 7 ст. 21 цього закону джерелами фінансування наукового парку можуть бути внески засновників наукового парку; кошти від діяльності наукового парку; фінансові надходження від партнерів, замовників наукового парку та інших юридичних осіб; благодійні внески на розвиток наукового парку та забезпечення реалізації проектів наукового парку; кошти Державного бюджету України; інші надходження, не заборонені законодавством. При цьому науковий парк має право відкривати рахунки в національній та іноземній валютах у банківських та інших фінансових установах.

В Податковому Кодексі України (ПКУ) є податкові пільги щодо наукової та науково-технічної діяльності, зокрема:

1) підпунктом д) пункту 17 підрозділу 4 Перехідних положень ПКУ передбачено, що тимчасово, строком на 10 років, починаючи з 1 січня 2011 року, звільняється від оподаткування прибуток підприємств машинобудування для агропромислового комплексу (клас 29.31 і 29.32 групи 29.3 розділу 29 КВЕД ДК 009:2005);

2) відповідно до пункту 324.4.5. статті 324 ПКУ збір за спеціальне використання водних ресурсів не справляється за воду, що забирається науково-дослідними установами, перелік яких затверджується Кабінетом Міністрів України, для проведення наукових досліджень у галузі рисосіяння та для виробництва елітного насіння рису;

3) від плати за землю, згідно з підпунктом 282.1.2. пункту 282.2 статті 282 ПКУ, звільняються дослідні господарства науково-

дослідних установ і навчальних закладів сільськогосподарського профілю та професійно-технічних училищ;

4) підпунктом 197.1.22 пункту 197.1 статті 197 звільняються від оподаткування ПДВ операції з оплати вартості фундаментальних досліджень, науково-дослідних і дослідницько-конструкторських робіт особою, яка безпосередньо отримує такі кошти з рахунка органу, що здійснює казначейське обслуговування бюджетних коштів;

5) стаття 158 ПКУ передбачає особливості оподаткування прибутку підприємств, отриманого у зв'язку із впровадженням енергоефективних технологій, в тому числі пунктом 158.1. передбачено звільнення від оподаткування 80 відсотків прибутку підприємств, отриманого від продажу на митній території України товарів власного виробництва за переліком, встановленим Кабінетом Міністрів України; пунктом 158.2. звільняється від оподаткування 50 відсотків прибутку, отриманого від здійснення енергоефективних заходів та реалізації енергоефективних проектів підприємств, що включені до Державного реєстру підприємств, установ, енергоефективних заходів та енергоефективних проектів.

В умовах різкого дефіциту бюджетних коштів, враховуючи значний занепад наукової та науково-технічної сфер, для більш широкого залучення коштів партнерів пропонуємо запровадження спеціального податкового режиму наукових парків, який звільняв би його суб'єктів від оподаткування частини прибутку, яка дорівнює витратам на фінансування ними НДДКР.

Таким чином, створення наукового парку «Агротаврія» дозволить ефективно поєднати науку, освіту та виробництво, сприятиме створенню інноваційного продукту, використанню і комерціалізації результатів наукових досліджень та розробок, що зумовить випуск на ринок інноваційної продукції – нових конкурентоздатних товарів і послуг.

ПІСЛЯМОВА ©

У монографії здійснено теоретичні узагальнення й визначено методичні принципи, на основі яких запропоновано нове вирішення проблеми розвитку та ефективності інноваційної діяльності в аграрній сфері. Результати дисертаційного дослідження дозволили обґрунтувати пропозиції теоретико-методичного та практичного характеру, що відображають вирішення завдань відповідно до поставленої мети.

Підсумком проведених досліджень є систематизація й узагальнення сутності категорії «інновація» як результату творчої праці її розробника, який матеріалізований у вигляді інноваційного продукту та запропонований на ринку. Під агроінновацією варто розуміти перетворення в аграрній сфері, метою яких є одержання різних видів ефектів на основі задоволення певних соціальних потреб і забезпечення продовольчої безпеки країни. Класифікацію інновацій запропоновано здійснювати за набором класифікаційних ознак: за предметом та сферою застосування, за ступенем новизни, за новизною місця впровадження, за формою реалізації, за джерелами фінансування, за ступенем ризику, за типом, за масштабами застосування, за ефективністю, в регіональному аспекті, за рівнем впровадження. Класифікацію агроінновацій за біологічними, технічними, технологічними, хімічними, економічними, соціальними, маркетинговими класифікаційними ознаками, а також інноваціями в менеджменті доповнено екологічною та логістичною ознаками. За екологічною ознакою виділено екологізацію землеробства, тваринництва, а також переробки сільськогосподарської продукції. За логістичною ознакою виокремлено інновації в транспортуванні, зберіганні, внутрішньогосподарській переробці сільськогосподарської продукції, а також інновації у зберіганні, обробці та передачі відповідної інформації. Категорію «інноваційна діяльність» запропоновано розглядати в двох аспектах: розробка конкурентоспроможних товарів, послуг, яка передбачає виготовлення продукції (надання послуг); використання результатів науково-технічних досліджень.

Дослідження показали, що сутність категорій «ефект» та «ефективність» не збігаються. «Ефективність», на відміну від «ефекту», властива не будь-якій взаємодії, а лише цілеспрямованій, тому ця категорія має управлінський характер і відображає перш за

все ступінь досягнення мети. Інноваційна діяльність у сільському господарстві створює наступні ефекти: економічний, соціальний, екологічний, технічний, технологічний, комерційний та бюджетний.

Запропоновано структурно-логічну схему аналізу розвитку та ефективності інноваційної діяльності, яка включає в себе оцінку інноваційного потенціалу об'єкта спостереження, інноваційної активності (розвитку інноваційної діяльності), ефективності використання інноваційного потенціалу (ефективності інноваційної діяльності). Обґрунтовано відповідну систему показників для макро- (країна), мезо- (регіон, галузь) та мікрорівня.

Аналіз виявив у вітчизняному аграрному секторі прояви економічної нестабільності, загострення проблеми задоволення потреб населення в продуктах харчування. Ключовим фактором у вирішенні зазначених проблем є розвиток ефективної інноваційної діяльності в аграрній сфері.

Реалізувати інноваційний підхід до подальшого розвитку агропромислового виробництва неможливо без наявності відповідного інституційного середовища, основу якого мають становити інститути-функції, інститути-правила та інститути-організаційні одиниці. Досвід економічно розвинутих країн підтверджує, що еволюційний процес в інноваційній діяльності здійснюється саме через інститути, які сприяють модернізації, структурній перебудові та розвитку підприємництва як джерела інноваційної діяльності, а також науки як джерела інноваційного продукту.

На основі вивчення стану підприємництва як джерела інноваційної діяльності зроблено висновки щодо динаміки розвитку та результативності сільськогосподарських підприємств різних організаційно-правових форм господарювання в Запорізькій області та по Україні. Визначено, що частка прибуткових сільськогосподарських підприємств має тенденцію до збільшення. Проведене анкетне опитування керівників і спеціалістів сільськогосподарських підприємств різних організаційно-правових форм господарювання в Запорізькій області дало можливість виявити напрями забезпечення інноваційної діяльності в аграрній сфері, в тому числі розроблення її концептуальних положень, удосконалення інституційного середовища розвитку інноваційної діяльності в аграрному виробництві, а також визначити методичні підходи до оцінки ефективності інноваційної діяльності.

Аналіз розвитку наукового забезпечення аграрного виробництва свідчить про його кризовий стан. Показники, що характеризують науковий потенціал, є недостатніми. Кількість

наукових організацій зменшується. Обсяг фінансування наукових та науково-технічних робіт збільшується, але залишається на рівні менше 1% від ВВП. Чисельність науковців у розрахунку на 1000 осіб зайнятого населення скорочується, за цим показником країна значно поступається країнам-лідерам. Незважаючи на загальне кількісне збільшення в Україні науковців, які мають наукові ступені, їхня кількість у наукових установах НААН стрімко скорочується. Результати наукових досліджень віддзеркалюють проблеми наявного наукового потенціалу. Обсяг наукових та науково-технічних робіт у ВВП скорочується, спостерігаються їхні структурні зміни – зменшується частка більш матеріало- і трудомістких видів робіт. Збільшується кількість друкованих праць та отриманих охоронних документів, але залишається невивченим питання їхньої якості. Прямі та зворотні показники ефективності використання наукового потенціалу свідчать про прояв негативних тенденцій.

Концепцію інноваційної діяльності в аграрній сфері можна визначити як систему концептуальних орієнтирів, які впливають з довгострокової мети, а також завдань та умов їх реалізації, зорієнтованих на досягнення поставленої мети, спрямованих на головні елементи інноваційного розвитку аграрної сфери – інститути інноваційної діяльності, наукове забезпечення аграрного виробництва, підприємництво як джерело інноваційної діяльності.

На основі досліджень запропоновано розглядати ефективність інноваційної діяльності як співвідношення додаткового результату та необхідних для його отримання додаткових вкладень. Показники ефективності використання окремих факторів інноваційної діяльності в аграрній сфері за розрахунками мають різноспрямовані вектори розвитку, за якими складно здійснити її загальну (інтегральну) оцінку. Для розв'язання цієї проблеми використано метод аналізу ієрархій. За глобальним вектором пріоритетів найвища ефективність інноваційної діяльності в аграрній сфері протягом 2010–2012 рр. була в 2011 р. (глобальний вектор пріоритетів – 0,5032), найнижча – в 2012 р. (глобальний вектор пріоритетів – 0,1048). Експерти надали перевагу фінансуванню наукової та науково-технічної діяльності.

Для вдосконалення інституційного середовища розвитку інноваційної діяльності в аграрній сфері запропоновано створення в Запорізькій області наукового парку «Агротаврія» на базі Таврійського державного агротехнологічного університету. Мета його створення – розвиток науково-технічної та інноваційної діяльності, ефективне й раціональне використання наявного

наукового потенціалу, матеріально-технічної бази для комерціалізації результатів наукових досліджень та впровадження їх на вітчизняному та закордонному ринках. В умовах відчутного дефіциту бюджетних коштів, враховуючи занепад наукової та науково-технічної сфер, для більш широкого залучення коштів партнерів пропонується запровадження спеціального податкового режиму наукових парків, який би звільняв їхніх суб'єктів від оподаткування частини прибутку, що дорівнює витратам на фінансування ними НДДКР.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абросимов И.Д. Менеджмент как система хозяйственной деятельности / И.Д. Абросимов, В.П. Медведев / Московский ин-т международного бизнеса. – М.: Знание, 1992. – 80 с.

2. Аврамчук О.А. Оплата праці в сільськогосподарському виробництві / О.А. Аврамчук, О.Д. Балан, В.В. Вітвіцький, Ю.Я. Лузан, В.В. Павленко / Науково-дослідний центр нормативів праці; за ред. Ю.Я. Лузан – К. : Центр «Агропромпраця», 2000. – 464 с.

3. Агаркова Н. А. Теоретико-прикладні аспекти інтенсифікації виробництва / Н. А. Агаркова // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. – № 6. – Т. 2 – С. 186-190.

4. Амар Жюль. Человеческий труд / Амар Жюль; перев. с франц. А.П. Мерц. – Л. Изд. и тип. «Печатный двор» Госуд. Издательство, 1925. – 76 с.

5. Аналіз трудового потенціалу підприємства / О.С. Редькин, В.В. Волков, І.О. Годзинська та ін. – К.; Лібідь, 1993. – 172 с.

6. Аналітична довідка до Звіту про використання коштів Державного бюджету України Національною академією аграрних наук України за 2012 рік [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.uaan.gov.ua/content/zvit-nacionalnoyi-akademiyi-agrarnih-nauk-ukrayini-pro-vikoristannya-koshtiv-derzhavnogo>

7. Аналітична довідка до Звіту про використання коштів Державного бюджету України Національною академією аграрних наук України за 2013 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uaan.gov.ua/content/zvit-nacionalnoyi-akademiyi-agrarnih-nauk-ukrayini-pro-vikoristannya-koshtiv-derzhavnogo-0>

8. Аналітична довідка до Звіту про використання коштів Державного бюджету України Національною академією аграрних наук України за 2015 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://naas.gov.ua/content/publiczna-informaciya/Vikoristannya_koshtiv_derj_budjetu/

9. Андрійченко Н.К. Основи підприємницької діяльності, менеджменту і маркетингу: навч. посібник / Н.К. Андрійченко, Н.І. Мірошніченко // Інститут змісту і методів навчання. Київський державний технікум легкої промисловості – К., 1996. – 111 с.

10. Андрійчук В.Г. Менеджмент: прийняття рішень і ризик: навч. посібник / В.Г. Андрійчук, Бауер Леонард / Київський національний економічний ун-т. – К., 1998. – 314 с.

11. Андрушків Б.М. Основи теорії та практики управління / Б.М. Андрушків – Світ, 1993. – 201 с.

12. Антоненко Л.А. Аналитический менеджмент / Л.А. Антоненко – Харьков: Харьк. национ. ун-т, 2001. – 110 с.
13. Аранчій В. І. Методичні підходи до визначення економічної ефективності інтенсифікації аграрних підприємств [Електронний ресурс] / В. І. Аранчій, Т. С. Галінська – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vkhdtusg/2010_104/11.pdf.
14. Асеев В.Г. Мотивация поведения и формирование личности / В.Г. Асеев – М.: «Мысль», 1976. – 158 с.
15. Бабак А. Оплата праці: консультації, нормативна база: метод. посіб. / А. Бабак, С. Матвієць, С. Москаленко, С. Хом'як, Л. Плешонкова – Д. : Баланс-Клуб, 1999. – 111 с.
16. Бажал Ю. М. Економічна теорія технологічних змін: [навчальний посібник для ВНЗ] / Ю. М. Бажал – К.: Заповіт, 1996. – 240 с.
17. Байс Майкл Р. Управленческая экономика и стратегия бизнеса: Учеб пособие для студ вузов / Байс Майкл Р. ; пер. с англ. В.Н. Егоров; ред. пер А.М. Никитин. – М.: ЮНИТИ – ДАНА, 1999 – 743 с.
18. Балабанов В. С. Методика оценки эффективности интенсификации производства / В. С. Балабанов // Учет и финансы в колхозах и совхозах. – 1979. – № 8. – С. 28-31.
19. Балабанов И. Т. Инновационный менеджмент : учеб. пособие / И. Т. Балабанов. — СПб. : Питер, 2000. – 432 с.
20. Баранов А. А. Интенсификация: экономический и социальный аспект / А. А. Баранов. – М.: Экономика, 1983. – 255 с.
21. Бездудный Ф. Ф. Сущность понятия инновация и его классификация / Ф. Ф. Бездудный, Г. А. Смирнова, О. Д. Нечаева // Инновации. – 1998. – №2.-3. – С. 4.
22. Березівський П. Інтенсифікація виробництва у сільськогосподарських підприємствах: теоретичний аспект / П. Березівський, Н. Особа // Аграрна економіка. – 2011. – № 1-4. – Т. 4 – С. 51-57.
23. Бир Стаффорд. Кибернетика и управление производством / Бир Стаффорд; пер. с англ. В.Я. Алтаева; под. ред. А.Б. Челюсткина; с предисл. А. Берга. – М.; Физматгиз, 1963. – 275 с.
24. Бідняк М.Н. Організація управління: Навч. посібн. / М.Н. Бідняк – К.: А.С.К., 2003. – 176 с.
25. Біттер О.А. Ефективність сільськогосподарського виробництва і рівень життя сільського населення / О.А. Біттер,

П.С. Березівський, В.С. Мельник – Львів: Українські технології, 1997. – 188 с.

26. Бляхман Л.С. Подбор и расстановка кадров на предприятии / Л.С. Бляхман – М.: Экономика, 1968. – 191 с.

27. Бовыкин В.И. Новый менеджмент: управление предприятием на уровне высших стандартов: Теория и практика эффективного управления / В.И. Бовыкин – М.: Экономика, 1997. – 368 с.

28. Богиня Д.П. Основи економіки праці. Навч. посіб. для студ. екон спец. / Д.П. Богиня, О.А. Грішова – К.: Знання-Прес, 2001. – 314 с

29. Богма О. С. Сутність інноваційного потенціалу підприємства [Електронний ресурс] / О. С. Богма // Вісник Запорізького національного університету. – 2011. – №1(9). – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Vznu/eco/2011_1/012-15.pdf

30. Бойченко В. С. Аналіз результатів інноваційної активності Запорізького регіону [Електронний ресурс] / В. С. Бойченко – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/znptdau/2012_17_1/17-1-09.pdf

31. Боклан Н.С. Системний підхід як метод наукового управління підприємством сфери послуг / Н.С. Боклан // Збірник матеріалів першої Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні проблеми управління» Уклад.: Б.В.Новіков, В.А.Гайченко та ін. – ІВЦ «Політехніка», 2001. – 450 с.

32. Большой экономический словарь / под ред. А. Н. Аэрилияна. – М.: Ин-т новой экономики. – 2007. – 1472 с.

33. Бородіна О.М. Людський капітал на селі: наукові основи, стан, проблеми розвитку / О.М. Бородіна – К.: ІАЕ УААН, 2003. – 277 с.

34. Бороненкова С.А. Управленческий анализ: Учеб. пособие. / С.А. Бороненкова – М.: Финансы и статистика, 2003. – 384 с.

35. Бояринова К. О. Особливості формування інноваційної привабливості підприємства [Електронний ресурс] / К. О. Бояринова, К. О. Данильченко // Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/e-journals/PSPE/2011_3/Boyarinova_311.htm

36. Бугуцький О.А. Оцінка вартості робочої сили і оплата аграрної праці в Україні / О.А Бугуцький. – Інститут аграрної економіки УААН. – К., 1998. – 23 с.

37. Будзан Б.Н. Менеджмент в Україні: сучасність і перспективи / Б.Н. Будзан – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. – 349 с.

38. Бузько И. Р. Стратегический потенциал и формирование приоритетов в развитии предприятий : монография / И. Р. Бузько, И. Е. Дмитренко, О. А. Сущенко. — Алчевск : Изд-во ДГМИ, 2002. – 216 с.

39. Бухалков М. И. Внутрифирменное планирование: Учебник. / М. И. Бухалков. – 2-е изд. – М.: ИНФРА-М, 2001. – 400 с.

40. Бухвостов Ю. В. Детерминирующее воздействие инвестиций на формирование экономики инновационного типа (на примере аграрного сектора): [автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук] / Ю. В. Бухвостов. – Москва, 2009. – 26 с.

41. Буян И.В. Труд становится творчеством / И.В. Буян – К.: Политиздат Украины, 1987. – 133 с.

42. Быстрицкий С. П. Основные направления социально-экономического развития регионов в среднесрочной и долгосрочной перспективе / С. П. Быстрицкий, В. К. Заусаев, Б. П. Синченко. – Хабаровск: Дальневосточ. науч.-исслед. ин-т рынка при М-ве экон. развития и торговли РФ, 2000. – 88 с.

43. Валеева Е. О. Роль инновационной активности в осуществлении инновационной деятельности туристской фирмы / Е. О. Валеева // Актуальные проблемы экономики и новые технологии преподавания (Смирновские чтения): Материалы IV-международной научно-практической конференции. – Санкт-Петербург: Издательство Международного банковского института, 2005. – С. 25–31.

44. Васильева Т. А. Концептуальні основи формування системи управління потенціалом інноваційного розвитку підприємства на засадах маркетингу [Електронний ресурс] / Т. А. Васильева, С. В. Леонов – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Mimi/2011_4_1/4_1.pdf

45. Вебер Макс. Избранные произведения / Макс Вебер; пер. с нем.; сост., общ. ред и послесл. Ю.Н. Давыдова. – М.: Прогресс, 1990. – 804 с.

46. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. – 1440 с.

47. Верба В. А. Методичні рекомендації з оцінки інноваційного потенціалу підприємства / В. А. Верба, І. В. Новікова

// Проблеми науки. — 2003. — №3. — С. 22-31.

48. Верхоглядова Н. І. Управління інноваційним розвитком промислових підприємств / Н. І. Верхоглядова // Економічний простір. — 2010. — №42. — С. 153-159.

49. Веснин В.Р. Менеджмент: Учеб. пособие в схемах. / В.Р. Веснин — М. : Белье альвы, 1999. — 160 с.

50. Веснин В.Р. Практический менеджмент персонала: Пособие по кадровой работе. // В.Р. Веснин — М. : Юристъ, 1998. — 496 с.

51. Височан О. С. Наукові підходи до визначення понять «інновації» та «інноваційна діяльність» у сільському господарстві / О. С. Височан, Ю. В. Пікуш // Вісник Хмельницького національного університету. — 2011. — №2. — Т. 3 — С. 3.

52. Виханский О.С. Менеджмент: Учебник для студ. вузов, обуч. по экон. спец. и напр. / О.С. Виханский, А.И. Наумов; 3-е изд. — М. : Гардарика, 1998. — 528 с.

53. Виханский О.С. Стратегическое управление: Учебник для студ., обуч. по спец. и напр. «Менеджмент» / О.С. Виханский; 2-е изд., перераб. и доп. — М. : Гардарики, 2000. — 296 с.

54. Вікіпедія : Вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/>

55. Вільямсон Олівер Е. Економічні інституції капіталізму: Фірма, маркетинг, укладання контрактів / Вільямсон Олівер Е. — К.: Видавництво «АртЕк», 2001. — 472 с.

56. Вітвіцький В. Аспекти мотивації праці сільськогосподарських товаровиробників в умовах економічної реформи / В. Вітвіцький, В. Павленко // Україна: аспекти праці. — №5. — 2002. — С. 42-48.

57. Вітвіцький В. Реформування трудових відносин у сільському господарстві / Вітвіцький В. // Україна: аспекти праці. — 2001. — №4. — С.22-25.

58. Вітков М. С. Сутність і фактори інтенсифікації аграрного виробництва / М. С. Вітков // Економіка АПК. — 2011. — №1. — С. 53 — 57.

59. Власюк Т.І. Матеріальне і моральне стимулювання праці в колгоспах / Т.І. Власюк, М.Й. Малік, М.П. Поліщук. — К.: Урожай, 1989. — 120 с.

60. Войнаренко М. П. Концепція кластерів — шлях до відродження виробництва на регіональному рівні / М. П. Войнаренко // Економіст. — 2000. — №1. — С.29—33.

61. Волгин А. Цели и задачи кадровой политики / А. Волгин // Проблемы теории и практики управления. – 1992. – №4. – С. 45-49.
62. Воронежский Д.В. Теоретические аспекты ситуационного менеджмента / Д.В. Воронежский // Збірник матеріалів першої Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні проблеми управління» /Уклад.: Б.В.Новіков, В.А.Гайченко та ін. – ІВЦ «Політехніка», 2001. – 450 с. – С.311-313.
63. Воронцова Ю. В. Концепции и методологические аспекты стратегии адаптивной интенсификации сельского хозяйства / Ю. В. Воронцова // Вестник Курской государственной сельскохозяйственной академии. – 2011. – № 5. – Т. 5. – С. 17-20.
64. Галінська Т. С. Аналіз ефективності інтенсифікації галузі рослинництва в сільськогосподарському підприємстві [Електронний ресурс] / Т. С. Галінська – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vkhdtusg/2010_105/14.pdf
65. Гарбадин Т. Є. Сутність потенціалу та теоретичні засади його визначення [Електронний ресурс] / Т.Є. Гарбадин // Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Nvuu/Ekon/2009_28_1/statti/14.htm
66. Гвишиани Д.М. Актуальные проблемы управления. Учеб. пособие. / Д.М. Гвишиани и др.; под. общ. ред. и с предисл. В.Г. Шорина. – М.: «Знание», 1972. – 283 с.
67. Гвишиани Д.М. Наука и управление – Сборник статей / Д.М. Гвишиани и др. – М.: «Знание», 1973. – 32 с.
68. Гвишиани Д.М. Организация и управление. / Д.М. Гвишиани; 2-е изд. доп. – М.; Наука, 1972. – 536 с.
69. Геенко В.П. Менеджмент как современная форма управленческого труда: Методические рекомендации / В.П. Геенко // НАН Украины; Институт экономики промышленности. Луганский филиал. – Луганск, 1996. – 94 с.
70. Герберт А. Саймон. Адміністративна поведінка: Дослідження процесів прийняття рішень в організаціях, що виконують адміністративні функції / Герберт А. Саймон ; Пер. з англ. – К.: АртЕк, 2001. – 392 с.
71. Гильярди Ю. А. Управление инновационной деятельностью предпринимательских структур в рыночной среде: автореф. дис. на соискание степени канд. эконом. наук: спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством» / Ю. А. Гильярди – Великий Новгород, 2009. – 24 с.

72. Глущенко В.В. Менеджмент. Системные основы / В.В. Глущенко – Железнодорожный. Моск. обл.: Крылья, 1996. – 216 с.
73. Гнатенко М. К. Методичне забезпечення оцінки інноваційного потенціалу регіону [Електронний ресурс] / М. К. Гнатенко // Сталий розвиток економіки (Всеукраїнський науково-виробничий журнал) – 2011. – №7. – С. 147-152.
74. Голиков В.И. Управление и система экономических отношений / В.И. Голиков – К.: Наук. Думка, 1984. – 247 с.
75. Голосов В.Ф. Труд и человек // Голосов В.Ф. // Очерки по истории возникновения и развития гуманистич. идеологии трудящихся масс.– Красноярск. – 1966. – 510 с.
76. Голубев А. В. Методичний підхід до оцінювання інноваційної привабливості підприємства в сучасних умовах розвитку економіки України [Електронний ресурс]. / А. В. Голубев, О. П. Полтініна – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/26_NII_2009/Economics/52110.doc.htm
77. Горбунов В. С. Методология и модели управления инновационным развитием сельского хозяйства : автореф. дис. на соискание наук. степени доктора эконом. наук : спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством (АПК и сельское хозяйство)» / В. С. Горбунов. – Саратов, 2011. – 27 с.
78. Гордеев Г. С. Основные проблемы сельскохозяйственной экономики. – т.1. / Г.С. Гордеев – М.: Новый агроном, 1929. – 350 с.
79. Горкавий В.К. Продуктивність аграрної праці: Навч посібник / В.К. Горкавий, Н.Г. Гончаренко / Харківський державний ун-т ім. В.В. Докучаєва. – Х., 1999. – 67 с.
80. Горобець О. А. Методи оцінки ефективності запровадження інновацій на підприємстві [Електронний ресурс] / О. А. Горобець // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. – № 2, Т. 1 – Режим доступу: http://www.nbuuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchnu_ekon/2009_2/zmist_files/33.pdf
81. Господарський Кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV (поточна редакція від 01.06.2014, підстава 1255-18) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
82. Грачев М.В. Управление трудом: Теория и практика капиталистического хозяйствования / М.В. Грачев; отв. ред. Н.А. Климов; АН СССР. Ин-т мировой экон. и междунар. отношений. – М.: Наука, 1990. – 136 с.
83. Грицаенко Н. И. Инновационное развитие сельских территорий на основе интенсификации сельского хозяйства /

Н. И. Грицаенко: сб. статей Междунар. науч.-практ. конф. «Конкурентный потенциал региона: оценка и эффективность использования», (Абакан, 1-3 нояб. 2012 г.) / отв. ред. Н. Ф. Кузнецова. – Абакан: Издательство ФГБОУ ВПО «Хакасский государственный университет им. Н. Ф. Катанова», 2012. – С. 52–53.

84. Грицаенко Н. И. НААН в системе научного обеспечения инновационного развития АПК Украины / Н. И. Грицаенко: материалы II междунар. науч.-практ. конф. студентов, аспирантов и молодых учёных [«Актуальные проблемы экономики и менеджмента»], (Майкоп, 25 марта 2014 г.) – Майкоп: Изд-во «Кучеренко В.О.», 2014. – С. 46–49.

85. Грицаенко Н. И. Региональные аспекты инновационного развития / Н. И. Грицаенко: сб. науч. статей по итогам Международной (заочной) научно-практической конференции «Конкурентоспособная и безопасная продукция, востребованная рынком – залог экономической безопасности предприятия», (Смоленск, 28-29 марта 2014 г.) – Смоленск: Смоленский филиал Российского университета кооперации, 2014. – С. 20–26.

86. Грицаенко Н. И. Роль НААН в научном обеспечении инновационного развития АПК Украины / Н. И. Грицаенко: материалы заочной межвузовской науч.-практ. конф. проф.-препод. состава // Экономические и организационные проблемы управления в современных условиях: / под ред. В. М. Панченко, Н. А. Кулагиной. – Брянск: БГТУ, 2014. – С. 149–156.

87. Грицаенко М. І. Взаємозв'язок інтенсифікації та інноваційного розвитку сільськогосподарського виробництва / М. І. Грицаенко. // Вісник Степу: зб. наук. праць Кіровоград. держ. с.-г. досл. станції НААН. – 2014. – Вип. 11. – С. 195–201.

88. Грицаенко М. І. Ефект та ефективність інноваційної діяльності / М. І. Грицаенко: матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. [«Розвиток економіки України на інноваційній основі»], (Мелітополь, 12-15 черв. 2012 р.) / за ред. С. В. Кармана. – Мелітополь: Вид-во Мелітопольська міська типографія, 2012. – С. 23–25.

89. Грицаенко М. І. Ефективність інновацій в аграрній сфері / М. І. Грицаенко. // Ефективність функціонування сільськогосподарських підприємств: міжнар. наук.-практ. конф., 23-28 трав. 2013 р. : тези доп. – Львів: ЛНАУ, 2013. – С. 189–192.

90. Грицаенко М. І. Ефективність інноваційної діяльності / М. І. Грицаенко // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки) / за

ред. М. Ф. Кропивка. – Мелітополь: Вид-во Мелітопольська типографія «Люкс», 2012. – № 2 (18). – С. 132–141.

91. Грицаєнко М. І. Інноваційна основа інтенсифікації сільськогосподарського виробництва / М.І. Грицаєнко // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки) / За ред. М. Ф. Кропивка. – Мелітополь: Вид-во Мелітопольська типографія «Люкс», 2011. – № 1 (15). – С. 38–44.

92. Грицаєнко М. І. Інноваційний розвиток аграрної сфери України / М. І. Грицаєнко: матеріали наук.-практ. конф. [«Науково-методологічне забезпечення економічних засад конкурентоспроможності аграрного виробництва і розвитку сільських територій»], (Мелітополь, 16-17 лют. 2012 р.) – Мелітополь, Вид-во Мелітопольська типографія «Люкс», 2012. – С. 23–25.

93. Грицаєнко М. І. Інноваційний розвиток сільського господарства / М. І. Грицаєнко. // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки) / за ред. М. Ф. Кропивка. – Мелітополь: Вид-во Мелітопольська типографія «Люкс», 2011. – № 1 (13). – С. 144–152.

94. Грицаєнко М. І. Інновація як економічна категорія та її особливості в аграрній сфері / М. І. Грицаєнко // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки) / за ред. М. Ф. Кропивка. – Мелітополь: Вид-во Мелітопольська типографія «Люкс», 2012. – № 1 (17) – С. 130–138.

95. Грицаєнко М. І. Інституційне середовище розвитку інноваційної діяльності в аграрному виробництві / М. І. Грицаєнко // Соціально-економічні перспективи розвитку України в ХХІ столітті : міжнар. наук.-практ. конф., 15 листоп. 2013 р. : тези доп. – Тернопіль, 2013. – С. 26–29.

96. Грицаєнко М. І. Інтегральна оцінка ефективності інноваційної діяльності в аграрній сфері на основі методу аналізу ієрархій / М. І. Грицаєнко // Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка. – 2014. – Т. 19. – Вип. 3. – С. 147–150.

97. Грицаєнко М. І. Інтенсифікація сільського господарства на основі інноваційного розвитку / М. І. Грицаєнко // Інноваційне забезпечення розвитку сільського господарства України: проблеми та перспективи : монографія / [Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Шпикуляк О. Г. та ін.]. – К. : ННЦ ІАЕ, 2014. – С. 237–257.

98. Грицаєнко М. І. Кадрове забезпечення аграрної науки України / М. І. Грицаєнко // Економіка розвитку. – 2014. – № 4 – С. 19–25.

99. Грицаєнко М. І. Місце ВНЗ в науковому забезпеченні інноваційної діяльності країни / М. І. Грицаєнко: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. [«Роль і місце регіональної інноваційної політики в розвитку економічної системи»], (Дніпропетровськ, 28 лют. 2014 р.) – У 2-х частинах. – Дніпропетровськ: НО «Перспектива», 2014. – Ч. 1. – С. 62–65.

100. Грицаєнко М. І. Підприємництво як джерело інноваційної діяльності в аграрній сфері [Електронний ресурс] / М. І. Грицаєнко // Ефективна економіка. – 2014. – №12. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/>

101. Грицаєнко М. І. Розвиток наукового забезпечення аграрного виробництва / М. І. Грицаєнко. // Економіка АПК. – 2014. – №6. – С.79-87.

102. Грицаєнко М. І. Роль обслуговуючих кооперативів в забезпеченні інноваційного розвитку сільськогосподарського виробництва / М. І. Грицаєнко: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. [«Кооперативні читання: 2014 рік»], (Житомир, 27–29 бер. 2014 р.) – Житомир: Вид-во «Житомирський національний агроєкологічний університет», 2014. – С. 185–190.

103. Грицаєнко М. І. Сутність та оцінка інноваційного потенціалу / М. І. Грицаєнко // Збірник наукових праць Подільського державного аграрно-технічного університету / за ред. д-ра с.-г. наук, проф., акад. АН ВО України, заслуженого діяча науки і техніки України, ректора Подільського державного аграрно-технічного університету М. І. Бахмата. – Кам'янець-Подільський: «ТОВ Друк-Сервіс», 2012. – С. 111–113.

104. Грицаєнко М. І. Сутність та склад інноваційного потенціалу регіону / М. І. Грицаєнко. // Економіка розвитку. – 2013. – №4. – С. 52-57.

105. Грицаєнко М. І. Теоретичні основи інноваційної діяльності / М. І. Грицаєнко // Науково-прикладні основи ефективного розвитку аграрного сектору економіки: монографія / [Л. О. Андрєєва, Л. О. Болтянська, М. І. Грицаєнко та ін.] – Мелітополь: Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні, 2014. – С. 104–154.

106. Грицаєнко М. І. Удосконалення інституційного середовища розвитку інноваційної діяльності в аграрному виробництві шляхом створення наукового парку / М. І. Грицаєнко // Збірник наукових праць ВНАУ. Серія: Економічні науки – 2014. – № 4 – С. 116–124.

107. Гріфін Р.В. Основи менеджменту: підруч. для студ. економ. спец. / Р.В. Гріфін, В.Д. Яцура; пер. з англ. Олесневич та ін.; наук. ред. В. Яцура, Д.Олесневич. – Бак., 2001. – 624 с.

108. Громов М.Н. Научная организация труда в колхозах и совхозах. Учеб. пособие. / М.Н. Громов – М.: «Экономика», 1970. – 232 с.

109. Гроув Эндрю С. Высокоэффективный менеджмент / Гроув Эндрю С.; пер. А.И. Меркурьев – М. : Филинь, 1996. – 280 с.

110. Гурней Бернар. Введение в науку управления // Гурней Бернар; пер. с франц. Г.С. Яковлева; ред. и вступит. статья М.И. Пискотина. – М, «Прогресс», 1969. – 439 с.

111. Дафт Р.Л. Менеджмент. / Р.Л. Дафт – СПб.: Издательство «Питер», 2000. – 832 с.

112. Дацій О. І. Розвиток інноваційної діяльності в агропромисловому виробництві України: монографія / О. І. Дацій – К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2004. – 428 с.

113. Денисюк В. А. Інноваційна активність національної економіки: вдосконалення методології. Показники промислових підприємств, державна підтримка / В. А. Денисюк // Економіст. – 2005. – № 8. – С. 45-49.

114. Державна цільова програма розвитку системи інформаційно-аналітичного забезпечення реалізації державної інноваційної політики та моніторингу стану інноваційного розвитку економіки – Затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 7 травня 2008 р. № 439 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/439-2008-p>

115. Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року // Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 р. №1158 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1158-2007-p>

116. Державний реєстр наукових установ, яким надається підтримка держави [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dknii.gov.ua/?q=node/1043>

117. Деякі питання визначення середньострокових пріоритетних напрямів інноваційної діяльності загальнодержавного рівня на 2012-2016 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 12 березня 2012 р. № 294 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/294-2012-p>

118. Деякі питання визначення середньострокових пріоритетних напрямів інноваційної діяльності галузевого рівня на

2012-2016 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 17 травня 2012 р. № 397 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/397-2012-п>

119. Джидарьян И. А. Категория активности и ее место в системе психологического знания. Категории материалистической деятельности и психологии / И. А. Джидарьян. – М.: Наука, 1988. – 322 с.

120. Дидактичні матеріали по менеджменту: Навч. метод посіб / Скрипко Т.О. – Л., 2001. – 96 с.

121. Дієсперов В.С. Економіка сільськогосподарської праці / В.С. Дієсперов – К.: ІАЕ УААН, 2004. – 488 с.

122. Дієсперов В.С. Організація та оплата праці в сільськогосподарських підприємствах / В.С. Дієсперов – К.: Інститут аграрної економіки УААН, 1999. – 264 с.

123. Дієсперов В.С. Сільськогосподарська праця в нових умовах / В.С. Дієсперов – К.: ІАЕ УААН, 2000. – 186 с.

124. Діючі об'єкти права інтелектуальної власності науково-дослідних установ Національної академії аграрних наук України: збірник / [В. Ф. Петриченко, А. В. Баян, Л. А. Пилипенко та ін.]. – К.: Аграр. наука, 2014. – 264 с.

125. Добрусин А.М. Труд – источник жизненных благ / А.М. Добрусин. – М.: «Знание», 1975. – 63 с.

126. Довідник з управління сільськогосподарським виробництвом в умовах АПК / Л.Д. Залєвський, Й.С. Завадський, М.О. Кононов та ін.; за ред. Л.Д. Залєвського. – 2-е вид., перероб. і доп. – К.; Урожай, 1987. – 1987. – 240 с.

127. Долішній М.І. Трудовий потенціал, зайнятість і ринок праці (теорія і практика) / М.І. Долішній, С.М. Злунко, Т.С. Злунко, Т.Б. Токарський – Львів, 1997. – 340 с.

128. Дорогань Л. О. Інтенсифікація виробничих процесів в аграрних підприємствах [Електронний ресурс] / Л. О. Дорогань – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/nppdaa/econ/2011_2_t1/323.pdf

129. Дрозд Гелій Николаевич. Организация управления производством на предприятии агропромышленного комплекса в условиях социальной рыночной экономики: (тектологическое исследование) / Дрозд Гелій Николаевич – СПб.: Агропромиздат, 2001. – 251 с.

130. Дружинин Н. Коллективный договор как форма экономической защиты трудящихся в условиях рынка / Н. Дружинин // Экономика сел. хоз-ва России. – 1999. – №12. – С. 27.

131. ДСТУ ISO 9000:2001 (ISO 9000:2000, IDT). Системи управління якістю. [Електронний ресурс] Основні положення та словник / Державний стандарт України. – К.: Держстандарт України, 2001. – 40 с. – Режим доступу: <http://www.guds.gov.ua/document/>

132. Дугин П.И. Резервы повышения производительности труда в сельском хозяйстве / П.И. Дугин – М.: Росагропромиздат, 1991. – 188 с.

133. Дункан Джек У. Основопологающие идеи в менеджменте: Уроки основоположников менеджмента и управленческой практики / Дункан Джек У. ; пер. с англ. – М.: Дело, 1996. – 272 с.

134. Душенькина О. О. Економіка підприємства: конспект лекцій [Електронний ресурс] / О. О. Душенькина. – Электронное издание, Эксмо, 2009. – 85 с. – Режим доступу : <http://www.twirpx.com/file/190151/>

135. Економіка й організація інноваційної діяльності : підручник / О. І. Волков, М. П. Денисенко, А. П. Гречан та ін. / за ред. О. І. Волкова і М. П. Денисенка. – К. : Вид. дім «Професіонал», 2004. – 960 с.

136. Економіка підприємства : Навч. посібник. / В. П. Волков, А. І. Ільїн, В. І. Станкевич // Під ред. А. І. Ільїна. – 2-е вид., виправл. – М.: Нове знання, 2004. – 672с.

137. Економіка підприємства : Структурно-логічний навч. посіб. / За ред. д-ра екон. наук, проф. С. Ф. Покропивного. — К.: КНЕУ, 2001. — 457 с.

138. Економічна енциклопедія / За ред. Мочерного С.В. – К.: 2001. – Т.2. – 846 с.

139. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 3 / Редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред) та ін. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – 952 с.

140. Емельянов А. М. Методологические проблемы накопления и рентабельности в колхозах / А. М. Емельянов – М.: Экономика, 1965. – 320 с.

141. Жемчужна Л. А. Інноваційний потенціал економічного розвитку Донецького регіону / Л. А. Жемчужна // Інноваційна економіка (Всеукраїнський науково-виробничий журнал). – 2010. – №3 (17) – С. 172-177.

142. Жихор О. Б. Потенціал інноваційного розвитку регіонів України та його резерви [Електронний ресурс] / О. Б. Жихор // Вісник Львівської державної фінансової академії – 2009. – № 16. –

Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vldfa/2009_16/Zhyhor.pdf

143. Жихор О. Б. Формування сприятливого інноваційного клімату в регіоні [Електронний ресурс] / О. Б. Жихор, Т. М. Куценко // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2011. – № 2 (14) Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vbumb/2011_2/12.pdf

144. Жукович І. А. Інноваційна діяльність в українській економіці. Сучасний стан та проблеми / І. А. Жукович, Ю. О. Рижкова // Статистика України. – 2005. – № 3. – С. 4

145. Журавлев П.В. Персонал. Словарь понятий и определений // П.В. Журавлев, С.А. Карташов, Н.К. Маусов, Ю.Г. Одегов / Российская экономическая академия им. Г.В. Плеханова. – М. : Экзамен, 2000. – 512 с.

146. Завадський Й.С. Менеджмент: Management. / Й.С. Завадський – Т1. – Вид. 2-е. – К.: Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1998. – 542 с.

147. Завьялов Ю. Инновационная активность предприятий и организаций региона как ключевой фактор его инновационного развития (на примере Пермского края) [Электронный ресурс] / Ю. Завьялов. – Режим доступа: http://www.perm.ru/files/konf_zavyalov.doc.

148. Загородній А. Г. Фінансовий словник [Текст] / А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк, Т. С. Смовженко. – 4-е вид., випр. та доп. – К.: Т-во «Знання», КОО; Л.: Львів. банк. ін.-ту НБУ, 2002. – 566 с.

149. Загородній А. Г. Фінансово-економічний словник / А. Г. Загородній, Г.Л. Вознюк. — К. : Знання, 2007. — 1072 с.

150. Займалин Е.П. Социальная организация труда: переход к социальному сотрудничеству и партнерству / Е.П. Займалин – Ульяновск : Симбирская книга, 1996. – 246 с.

151. Збірник матеріалів першої Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні проблеми управління» 30 листопада – 1 грудня 2001 р. Уклад.: Б.В. Новіков, В.А. Гайченко та ін. К.: ІВЦ «Політехніка», 2001. – 450 с.

152. Зеленевский Я. Организация трудовых коллективов / Я. Зеленевский; пер. с польского; под ред. Г.Э.Слезингера. – М.: «Прогресс», 1971. – 311 с.

153. Зеленко О. О. Технологія формування інноваційної активності підприємства [Електронний ресурс] / О.О. Зеленко, М.О. Наталенко – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Nvdu/2012_6/12zooiap.pdf

154. Зіновчук В.В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу / В.В. Зіновчук – Друге видання, доповнене і перероблене. – К.: Логос, 2001. – 380 с.
155. Зудина Людмила Николаевна. Организация управленческого труда: Учеб. пособие / Зудина Людмила Николаевна // Новосибирская гос. академия экономики и управления. – М. : Инфра-М, 1997. – 256 с.
156. Зяблов Е. С. Интенсификация как фактор повышения экономической эффективности производства зерна / Е. С. Зяблов // Вестник Сибирского государственного аэрокосмического университета имени академика М. Ф. Решетнева. – 2007. – № 4. – С. 153-156.
157. Иванов М. Человек в организации / М. Иванов // Менеджмент сегодня. – 2001. – №3. – С 23-37.
158. Иванов В. А. Экономическое стимулирование повышения эффективности интенсификации совхозного производства / В. А. Иванов – М.: Наука, 1980. – 248 с.
159. Иванух Р.А. Справочник экономических показателей сельского хозяйства / Р.А. Иванух, М.М. Пантелейчук, И.В. Попович; 2-е изд., переработ и доп. – К.: Урожай, 1988. – 216 с.
160. Ильдеменов С. В. Инновационный менеджмент / С. В. Ильдеменов, А. С. Ильдеменов, В. П. Воробьев. – М. : Изд-во «Инфра», 2002. – 208 с.
161. Ильин С. Ю. Управление интенсивным использованием основных производственных фондов в сельскохозяйственном производстве (на материалах Удмуртской Республики) : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. эконом. наук : спец. 08.00.05 – экономика и управление народным хозяйством (экономика, организация и управление предприятиями, отраслями, комплексами – АПК и сельское хозяйство) / С. Ю. Ильин – Ижевск, 2003 – 25 с.
162. Инновационный менеджмент: Учебник для вузов / С. Д. Ильенкова, Л. М. Гохберг, С. Ю. Ягудин и др.; Под. ред. проф. С. Д. Ильенковой. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – С. 9.
163. Интенсификация и управление агропромышленным комплексом : Учеб. пособие для руководящих кадров агропром. комплекса / Под ред. М. И. Синюкова и др. – М.: Агропромиздат, 1986. – 238 с.
164. Использование трудовых ресурсов в сельском хозяйстве СССР. / И. Бородин – М.: Экономика, 1964. – 58 с.

165. Ілляшенко С. М. Інноваційний менеджмент: підручник / С. М. Ілляшенко. – Суми : Університетська книга, 2010. – 334 с.
166. Ілляшенко С. М. Управління інноваційним розвитком: проблеми, концепції, методи / С. М. Ілляшенко. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2003. – 278 с.
167. Інноваційна діяльність в аграрній сфері: інституціональний аспект: монографія / [Саблук П. Т., Шпикуляк О. Г., Курило Л. І. та ін.] – К.: ННЦ ІАЕ, 2010. – 706 с.
168. Інноваційне забезпечення розвитку сільського господарства України: проблеми та перспективи/ [Лупенко Ю.О., Малік М.Й., Шпикуляк О.Г. та ін.]. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2014. – 516 с.
169. Інформаційно-аналітичний звіт про діяльність Державного агентства з питань науки, інновацій та інформатизації України у 2011 році [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://dknii.gov.ua/?q=node/1030>
170. Інформаційно-аналітичний звіт про діяльність Державного агентства з питань науки, інновацій та інформатизації України у 2012 році [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://dknii.gov.ua/?q=node/1192>
171. Інформаційно-аналітичний звіт про діяльність Державного агентства з питань науки, інновацій та інформатизації України у 2013 році [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://dknii.gov.ua/?q=node/1889>
172. Інформаційно-аналітичний звіт про діяльність Державного комітету України з питань науки, інновацій та інформатизації у 2010 році [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://dknii.gov.ua/?q=node/1029>
173. Кабушкин Н.И. Основы менеджмента: Учеб. пособие / Н.И. Кабушкин – 4-е изд. – Мн.: Новое знание, 2001. – 336 с.
174. Кадровий менеджмент: від відділу кадрів до управління по роботі з персоналом / Ягченко А. // Зовнішня торгівля. – 1999. – №3-4. – С. 229-235.
175. Кадровий менеджмент в кризисных ситуациях / Чернявский А. // Персонал. – 2000. – №4 (58) – С. 91-95.
176. Калина А.В. Организация и оплата труда в условиях рынка (аспект эффективности) / А.В. Калина // Учеб. – методологический кабинет – К.: УУП, 1995. – 288 с.
177. Калина Алла Васильевна. Организация и оплата труда в условиях рынка (аспект эффективности) / Калина Алла Васильевна // Межрегиональная академия управления персоналом. – 2. изд., испр. и доп. – К., 1997. – 299 с.

178. Канаев А.В. Стимулирование роста квалификации сельскохозяйственных рабочих / А.В. Канаев – М.; Экономика, 1993. – 204 с.
179. Канінський П.К. Розвиток спеціалізації та кооперації в тваринництві зони Лісостепу / П.К. Канінський – К.: ІАЕ УААН, 2003. – 446 с.
180. Карлін М.І. Стимулювання праці в перехідній економіці: Монографія / М.І. Карлін – Луцьк: Ред. – вид. відд ВДУ ім. Лесі Українки. – 1997. – 168 с.
181. Касьяненко О. В. Розвиток науково-методичних підходів до розуміння потенціалу як економічної категорії / О. В. Касьяненко // Економіка розвитку. – 2012. – № 2 (62) – С. 74-81.
182. Качаева С.Д. Особенности формирования человеческого капитала в семье / С.Д. Качаева // Волгоградский гос. ун-т. – Волгоград: Перемена, 2000. – 32 с.
183. Кезин А.В. Менеджмент: методологическая культура: Учеб. пособие. / А.В. Кезин – М.: Гардарики, 2001. – 269 с.
184. Керженцев П.М. Принципы организации / П.М. Керженцев – 3-изд. – М.: Пг.: Политиздат, 1924. – 204 с.
185. Керницька М. Теоретичні аспекти інноваційної діяльності підприємств машинобудівної промисловості / М. Керницька // Вісник Львівського університету Серія економіка – 2008. – Вип. 39. – С.206-209.
186. Кибанов А.Я. Управление персоналом: регламентация труда: Учеб. пособие – 3-е изд., перераб. и доп. / А.Я. Кибанов, Г.А. Мамед-Заде, Т.А. Родкина. – М.: Издательство «Экзамен», 2003. – 480 с.
187. Ковалёв В. В. Введение в финансовый менеджмент [Текст] / В. В. Ковалёв. – М.: Финансы и статистика, 2001. – 768 с.
188. Ковалев М. Развитие инновационного потенциала регионов Республики Беларусь / М. Ковалев, А. Шашко // Вестник ассоциации белорусских банков. – 2007. – № 3. – С. 13-33.
189. Коваленко Ю.С. Сільськогосподарське підприємство в ринковому середовищі / Ю.С. Коваленко – К.: ІАЕ УААН, 2000. – 204 с.
190. Ковальов А. В. Огляд загальнотеоретичних і методичних підходів до аналізу інноваційно-інвестиційних проєктів / А. В. Ковальов, І. А. Сільченко // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. – 2011. – Випуск 2. – С. 73-77.
191. Ковальчук І. В. Економіка підприємства [Текст]: Навч. посіб. / І. В. Ковальчук. – К.: Знання, 2008. – 679 с.
192. Коломойцев В.Е. Універсальний словник економічних термінів: інвестування, конкуренція, менеджмент, маркетинг,

підприємництво: Навч. посіб. / В.Е. Коломойцев – К.: Молодь, 2000. – 382 с.

193. Колот А.М. Оплата праці на підприємстві: організація та удосконалення / А.М. Колот – К. : Фірма «Праця», 1997. – 192 с.

194. Комплексний аналіз діяльності сільськогосподарських підприємств / Л.О. Артикульний, П.Т. Саблук, П.І. Гайдучський, І.І. Пилипчик. – К.: Урожай, 1990. – 184 с.

195. Концепція Державної цільової програми розвитку земельних відносин в Україні на період до 2020 року – Схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 червня 2009 р. №743-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/743-2009-p>

196. Концепція реформування і розвитку аграрної освіти та науки – Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 6 квітня 2011 р. N 279-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/279-2011-p>

197. Концепція розвитку національної інноваційної системи – Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 червня 2009 р. № 680-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/680-2009-p>

198. Коробейников М.А. Механизм экономической ответственности / М.А. Коробейников – М.; Мысль, 1989. – 271 с.

199. Коровкін В. М. Проблеми розвитку сільськогосподарського виробництва країн СНД та східної Європи в умовах переходу до ринкових відносин / В. М. Коровкін – Виробництво продукції скотарства в умовах ринку: Інформ. Агропром. – К.: 1995. – С. 6.

200. Коростелев В. Реновация мотивации как условие выживания / В. Коростелев // Персонал. – 2001. – №4. – С 35-39.

201. Костевко В. І. Методологічні питання оцінювання ефективності інноваційної діяльності підприємства [Електронний ресурс] / В. І. Костевко – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Ekonomika/2011_698/10.pdf

202. Кот О. В. Теоретичні аспекти інноваційного розвитку аграрного сектору економіки та його організаційно-економічне забезпечення / О. В. Кот // Проблеми науки. – 2008. – №9. – С. 30-37.

203. Кравченко Н. П. Обоснование приоритетных инноваций в растениеводстве и оценка их эффективности (теория, методология, практика) : автореф. дис. на соискание наук. степени доктора эконом. наук : спец. 08.00.05 «Экономика и управление

народным хозяйством: экономика, организация и управление предприятиями, отраслями, комплексами (АПК и сельское хозяйство)» / Н. П. Кравченко. – Майкоп, 2011. – 45 с.

204. Кравченко С. И. Исследование сущности инновационного потенциала / С. И. Кравченко, И. С. Кладченко // Научные труды Донецкого национального технического университета. Серия экономическая. – Донецк : ДонНТУ. – 2003. – Вып. 68. – С. 88-96.

205. Краснокутська Н. В. Інноваційний менеджмент: навч. посібник / Н. В. Краснокутська. – К.: КНЕУ, 2003. – 504 с.

206. Краснокутська Н. С. Потенціал підприємства: формування та оцінка: Навч. посібник. / Н. С. Краснокутська – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 352 с.

207. Кредісов А.І. Менеджмент для керівників / А.І. Кредісов, Є.Г. Панченко, В.А. Кредісов – К. : Знання, 1999. – 556 с.

208. Кропивко М. Ф. Кластерний підхід до управління сільським розвитком / М. Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2008. – № 5. – С. 55-58.

209. Кропивко М. Ф. Розвиток самоврядних господарських об'єднань в агропродовольчій сфері / М. Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2009. – №9. – С. 21-26

210. Кунц Г. Управление: системный и ситуационный анализ управленческих функций // Кунц Г., О'Доннел С.; пер. с англ., общ. ред. и предисл. Д.М.Гвишиани. – М.: Прогресс, 1981. – Т1.,1981. – 495 с. Т2., 1982. – 511 с.

211. Лагутін В.Д. Реформа оплати праці стимулюючого типу в Україні: теорія, концепція, практичні рекомендації і пропозиції / В.Д. Лагутін – Луцьк, Вета, 2000. – 239 с.

212. Лепкина Ю. Г. Экономические рычаги и методы интенсификации деятельности сельскохозяйственных кооперативов / Ю. Г. Лепкина, В. К. Лепкина // Фундаментальные исследования. – 2013. – № 4 (часть 3). – С. 700-704.

213. Либанова Э. Трудовой потенциал: Проблемы статистической оценки / Э. Либанова, Е. Палий // Вестник статистики. – 1990. – № 3. – С. 10-15.

214. Лисенко Л. А. Підхід до оцінки ефективності інноваційної діяльності підприємства / Л. А. Лисенко // Коммунальное хозяйство городов : науч.-техн. сб., 2007. – № 78. – С. 94-100.

215. Лисин Б. К. Инновационный потенциал как фактор развития / Б. К. Лисин, В. К. Фридлянов // Инновации. – 2002. – №7. – С. 25.

216. Лопатин В. А. Русский толковый словарь / В. А. Лопатин, Л. Е. Лопатина – М.: Рус. яз., 2001. – 882с.
217. Луциків І. Економічна суть інноваційної діяльності / І. Луциків // Галицький економічний вісник. — 2010. — №2(27).— с. 89-95.
218. Майталь Шломо. Экономика для менеджеров: Десять важных инструментов для руководителей / Майталь Шломо; пер. с англ. Ю.И. Лацинская. – М. – Дело, 1996. – 416 с.
219. Макаренко М. В. Оцінка інноваційного потенціалу як інструмент управління інноваційним розвитком регіону [Електронний ресурс] / М. В. Макаренко // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2011. – № 3, Т. 1. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Mimi/2011_3_1/1_8.pdf
220. Маковеев П.С. Мотивация труда: опыт системного анализа / П.С. Маковеев – Одесса: ОГПУ, 1998. – 245 с.
221. Малік М.Й. Мотивація виробничої діяльності в аграрній сфері економіки / М.Й. Малік // Методологія і організація. – К.: ІАЕ, 1995. – 177 с.
222. Маліцький Б. А. Прикладне наукознавство / Б. А. Маліцький. – К.: Фенікс, 2007 – 464 с.
223. Маркіна І.А. Методологія сучасного управління / І.А. Маркіна – К.: Вища школа, 2001. – 312 с.
224. Маркова С. В. Теоретико-практичні засади визначення ефективності інноваційно-інвестиційної діяльності [Електронний ресурс] / С. В. Маркова // Сталий розвиток економіки Всеукраїнський науково-виробничий журнал – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/sre/2010_2/104.pdf
225. Маркс Карл. Заработная плата, цена и прибыль / Маркс Карл. – М., Госполитиздат тип. «Печатный Двор» в Агр., 1948. – 68 с.
226. Мармоза А.Т. Теорія статистики / А.Т. Мармоза – К.: Ельга, Ніка-Центр, 2003. – 392 с.
227. Марцинкевич В.И. Экономика человека: пособие для студентов, аспирантов и преподавателей вузов / В.И. Марцинкевич, И.В. Соболева – М.: Аспект-Пресс, 1995. – 284 с.
228. Маслов Е.В. Управление персоналом предприятия: Учебное пособие / Е.В. Маслов; под ред. П.В. Шеметова. – М.: ИНФРА-М; Новосибирск: НГАЭиУ, 2001. – 312 с.
229. Матеріальний добробут сільських жителів / За ред. П.Т. Саблука, М.К. Орлатого. – К.: Інститут аграрної економіки УАН, 2002. – 369 с.
230. Матросова В. О. Сутність та складові інноваційного

потенціалу як основа управління інноваційною діяльністю [Електронний ресурс] / В. О. Матросова. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/etk/2011_17/pdf/03.pdf

231. Медынский В. Г. Инновационный менеджмент : учебник / В. Г. Медынский. – М. : Изд-во «Инфра-М», 2004. – 295 с.

232. Мельник А. Г. Економіка підприємства: Конспект лекцій / А. Г. Мельник, О. І. Карінцева – Учеб. посібник – Суми: ВТД «Університетська книга», 2004. – 412 с.

233. Мельников О. Н. Инновационная активность как фактор повышения конкурентоспособности предприятия [Электронный ресурс] / О. Н. Мельников, В. Н. Шувалов // Российское предпринимательство. – 2005. – № 9. – С. 100-104. – Режим доступу : <http://econference.ru/blog/rosspred/29.html>.

234. Мертенс В. П. Інтенсифікація виробництва та соціальний розвиток села / [В. П. Мертенс, В. Е. Шпігало, А. І. Пастушенко, А. М. Стельмацук] – К.: Урожай, 1986. – 152 с.

235. Методологічні положення з організації державних статистичних спостережень зі статистики сільськогосподарських підприємств : Наказ Державного комітету статистики України від 09.11.2011 № 289 [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/2011/289/metod.pdf

236. Мильнер Б.З. Теория организации: Учебник / Мильнер Б.З. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 480 с.

237. Мозгов Н.Н. Маркетинг. Менеджмент в схемах, рисунках, графиках: Учеб. пособие. / Н.Н. Мозгов, Н.Н. Иванова – Тамбов, 2000. – 92 с.

238. Мотиваційний механізм формування конкурентоспроможності робочої сили: Зб. наук. пр. Серія «Економіка праці та соціальної сфери». Вип. II. / НАН України. – Ін-т економіки; Редкол. Д.П. Богиня /відп. ред. та ін./, Київ, 2002. – 188 с.

239. Мухамбетов Т.И. Мотивационный механизм управления трудом / Т.И. Мухамбетов – Алма-Ата: Гылым, 1991. – 128 с.

240. Напрями удосконалення внутрігосподарських економічних відносин у сільськогосподарських підприємствах / Ю.О. Лупенко, А.П. Минка, Л.М. Малік, О.Г. Шпикуляк // Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку. Інформаційно-аналітичний збірник / За ред. П.Т. Саблука та ін. – К.: ІАЕ УААН, 2003. – Вип. 6, розд. III: Відносини власності та розвиток сільськогосподарських підприємницьких структур, гл. 3.6. – С. 222-226.

241. Наука України в дзеркалі наукометричної бази даних SciVerse Scopus [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://jsi.net.ua/scopus/index.html>

242. Наукова та інноваційна діяльність в Україні. Стат. зб. / За ред. О. О. Кармазіної – К.: ДП «Інформаційно-видавничий центр Держстату України», 2014. – 314 с.

243. Наукова та інноваційна діяльність в Україні. Стат. зб. / За ред. І. В. Калачової – К.: ДП «Інформаційно-видавничий центр Держстату України», 2012. – 305 с.

244. Наукова та інноваційна діяльність в Україні. Стат. зб. / За ред. І. В. Калачової – К.: ДП «Інформаційно-видавничий центр Держстату України», 2011. – 282 с.

245. Наукова та інноваційна діяльність в Україні. Стат. зб. / За ред. І. В. Калачової – К.: ДП «Інформаційно-видавничий центр Держкомстату України», 2010. – 347 с.

246. Наукова та інноваційна діяльність в Україні. Стат. зб. / За ред. І. В. Калачової – К.: ДП «Інформаційно-видавничий центр Держкомстату України», 2008. – 361 с.

247. Наукова та інноваційна діяльність у Запорізькій області. Статистичний збірник / За ред. Головешка В. П. – Запоріжжя, 2013. – 144 с.

248. Некоторые проблемы интенсификации сельского хозяйства. / Г. Котов, С. Рогачов – М.: Экономика, 1964. – 138 с.

249. Нестерчук В.П. Організація та мотивація праці: Навч. посіб. / В.П. Нестерчук // Європейський ун-т фінансів, інформаційних систем, менеджменту і бізнесу. – К. : Вид-во Європейського ун-ту фінансів, інформ. систем, менеджменту і бізнесу, 1999. – 86 с.

250. Никитина О. В. Методы оценки инновационной активности промышленных предприятий: автореф. дис. на соискание степени канд. эконом. наук: спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством» / О. В. Никитина – Санкт-Петербург, 2007. – 17 с.

251. Обер-Крис Джейн. Управление предприятием: Классика менеджмента / Обер-Крис Джейн – Б. М.: Сирин, 1997. – 256 с.

252. Огарков С. Основные фондообразующие показатели сельского хозяйства / С. Огарков // АПК: экономика, управление. – 2003. – №8. – С. 68-73.

253. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова // Российская академия наук. Институт русского языка им.

В.В.Виноградова / Изд. 4-е, доп. – М.: Азбуковник, 1999. – 944 с.

254. Омарбакиев Л. А. Инновационные процессы в сельском хозяйстве Республики Казахстан: теория, методология, императивы развития : автореф. дис. на соискание наук. степени доктора эконом. наук : спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством (по отраслям и сферам деятельности)» / Л. А. Омарбакиев. – Алматы, 2010. – 45 с.

255. Онисько С.М. Аграрна сфера: ціни, ефективність, рівень життя населення / С.М. Онисько, О.А. Біттер, В.М. Баховський – Львів: «Українські технології», 2002. – 272 с.

256. Онишко С. В. Фінансовий потенціал інноваційного розвитку економіки / С. В. Онишко // Фінанси України. – 2003. – №6. – С. 67–74.

257. Оплата праці: проблеми теорії та практики: Зб. наук. пр. / Волинський держ. ун-т ім. Лесі Українки; Інститут економіки НАН України / В.Д. Лагутін (наук.ред.). – Луцьк : Ред.- вид. від. «Вежа» Волинського держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. – 483 с.

258. Оптимальная система стимулирования труда / А.Л. Еськов // Проблемы науки. – 2001. – №12. – С. 47-50.

259. Організаційна поведінка / Генрігел Д., Слокум-молодший ДЖ., Вудмен Р.В., Бренінг Н.С. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – 728 с.

260. Орендні відносини / В.А. Пулім, П.М. Федієнко, Л.М. Малік, О.Г. Шпикуляк // Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку. Інформаційно-аналітичний збірник / За ред. П.Т. Саблука та ін. – К.: ІАЕ УААН, 2003. – Вип. 6, розд. III: Відносини власності та розвиток сільськогосподарських підприємницьких структур, гл. 3.5.2. – С. 219-222.

261. Осовська Г. В. Менеджмент організацій [Текст]: Навч. посіб. / Г. В. Осовська, О. А. Осовський. – К.: Кондор, 2007. – 676 с.

262. Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/main/index>

263. Офіційний веб-портал Державної служби статистики України [Електронний ресурс] – Режим доступу <http://www.ukrstat.gov.ua/>

264. Паркинсон С.Н. Искусство управления / С.Н. Паркинсон, М.К. Рустомджи – М.: Фаир, 1977. – 272 с.

265. Персонал. Управление организацией: Учеб. пособие для студ. экон. спец. высш. учеб. заведений: Пер. с англ. / Московская Ассоциация Предпринимателей. – М. : ДеКА, 1994. – 80 с.

266. Петрович Й. М. Формування конкурентного потенціалу організації на інноваційних засадах [Електронний ресурс] / Й. М. Петрович, Н. С. Лушак – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Ekonomika/2011_698/01.pdf

267. Петровский В. А. Психология неадаптивной активности / В. А. Петровский. – М.: ТОО «Горбунок», 1992. – 224 с.

268. Пирожков С.И. Трудовой потенциал в демографическом измерении / С.И. Пирожков. – К.; Наукова думка, 1992. – 177 с.

269. Питер Э. Лэнд. Менеджмент – искусство управлять / Питер Э. Лэнд ; пер. с англ. – М.: ИНФРА-М, 1995. – 144 с.

270. Підвищення ефективності управління та організаційна робота з удосконалення структури підприємства та первинних підрозділів / М.Й. Малік, В.А. Пулім, О.Г. Шпикуляк // Внутрігосподарські організаційно-економічні механізми забезпечення прибутковості сільськогосподарських підприємств. – К.: ІАЕ УААН, 2003. – Розд. 2: Методичні підходи та принципи побудови організаційно-економічного механізму внутрігосподарських відносин, гл.2.2.1. – С. 32-42.

271. Підвищення продуктивності праці в сільському господарстві / В.К. Горкавий, В.Й. Шиян, О.Д. Юхно та ін. – К.: Урожай, 1990. – 112 с.

272. Пічугіна М. А. Підходи до оцінки інноваційного потенціалу кабельної промисловості [Електронний ресурс] / М. А. Пічугіна, К. О. Євсєєва – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/PSPE/2010_2/Pichugina_210.htm

273. Погодина Т. В. Экономический анализ и оценка инновационной активности и конкурентоспособности регионов Приволжского федерального округа / Т. В. Погодина // Экономический анализ: теория и практика. – 2004. – № 5. – С. 16-22.

274. Подсолонко В.А. Менеджмент: теория и практика / Владимир Андреевич Подсолонко. – К. : Вища школа, 2000. – 264 с.

275. Поканевич Ю. В. Види ефективності інноваційної діяльності / Ю. В. Поканевич // Экономика Крыма. – 2010. – № 1(30). – С. 66-69.

276. Положення про Державне агентство з питань науки, інновацій та інформатизації України : Указ Президента України від 08.04.2011 № 437/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/437/2011>

277. Положення Про Міністерство аграрної політики та продовольства України від 23.04.2011 № 500/2011 [Електронний

ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/500/2011>

278. Положення про Міністерство освіти і науки України : Указ Президента України від 25.04.2013 № 240/2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/240/2013>

279. Положення про обласний навчально-практичний центр розвитку сільських територій Запорізької області [текст] – Мелітополь, 2012. – 5 с.

280. Попов Г.Х. Проблемы теории управления. / Г.Х. Попов – М., «Экономика», 1970. – 207 с.

281. Попова О. В. Вопросы методологии управления инновационными процессами в АПК [Электронный ресурс] / О. В. Попова // Управление общественными и экономическими системами. – 2007. – №1. – режим доступу: http://bali.ostu.ru/umc/zj2007_1.php

282. Праця та соціальна політика в Україні: Аналіт.-стат. зб. / Міністерство праці та соціальної політики України / С.А. Вегера (ред.кол.та упоряд.). – К. : Соцінформ, 1999. – 127 с.

283. Примак Т.О. Економіка підприємства: Навч. посібн. / Т.О. Примак – 2 – е вид. – К.: Вікар, 2002. – 176 с.

284. Про безпечність та якість харчових продуктів : Закон України від 23.12.1997 № 771/97-ВР (поточна редакція від 11.08.2013, підстава 406-18) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/771/97-вр>

285. Про ветеринарну медицину : Закон України від 25.06.1992 № 2498-ХІІ (поточна редакція від 26.04.2014, підстава 1193-18) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2498-12?nreg=2498-12>

286. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45512

287. Про впровадження кластерної моделі розвитку народних художніх промислів : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 січня 2010 р. № 145-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/145-2010-р>

288. Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій : Закон України від 14.09.2006 № 143-V (поточна редакція від 05.12.2012, підстава 5460-17) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/143-16>

289. Про державні цільові програми : Закон України від 18.03.2004 № 1621-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1621-15>

290. Про енергозбереження : Закон України від 01.07.1994 № 74/94-ВР (поточна редакція від 01.01.2013, підстава 4318-17) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/74/94-вр>

291. Про затвердження Державної цільової економічної програми «Створення в Україні інноваційної інфраструктури» на 2009-2013 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 4 травня 2008 р. № 447 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/447-2008-р>

292. Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 19.09.2007 № 1158 (поточна редакція від 20.12.2013, підстава 875-2013-п) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1158-2007-р>

293. Про затвердження Інструкції щодо заповнення форми державного статистичного спостереження № 50-сг «Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств» : Наказ Державного комітету статистики України від 06.11.2007 р. №403 (поточна редакція від 01.01.2011, підстава z0839-10) [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1303-07>

294. Про затвердження Методики оптимізації (атестації) бюджетних наукових установ, які повністю або частково фінансуються за рахунок коштів державного бюджету, та плану оптимізації (атестації) бюджетних наукових установ, які повністю або частково фінансуються за рахунок коштів державного бюджету : Постанова Кабінету Міністрів України від 31 жовтня 2011 р. № 1176 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1176-2011-р>

295. Про затвердження переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 2015 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 7 вересня 2011 р. № 942 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/942-2011-р>

296. Про затвердження плану заходів із залучення молодих учених до роботи в наукових установах та вищих навчальних закладах : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 31 жовтня 2011 р. № 1121-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1121-2011-p>

297. Про затвердження плану заходів на 2010-2011 роки із створення інноваційно-технологічного кластера «Сорочинський ярмарок» для сприяння розвитку сільських територій : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 січня 2010 р. № 165-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/165-2010-p>

298. Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції реформування системи фінансування та управління науковою і науково-технічною діяльністю на період до 2017 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 грудня 2012 р. № 1077-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1077-2012-p>

299. Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції реформування державної політики в інноваційній сфері на період до 2014 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2013 р. № 234-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/234-2013-p>

300. Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції реформування і розвитку аграрної освіти та науки на період до 2015 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 31.10.2011 № 1112-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1112-2011-p>

301. Про затвердження Положення про Державний реєстр наукових установ, яким надається підтримка держави : Постанова Кабінету Міністрів України від 23 квітня 2001 р. № 380 (поточна редакція від 21.08.2013, підстава 538-2013-п) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/380-2001-p>

302. Про затвердження Положення про державну атестацію науково-дослідних (науково-технічних) установ : Постанова Кабінету Міністрів України від 7 квітня 1998 р. № 469 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/469-98-p>

303. Про затвердження Положення про порядок визначення наукових об'єктів, що становлять національне надбання : Постанова Кабінету Міністрів України від 18.02.1997 № 174 (поточна редакція від 21.08.2013, підстава 538-2013-п) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/174-97-p>

304. Про затвердження Порядку включення до Державного реєстру наукових установ, яким надається підтримка держави : Наказ Міністерства освіти і науки України від 27.11.2001 № 767 [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1011-01>

305. Про затвердження Порядку державної реєстрації інноваційних проектів і ведення Державного реєстру інноваційних проектів : Постанова Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2003 р. № 1474 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1474-2003-п>

306. Про затвердження Порядку і напрямів використання коштів, одержаних у результаті трансферу технологій, створених за рахунок коштів державного бюджету : Постанова Кабінету Міністрів України від 22 квітня 2013 р. № 300 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/300-2013-п>

307. Про затвердження Порядку надання відомостей про основні результати наукової, науково-технічної, інноваційної діяльності та у сфері трансферу технологій : Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 11.01.2012 № 10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0146-12>

308. Про затвердження Порядку оцінки розвитку діяльності наукової установи : Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 03.04.2012 № 399 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0629-12>

309. Про затвердження Порядку погодження рішення про створення наукового парку : Постанова Кабінету Міністрів України від 03.02.2010 № 93 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/93-2010п>

310. Про затвердження Порядку проведення конкурсу наукових і науково-технічних проектів за державною цільовою програмою за рахунок загального фонду державного бюджету : Наказ Міністерства освіти і науки України від 17.06.2008 № 539 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0906-08>

311. Про затвердження Порядку формування і виконання замовлення на проведення фундаментальних наукових досліджень, прикладних наукових досліджень та виконання науково-технічних (експериментальних) розробок за рахунок коштів державного бюджету : Постанова Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2004 р. № 1084 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1084-2004-п>

312. Про затвердження Програми розвитку виробництва дизельного біопалива : Постанова Кабінету Міністрів України від 22.12.2006 № 1774 [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1774-2006-п>

313. Про затвердження Програми розвитку інвестиційної та інноваційної діяльності в Україні : Постанова Кабінету Міністрів України від 2 лютого 2011 р. №389 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/389-2011-п>

314. Про затвердження Типового положення з планування, обліку і калькулювання собівартості науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт : Постанова Кабінету Міністрів України від 20 липня 1996 р. № 830 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/830-96-п>

315. Про захист рослин : Закон України від 14.10.1998 № 180-XIV (поточна редакція від 26.04.2014, підстава 1193-18) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/180-14>

316. Про ідентифікацію та реєстрацію тварин : Закон України від 04.06.2009 № 1445-VI (поточна редакція від 09.12.2012, підстава 5462-17) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1445-17>

317. Про інвестиційну діяльність : Закон України від 18.09.1991 № 1560-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/annot/1560-12>

318. Про індустріальні парки : Закон України від 21.06.2012 № 5018-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5018-17>

319. Про інноваційну діяльність : Закон України від 04.07.2002 № 40-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/40-15>

320. Про карантин рослин : Закон України від 30.06.1993 № 3348-XII (поточна редакція від 26.04.2014, підстава 1193-18) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3348-12>

321. Про наукові об'єкти, що становлять національне надбання : Розпорядження Президента України від 26.06.1996 № 173/96-рп [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/173/96-рп>

322. Про наукові парки : Закон України від 25.06.2009 № 1563-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1563-17>

323. Про науково-технічну інформацію : Закон України від 25.06.1993 № 3322-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3322-12>

324. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26.11.2015 № 848-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/848-19>

325. Про наукову і науково-технічну експертизу : Закон України від 10.02.1995 № 51/95-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/51/95-вр>

326. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.2003 № 964-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15>

327. Про охорону прав на сорти рослин : Закон України від 21.04.1993 № 3116-XII (поточна редакція від 02.03.2014, підстава 763-18) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3116-12>

328. Про племінну справу у тваринництві : Закон України від 15.12.1993 № 3691-XII (поточна редакція від 09.12.2012, підстава 5462-17) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3691-12>

329. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні : Закон України від 08.09.2011 № 3715-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3715-17>

330. Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки : Закон України від 11.07.2001 № 2623-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2623-14>

331. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів» : Постанова Верховної Ради України від 21.10.2010 № 2632-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2632-17>

332. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні : Закон України від 22.03.2012 № 4618-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4618-17>

333. Про саморегулівні організації : Проект Закону України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.me.gov.ua/control/uk/

334. Про скасування державної реєстрації проектів технопарків : Наказ Державного агентства з питань науки, інновацій та інформатизації України від 14 січня 2014 року № 6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dknii.gov.ua/?q=system/files/sites/default/files/images/38002>

965912_2014_01_14_12_50_50.pdf

335. Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків : Закон України від 16.07.1999 № 991-XIV (поточна редакція від 05.12.2012, підстава 5460-17) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/991-14>

336. Про сприяння створенню і діяльності бізнес-центрів та бізнес-інкубаторів : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 липня 2001 р. № 289-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/289-2001-p>

337. Про схвалення Концепції Загальнодержавної програми розвитку малого і середнього підприємництва на 2014-2024 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 серпня 2013 р. № 641-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/641-2013-p>

338. Про схвалення Концепції реформування державної політики в інноваційній сфері : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2012 р. № 691-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/691-2012-p>

339. Про схвалення Концепції реформування системи фінансування та управління науковою і науково-технічною діяльністю : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2012 р. № 780-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/780-2012-p>

340. Про схвалення Концепції розвитку національної інноваційної системи : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 червня 2009 р. № 680-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/680-2009-p>

341. Про схвалення Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 р. № 806-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-%D1%80?nreg=806-2013-p>

342. Про утворення Державної інноваційної небанківської фінансово-кредитної установи «Фонд підтримки малого інноваційного бізнесу» : Постанова Кабінету Міністрів України від 12 грудня 2011 р. № 1396 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1396-2011-p>

343. Про утворення державної наукової установи «Державний інститут науково-технічної та інноваційної експертизи» : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 жовтня 2011 р.

№ 1042-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1042-2011-p>

344. Про ціни та ціноутворення : Закон України від 21.06.2012 № 5007-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5007-17>

345. Програма розвитку інвестиційної та інноваційної діяльності в Україні – Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 2 лютого 2011 р. №389 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/389-2011-p>

346. Пуряев А. С. Инновационная привлекательность как феномен [Електронний ресурс]. / А. С. Пуряев, Е. А. Рыбкина – Режим доступу : <http://elibrary.ru/item.asp?id=12898788>

347. Пути интенсификации сельского хозяйства СССР / М. Н. Гумеров, Я. А. Ловков – М.: Сельхозгиз, 1953. – 142 с.

348. Райзберг Б.А. Современный экономический словарь / Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева; 3-е изд., перераб. и доп. – М.: ИНФРА – М, 2001. – 480 с.

349. Рациональне використання трудових ресурсів у колгоспі / В.К. Горкавий, В.Й. Шиян, М.Л. Рябуха та ін. – К.: Урожай, 1991. – 80 с.

350. Рачинська Г. В. Визначення та оцінювання інноваційної привабливості підприємств [Електронний ресурс]. / Г. В. Рачинська, Л. С. Лісовська – Режим доступу:<http://ena.lp.edu.ua:8080/handle/ntb/1012>

351. Реалізація пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки та отримані результати у 2011 р. : Аналітична довідка Державного агентства з питань науки, інновацій та інформатизації України, Українського інституту науково-технічної і економічної інформації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dknii.gov.ua/?q=system/files/sites/default/files/images/2012_0.pdf

352. Реалізація пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки та отримані результати у 2012 р. : Аналітична довідка Державного агентства з питань науки, інновацій та інформатизації України, Українського інституту науково-технічної і економічної інформації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dknii.gov.ua/?q=system/files/sites/default/files/images/08%2007%202013.pdf>

353. Резніченко А. О. Оцінка інноваційного потенціалу України як фактор міжнародної конкурентоспроможності [Електронний ресурс] / А. О. Резніченко, Г. О. Панасенко – Режим

доступу : http://www.nbuu.gov.ua/portal/soc_gum/Vdnuet/econ/2011_4/Reznich.pdf

354. Результати моніторингу реформування сільськогосподарських підприємств / М.Й. Малік, Ю.О. Лупенко, А.П. Минка, В.П. Немчук, В.А. Пулім, В.Л. Валентинов, А.В. Чопик, О.Г. Шпикуляк, Л.М. Малік, В.О. Цимбал // Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку. Інформаційно-аналітичний збірник / За ред. П.Т. Саблук та ін. – К.: ІАЕ УААН, 2002. – Вип. 5, розд. 7: Розвиток багатокладності і організаційно-правових форм господарювання, гл. 7.3. – С. 464-482.

355. Рекомендації парламентських слухань на тему: «Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів» – Схвалено Постановою Верховної Ради України від 21 жовтня 2010 р. № 2632 – VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2632-17/>

356. Рор У. Менеджмент и рынок: германская модель: Учеб. пособие / Рор У., Барфус К. М., Дай Г., Хессе Р., Кортум Д.; пер.с нем.; ред. У. Рор, С. Долгов. – М. : БЕК, 1995. – 480 с.

357. Рошин С.Ю. Экономика труда (экономическая теория труда): Учеб пособие для студ вузов / С.Ю. Рошин, Т.О. Розумова // Московский гос ун-т им. М.В. Ломоносова. Экономический фак. – М.: Инфра. – М, 2000. – 399 с.

358. Руднев Ю.В. Человек в системе управления / Ю. Руднев. – Тула. – 1975. – 129 с.

359. Саати Т. Принятие решений. Метод анализа иерархий [Текст] : пер. с англ. Р. Г. Вачнадзе / Т. Саати – М. : Радио и связь, 1993. – 278 с.

360. Саблук П. Аграрна економіка і політика в Україні: підсумки минулого та погляд у майбутнє / П. Саблук // ТП. Аграрна економіка в умовах економічного державотворення. – К.: ІАЕ, 2001. – 484 с.

361. Саблук П.Т. Стабільні економічні умови як фактор послідовного підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва / П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2003. – №1. – С. 12-17.

362. Саблук П. Т. Посібник з реформування сільськогосподарських і переробних підприємств / П. Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк – ІАЕ УААН. – К., 2000. – 660 с.

363. Саймон Герберт А. Менеджмент в организациях // Саймон Герберт А., Смитбург Дональд У., Томпсон Виктор А.; сокр. пер.с англ.; общ. ред. А.М. Емельянов – М.: Экономика, 1995. – 335 с.

364. Самыгин С.И. Менеджмент персонала / С.И. Самыгин, Л.Д. Смоляренко – Ростов-на-Дону.Феникс, 1997. – 480 с.
365. Саранчук Г. М. Інноваційний розвиток сільського господарства як основа підвищення його конкурентоспроможності / Г. М. Саранчук // Інноваційна економіка. – 2010. – № 1. – С. 26-32.
366. Сатир Л. М. Теоретико-методичні підходи до трактування категорії «інтенсифікація» / Л. М. Сатир // Інноваційна економіка. – 2012. – №8 (34). – С. 55-58.
367. Семикіна М. Аспекти трудової ментальності працівників у системі мотиваційного менеджменту / М. Семикіна // Україна: аспекти праці. – 2001. – №4. – С. 40-46.
368. Сенів Б. Оцінка ефективності інноваційної діяльності підприємства: проблеми і шляхи розв'язання [Електронний ресурс] / Б. Сенів – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Un_msm/2010_14-15/Ukrainska_nauka-14-15_2010/30_Seniv.pdf
369. Синк Скот Д. Управление производительностью. Планирование и оценка, контроль и повышение / Синк Скот Д.; пер с англ. – М., Прогресс, 1989. – 528 с.
370. Системний підхід в управлінні персоналом / О.В. Крушельницька, Г.В. Осовська // Вісн. Житомир інж-технол. Ін-ту. Сек. екон. та гуманіт. наук. – 1998. – №7. – С. 204-205.
371. Сільський сектор України на рубежі тисячоліть. У двох томах. Том I. Потенціал сільського сектора / Л.О. Шепотько, І.В. Прокопа, С.О. Гудзинський та ін. – Київ: Інститут економіки НАН України, 2000. – 396 с.
372. Сіренко Н.М. Управління стратегією інноваційного розвитку аграрного сектора економіки України : монографія / Н.М. Сіренко. – Миколаїв, 2010. – 416 с.
373. Скаржинский М.И. Трудовой потенциал социального общества / М.И. Скаржинский, И.О. Баландин, А.И. Тяжов – М.; 1987. – 138 с.
374. Слатвінський М. Оцінювання інноваційного потенціалу національної економіки [Електронний ресурс] / М. Слатвінський // Вісник ТНЕУ – 2011 – № 1 – С. 43-48. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vtneu/2011_1/1_2011/04Slat.pdf
375. Смолінський В. Б. Проблеми державного регулювання інноваційної діяльності в аграрній сфері економіки [Електронний ресурс] / В. Б. Смолінський // Науковий вісник НАТУ України. – 2011. – Вип. 21.2. – С. 286-290.

376. Советский энциклопедический словарь. / Гл. ред. А. М. Прохоров / Изд. 4-е. – М.: Сов. энциклопедия, 1987. – 1600 с.

377. Спивак В.А. Организационное поведение и управление персоналом. / В.А. Спивак – СПб: Питер, 2000. – 416 с.

378. Ставська С. М. Маркетингова складова механізму впровадження інновацій / С. М. Ставська // Економічний вісник НТУУ «КПІ». – Маркетинг. – 2010. – №7. – С. 189-197.

379. Старр М.К. Управление производством / Старр М.К.; пер. с англ. В.В. Головинского – М.; Прогресс, 1968. – 398 с.

380. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://kno.rada.gov.ua/komosviti/control/uk/publish/article;jsessionid=526491E20C659BE3929D50228D66B8B2?art_id=47920&cat_id=46017

381. Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року – Схвалено Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 р. № 806-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-%D1%80/>

382. Сурмин Ю. П. Теория систем и системный анализ : Учеб. пособие. / Ю. П. Сурмин – К.: МАУП, 2003. – 368 с.

383. Суслев И. Ф. Интенсификация и ее особенности в сельскохозяйственном производстве / И. Ф. Суслев // Экономика сельского хозяйства – 1986. – №4. – С. 56–61.

384. США: Экономика, политика, идеология. –1993. –№ 3. – С. 53.

385. Сысолятин Е. Д. Интенсификация и повышение эффективности интенсификации сельскохозяйственного производства / Е. Д. Сысолятин – Томск: ТГУ, 1983. – 206 с.

386. Тарасенко І. О. Оцінка інноваційної активності підприємства в системі стратегічного управління / І. О. Тарасенко, О. М. Королько, К.С. Белявська // Актуальні проблеми економіки, 2009 – №9(99) – С. 133-141.

387. Тейлор Фредерик Уинслоу. Научная организация труда. / Тейлор Фредерик Уинслоу; с предисловием П.М. Керженцева, пер. с англ. А.И. Зак и Б.Я. – М.: 1924. – 292 с.

388. Тейлор Фредерик Уинслоу. Тейлор о тейлоризме / Тейлор Фредерик Уинслоу; пер. с англ. рек. Э.К. Дрезена, Л-М, «Техника управления», тип «Ленингр. Правда», 1931. – 195 с.

389. Терещенко В.И. Организация и управление (опыт США) / В.И. Терещенко – М.; «Экономика», 1965. – 48 с.

390. Тимофеева И. О. Инновационный потенциал

национальной экономики: учеб. пособие / И. О. Тимофеева. – Челябинск: ЭКСМО, 2005. – 236 с.

391. Тимуш І.М. Економіка праці: Навч. посібник. / І.М. Тимуш – Тернопіль: Астон, 2001. – 347 с.

392. Третяк К. В. Сучасні підходи до класифікації інновацій / К. В. Третяк // Харчова промисловість – 2008 – № 7. – С. 121-125.

393. Тринько Р.І. Методика економічних досліджень / Р.І. Тринько – Львів, 1999. – 356 с.

394. Тушканов М.П. Материальное стимулирование в колхозах / М.П. Тушканов – М.: Россельхозиздат, 1984. – 191 с.

395. Удалих О. О. Державна підтримка як фактор підвищення інноваційної активності промислових підприємств / О. О. Удалих, Н. М. Бондаренко – Маркетинг і менеджмент інновацій, 2011 – № 3, Т. 2 – С. 68-72.

396. Удовиченко Т. Є. Економічний регіон як місце зосередження інноваційної активності підприємств [Електронний ресурс]. / Т. Є. Удовиченко, В. І. Жежуха, М. М. Томич – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/nvntlu/19_6/223Udowyczenko_19_6.pdf

397. Уколова Н. В. Формирование хозяйственного механизма инновационного развития социально-экономической системы : автореф. дис. на соискание наук. степени доктора эконом. наук : спец. 08.00.01 «Общая экономическая теория» / Н. В. Уколова. – Саратов, 2011. – 43 с.

398. Україна у цифрах у 2007 році : Статистичний збірник / Державна служба статистики України; за ред. О. Г. Осауленка. – К., 2008. – 254 с.

399. Україна у цифрах у 2013 році : Статистичний збірник / Державна служба статистики України; за ред. О. Г. Осауленка. – К., 2014. – 240 с.

400. Україна-2010 // Урядовий кур'єр, 1999. – 3 квітня.

401. Українсько-російський економічний тлумачний словник / Авт.-упор. В. М. Копоруліна. – Харків: Факт, 2005. – 400 с.

402. Управление персоналом: Энциклопедический словарь / Под ред. А.Я.Кибанова. – М.: ИНФРА-М, 1998. – VIII, 453 с.

403. Уткин Э.А. История менеджмента / Уткин Э.А.; Ассоциация авторов и издателей «Тандем». – М.: ЭКСМОС, 1997. – 224 с.

404. Уткин Э.А. Курс менеджмента. Учебник для вузов. / Э.А. Уткин – М.: Издательство «Зерцало», 1998. – 448 с.

405. Уткин Э.А. Основы мотивационного менеджмента / Э.А.

Уткин – М.: Ассоциация авторов и издателей «ТАНДЕМ» Издательство ЭКМОС, 2000. – 352 с.

406. Файоль А. Общее и промышленное управление. / А. Файоль, пер. Б.В. Бабина-Кореня. – М.: «Книга», 1924. – 159 с.

407. Фалмер Роберт М. Энциклопедия современного управления: В 5 т. / Фалмер Роберт М. – М.: ВИПКэнерго. – Т1.: Основы управления. Планирование как функция управления. – 1992. – 168 с.

408. Фатхудинов Р.А. Понятийный аппарат по менеджменту / Р.А. Фатхудинов – М.: Бизнес-школа «Интел-синтез», 1997. – 112 с.

409. Фатхутдинов Р. А. Инновационный менеджмент / Р. А. Фатхутдинов. – СПб. : Изд-во «Питер», 2005. – 448 с.

410. Федулова Л. І. Менеджмент організацій: Підручник. / Л. І. Федулова – К.: Либідь, 2003. – 448 с.

411. Федун І.А. Диверсифікація інноваційного розвитку агропромислового виробництва України / І.А. Федун // Наука й економіка. – 2014. – Вип. 1. – С. 123-130.

412. Філософія науки та інноваційного розвитку / [Чекаль Л. А. та ін.]. – К.: Міленіум, 2010. – 340 с.

413. Фірсова С. М. Основні елементи інноваційного потенціалу [Електронний ресурс] / С. М. Фірсова, С. В. Чеботар // Економічний вісник Донбасу. – 2011 – № 3 (25) – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Evd/2011_3/39.pdf

414. Хміль Ф.І. Менеджмент: підручник для студ. кооперативних вищих навч. закладів / Ф.І. Хміль – К.: Вища школа, 1995. – 351 с.

415. Хміль Ф.І. Основи теорії менеджменту: Навч. посібник. / Ф.І. Хміль – К.: ІСДО, 1995. – 147 с.

416. Цадо Г. В. Сутність та значення інвестиційно-інноваційних процесів в системі регіонального розвитку [Електронний ресурс] / Г. В. Цадо. // Інноваційна економіка Всеукраїнський науково-виробничий журнал - Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/inek/2011_2/154.pdf

417. Черватюк О. Сучасні проблеми організації заробітної плати в Україні й можливі шляхи їх вирішення / О. Черватюк // Україна: аспекти праці. – 1999. – №6. – С. 27-32.

418. Червінська Л.П. Мотивація трудової діяльності в аграрній сфері / Л.П. Червінська – К.: Вид. ПАРАПАН, 2003. – 322 с.

419. Червінська Л.П. Оплата праці в системі мотиваційного механізму / Л.П. Червінська – К., 2000. – 80 с.

420. Черкасов Г.Н. Научная организация труда: цели,

- содержание, методы / Г.Н. Черкасов – М.: Профиздат, 1967. – 120 с.
421. Чернышев В.Н. Человек и персонал в управлении / В.Н. Чернышев, А.П. Двинин – СПб.: Энергоатомиздат, 1997. – 568 с.
422. Четвертакова В. П. Теоретические проблемы интенсификации производства / В. П. Четвертакова, И. М. Четвертаков // Вестник Воронежского государственного аграрного университета. – 2008. – №1–2 (16–17) – С. 60-64.
423. Чухрай Н. Формування інноваційного потенціалу підприємства: маркетингове та логістичне забезпечення: Монографія. / Н. Чухрай – Львів: Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2002. – 316 с.
424. Шахов А. В. Организационно-экономические основы реализации биоэнергетического потенциала аграрного производства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктор. економ. наук : спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством (экономика, организация и управление предприятиями, отраслями, комплексами – АПК и сельское хозяйство)» / А. В. Шахов. – Москва, 2011. – 40 с.
425. Швець В.Г. Відтворення трудового потенціалу села України / В.Г. Швець – К.; Хрещатик, 1993. – 213 с.
426. Шевельова С.О. Аграрний менеджмент / С.О. Шевельова // Тернопільська академія народного господарства. – Т., 1999. – 212 с.
427. Шевлюга О. Г. Дослідження впливу технологічних інновацій на ринок технологій і розвиток підприємства / О. Г. Шевлюга, О. М. Олефіренко // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2011. – № 4, Т. I. – С. 38-44.
428. Шегда А. В. Економіка підприємства : Підручник / За ред. А. В. Шегди. – К.: Знання, 2006. – 614 с.
429. Шквиря Н. О. Розвиток інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств: дис. ... кандидата економічних наук : 08.00.04 / Шквиря Наталя Олександрівна. – Мелітополь, 2009. – 209 с.
430. Шпикуляк О. Г. Інституціональне забезпечення розвитку та регулювання аграрного ринку: аналітична оцінка / О. Г. Шпикуляк. – Економіка АПК. – 2010. – №4. – С. 150-157.
431. Шпикуляк О.Г. Кадровий потенціал та його формування в аграрних підприємствах / О.Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2004. – №1. – С. 155-159.
432. Шпикуляк О.Г. Місце орендної плати в системі мотиваційного механізму аграрного підприємства / О.Г. Шпикуляк

// Вісник державного агроекологічного університету / Редколегія: А.С. Малиновський та ін. – Житомир, 2003. – Вип. 2. – С. 171-177.

433. Шпикуляк О.Г. Мотивація праці в аграрних формуваннях / О.Г. Шпикуляк // Теорія і практика розвитку корпоративного сектора економіки України в контексті цілей тисячоліття та світової глобалізації: Матеріали Міжнародного форуму у 2-х ч. – К.: Видавничий дім «Корпорація», 2004. – Ч.2. – С. 107-114.

434. Шпикуляк О.Г. Оплата праці як один із факторів мотивації трудової діяльності в аграрному підприємстві / О.Г. Шпикуляк // Агроінком. – 2004. – № 1-2. – С. 77-79.

435. Шпикуляк О.Г. Особливості мотивації та стимулювання праці в аграрних підприємствах / О.Г. Шпикуляк // Збірник наукових праць Вінницького державного аграрного університету / Редколегія: Л.П. Середа та ін. – Вінниця, 2003. – Вип. 14. – С.189-194.

436. Шпикуляк О.Г. Особливості формування і використання кадрового потенціалу аграрних підприємств / О.Г. Шпикуляк // «Сучасна аграрна наука: напрями досліджень, стан і перспективи» / Збірник матеріалів третьої міжвузівської науково-практичної конференції аспірантів 17-19 березня 2003 р. – Вінниця.: ВДАУ, 2003. – С. 146-148.

437. Шпикуляк О. Г. Результативність наукової діяльності в аграрній сфері / О. Г. Шпикуляк, Л. І. Курило, І. С. Гончаренко // Збірник наукових праць ВНАУ. Серія: Економічні науки. – 2011. – №2 (53). – С. 3-9.

438. Шумпетер Й. А. Теория экономического развития (Исследование предпринимательской прибыли, капитала и цикла конъюнктуры): Пер. с нем. / Йозеф Алоіз Шумпетер – М.: Прогресс, 1982. – 453 с.

439. Эйтингон В. Н. Методы организации экспертизы и обработки экспертных оценок в менеджменте / В. Н. Эйтингон, М. А. Кравец, Н. П. Панкратова. – Воронеж : ВГУ, 2004. – 44 с.

440. Экономика. Менеджмент, маркетинг, мировая экономика, экономическая теория: Справочное учебное пособие: По новым вузовским образовательным стандартам / Д.В. Валовой, Т.Д. Валовая, М.Д. Валовая, Г.Е. Лапшина. – М.: ЗАО «Бизнес-школа «Интеп-Синтез», 2001. – 432 с.

441. Эмэрсон Г. Двенадцать принципов производительности / Г. Эмэрсон – М.: Бизнес-Информ, 1997. – 198 с.

442. Эренберг Рональд ДЖ. Современная экономика труда. Теория и государственная политика / Эренберг Рональд ДЖ., Смит

Роберт С.; пер. с англ. В.Н. Крупнов и др.; ред. пер. Р.П. Колосова и др. – М.: Изд-во МГУ, 1996. – 800 с.

443. Юрчишин В. Деякі методологічні засади кадрового забезпечення управління сільськогосподарськими підприємствами / В. Юрчишин, О. Бородіна // Економіка України. – 1996. – №1. – С. 48-55.

444. Юхнов Б. Ю. Основні параметри та способи виміру інноваційного процесу на підприємствах машинобудування [Електронний ресурс] / Б. Ю. Юхнов, О. Л. Яшинов – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Mashbud/2009_4/09yubymme.PDF

445. Якість трудового потенціалу /соціально-економічний аспект/ Відповідальний редактор Донішній М.Й. – Київ, 1986. – 46 с.

446. Якокка Ли. Кар'єра менеджера / Якокка Ли. – Минск: Парадокс, 1996. – 430 с.

447. Янковский К. П. Введение в инновационное предпринимательство / К. П. Янковский. – СПб. : Питер, 2004. – 192 с.

448. Янковська О. І. Інноваційний процес у сільському господарстві / О. І. Янковська // Наука й економіка : науково-теоретичний журнал Хмельницького економічного університету. – 2009. – № 4 (16), Т. 2. – С. 54-58.

449. Янковська О. І. Класифікація інновацій для потреб менеджменту [Електронний ресурс] / О. І. Янковська // Економіка. Наука. Інновації [Електронний ресурс]. — 2009. — № 1. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/eui/2009_1/09yoidpm.pdf

450. Янковська О. І. Особливості інновацій в сільському господарстві [Електронний ресурс] / О. І. Янковська // Економіка. Управління. Інновації. : електронне наукове фахове видання. – 2010. – №2 (4) – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/eui/2010_2/10yaoiicg.pdf.

451. Commons R. John. Institutional Economics / R. John Commons // American Economic Review. – 1931. – Vol. 21. – P. 648–657.

452. Dooley P. The effective implementation of GIS in Local Government using diffusion theory [Electronic resource] / P. Dooley. – Melbourne : The University of Melbourne, 2001. – 150 p. – Access mode: http://www.csdila.unimelb.edu.au/publication/theses/Phillip_Dooley_Msc_Thesis.pdf

453. Furubotn E.G. Institutions and Economic Theory. The Contribution of the New Institutional Economics / E.G. Furubotn, R. Richter. – Ann-Arban : The University of Michigan Press, 1998. – 672 p.

454. KEI and KI Indexes (КАМ 2012) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://info.worldbank.org/etools/kam2/KAM_page5.asp
455. Ostrom E. An Agenda for the Study of Institutions / E. Ostrom // Public Choice. – 1986. – Vol. 48. – P. 3–25.
456. Ostrom E. Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action / E. Ostrom. – Cambridge : Cambridge University Press, 1990. – 276 p.
457. Sandra K. Newton. Innovative Work and Citizenship Behaviors from Information Technology Professionals: Effects of Their Psychological Contract // Sandra K. Newton, J. Ellis Blanton, Richard Will // Information Resources Management Journal. – 2012. – No. 2, vol. 21. – Issue 4. – P. 27–48.
458. The global Competitiveness Index Analyzer. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://gcr.weforum.org>
459. Veblen T. Why Is Economics Not an Evolutionary Science / T. Veblen // Quarterly Journal of Economics. – 1898. – Vol. 12, No. 4. – P. 373–397.
460. Yajiong Xue. An Empirical Study of Knowledge Sharing Intention within Virtual Teams / Yajiong Xue, Huigang Liang, Richard Hauser et al. // International Journal of Knowledge Management. – 2012. – No. 8. – Issue 3. – P. 47–61.

Додатки

Додаток А.1

Відношення фактичного споживання основних продуктів харчування в Україні до національної норми, %

Продукти харчування	Рациональна норма*, кг/шт.	Відношення фактичного споживання до національної норми, %**												
		1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2014 до 1995, (+,-)
Хліб і хлібопродукти (у перерахунку на борошно)	101	127,1	123,7	122,3	118,3	114,8	114,3	110,6	110,2	109,3	108,3	107,3	107,4	-19,7
М'ясо та м'ясопродукти (в перерахунку на м'ясо)	80	48,6	41,0	48,9	52,5	57,1	63,3	62,1	65,0	64,0	68,0	70,1	67,6	19,0
Молоко та молокопродукти (у перерахунку на молоко)	380	64,1	52,4	59,4	61,8	59,1	56,3	55,9	54,3	53,9	56,6	58,1	58,6	-5,5
Риба та рибопродукти	20	18,0	42,0	72,0	70,5	76,5	87,5	75,5	72,5	67,0	68,0	73,0	55,5	37,5
Яйця	290	59,0	57,2	82,1	86,6	86,9	89,7	93,8	100,0	106,9	105,9	106,6	106,9	47,9
Овочі та баштанні	161	60,1	63,2	74,7	78,7	73,5	80,3	85,2	89,1	101,1	101,5	101,4	101,4	41,3
Плоди, ягоди і виноград	90	37,1	32,6	41,2	38,7	46,8	48,3	50,7	53,3	58,4	59,2	62,6	58,1	21,0
Картопля	124	99,8	109,2	109,4	107,7	105,2	106,3	107,3	104,0	112,3	113,1	109,2	113,7	13,9
Цукор	38	83,2	96,8	100,3	104,0	105,3	107,6	99,7	97,6	101,3	99,0	97,6	95,5	12,4
Олія рослинна всіх видів	13	63,1	72,3	103,9	104,6	110,0	115,4	118,5	113,9	105,4	100,0	102,3	100,8	37,7

* Розрахунки Міністерства охорони здоров'я України

**Розраховано за даними Державної служби статистики України

Динаміка кількості виконаних наукових та науково-технічних робіт в цілому по Україні*

(тис. одиниць)

Види робіт	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2014 у % до 2000	2014 у % до 2005
Всього робіт	38,3	63,9	58,7	62,7	62,5	54,5	52	52,4	53,2	47,9	43,0	112,3	67,3
Зі створення нових видів виробів	3,9	6,3	7,8	8,5	8,8	6,1	6,2	6,5	6,4	5,6	4,6	117,9	73,0
з них зі створення нових видів техніки	3,9	3,8	4	3	3,8	2,3	2,3	2,4	2,1	2,1	1,8	46,2	47,4
з них роботи, в яких використано винаходи	1	0,8	1,4	2,1	2	1,4	1,1	1,2	1,1	1,1	1,1	110,0	137,5
Зі створення нових видів технологій	3,6	5,4	7,6	7,6	7,3	5,8	5,7	5,3	5	5	3,2	88,9	59,3
з них ресурсозберігаючих	1,7	2,2	2,8	3,2	3,1	2,6	2,5	2,3	2,3	2,2	1,4	82,4	63,6
Зі створення нових видів матеріалів	1,1	1,2	1,5	1,5	1,5	1,4	1,4	1,6	1,3	1,2	1,1	100,0	91,7
Зі створення нових сортів рослин, порід тварин	0,5	0,8	0,7	0,8	0,6	0,7	0,7	0,6	0,5	0,7	2,2	в 4,4 рази	в 2,8 рази
Зі створення нових методів, теорій	2,2	5,4	9,5	8,7	8,4	7,5	7,7	7,7	7,7	7,6	7,5	в 3,4 рази	138,9
Інші роботи	27,1	45	31,6	35,6	35,9	33	30,3	30,7	32,3	27,8	24,4	90,0	54,2

*Розраховано за даними Державної служби статистики України

**Динаміка кількості виконаних наукових та науково-технічних робіт
в установах НААН***

(одиниць)

Роки	Всього робіт	З них зі створення нових видів								
		виробів			технологій		матеріалів	сортив рослин та порід тварин	методів, теорій	інші
		Всього	у т.ч. техніки	з них, в яких використано винаходи	Всього	з них ресурсозберігаючих				
2005	3178	214	163	72	786	454	73	501	319	1285
2006	3861	203	160	55	924	446	80	523	937	1194
2007	4116	200	125	103	1076	613	62	607	855	1316
2008	4358	311	111	81	965	486	65	527	891	1599
2009	3786	216	89	70	825	456	57	565	724	1399
2010	3433	293	59	101	856	441	114	526	548	1096
2011	3204	283	58	51	693	367	127	458	548	1095
2012	3163	184	50	34	631	322	73	417	529	1329
2013	3313	217	55	52	671	324	52	437	733	1203
2014	2954	486	49	361	568	265	32	464	455	949
2014 у % до 2005	93,0	227,1	30,1	в 5 разів	72,3	58,4	43,8	92,6	142,6	73,9

*Розраховано за даними Державної служби статистики України

Динаміка кількості виконаних наукових та науково-технічних робіт за галузями наук, од.*

Роки	Галузі наук	Всього робіт	З них зі створення нових видів						
			виробів		технологій	матеріалів	сортів рослин та порід тварин	методів, теорій	інші
			всього	у т.ч. техніки					
2005	сільськогосподарські ветеринарні	9172 121	248 12	212 1	863 58	80	663	422	6896 36
2006	сільськогосподарські ветеринарні	6263 195	139 14	67 3	998 48	64 4	681	1337 120	3044 9
2007	сільськогосподарські ветеринарні	6348 233	214 14	102 9	1157 42	58	732	1153 121	3034 56
2008	сільськогосподарські ветеринарні	5027 266	304 14	92 13	1122 27	58	552	1216 163	1775 45
2009	сільськогосподарські ветеринарні	4547 216	247 12	71 6	917 16	45	608	1025 94	1705 88
2010	сільськогосподарські ветеринарні	3876 289	292 10	69 1	936 18	111	592	767 89	1178 167
2011	сільськогосподарські ветеринарні	3964 150	333 15	75 12	847 22	135	518	853 51	1278 59
2012	сільськогосподарські ветеринарні	4379 262	224 40	75 14	734 24	71	471	822 10	2057 187
2013	сільськогосподарські ветеринарні	5066 149	311 42	150	773	49	703	946 27	2284 67
2014	сільськогосподарські ветеринарні	6055 192	187 36	109	600	34	2123	1354 41	1757 99
2014 у % до 2005	сільськогосподарські ветеринарні	66,0	75,4	51,4	69,5	42,5	в 3,2 р.	в 3,2 р.	25,5
		158,7	в 3 р.	х	25,9	х	х	273,3	275,0

*Розраховано за даними Державної служби статистики України

Загальний обсяг продукції за результатами наукових досліджень і науково-технічних розробок у розрізі її видів, створеної і впроваджені за пріоритетами за головними розпорядниками бюджетних коштів у 2011р.*

Вид науково-технічної продукції	МАПІП				НААН				Усього по Україні			
	Загальна кількість науково-технічної продукції, створеної за пріоритетними напрямками, од.	% від загальної кількості науково-технічної продукції по Україні	Загальна кількість науково-технічної продукції, створеної та впроваджені за пріоритетними напрямками, од.	% від загальної кількості науково-технічної продукції по Україні	Загальна кількість науково-технічної продукції, створеної та впроваджені за пріоритетними напрямками, од.	% від загальної кількості науково-технічної продукції по Україні	Загальна кількість науково-технічної продукції, створеної та впроваджені за пріоритетними напрямками, од.	% від загальної кількості науково-технічної продукції по Україні	Загальна кількість науково-технічної продукції, створеної та впроваджені за пріоритетними напрямками, од.	Впроваджені, %		
Види виробів	26	3,2	26	7,0	100	19	2,3	10	2,7	826	374	45,3
у т.ч. техніки	4	1,4	4	2,2	100	10	3,4	10	5,5	294	181	61,6
Технології	112	9,9	112	16,0	100	35	3,1	28	4,0	1132	699	61,8
Матеріали	3	0,6	3	1,6	100					545	186	34,1
Сорти рослин, породи тварин	9	4,1	9	8,2	100	144	65,2	73	66,4	221	110	49,8
Методи, теорії	41	1,2	41	2,0	100	242	7,1	68	3,4	3416	2029	59,4
Інше	138	4,8	138	7,3	100	748	26,1	370	19,6	2866	1891	66,0
Усього	329	3,7	329	6,2	100	1188	13,2	549	10,4	9006	5289	58,7

* Розраховано за даними Аналітичної довідки «Реалізація пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки та отримані результати у 2011 році» [351]

Загальний обсяг продукції за результатами наукових досліджень і науково-технічних розробок у розрізі її видів, створеної і впроваджені за пріоритетами за головними розпорядниками бюджетних коштів у 2012 р.*

Вид науково-технічної продукції	МАПІП					НААН					Усього по Україні		
	Загальна кількість науково-технічної продукції, створеної за пріоритетними напрямками, од.	% від загальної кількості науково-технічної продукції по Україні	Загальна кількість науково-технічної продукції, створеної та впроваджені за пріоритетними напрямками, од.	% від загальної кількості науково-технічної продукції по Україні	Впроваджено, %	Загальна кількість науково-технічної продукції, створеної за пріоритетними напрямками, од.	% від загальної кількості науково-технічної продукції по Україні	Загальна кількість науково-технічної продукції, створеної та впроваджені за пріоритетними напрямками, од.	% від загальної кількості науково-технічної продукції по Україні	Впроваджено, %	Загальна кількість науково-технічної продукції, створеної та впроваджені за пріоритетними напрямками, од.	Загальна кількість науково-технічної продукції, створеної та впроваджені за пріоритетними напрямками, од.	Впроваджено, %
Види виробів	5	0,8	4	1,2	80	36	5,5	5	1,5	13,9	651	344	52,8
у т.ч. техніки	1	0,3	1	0,5	100	36	10,3	5	2,5	13,9	350	199	56,9
Технології	50	3,9	29	4,5	58	58	4,6				1273	647	50,8
Матеріали	1	0,2				19	3,6				533	165	31,0
Сорти рослин та породи тварин	2	0,7	1	6,7	50	276	89,9				307	15	4,9
Методи, теорії	153	4,1	86	4,2	56,2	244	6,6	24	1,3	9,8	3718	1845	49,6
Інше	4	0,1	0		0,0	720	12,0	77	1,9	10,7	6003	4173	69,5
Усього	215	1,7	120	1,7	55,8	1353	10,8	106	1,5	7,8	12485	7189	57,6

* Розраховано за даними Аналітичної довідки «Реалізація пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки та отримані результати у 2012 році» [352]

Створення і впровадження науково-технічної продукції за видами і пріоритетними напрямками розвитку науки і техніки у розрізі головних розпорядників бюджетних коштів у 2011 році, одиниць*

Головні розпорядники бюджетних коштів	Створено науково-технічної продукції						Впроваджено науково-технічної продукції							
	види виробів	у т. ч. види техніки	технології	матеріали	сортні рослин та тварин	методи, теорії	інше	види виробів	у т. ч. види техніки	технології	матеріали	сортні рослин та тварин	методи, теорії	інше
Фундаментальні наукові дослідження														
МАПіП	6		44	1	1	16		6		44	1	1	16	
НААН				144	242	399						73	68	115
Інформаційні та комунікаційні технології														
МАПіП	2		3			5	28	2		3			5	28
НААН														
Енергетика та енергоефективність														
МАПіП	1		9			3	30	1		9			3	30
НААН														
Рациональне природокористування														
МАПіП	14	4	37	2	8	7	25	14	4	37	2	8	7	25
НААН	19	10	35			349	10	10	10	28				255
Науки про життя, нові технології профілактики та лікування найпоширеніших захворювань														
МАПіП	3		17			10	25	3		17			10	25
НААН														
Нові речовини і матеріали														
МАПіП			2				30			2				30
НААН														

* Складено за даними Аналітичної довідки «Реалізація пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки та отримані результати у 2011 році» [351]

Створення і впровадження науково-технічної продукції за видами і пріоритетними напрямками розвитку науки і техніки у розрізі головних розпорядників бюджетних коштів у 2012 році*

Головні розпорядники бюджетних коштів	Створено науково-технічної продукції						Впроваджено науково-технічної продукції							
	види виробів	у т. ч. види техніки	технології	матеріали	сортн рослин та породи тварин	методи, теорії	інше	види виробів	у т. ч. види техніки	технології	матеріали	сортн рослин та породи тварин	методи, теорії	інше
	Фундаментальні наукові дослідження													
МАПіП	1		2	1		16	1						4	
НААН			18		276	244	252						24	34
МАПіП						7							4	
НААН														
	Інформаційні та комунікаційні технології													
МАПіП	1		1			3	3	1					3	
НААН														
	Енергетика та енергоефективність													
МАПіП														
НААН														
	Рациональне природокористування													
МАПіП	3	1	40		2	89		3	1	22		1	52	
НААН	36	36	40	19			468	5	5					43
	Науки про життя, нові технології профілактики та лікування найпоширеніших захворювань													
МАПіП						38							23	
НААН			7							5				
	Нові речовини і матеріали													
МАПіП														
НААН														

*Складено за даними Аналітичної довідки «Реалізація пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки та отримані результати у 2012 році» [352]

Динаміка реєстрації об'єктів права інтелектуальної власності науково-дослідних установ НААН, одиниць (діючих станом на 01.01.2014 р.)*

Об'єкти права інтелектуальної власності	до 2004 р. включно	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	Разом
Винаходи	31	10	16	22	31	26	16	21	17	25	215
Корисні моделі	9	5	33	42	66	108	140	173	108	229	913
Знаки для товарів та послуг	23	3	2	4	10	3	4	5	5	4	63
Промислові зразки	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	2
Кваліфікаційне зазначення походження товару	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1
Сорти та гібриди	963	102	173	178	221	237	265	123	24	77	2363
Селекція в тваринництві	19	2	0	5	0	3	2	0	0	0	31
Всього	1045	122	224	251	329	377	427	323	154	336	3588

* Складено за переліком Діючих об'єктів права інтелектуальної власності науково-дослідних установ Національної академії аграрних наук України [124]

Розподіл наукових установ, яким надається підтримка держави, за регіонами*

(станом на 31.12.2002 р., одиниць)

	ВНЗ	в т.ч. ВНЗ аграрний	Спільне підприємство, ВАТ, ПАТ, НВП	НДІ, конструкторські бюро	в т.ч. НДІ аграрні	Науковий центр, навчально-науковий комплекс, виробничий науковий комплекс, наукові ради	в т.ч. науковий центр аграрний	Сільсько-спадарська дослідна станція	Музей, наукова бібліотека, видавничий дім	в т.ч. аграрні	Обсерваторія, заповідник, ботанічний сад	Разом
Україна	33	3	2	15	1	4	0	0	0	0	0	54
АР Крим	1											1
Вінницька	1											1
Волинська	1											1
Дніпропетровська	3											3
Донецька	3			1								4
Житомирська	1											1
Закарпатська												0
Запорізька												0
Івано-Франківська												0
Київська	1	1										1
Кіровоградська	1											1
Луганська	1			1								2
Львівська	2			1								3
Миколаївська	1	1		1								2
Одеська	1											1
Полтавська												0
Рівненська												0
Сумська												0
Тернопільська	1											1
Харківська	4			1	1	2						7
Херсонська												0
Хмельницька	1											1
Черкаська	2											2
Чернівецька				1								1
Чернігівська												0
м. Київ	7	1	2	9		2						20
м. Севастополь	1											1

*Складено за Державним реєстром наукових установ, яким надається підтримка держави [116]

Розподіл наукових установ, яким надається підтримка держави, за регіонами*

(станом на 31.12.2013 р., одиниць)

	ВНЗ	в т.ч. ВНЗ аграрні	Спільне підприємство, ВЛТ, ПАТ, НВП	НП, конструкторські бюро	в т.ч. НП аграрні	Науковий центр, навчально-науковий комплекс, науково-виробничий комплекс, наукові ради	в т.ч. науковий аграрний центр	Сіарькогосподарська станція	Музей, наукова бібліотека, видавничий дім	в т.ч. аграрні	Осередня, заповідник, ботанічний сад	Разом
	49	5	4	214	31	24	6	3	5	1	4	303
Україна	2			3	1	1					1	7
АР Крим	1											1
Вінницька												0
Волинська												0
Дніпропетровська	2	1		11	1							13
Донецька	3		1	9	2	1					1	15
Житомирська				2	2							2
Закарпатська				1	1							2
Запорізька	3			2	2	2						7
Івано-Франківська	2			1								3
Київська				2	2	1	1					3
Кіровоградська	1							1				2
Луганська	2			1	1							3
Львівська	3	1	1	12	1	1			1			18
Миколаївська	1	1		1								2
Одеська	4	1		9	1	1	1					14
Полтавська	2			1	1			1				4
Рівненська												0
Сумська				3	1							3
Тернопільська								1				1
Харківська	9			28	4	3	2					40
Херсонська				3	3						1	4
Хмельницька												0
Черкаська												0
Чернівецька	1			1								2
Чернігівська				1	1							1
м. Київ	13	1	2	122	11	13	2		4	1	1	155
м. Севастополь				1								1

*Складено за Державним реєстром наукових установ, яким надається підтримка держави [116]

Динаміка кількості діючих сільськогосподарських підприємств за організаційно-правовими формами господарювання в Україні*

(на 1 липня відповідного року)

Підприємства за організаційно-правовими формами	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2013 у % до 2002
Усього	60910	59949	58640	57877	57858	58387	59059	57152	56493	56133	55866	55630	91,3
Господарські товариства	9337	8713	8172	7900	7545	7428	7879	7819	7769	7757	8121	8245	88,3
Приватні підприємства	4116	4033	4054	4123	4112	4229	4326	4333	4243	4140	4183	4095	99,5
Фермерські господарства	42774	43042	42598	42447	42932	43475	43894	42101	41726	41488	40732	40752	95,3
Виробничі кооперативи	2111	1938	1727	1521	1373	1262	1101	1001	952	905	856	809	38,3
Підприємства інших форм господарювання	2002	1707	1694	1500	1525	1633	1505	1553	1481	1532	1680	1460	72,9
Державні підприємства	570	516	395	386	371	360	354	345	322	311	294	269	47,2

* Розраховано за даними Державної служби статистики України [398, 399]

Динаміка кількості діючих сільськогосподарських підприємств за організаційно-правовими формами господарювання в Запорізькій області*

(на 1 липня відповідного року)

Підприємства за організаційно-правовими формами господарювання	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2013 у % до 2007	Рівняння ліній тренду	Коефіцієнти кореляції (R), детермінації (D)
Усього	3065	3067	3033	3035	3019	3020	3015	98,4	$y = -9,2143x + 3073,1$	R = 0,9218; D = 0,8498
Господарські товариства	365	389	385	406	387	385	396	108,5	$y = 3,1071x + 375,14$	R = 0,5375; D = 0,2889
Приватні підприємства	184	205	213	218	206	201	205	111,4	$y = 1,7143x + 197,71$	R = 0,3454; D = 0,1193
Фермерські господарства	2388	2338	2300	2273	2299	2319	2332	97,7	$y = -7,3929x + 2350,9$	R = 0,4338; D = 0,1882
Виробничі кооперативи	55	47	43	40	38	36	36	65,5	$y = -3x + 54,143$	R = 0,9373; D = 0,8785
Підприємства інших форм господарювання	69	73	77	83	74	66	33	47,8	$y = -4,4643x + 85,714$	R = 0,5912; D = 0,3495
Державні підприємства	14	15	15	15	15	13	13	92,9	$y = -0,25x + 15,286$	R = 0,5678; D = 0,3224

* Розраховано за даними Державної служби статистики України [398, 399]

Динаміка показників розвитку господарських товариств України*

Показники	2002	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2013 у % до 2002
Кількість підприємств, од.	6487	4733	4226	4715	5062	5017	4956	5118	4978	5037	77,6
Чисельність працівників, осіб	787824	457933	408904	369595	357783	326816	324326	322476	317958	307677	39,1
Площа с.-г. угідь, тис. га	12572,0	9442,4	9334,4	10031,8	10605,6	10720,0	11107,9	11151,9	11320,8	11670,3	92,8
в тому числі ріллі	10946,0	8556,4	8398,9	9367,0	9963,4	10131,8	10522,3	10626,7	10851,4	11060,7	101,0
Виробнича собівартість с.-г. продукції, млн. грн.	111199,4	14293,7	16907,7	21719,3	34764,0	39967,9	48337,7	63759,6	75432,4	85284,5	в 7,6 рази
в т.ч. продукції рослинництва	6636,6	8507,7	10020,5	12839,5	21949,6	24651,8	29873,6	42385,3	49706,5	57711,0	в 8,7 рази
продукції тваринництва	4562,8	5786,0	6881,4	8879,8	12814,4	15316,1	18464,1	21374,3	25725,9	27573,5	в 6 разів
Реалізація основних видів продукції, тис. тонн: зерно	11126,7	10943,6	10086,2	8663,8	15535,9	19365,5	14941,7	18144,2	22309,7	24936,9	в 2,2 рази
насіяння соняшнику	1107,4	1212,2	1756,9	1854,6	1728,1	2837,0	2997,6	3126,7	4185,7	4260,8	в 3,8 рази
цукрові буряки	3530,2	3896,0	5868,6	4757,0	4049,6	2607,8	3414,1	4426,1	4283,2	1843,8	52,2
худоба на м'ясо, тонн: велика рогата худоба	230703,2	144428,7	145111,9	148576,4	121001,2	116671,6	115573,6	100660,2	100371,2	119003,6	51,6
свині	85220,0	99472,9	134216,2	171787,8	176278,3	190912,3	241594,9	287343,5	289432,1	334661,1	в 3,9 рази
молоко, тонн	1276992,7	1032714,8	1008787,9	936105,4	989016,4	1082967,6	1126937,7	1218073,1	1405556,7	1474272,7	115,4

* Розраховано за даними форми державного статистичного спостереження № 50-сг «Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств» за 2002-2013 рр.

Динаміка результатів діяльності господарських товариств України*

Показники	2002	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2013 у % до 2002
Виручка від реалізації сільськогосподарської продукції, млн. грн.	8060,9	12725,0	15449,2	20625,7	30811,8	40012,6	49693,4	64153,9	83225,5	82922,3	в 10,3 рази
В тому числі: продукції рослинництва	5389,0	7707,2	10019,1	14797,5	21723,0	29114,8	35718,7	47408,6	63896,2	61278,3	в 11,4 рази
продукції тваринництва	2671,9	5017,8	5430,1	5828,2	9088,8	10897,7	13974,7	16745,3	19329,4	21644,1	в 8,1 рази
Прибуток (збиток) від реалізації сільськогосподарської продукції, млн. грн.	382,5	893,7	523,3	2816,3	3526,1	4829,1	8286,9	13379,3	13666,0	7881,4	в 20,6 рази
В тому числі: продукції рослинництва	938,0	501,3	997,9	3524,8	3289,3	3976,6	7033,2	11016,8	10745,2	5168,2	в 5,5 рази
продукції тваринництва	-555,5	392,4	-474,6	-708,5	236,8	852,6	1253,7	2362,4	2920,8	2713,2	х
Рівень рентабельності (збитковості) виробництва сільськогосподарської продукції, %	5,0	7,6	3,5	15,8	12,9	13,7	20,0	26,4	19,7	10,5	х
В тому числі: продукції рослинництва	21,1	7,0	11,1	31,3	17,8	15,8	24,5	30,3	20,2	9,2	х
продукції тваринництва	-17,2	8,5	-8,0	-10,8	2,7	8,5	9,9	16,4	17,8	14,1	х

* Розраховано за даними форми державного статистичного спостереження № 50-сг «Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств» за 2002-2013 рр.

Додаток А.16

Динаміка показників розвитку господарських товариств у Запорізькій області*

Показники	2002	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2013 у % до 2002
Кількість підприємств, одиниць	249	154	160	265	283	290	297	304	305	308	123,7
Чисельність працівників, осіб	25459	16167	15521	15606	15346	14496	14352	14208	13872	13461	52,9
Площа с.-г. угідь, тис. га	742,0	551,2	552,6	673,9	688,8	693,7	677,6	661,4	675,1	646,9	87,2
в тому числі ріллі	655,0	495,4	500,3	620,7	637,3	638,4	628,4	618,4	635,9	610,8	93,3
Виробнича собівартість с.-г. продукції, млн. грн. в т.ч.	501,1	620,3	666,0	776,1	1036,8	1384,1	1670,7	1957,2	2338,0	2914,7	в 5,8 рази
продукції рослинництва	327,7	384,6	446,5	498,1	698,2	943,3	1106,0	1268,7	1605,1	2059,9	в 6,3 рази
продукції тваринництва	173,5	235,7	219,5	278,0	338,6	440,8	564,7	688,5	732,9	854,8	в 4,9 рази
Реалізація основних видів продукції, тис. тонн:	657,7	510,2	521,5	384,6	808,2	845,7	776,0	706,3	513,0	708,0	107,6
зерно	156,7	184,7	246,1	229,8	225,2	288,2	304,2	320,1	341,9	325,1	207,5
насіння соняшнику	10,4	5,4	10,0	19,7	14,9	10,1	5,6	1,2	10,6	-	0,0
цукрові буряки											
худоба на м'ясо, тонн: велика рогата худоба	7137,2	4638,1	3510,6	4791,2	2587,8	2205,2	2078,4	1951,5	1916,7	1603,9	22,5
свині	4185,0	8114,8	11860,2	18907,7	19327,5	18467,1	23578,4	28689,7	24990,7	15857,3	в 3,8 рази
молоко, тонн	40632,2	24418,1	22342,9	16791,8	14259,0	12533,8	12589,7	12645,6	10042,9	10561,7	26,0

* Розраховано за даними форми державного статистичного спостереження № 50-сг «Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств» за 2002-2013 рр.

Динаміка результатів діяльності господарських товариств у Запорізькій області *

Показники	2002	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2013 у % до 2002
Виручка від реалізації сільськогосподарської продукції, млн. грн.	465,3	628,8	740,6	1070,3	1425,5	1995,2	2410,8	2826,3	3038,9	2948,4	в 6,3 рази
в тому числі: продукції рослинництва	350,3	416,4	525,9	789,1	997,9	1322,1	1688,0	2053,8	2187,8	2225,0	в 6,4 рази
продукції тваринництва	115,0	212,3	214,7	281,2	427,6	673,0	722,8	772,6	851,1	723,5	в 6,3 рази
Прибуток від реалізації сільськогосподарської продукції, млн. грн.	71,4	78,1	75,4	173,0	219,8	405,0	517,3	629,6	420,0	255,8	в 3,6 рази
в тому числі: продукції рослинництва	88,7	45,8	72,0	202,5	169,4	227,8	414,6	601,4	376,5	215,1	в 2,4 рази
продукції тваринництва	-17,4	32,3	3,4	-29,5	50,4	177,3	102,8	28,2	43,5	40,7	х
Рівень рентабельності (збитковості) виробництва сільськогосподарської продукції, %	18,1	14,2	11,3	19,3	18,2	25,5	27,3	28,7	16,0	9,5	х
в тому числі: продукції рослинництва	33,9	12,3	15,9	34,5	20,4	20,8	32,6	41,4	20,8	10,7	х
продукції тваринництва	-13,1	18,0	1,6	-9,5	13,4	35,8	16,6	3,8	5,4	6,0	х

* Розраховано за даними форми державного статистичного спостереження № 50-сг «Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств» за 2002-2013 рр.

Динаміка показників розвитку приватних підприємств (включаючи фермерські) України*

Показники	2002	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2013 у % до 2002
Кількість підприємств, од.	2810	2251	2093	2368	2928	3024	3089	3228	3102	3083	109,7
Чисельність працівників, осіб	275756	167571	140887	122418	118118	109577	103742	102857	98333	96891	35,1
Площа с.-г. угідь, тис. га	4403,0	3830,3	3577,6	4056,3	4838,2	4936,3	11107,9	4954,2	5083,2	5061,8	115,0
в тому числі ріллі	3852,0	3479,4	3304,3	3773,0	4602,2	4703,6	10522,3	4760,9	4872,5	4871,0	126,5
Виробнича собівартість с.-г. продукції, млн. грн.	3297,5	4260,0	4958,5	5860,9	9875,0	10999,2	13958,0	18600,3	21798,0	20237,3	в 6,1 рази
в т.ч. продукції рослинництва	2169,3	3026,4	3570,9	4241,8	7896,9	8696,9	11227,7	15620,5	18379,7	17160,8	в 7,9 рази
продукції тваринництва	1128,2	1233,6	1386,6	1619,2	1978,1	2302,3	2730,3	2979,9	3418,4	3076,5	в 2,7 рази
Реалізація основних видів продукції, тис. тонн:	3678,9	4102,5	3632,0	2948,9	6037,7	7391,8	5647,7	6628,5	7289,9	8461,5	в 2,3 рази
зерно											
насіяння соняшнику	351,7	475,4	683,9	787,7	863,9	1455,2	1559,6	1515,6	2143,8	2188,9	в 6,2 рази
цукрові буряки	1688,3	1799,2	2862,3	1644,8	1235,3	583,9	1302,0	2029,5	1742,7	1081,0	64,0
худоба на м'ясо, тонн: велика рогата худоба	91710,9	62524,2	59779,4	65858,2	53525,6	43730,3	40434,8	35959,0	34472,5	41594,0	45,4
свині	14017,2	14101,4	22086,4	38938,8	34953,2	30053,5	40214,9	46713,0	38228,2	46948,6	в 3,3 рази
молоко, тонн	507924,7	470713,9	431008,0	389940,6	367619,0	404798,0	399300,6	408080,7	456327,0	493157,3	97,1

* Розраховано за даними форми державного статистичного спостереження № 50-сг «Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств» за 2002-2013 рр.

Динаміка результатів діяльності приватних підприємств (включаючи фермерські) України*

Показники	2002	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2013 у % до 2002
Виручка від реалізації с.-г. продукції, млн. грн.	2489,4	3942,5	4595,0	6543,7	9813,1	12364,7	16386,2	20837,8	26341,8	25707,2	в 10,3 рази
в тому числі: продукції рослинництва	1817,3	2801,0	3519,0	5123,7	7988,4	10455,2	14012,6	17985,3	23313,0	22356,2	в 12,3 рази
продукції тваринництва	672,0	1141,6	1076,1	1420,0	1824,7	1909,5	2373,6	2852,5	3028,8	3351,0	в 5 разів
Прибуток (збиток) від реалізації с.-г. продукції, млн. грн.	216,4	340,8	279,5	1245,9	1508,2	1786,6	3568,5	5311,0	5362,5	3224,7	в 14,9 рази
в тому числі: продукції рослинництва	395,0	311,0	464,2	1462,3	1531,0	1812,5	3573,7	5179,8	5270,7	3263,3	в 8,3 рази
продукції тваринництва	-178,7	29,8	-184,7	-216,4	-22,8	-25,9	-5,3	131,2	91,7	38,6	x
Рівень рентабельності (збитковості) виробництва сільськогосподарської продукції, %	9,5	9,5	6,5	23,5	18,2	16,9	27,8	34,2	25,6	14,3	x
в тому числі: продукції рослинництва	27,8	12,5	15,2	39,9	23,7	21,0	34,2	40,5	29,2	17,1	x
продукції тваринництва	-21,0	2,7	-14,7	-13,2	-1,2	-1,3	-0,2	4,8	3,1	-1,1	x

* Розраховано за даними форми державного статистичного спостереження № 50-сг «Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств» за 2002-2013 рр.

**Динаміка показників розвитку приватних підприємств (включаючи фермерські)
у Запорізькій області***

Показники	2002	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2013 у % до 2002
Кількість підприємств, од.	76	53	53	111	155	158	176	194	197	195	в 2,6 рази
Чисельність працівників, осіб	7487	5264	4805	4819	5084	4807	5043	5279	5134	5155	68,9
Площа с.-г. угідь, тис. га	235,0	207,2	204,7	252,7	304,9	310,7	320,9	331,0	333,8	327,8	139,5
в тому числі ріллі	216,0	192,5	187,7	237,5	287,4	294,3	305,0	315,7	317,9	312,1	144,5
Виробнича собівартість с.-г. продукції, млн. грн. в т.ч.	138,3	180,6	215,5	242,0	352,4	482,1	590,6	699,2	885,1	946,1	в 6,8 рази
продукції рослинництва	99,2	136,0	165,2	186,2	297,9	418,8	517,4	615,9	796,7	864,4	в 8,7 рази
продукції тваринництва	39,1	44,6	50,2	55,7	54,5	63,3	73,3	83,3	88,4	81,7	209,1
Реалізація основних видів продукції, тис. тонн: зерно	192,7	191,2	189,6	133,8	366,6	366,6	328,5	290,5	238,0	310,0	160,9
насіяння соняшнику	51,2	62,5	96,2	99,9	84,2	157,2	160,5	163,9	180,9	164,7	в 3,2 рази
цукрові буряки	2,8	3,3	8,3	5,4	3,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0	0,0
худоба на м'ясо, тонн: велика рогата худоба	2331,5	2093,1	1507,9	1918,0	986,3	1166,3	975,3	784,3	1055,6	1395,8	59,9
свині	606,1	810,6	1212,4	2140,1	1567,0	1448,0	1865,2	2282,4	1583,4	1073,0	177,0
молоко, тонн	17020,5	12500,3	11150,5	10180,3	9582,6	9570,3	8964,9	8359,5	10568,5	9235,0	54,3

* Розраховано за даними форми державного статистичного спостереження № 50-сг «Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств» за 2002-2013 рр.

**Динаміка результатів діяльності приватних підприємств (включаючи фермерські)
у Запорізькій області***

Показники	2002	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2013 у % до 2002
Виручка від реалізації	130,3	187,9	229,0	344,4	491,2	664,6	853,3	1042,1	1137,9	1089,5	в 8,4 рази
в тому числі: продукції	109,1	144,5	192,7	297,7	436,5	601,7	783,9	966,0	1058,2	1019,4	в 9,3 рази
продукції тваринництва	21,2	43,5	36,3	46,7	54,6	62,8	69,5	76,1	79,7	70,1	в 3,3 рази
Прибуток від реалізації с.-г.	27,3	17,6	11,8	62,8	85,2	121,9	188,2	254,5	147,3	28,7	105,3
в тому числі: продукції	31,9	17,4	23,7	79,8	93,0	128,3	199,7	271,0	164,9	49,9	156,3
продукції тваринництва	-4,7	0,2	-11,9	-17,0	-7,7	-6,4	-11,5	-16,5	-17,7	-21,2	в 4,5 рази
Рівень рентабельності (збитковості) виробництва с.-г.	26,5	10,3	5,4	22,3	21,0	22,5	27,4	32,3	14,9	2,7	х
в тому числі: продукції	41,4	13,7	14,1	36,6	27,1	27,1	33,1	39,0	18,5	5,2	х
продукції	-18,1	0,4	-24,7	-26,7	-12,4	-9,2	-13,6	-17,9	-18,1	-23,3	х

* Розраховано за даними форми державного статистичного спостереження № 50-сг «Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств» за 2002-2013 рр.

Динаміка показників розвитку селянських (фермерських) господарств України*

Показники	2002	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2013 у % до 2002
Кількість підприємств, од.	400	437	425	376	727	797	821	846	850	861	215,3
Чисельність працівників, осіб	35599	29188	25373	21596	25617	26296	25330	26182	26029	26093	73,3
Площа с.-г. угідь, тис. га	591,0	765,3	762,4	769,6	1429,8	1542,1	1595,0	1630,4	1682,3	1683,0	в 2,8 рази
в тому числі ріллі	526,0	701,4	713,6	722,3	1384,8	1492,8	1548,7	1581,4	1610,7	1643,2	в 3,1 рази
Виробнича собівартість продукції сільського господарства, млн. грн.	436,9	791,5	1004,8	1221,8	2640,1	3093,5	4043,3	5843,3	6677,4	6242,8	в 14,3 рази
в т.ч. продукції рослинництва	315,6	623,1	780,7	900,2	2279,7	2601,2	3445,1	5139,1	5871,6	3722,4	в 11,8 рази
продукції тваринництва	121,3	168,3	223,6	321,5	360,4	492,3	598,2	704,2	805,8	520,4	в 4,3 рази
Реалізація основних видів продукції, тис. тонн: зерно	527,2	945,1	871,5	594,8	1848,4	2298,4	1726,8	2181,6	2206,7	2646,1	в 5 разів
насіяння соняшнику	71,2	113,0	184,9	179,2	337,4	530,8	603,7	591,7	817,1	834,8	в 11,7 рази
цукрові буряки	255,4	353,3	581,5	321,5	402,9	128,0	438,3	442,5	416,4	215,5	84,4
худоба на м'ясо, тонн: велика рогата худоба	10363,4	8998,1	8914,5	10251,1	7747,4	7718,2	6418,1	7171,1	5662,5	6508,4	62,8
свині	1724,9	2205,1	4646,5	11653,9	6499,6	7432,6	10782,7	13509,4	8940,5	11025,4	в 6,4 рази
молоко, тонн	49297,3	59201,1	54883,7	51351,5	51851,3	60302,1	63253,9	67657,6	75302,1	84863,7	172,1

* Розраховано за даними форми державного статистичного спостереження № 50-сг «Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств» за 2002-2013 рр.

Динаміка результатів діяльності селянських (фермерських) господарств України*

Показники	2002	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2013 у % до 2002
Виручка від реалізації с.-г. продукції, млн. грн.	355,2	792,2	1056,6	1375,3	2837,6	3620,8	5122,1	6643,2	8051,0	8053,7	в 22,7 рази
в тому числі: продукції рослинництва	287,9	641,4	866,5	1111,8	2561,8	3291,7	4729,1	6108,0	7556,1	7490,8	в 26 разів
продукції тваринництва	67,3	150,8	190,1	263,5	275,7	329,1	393,0	535,2	494,9	562,9	в 8,4 рази
Прибуток від реалізації с.-г. продукції, млн. грн.	44,5	86,9	123,6	277,0	630,1	701,4	1407,6	1811,8	1730,5	1207,2	в 27,1 рази
в тому числі: продукції рослинництва	67,6	81,9	141,2	301,4	629,3	702,5	1405,9	1804,1	1726,5	1213,8	в 18 разів
продукції тваринництва	-23,1	5,1	-17,6	-24,4	0,9	-1,2	1,7	7,7	4,0	-6,6	28,6
Рівень рентабельності (збитковості) виробництва с.-г. продукції, %	14,3	12,3	13,3	25,2	28,5	24,0	37,9	37,5	27,4	17,6	x
в тому числі: продукції рослинництва	30,7	14,6	19,5	37,2	32,6	27,1	42,3	41,9	29,6	19,3	x
продукції тваринництва	-25,6	3,5	-8,5	-8,5	0,3	-0,4	0,4	1,5	0,8	-1,2	x

* Розраховано за даними форми державного статистичного спостереження № 50-сг «Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств» за 2002-2013 рр.

**Динаміка показників розвитку селянських (фермерських) господарств
у Запорізькій області***

Показники	2002	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2013 у % до 2002
Кількість підприємств, од.	7	11	11	14	49	53	59	65	70	68	в 9,7 рази
Чисельність працівників, осіб	392	664	745	677	1310	1291	1573	1855	1789	2113	в 5,4 рази
Площа с.-г. угідь, тис. га	17,0	38,2	37,0	40,4	100,4	115,2	126,8	138,3	142,2	142,9	в 8,4 рази
в тому числі ріллі	15,0	36,1	35,0	38,6	97,3	112,1	123,6	135,0	137,9	138,1	в 9,2 рази
Виробнича собівартість с.-г. продукції, млн. грн. в т.ч.	8,1	28,5	38,9	42,7	107,7	167,9	223,8	279,6	363,0	399,1	в 49,3 рази
продукції рослинництва	7,6	26,0	36,1	38,0	104,5	164,8	218,7	272,5	356,5	393,5	в 52,1 рази
продукції тваринництва	0,5	2,6	2,8	4,7	3,2	3,1	5,1	7,1	6,5	5,6	в 10,6 рази
Реалізація основних видів продукції, тис. тонн: зерно	15,9	44,5	40,6	20,7	129,3	143,9	136,4	128,9	103,5	134,5	в 8,4 рази
насіння соняшнику	4,3	10,5	17,3	20,0	24,7	52,0	59,9	67,7	75,6	66,8	в 15,5 рази
цукрові буряки	0,0	3,0	7,8	2,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0
худоба на м'ясо, тонн: велика рогата худоба	25,3	85,2	103,3	45,3	32,1	20,8	23,9	26,9	54,3	84,7	в 3,3 рази
свині	8,8	135,3	232,2	554,1	188,4	172,8	296,0	419,1	285,2	87,4	в 9,9 рази
молоко, тонн	138,6	417,6	144,5	282,0	398,3	498,5	520,7	542,9	635,2	660,9	в 4,8 рази

* Розраховано за даними форми державного статистичного спостереження № 50-сг «Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств» за 2002-2013 рр.

**Динаміка результатів діяльності селянських (фермерських) господарств
у Запорізькій області***

Показники	2002	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2013 у % до 2002
Виручка від реалізації сільськогосподарської продукції, млн. грн.	9,3	33,1	44,8	63,0	163,5	237,3	338,3	439,2	467,4	454,5	в 48,7 рази
в тому числі: продукції рослинництва	9,1	31,0	42,1	58,1	160,4	234,4	333,3	432,2	460,9	449,9	в 49,4 рази
продукції тваринництва	0,2	2,1	2,6	4,9	3,1	3,0	5,0	6,9	6,5	4,6	в 21,9 рази
Прибуток від реалізації сільськогосподарської продукції, млн. грн.	1,3	5,9	5,3	16,0	44,0	53,7	89,3	125,0	67,1	14,7	в 11,2 рази
в тому числі: продукції рослинництва	1,4	6,0	6,0	16,3	44,4	54,0	90,1	126,1	68,1	16,6	в 12,1 рази
продукції тваринництва	-0,1	-0,2	-0,7	-0,2	-0,5	-0,3	-0,7	-1,1	-1,0	-1,9	в 31,7 рази
Рівень рентабельності (збитковості) виробництва сільськогосподарської продукції, %	16,4	21,7	13,5	34,2	36,8	29,2	35,9	39,8	16,8	3,3	x
в тому числі: продукції рослинництва	17,7	24,2	16,7	38,8	38,3	29,9	37,0	41,2	17,3	3,8	x
продукції тваринництва	-21,4	-6,7	-20,9	-4,1	-13,1	-9,4	-12,8	-14,0	-13,2	-29,5	x

* Розраховано за даними форми державного статистичного спостереження № 50-сг «Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств» за 2002-2013 рр.

Динаміка показників розвитку сільгоспоперативів (виробничих) України*

Показники	2002	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2013 у % до 2002
Кількість підприємств, одиниць	1816	1041	845	739	708	629	551	510	434	408	22,5
Чисельність працівників, осіб	252598	107198	82253	60838	49843	42139	37274	29622	25003	22096	8,7
Площа с.-г. угідь, тис. га	3281	1811,1	1537,3	1268,7	1145,2	1025,1	941,3	788,9	701,8	658,7	20,1
в тому числі ріллі	2780	1574,5	1316,3	1119,2	1023,6	927,8	855,2	723,9	651,6	616,8	22,2
Виробнича собівартість с.-г. продукції, млн. грн.	2562,21	2020,07	1971,59	1851,28	2336,54	2324,43	2596,06	2810,10	2785,78	2278,1	88,9
в т.ч. продукції рослинництва	1574,05	1263,45	1223,80	1133,84	1575,58	1523,58	1695,44	1948,77	1877,00	1514,2	96,2
продукції тваринництва	988,16	756,61	743,93	717,44	760,95	800,85	900,62	861,34	908,78	763,9	77,3
Реалізація основних видів продукції, тис. тонн: зерно	2409,06	1454,85	1245,32	777,11	1216,42	1210,71	870,04	850,29	703,38	835,1	34,7
насіння соняшнику	188,02	136,15	179,37	132,54	113,32	172,85	164,96	128,09	154,61	178,4	94,9
цукрові буряки	893,17	579,79	704,50	325,95	152,69	80,08	124,40	127,33	108,50	57,7	6,5
худоба на м'ясо, тонн: велика рогата худоба	74236,6	39259,9	36996,5	35792,9	26021,3	21207,4	19097,2	15585,5	13907,1	14162,9	19,1
свині	14551,0	9374,5	10848,3	13210,0	9853,8	7971,2	9976,0	8989,3	7529,6	6984,5	48,0
молоко, тонн	386615,8	271069,2	254620,8	199148,1	184986,4	185794,1	169730,1	138980,7	148631,6	130789,0	33,8

* Розраховано за даними форми державного статистичного спостереження № 50-сг «Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств» за 2002-2013 рр.

Динаміка результатів діяльності сільгоспкооперативів (виробничих) України*

Показники	2002	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2013 у % до 2002
Виручка від реалізації сільськогосподарської продукції, млн. грн.	1628,60	1569,82	1528,67	1606,41	2048,54	2133,00	2390,99	2581,46	2559,05	2606,6	160,1
в тому числі: продукції рослинництва	1109,33	944,84	1018,00	1037,16	1372,28	1484,12	1662,02	1837,38	1863,11	1915,2	172,6
продукції тваринництва	519,28	624,98	510,67	569,25	676,25	648,88	728,97	744,08	695,94	691,4	133,1
Прибуток (збиток) від реалізації сільськогосподарської продукції, млн. грн.	-66,98	18,19	-72,13	82,95	229,37	126,69	265,04	353,75	171,35	88,6	x
в тому числі: продукції рослинництва	156,65	57,29	83,92	246,56	293,87	214,83	361,61	423,92	299,04	230,8	147,3
продукції тваринництва	-223,62	-39,1	-156,04	-163,61	-64,51	-88,14	-96,57	-70,17	-127,7	-142,2	63,6
Рівень рентабельності (збитковості) виробництва сільськогосподарської продукції, %	-4,0	1,2	-4,5	5,4	12,6	6,3	12,5	15,9	7,2	3,5	x
в тому числі: продукції рослинництва	16,4	6,5	9	31,2	27,3	16,9	27,8	30	19,1	13,7	x
продукції тваринництва	-30,1	-5,9	-23,4	-22,3	-8,7	-12	-11,7	-8,6	-15,5	-17,1	x

* Розраховано за даними форми державного статистичного спостереження № 50-сг «Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств» за 2002-2013 рр.

Динаміка показників розвитку сільгоспкооперативів (виробничих) у Запорізькій області*

Показники	2002	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2013 у % до 2002
Кількість підприємств, од.	73	39	30	35	34	31	29	27	26	27	37,0
Чисельність працівників, осіб	9304	4580	3366	2733	2435	2037	1759	1480	1493	1335	14,3
Площа с.-г. угідь, тис. га	214,0	129,7	105,5	91,5	88,0	75,6	70,1	64,6	61,6	60,0	28,0
в тому числі ріллі	190,0	116,0	94,5	85,2	82,2	71,5	66,1	60,6	59,1	57,2	30,1
Виробнича собівартість с.-г. продукції, млн. грн.	140,7	122,0	110,7	100,4	111,9	128,8	134,7	140,7	165,3	179,5	127,6
в т.ч. продукції рослинництва	89,7	86,0	77,9	64,2	81,9	98,7	104,0	109,3	141,4	157,7	175,9
продукції тваринництва	51,0	36,0	32,7	36,1	30,0	30,1	30,8	31,4	23,9	21,8	42,7
Реалізація основних видів продукції, тис. тонн:	158,5	102,6	85,5	46,8	95,8	96,1	80,8	65,5	47,9	58,2	36,7
зерно	39,5	36,3	42,9	39,7	29,8	38,9	33,0	27,0	31,2	31,4	79,6
насіння соняшнику	8,1	1,5	2,4	-	-	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
цукрові буряки											
худоба на м'ясо, тонн:	2617,3	1556,2	1049,2	1282,3	633,5	394,0	444,6	495,1	228,2	243,4	9,3
велика рогата худоба	1001,8	791,6	860,3	1309,4	858,7	713,9	679,0	644,1	557,3	554,2	55,3
свині	14623,3	7187,2	4920,0	3955,3	3392,6	3162,2	2578,9	1995,6	1765,4	1812,1	12,4
молоко, тонн											

* Розраховано за даними форми державного статистичного спостереження № 50-сг «Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств» за 2002-2013 рр.

Динаміка результатів діяльності сільгоспкооперативів (виробничих) у Запорізькій області*

Показники	2002	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2013 у % до 2002
Виручка від реалізації сільськогосподарської продукції, млн. грн.	108,2	109,7	104,3	134,6	142,5	176,1	189,6	203,0	204,8	200,6	185,5
в тому числі: продукції рослинництва	81,8	79,1	82,1	108,6	114,4	146,7	162,0	177,3	184,8	183,1	223,9
продукції тваринництва	26,4	30,6	22,3	26,0	28,1	29,4	27,6	25,7	20,0	17,4	66,0
Прибуток від реалізації сільськогосподарської продукції, млн. грн.	8,9	5,0	4,9	21,1	15,4	34,7	41,3	47,9	22,7	3,5	39,3
в тому числі: продукції рослинництва	17,6	8,4	10,9	35,4	21,1	37,3	46,8	56,2	28,5	9,4	53,4
продукції тваринництва	-8,7	-3,4	-6,0	-14,4	-5,6	-2,7	-5,5	-8,3	-5,7	-5,9	67,9
Рівень рентабельності (збитковості) виробництва сільськогосподарської продукції, %	9,0	4,7	4,9	18,6	12,1	24,5	27,9	30,9	12,5	1,8	x
в тому числі: продукції рослинництва	27,4	11,8	15,3	48,4	22,6	34,2	40,6	46,4	18,2	5,4	x
продукції тваринництва	-2,8	-10,0	-21,4	-35,6	-16,7	-8,3	-16,6	-24,4	-22,3	-25,2	x

* Розраховано за даними форми державного статистичного спостереження № 50-сг «Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств» за 2002-2013 рр.

Динаміка показників розвитку інших підприємств (включаючи міжгоспи) України*

Показники	2002	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2013, у % до 2002
Кількість підприємств, од.	371	224	187	254	315	304	305	372	362	305	82,2
Чисельність працівників, осіб	38888	23389	22119	35940	37328	30869	29015	30258	22587	18765	48,3
Площа с.-г. угідь, тис. га	652,0	436,9	404,3	831,4	942,9	918,4	895,5	929,7	813,5	694,6	106,5
в тому числі ріллі	570,0	397,2	369,3	782,6	890,3	868,0	847,1	875,6	765,6	648,6	113,8
Виробнича собівартість с.-г. продукції, млн. грн.	673,9	856,8	940,7	1978,6	3147,8	3312,1	3662,5	4512,7	4567,7	3489,2	в 5,2 рази
в т.ч. продукції рослинництва	407,4	434,1	466,5	1039,1	1800,5	1928,6	1996,3	2696,7	2794,7	2288,2	в 5,6 рази
продукції тваринництва	266,5	422,7	474,1	939,5	1347,4	1383,5	1666,2	1816,0	1773,0	1201,0	в 4,5 рази
Реалізація основних видів продукції, тис. тонн: зерно	646,7	485,9	389,2	712,1	1168,9	1605,6	850,4	1294,4	1163,1	1053,9	163,0
насіння соняшнику	39,2	37,6	59,4	78,7	106,0	142,5	170,2	182,1	257,9	229,3	в 5,9 рази
цукрові буряки	149,0	168,3	273,0	369,8	197,9	102,9	125,8	173,8	144,0	31,8	21,3
худоба на м'ясо, тонн: велика рогата худоба	11626,7	11040,1	11001,4	17922,4	14093,1	11404,6	9545,0	12289,3	11984,8	8175,5	70,3
свині	3904,5	6037,0	9853,7	11733,4	16618,2	15059,1	15227,5	22353,0	13894,9	16178,8	в 4,1 рази
молоко, тонн	64911,7	48676,7	43474,1	86647,5	112875,5	113745,4	1118702,3	1117809,0	107326,3	96811,5	149,1

* Розраховано за даними форми державного статистичного спостереження № 50-сг «Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств» за 2002-2013 рр.

Динаміка результатів діяльності інших підприємств (включаючи міжгоспи)

Показники	2002	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2013 у % до 2002
Виручка від реалізації сільськогосподарської продукції, млн. грн.	451,6	692,2	735,2	1536,4	2480,5	3219,9	3405,1	4537,2	5157,7	4528,2	в 10 разів
в тому числі: продукції рослинництва	300,3	337,7	361,9	931,2	1463,7	1997,9	1826,8	2690,5	3351,0	2813,9	в 9,4 рази
продукції тваринництва	151,2	354,5	373,3	605,3	1016,8	1222,0	1578,2	1846,7	1806,7	1714,3	в 11,3 рази
Прибуток від реалізації с.-г. продукції, млн. грн.	9,0	16,8	-44,9	39,3	191,4	392,5	615,3	819,4	993,5	602,4	в 66,6 рази
в тому числі: продукції рослинництва	35,1	5,1	-2,4	208,4	261,9	276,8	304,6	550,0	614,4	225,4	в 6,4 рази
продукції тваринництва	-26,1	11,7	-42,5	-169,1	-70,5	115,7	310,7	269,4	379,0	377,0	х
Рівень рентабельності (збитковості) виробництва с.-г. продукції, %	2,0	2,5	-5,8	2,6	8,4	13,9	22,1	22,0	23,9	15,3	х
в тому числі: продукції рослинництва	13,2	1,5	-0,7	28,8	21,8	16,1	20,0	25,7	22,5	8,7	х
продукції тваринництва	-14,7	3,4	-10,2	-21,8	-6,5	10,5	24,5	17,1	26,6	28,2	х

* Розраховано за даними форми державного статистичного спостереження № 50-сг «Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств» за 2002-2013 рр.

**Динаміка показників розвитку інших підприємств (включаючи міжгоспи)
у Запорізькій області ***

Показники	2002	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2013 у % до 2002
Кількість підприємств, од.	6	2	3	4	6	9	11	13	10	9	150,0
Чисельність працівників, осіб	646	202	218	1068	1005	1114	1350	1585	951	770	119,2
Площа с.-г. угідь, тис. га	14,0	8,6	10,5	27,5	31,2	38,0	39,9	41,7	33,3	29,3	209,3
в тому числі ріллі	12,0	7,9	9,8	27,0	29,6	35,9	37,8	39,6	31,7	27,7	в 2,3 рази
Виробнича собівартість с.-г. продукції, млн. грн.	11,6	9,7	9,9	41,7	50,9	73,1	76,9	80,7	111,8	115,3	в 9,9 рази
в т.ч. продукції рослинництва	7,9	7,7	7,9	32,4	38,2	57,3	58,1	59,0	93,9	104,3	в 13,2 рази
продукції тваринництва	3,7	2,0	2,0	9,4	12,7	15,8	18,8	21,8	17,9	11,0	в 3 рази
Реалізація основних видів продукції, тис. тонн:	11,4	10,8	10,8	20,9	36,9	57,7	42,0	26,3	32,2	31,6	в 2,8 рази
зерно	3,1	2,4	4,5	5,4	7,1	9,3	9,1	8,8	14,7	139,4	в 45,4 рази
насіння соняшнику	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
цукрові буряки	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
худоба на м'ясо, тонн: велика рогата худоба	130,7	48,9	77,1	131,5	147,4	301,2	326,2	351,2	139,2	360,1	в 2,8 рази
свині	104,8	0,0	-	340,7	531,8	472,6	632,8	793,0	375,3	138,9	132,5
молоко, тонн	1908,7	448,6	556,8	982,0	947,2	2069,0	2020,1	1971,1	1153,5	1167,1	61,1

* Розраховано за даними форми державного статистичного спостереження № 50-сг «Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств» за 2002-2013 рр.

**Динаміка результатів діяльності інших підприємств (включаючи міжгоспи)
у Запорізькій області***

Показники	2002	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2013 у % до 2002
Виручка від реалізації с.-г. продукції, млн. грн.	10,6	9,1	10,2	37,8	55,4	79,9	92,5	105,0	129,9	117,7	в 11,1 рази
в тому числі: продукції рослинництва	8,6	8,5	9,3	33,9	46,0	66,9	75,6	84,3	118,7	107,6	в 12,5 рази
продукції тваринництва	2,0	0,6	0,9	3,9	9,4	13,0	16,9	20,8	11,2	10,1	в 5,2 рази
Прибуток від реалізації с.-г. продукції, млн. грн.	1,1	-0,7	-0,4	-6,2	0,3	2,9	7,4	12,0	1,8	-5,8	x
в тому числі: продукції рослинництва	1,6	0,4	1,2	-0,7	4,0	6,5	11,6	16,8	12,2	-4,6	x
продукції тваринництва	-0,6	-1,1	-1,6	-5,6	-3,7	-3,6	-4,2	-4,8	-10,4	-1,2	в 2,2 рази
Рівень рентабельності (збитковості) виробництва с.-г. продукції, %	11,5	-7,9	-3,8	-14,2	0,5	3,7	8,8	12,9	1,4	-4,7	x
в тому числі: продукції рослинництва	23,5	5,0	14,8	-2,0	9,5	10,8	18,2	24,9	11,4	-4,1	x
продукції тваринництва	-21,9	-64,2	-65,1	-58,5	-28,4	-21,9	-19,9	-18,6	-48,1	-10,6	x

* Розраховано за даними форми державного статистичного спостереження № 50-сг «Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств» за 2002-2013 рр.

Динаміка показників розвитку державних підприємств України*

Показники	2002	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2013 у % до 2002
Кількість підприємств, од.	336	271	260	211	271	275	279	310	284	272	81,0
Чисельність працівників, осіб	65562	42539	37276	26083	27352	25746	23821	24307	21554	20607	31,4
Площа сільськогосподарських угідь, тис. га	908,0	733,6	701,0	530,5	635,4	625,4	585,7	631,0	585,8	620,8	68,4
в тому числі ріллі	728,0	596,4	576,7	429,6	516,0	515,2	481,0	523,3	491,4	515,3	70,8
Виробнича собівартість продукції сільського господарства, млн. грн.	842,9	898,4	938,8	800,6	1306,4	1333,2	1512,9	1949,9	1945,2	1450,6	172,1
в т.ч. продукції рослинництва	527,2	580,3	599,7	497,5	891,5	866,2	960,2	1365,6	1331,2	968,1	183,6
продукції тваринництва	315,7	318,1	338,5	303,1	415,0	466,9	552,7	584,3	614,0	482,6	152,9
Реалізація основних видів продукції, тис. тонн:	658,6	496,9	441,8	229,1	461,1	519,6	320,8	392,3	358,1	478,0	72,6
зерно											
насіння соняшнику	48,3	45,7	63,8	39,5	58,3	71,2	65,1	71,2	71,0	99,4	205,9
цукрові буряки	186,9	127,8	159,3	30,8	43,9	38,9	64,3	87,6	109,1	29,2	15,6
худоба на м'ясо, тонн:	16812,5	11721,1	11401,6	8951,2	7469,1	7539,6	7215,4	6166,2	6012,4	5882,2	35,0
велика рогата худоба	4692,7	3911,8	5171,7	5522,6	5016,9	4180,6	5429,0	6743,1	5255,2	4692,4	100,0
свині	128252,9	99700,6	93326,7	63762,4	73792,4	82635,1	78826,0	78610,1	85211,2	83368,3	65,0
молоко, тонн											

* Розраховано за даними форми державного статистичного спостереження № 50-сг «Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств» за 2002-2013 рр.

Динаміка результатів діяльності державних підприємств України*

Показники	2002	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2013,у % до 2002
Виручка від реалізації с.-г. продукції, млн. грн.	596,0	695,4	707,9	648,9	1012,6	1075,8	1257,6	1569,9	1608,3	1679,4	в 2,8 рази
в тому числі: продукції рослинництва	426,0	451,7	490,0	435,2	695,7	730,4	830,2	1104,0	1144,4	1202,7	в 2,8 рази
продукції тваринництва	170,1	243,7	218,0	213,7	316,9	345,4	427,3	465,9	463,8	476,7	в 2,8 рази
Прибуток від реалізації с.-г. продукції, млн. грн.	73,0	-16,3	-55,3	-15,5	7,1	-14,8	14,7	62,6	6,1	7,2	9,9
в тому числі: продукції рослинництва	123,2	25,6	23,7	59,6	74,7	53,7	102,7	152,2	100,4	90,0	73,0
продукції тваринництва	-50,3	-41,9	-79,1	-75,2	-67,6	-68,5	-88,0	-89,6	-94,3	-82,9	165,0
Рівень рентабельності (збитковості) виробництва с.-г. продукції, %	14,0	-2,3	-7,3	-2,3	0,7	-1,4	1,2	4,2	0,4	0,4	x
в тому числі: продукції рослинництва	40,7	6,0	5,1	15,9	12,0	7,9	14,1	16,0	9,6	8,1	x
продукції тваринництва	-22,8	-14,7	-26,6	-26,0	-17,6	-16,6	-17,1	-16,1	-16,9	-14,8	x

* Розраховано за даними форми державного статистичного спостереження № 50-сг «Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств» за 2002-2013 рр.

Динаміка показників розвитку державних підприємств у Запорізькій області *

Показники	2002	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2013 у % до 2002
Кількість підприємств, од.	18	14	14	9	14	13	16	18	16	10	55,6
Чисельність працівників, осіб	3269	2234	2001	1186	1344	1317	1229	1140	943	834	25,5
Площа с.-г. угідь, тис. га	58,0	50,6	48,6	33,9	40,1	38,1	40,7	43,3	31,7	30,3	52,2
в тому числі ріллі	48,0	43,0	41,1	29,2	32,3	33,4	35,0	36,6	28,4	27,0	56,3
Виробнича собівартість с.-г. продукції, млн. грн. в т.ч.	43,9	50,5	48,8	35,4	49,1	55,3	64,2	73,2	76,0	75,2	171,5
продукції рослинництва	25,3	36,2	33,0	26,5	36,0	44,5	48,3	52,1	53,2	60,7	в 2,4 рази
продукції тваринництва	18,6	14,3	15,7	9,0	13,1	10,8	15,9	21,0	22,8	14,4	77,4
Реалізація основних видів продукції, тис. тонн:	44,5	29,9	30,8	15,4	27,9	42,5	34,0	25,4	16,7	18,3	41,2
зерно											
насіння соняшнику	7,5	6,3	7,8	6,8	6,7	10,6	10,0	9,4	5,4	6,0	79,7
пукрові буряки	1,2	0,0	0	0	0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
худоба на м'ясо, тонн: велика рогата худоба	770,8	370,3	432,1	260,6	226,0	183,1	180,4	177,6	235,9	194,7	25,3
свині	442,4	559,5	533,3	461,0	609,4	361,2	443,9	526,5	456,8	262,9	59,4
молоко, тонн	4498,9	2452,2	2240,6	671,9	1126,2	1414,9	1554,6	1694,3	1456,4	1248,4	27,7

* Розраховано за даними форми державного статистичного спостереження № 50-сг «Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств» за 2002-2013 рр.

Динаміка результатів діяльності державних підприємств у Запорізькій області*

Показники	2002	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2013 у % до 2002
Виручка від реалізації с.-г. продукції, млн. грн.	37,8	44,7	42,8	39,9	61,2	72,3	81,9	91,6	74,7	82,7	в 2,2 рази
в тому числі: продукції рослинництва	31,2	34,6	34,6	34,8	48,9	62,8	69,6	76,5	60,0	72,6	в 2,3 рази
продукції тваринництва	6,6	10,0	8,2	5,2	12,3	9,5	12,3	15,1	14,7	10,1	153,3
Прибуток від реалізації с.-г. продукції, млн. грн.	6,3	-3,0	-4,3	-3,9	2,5	7,0	4,8	2,6	-14,4	-2,4	x
в тому числі: продукції рослинництва	10,5	0,4	2,2	1,3	5,6	10,3	11,0	11,7	-2,5	4,2	40,2
продукції тваринництва	-4,2	-3,3	-6,5	-5,2	-3,1	-3,4	-6,3	-9,1	-11,9	-6,6	159,0
Рівень рентабельності (збитковості) виробництва с.-г. продукції, %	20,0	-6,2	-9,2	-8,9	4,2	10,6	6,2	2,9	-16,1	-2,9	x
в тому числі: продукції рослинництва	50,4	1,2	6,7	4,0	12,8	19,7	18,8	18,1	-3,9	6,2	x
продукції тваринництва	-38,7	-25,0	-44,1	-50,4	-20,0	-26,2	-33,7	-37,7	-44,8	-39,6	x

* Розраховано за даними форми державного статистичного спостереження № 50-сг «Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств» за 2002-2013 рр.

Динаміка частки прибуткових серед діючих сільськогосподарських підприємств України за організаційно-правовими формами господарювання, %*

Підприємства за організаційно-правовими формами господарювання	2002	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	Рівняння ліній тренду, коефіцієнти кореляції (R), детермінації (D)
Усього	46,2	52,3	38,4	60,7	63,8	63,3	73,2	78,7	75,3	66,1	$y = 2,5068x + 44,86$ R = 0,7354; D = 0,5408
Господарські товариства	46,7	51,9	38,5	61,7	61,8	61,2	70,4	76,7	73,4	62,9	$y = 2,2495x + 45,279$ R = 0,7072; D = 0,5001
Приватні підприємства	50,4	59,9	45,2	67,4	71,7	72,0	82,1	86,4	81,8	74,4	$y = 2,6351x + 51,532$ R = 0,7380; D = 0,5447
в т.ч. фермерські господарства	56,8	61,1	43,1	76,0	82,9	84,4	91,9	94,7	88,3	81,2	$y = 3,033x + 55,694$ R = 0,6996; D = 0,4894
Виробничі кооперативи	36,1	41,1	25,1	41,7	54,6	46,0	60,7	64,4	60,1	52,9	$y = 2,0515x + 35,015$ R = 0,6249; D = 0,3905
Підприємства інших форм господарювання	45,0	46,8	33,7	54,4	59,1	59,7	69,5	75,0	75,0	70,2	$y = 2,9156x + 38,964$ R = 0,8013; D = 0,6421
Державні підприємства	56,6	44,0	29,3	36,8	42,9	47,4	52,2	60,9	60,3	57,4	$y = 0,6154x + 46,093$ R = 0,2207; D = 0,0484

* Розраховано за даними форми державного статистичного спостереження № 50-сг «Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств» за 2002-2013 рр.

Динаміка частки прибуткових серед діючих сільськогосподарських підприємств Запорізької області за організаційно-правовими формами господарювання, %*

Підприємства за організаційно-правовими формами господарювання	2002	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	Рівняння ліній тренду, коефіцієнти кореляції (R), детермінації (D)
Усього	68,3	57,3	38,4	74,5	74,9	79,6	73,2	88,3	71,8	62,3	$y = 1,7405x + 55,84$ $R = 0,4184; D = 0,1751$
Господарські товариства	68,7	57,1	38,5	75,5	73,7	76,5	70,4	86,7	69,1	62,0	$y = 1,4766x + 56,756$ $R = 0,3742; D = 0,14$
Приватні підприємства	79,0	63,7	45,2	78,4	78,7	86,7	82,1	93,8	77,7	65,6	$y = 1,4024x + 64,463$ $R = 0,3464; D = 0,12$
в т.ч. фермерські господарства	85,7	60,4	43,1	78,6	85,7	90,6	91,9	96,9	74,3	64,7	$y = 0,7112x + 72,435$ $R = 0,1685;$ $D = 0,0284$
Виробничі кооперативи	56,2	48,9	25,1	68,6	70,6	83,9	60,7	88,9	80,8	55,6	$y = 2,8352x + 43,293$ $R = 0,5058;$ $D = 0,2558$
Підприємства інших форм господарювання	66,7	66,9	33,7	75,0	83,3	66,7	69,5	76,9	60,0	22,2	$y = -0,5938x + 65,601$ $R = 0,0877;$ $D = 0,0077$
Державні підприємства	66,7	46,8	29,3	22,2	61,5	61,5	52,2	61,1	43,8	60,0	$y = 0,1438x + 50,404$ $R = 0,0361;$ $D = 0,0013$

* Розраховано за даними форми державного статистичного спостереження № 50-сг «Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств» за 2002-2013 рр.

Анкета № _____

**Визначення проблем інноваційного розвитку
сільськогосподарських підприємств різних організаційно-
правових форм господарювання**

Дата заповнення: _____ 20__ рік. Місце заповнення _____. Анкетер _____
Методика опитування (підкреслити потрібне): інтерв'ю, самозаповнення

Шановні керівники та спеціалісти сільськогосподарських підприємств Запорізької області, науковці ТДАТУ вивчають проблеми інноваційного розвитку аграрної сфери. Просимо Вас відверто та уважно відповісти на запитання анкети, що дозволить нам зробити вірні висновки. Для відповідей потрібно зробити позначку «плюс» («+»), або іншу, у квадраті напроти варіанту (ів), що відповідає (ють) Вашій позиції, або вписати потрібне від руки.

Дякуємо за допомогу!

1. Місце розташування Вашого підприємства (область, район, назва населеного пункту): _____

2. Організаційно-правова форма господарювання Вашого підприємства:

господарське товариство	☐	виробничий кооператив	☐
приватне підприємство	☐	державне підприємство	☐
фермерське господарство	☐	інше	☐

3. Ваша посада: _____

4. Ваша освіта:

повна загальна середня	☐	базова вища	☐
професійно-технічна	☐	повна вища	☐

5. Ваш фах за освітою:

економіст	☐	агроном	☐
бухгалтер	☐	зоотехнік	☐
інженер	☐	інше	☐

Відповідно до Закону України «Про інноваційну діяльність», інновації – це новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери.

6. Чи існує у Вашого підприємства потреба в інноваціях?

так ні

7. Чи впроваджувало Ваше підприємство інновації?

так ні

8. Якщо Вашому підприємству потрібні інновації, то вкажіть, за якими напрямками (можливо обирати більше одного напрямку):

біологічні	☐	соціальні	☐
технічні	☐	інновації в менеджменті	☐
технологічні	☐	маркетингові	☐
хімічні	☐	екологічні	☐
економічні	☐	логістичні	☐

9. Якщо у Вашому підприємстві впроваджували інновації, то вкажіть, за якими напрямками (можливо обирати більше одного напрямку):

біологічні	☐	соціальні	☐
технічні	☐	інновації в менеджменті	☐
технологічні	☐	маркетингові	☐
хімічні	☐	екологічні	☐
економічні	☐	логістичні	☐

10. Зробіть оцінку фінансового стану Вашого підприємства:

незадовільно	☐	добре	☐
задовільно	☐	відмінно	☐

11. Вкажіть фактори, що, на Ваш погляд, перешкоджають впровадженню інновації на Вашому підприємстві (можливо обирати більше одного фактору):

відсутність необхідності в інноваціях

відсутність необхідної інформації, нових ідей

нестабільність законодавства

відсутність фінансових можливостей

відсутність можливостей отримати кваліфікаційну допомогу

незначний вплив інновації на результати діяльності підприємств

інше (вказати фактор)

---

12. Вкажіть заходи, які, на Ваш погляд, будуть сприяти впровадженню інновацій в аграрній сфері (можливо обирати більше одного заходу):

вдосконалення законодавчої бази

збільшення державної підтримки інноваційної діяльності

економічне стимулювання інноваційної діяльності

вдосконалення інституційного середовища

діяльність інформаційно-консультаційної служби

підвищення рівня інформаційного забезпечення

інше (вказати захід)

---

13. Вкажіть джерела фінансування інноваційної діяльності, які Ви вважаєте найбільш ефективними для використання (можливо обирати більше одного джерела):

власні кошти	☐	агролізінг	☐
кредити	☐	кошти інноваційного фонду	☐
бюджетні кошти	☐	інше	☐

14. Вкажіть джерела інформації про інновації, які Ви вважаєте надійним для використання (можливо обирати більше одного джерела):

власні розробки	☐	наукові установи	☐
виставки	☐	вищі навчальні заклади	☐
друк, преса, Інтернет, ЗМІ	☐	дорадчі служби	☐
конференції, семінари	☐	інші підприємства	☐

15. Вкажіть суб'єкти інноваційної інфраструктури, які, на Ваш погляд, будуть сприяти впровадженню інновацій в аграрній сфері:

інноваційний центр	☐
центр трансферу технологій	☐
регіональний інноваційний кластер	☐
науковий парк	☐
технологічний парк	☐
інноваційний бізнес-інкубатор	☐
інше (вказати суб'єкт)	☐
важко відповісти	☐

Дякуємо за допомогу!

Розподіл відповідей респондентів щодо характеристики підприємства, власних освіти та фаху за освітою*

Питання анкети	Господарські товариства		Приватні підприємства		Фермерські господарства		Виробничі кооперативи		Підприємства інших форм господарювання		Державні підприємства		Усього	
	Відпо-відей	%	Відпо-відей	%	Відпо-відей	%	Відпо-відей	%	Відпо-відей	%	Відпо-відей	%	Відпо-відей	%
Організаційно-правова форма господарювання підприємства	11	10,6	12	11,5	67	64,4	4	3,9	6	5,8	4	3,9	104	100
Оцінка фінансового стану підприємства:														
незадовільно	0	0,0	0	0,0	2	3,0	0	0,0	0	0,0	1	25,0	3	2,9
задовільно	4	36,4	4	33,3	23	34,3	4	100	2	33,3	3	75,0	40	38,5
добре	5	45,5	8	66,7	34	50,8	0	0,0	4	66,7	0	0,0	51	49,0
відмінно	2	18,2	0	0,0	8	11,9	0	0,0	0	0,0	0	0,0	10	9,6
Освіта:														
повна загальна середня	0	0,0	0	0,0	3	4,5	0	0,0	0	0,0	0	0,0	3	2,9
професійно-технічна	0	0,0	2	16,7	16	23,9	0	0,0	1	16,7	1	25,0	20	19,2
базова вища	2	18,2	2	16,7	12	17,9	2	50,0	1	16,7	0	0,0	19	18,3
повна вища	9	81,8	8	66,7	36	53,7	2	50,0	4	66,7	3	75,0	62	59,6
Фах за освітою:														
економіст	6	54,6	6	50,0	20	29,9	0	0,0	1	16,7	0	0,0	33	31,7
бухгалтер	0	0,0	0	0,0	5	7,5	0	0,0	1	16,7	1	25,0	7	6,7
інженер	4	36,4	6	50,0	29	43,3	3	75,0	1	16,7	2	50,0	45	43,3
агроном	0	0,0	0	0,0	3	4,5	1	25,0	0	0,0	0	0,0	4	3,9
зоотехнік	0	0,0	0	0,0	2	3,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	2	1,9
інше	1	9,1	0	0,0	8	11,9	0	0,0	3	50,0	1	25,0	13	12,5

*Складено на основі опитування, проведеного автором серед керівників та спеціалістів сільськогосподарських підприємств Запорізької області

Розподіл відповідей респондентів щодо потреби сільгоспвиробників в інноваціях*

Питання анкети	Господарські товариства		Приватні підприємства		Фермерські господарства		Виробничі кооперативи		Підприємства інших форм господарювання				Державні підприємства		Усього	
	відпо-відей	%	відпо-відей	%	відпо-відей	%	відпо-відей	%	відпо-відей	%	відпо-відей	%	відпо-відей	%	відпо-відей	%
Є потреба в інноваціях	11	100,0	12	100,0	65	97,0	4	100,0	6	100,0	4	100,0	4	100,0	102	98,1
Потрібні інновації за напрямками**:																
біологічні	8	72,7	8	66,7	62	92,5	3	75,0	4	66,7	3	75,0	3	75,0	88	84,6
технічні	11	100,0	10	83,3	48	71,6	4	100,0	6	100,0	4	100,0	4	100,0	83	79,8
технологічні	10	90,9	11	91,7	56	83,6	4	100,0	6	100,0	4	100,0	4	100,0	91	87,5
хімічні	9	81,8	9	75,0	32	47,8	2	50,0	3	50,0	2	50,0	2	50,0	57	54,8
економічні	0	0,0	2	16,7	12	17,9	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	14	13,5
соціальні	2	18,2	0	0,0	6	9,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	8	7,7
інновації в менеджменті	1	9,1	0	0,0	5	7,5	0	0,0	1	16,7	1	25,0	1	25,0	8	7,7
маркетингові	2	18,2	0	0,0	13	19,4	0	0,0	1	16,7	2	50,0	2	50,0	18	17,3
екологічні	1	9,1	0	0,0	8	11,9	0	0,0	0	0,0	1	25,0	1	25,0	10	9,6
логістичні	3	27,3	2	16,7	27	40,3	2	50,0	2	33,3	2	50,0	2	50,0	38	36,5

*Складено на основі опитування, проведеного автором серед керівників та спеціалістів сільськогосподарських підприємств Запорізької області

**Можливість вибору більше одного напрямку

Розподіл відповідей респондентів щодо наявності впроваджених інновацій*

Питання анкети	Господарські товариства		Приватні підприємства		Фермерські господарства		Виробничі кооперативи		Підприємства інших форм господарювання		Державні підприємства		Усього	
	Відпо-відей	%	Відпо-відей	%	Відпо-відей	%	Відпо-відей	%	Відпо-відей	%	Відпо-відей	%	Відпо-відей	%
Впроваджувались інновації	11	100,0	12	100,0	59	88,1	4	100,0	6	100,0	4	100,0	96	92,3
Впроваджені інновації за напрямками**:														
біологічні	2	18,2	4	33,3	27	40,3	1	25,0	3	50,0	0	0,0	37	35,6
технічні	8	72,7	7	58,3	55	82,1	2	50,0	2	33,3	0	0,0	74	71,2
технологічні	10	90,9	7	58,3	51	76,1	4	100,0	5	83,3	3	75,0	80	76,9
хімічні	11	100,0	12	100,0	48	71,6	3	75,0	6	100,0	2	50,0	82	78,9
економічні	1	9,1	2	16,7	6	9,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	9	8,7
соціальні	2	18,2	2	16,7	3	4,5	0	0,0	0	0,0	0	0,0	7	6,7
інновації в менеджменті	1	9,1	2	16,7	11	16,4	0	0,0	1	16,7	0	0,0	15	14,4
маркетингові	0	0,0	1	8,3	6	9,0	0	0,0	2	33,3	0	0,0	9	8,7
екологічні	0	0,0	0	0,0	3	4,5	0	0,0	0	0,0	0	0,0	3	2,9
логістичні	2	18,2	1	8,3	14	20,9	1	25,0	1	16,7	3	75,0	22	21,2

*Складено на основі опитування, проведеного автором серед керівників та спеціалістів сільськогосподарських підприємств Запорізької області

**Можливість вибору більше одного напрямку

**Розподіл відповідей респондентів щодо факторів,
що перешкоджають впровадженню інновацій***

Питання анкети	Господарські товариства		Приватні підприємства		Фермерські господарства		Виробничі кооперативи		Підприємства інших форм господарювання		Державні підприємства		Усього	
	Відпо-відей	%	Відпо-відей	%	Відпо-відей	%	Відпо-відей	%	Відпо-відей	%	Відпо-відей	%	Відпо-відей	%
Фактори, що перешкоджають впровадженню інновацій**:														
Відсутність необхідності в інноваціях	1	9,1	0	0,0	9	13,4	0	0,0	1	16,7	1	25,0	12	11,5
Відсутність необхідної інформації, нових ідей	5	45,5	8	66,7	26	38,8	4	100,0	5	83,3	4	100,0	52	50,0
Нестабільність законодавства	7	63,6	12	100,0	48	71,6	4	100,0	4	66,7	4	100,0	79	76,0
Відсутність фінансових можливостей	6	54,6	10	83,3	51	76,1	4	100,0	5	83,3	4	100,0	80	76,9
Відсутність отримати кваліфікаційну допомогу	3	27,3	2	16,7	18	26,9	2	50,0	4	66,7	0	0,0	29	27,9
Незначний вплив інновацій на результати діяльності підприємств	1	9,1	0	0,0	6	9,0	0	0,0	1	16,7	0	0,0	8	7,7
Інше	0	0,0	1	8,3	17	25,4	1	25,0	2	33,3	1	25,0	22	21,2

*Складено на основі опитування, проведеного автором серед керівників та спеціалістів сільськогосподарських підприємств Запорізької області

**Можливість вибору більше одного фактору

Розподіл відповідей респондентів щодо заходів, які будуть сприяти впровадженню інновацій в аграрній сфері*

Питання анкети	Господарські товариства		Приватні підприємства		Фермерські господарства		Виробничі кооперативи		Підприємств а інших форм господарювання		Державні підприємства		Усього	
	відпо-відей	%	відпо-відей	%	відпо-відей	%	відпо-відей	%	відпо-відей	%	відпо-відей	%	відпо-відей	%
Заходи, які будуть сприяти впровадженню інновацій в аграрній сфері**:														
вдосконалення законодавчої бази	10	90,9	9	75,0	52	77,6	4	100,0	2	33,3	2	50,0	79	76,0
збільшення державної підтримки інноваційної діяльності	3	27,3	5	41,7	43	64,2	3	75,0	1	16,7	2	50,0	57	54,8
економічне стимулювання інноваційної діяльності	5	45,5	4	33,3	37	55,2	4	100,0	3	50,0	4	100,0	57	54,8
вдосконалення інституційного середовища інноваційної діяльності	7	63,6	8	66,7	58	86,6	4	100,0	4	66,7	3	75,0	84	80,8
покращення діяльності інформаційно-консультаційної служби	3	27,3	4	33,3	24	35,8	1	25,0	1	16,7	1	25,0	34	32,7
підвищення рівня інформаційного забезпечення	3	27,3	5	41,7	32	47,8	2	50,0	4	66,7	3	75,0	49	47,1
інше	2	18,2	0	0,0	9	13,4	0	0,0	1	16,7	2	50,0	14	13,5

*Складено на основі опитування, проведеного автором серед керівників та спеціалістів сільськогосподарських підприємств Запорізької області

** Можливість вибору більше одного заходу

Розподіл відповідей респондентів щодо найбільш ефективних джерел фінансування інноваційної діяльності*

Питання анкети	Господарські товариства		Приватні підприємства		Фермерські господарства		Виробничі кооперативи		Підприємства інших форм господарювання		Державні підприємства		Усього	
	Відпо-відей	%	Відпо-відей	%	Відпо-відей	%	Відпо-відей	%	Відпо-відей	%	Відпо-відей	%	Відпо-відей	%
Найбільш ефективні джерела фінансування інноваційної діяльності**:														
власні кошти	11	100,0	10	83,3	65	97,0	4	100,0	6	100,0	4	100,0	100	96,2
кредити	11	100,0	9	75,0	60	89,6	4	100,0	6	100,0	1	25,0	91	87,5
бюджетні кошти	3	27,3	1	8,3	12	17,9	1	25,0	2	33,3	3	75,0	22	21,2
агролізінг	2	18,2	1	8,3	15	22,4	0	0,0	1	16,7	1	25,0	20	19,2
кошти інноваційного фонду	2	18,2	2	16,7	21	31,3	0	0,0	1	16,7	0	0,0	26	25,0
інше	1	9,1	2	16,7	13	19,4	1	25,0	3	50,0	1	25,0	21	20,2

*Складено на основі опитування, проведеного автором серед керівників та спеціалістів сільськогосподарських підприємств Запорізької області

**Можливість вибору більше одного джерела

Розподіл відповідей респондентів щодо надійних джерел інформації про інновації*

Питання анкети	Господарські товариства		Приватні підприємства		Фермерські господарства		Виробничі кооперативи		Підприємства інших форм господарювання		Державні підприємства		Усього	
	Відпо-відей	%	Відпо-відей	%	Відпо-відей	%	Відпо-відей	%	Відпо-відей	%	Відпо-відей	%	Відпо-відей	%
Надійні джерела інформації про інновації**:														
власні														
розробки	2	18,2	3	25,0	16	23,9	1	25,0	2	33,3	0	0,0	24	23,1
виставки	6	54,6	8	66,7	35	52,2	2	50,0	3	50,0	4	100,0	58	55,8
друк, преса, Інтернет, ЗМІ	8	72,7	10	83,3	41	61,2	4	100,0	6	100,0	4	100,0	73	70,2
конференції, семінари	5	45,5	7	58,3	37	55,2	3	75,0	5	83,3	4	100,0	61	58,7
наукові установи	7	63,6	8	66,7	49	73,1	4	100,0	4	66,7	3	75,0	75	72,1
вищі навчальні заклади	1	9,1	3	25,0	19	28,4	0	0,0	0	0,0	0	0,0	23	22,1
дорадчі служби	3	27,3	5	41,7	33	49,3	0	0,0	0	0,0	0	0,0	41	39,4
інші підприємства	5	45,5	2	16,7	36	53,7	2	50,0	5	83,3	2	50,0	52	50,0

*Складено на основі опитування, проведеного автором серед керівників та спеціалістів сільськогосподарських підприємств Запорізької області

**Можливість вибору більше одного джерела

Розподіл відповідей респондентів щодо суб'єктів інноваційної інфраструктури, які сприятимуть впровадженню інновацій в аграрній сфері*

Питання анкети	Господарські товариства		Приватні підприємства		Фермерські господарства		Виробничі кооперативи		Підприємства інших форм господарювання		Державні підприємства		Усього	
	Відпо-відей	%	Відпо-відей	%	Відпо-відей	%	Відпо-відей	%	Відпо-відей	%	Відпо-відей	%	Відпо-відей	%
Суб'єкти інноваційної інфраструктури, які сприятимуть впровадженню інновацій в аграрній сфері:														
інноваційний центр	1	9,1	2	16,7	12	17,9	0	0,0	1	16,7	0	0,0	16	15,4
центр трансферу технологій	0	0,0	1	8,3	8	11,9	0	0,0	1	16,7	1	25,0	11	10,6
регіональний інноваційний кластер	2	18,2	5	41,7	13	19,4	1	25,0	2	33,3	1	25,0	24	23,1
науковий парк	6	54,6	3	25,0	17	25,4	1	25,0	1	16,7	1	25,0	29	27,9
технологічний парк	0	0,0	1	8,3	6	9,0	1	25,0	1	16,7	1	25,0	10	9,6
інноваційний бізнес-інкубатор	1	9,1	0	0,0	5	7,5	0	0,0	0	0,0	0	0,0	6	5,8
інше	0	0,0	0	0,0	3	4,5	0	0,0	0	0,0	0	0,0	3	2,9
важко відповісти	1	9,1	0	0,0	3	4,5	1	25,0	0	0,0	0	0,0	5	4,8

*Складено на основі опитування, проведеного автором серед керівників та спеціалістів сільськогосподарських підприємств Запорізької області

**Питома вага витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт у ВВП
у 2000-2013 рр. (за даними Євростату), %***

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2013 до 2000, (+,-)
ЄС 27	1,85	1,86	1,87	1,86	1,82	1,82	1,84	1,84	1,92	2,01	2,00	2,03	2,08	2,01**	0,16
Болгарія	0,52	0,47	0,49	0,50	0,50	0,46	0,46	0,45	0,47	0,53	0,60	0,57	0,64	0,65	0,13
Естонія	0,91	0,91	0,99	1,05	0,86	0,93	1,13	1,08	1,28	1,43	1,63	2,38	2,18	1,74	0,83
Іспанія	0,61	0,71	0,72	0,77	1,06	1,12	1,20	1,27	1,35	1,39	1,39	1,33	1,3	1,24	0,63
Латвія	0,44	0,40	0,42	0,38	0,44	0,56	0,70	0,60	0,62	0,46	0,60	0,70	0,66	0,6	0,16
Литва	0,59	0,67	0,66	0,67	0,76	0,75	0,79	0,81	0,80	0,84	0,80	0,92	0,90	0,95	0,36
Німеччина	2,45	2,46	2,49	2,52	2,49	2,51	2,54	2,53	2,69	2,82	2,80	2,84	2,98	2,85	0,4
Польща	0,64	0,62	0,56	0,54	0,56	0,57	0,56	0,57	0,60	0,67	0,74	0,76	0,90	0,87	0,23
Румунія	0,37	0,39	0,38	0,39	0,39	0,41	0,45	0,52	0,58	0,47	0,46	0,50	0,49	0,39	0,02
Словаччина	0,65	0,63	0,57	0,58	0,51	0,51	0,49	0,46	0,47	0,48	0,63	0,68	0,82	0,83	0,18
Угорщина	0,78	0,92	1,00	0,93	0,78	0,94	1,01	0,98	1,00	1,17	1,17	1,21	1,30	1,41	0,63
Чеська Республіка	1,21	1,20	1,20	1,25	1,21	1,35	1,49	1,48	1,41	1,47	1,56	1,85	1,88	1,91	0,7
Україна	0,96	0,98	0,95	1,06	1,03	0,99	0,91	0,85	0,85	0,86	0,83	0,73	0,75	0,70	-0,26

*За даними Статистичних збірників «Наукова та інноваційна діяльність в Україні» за 2009 та 2014 рр.

**з 1 липня 2013 р. ЄС 28

Динаміка обсягів фінансування наукових та науково-технічних робіт у сільськогосподарських та ветеринарних науках, а також в установах НААН*

(у фактичних цінах; млн. грн.)

Показники	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2014 у % до 2000
Всього в Україні	2046,34	5160,40	5164,43	6149,23	8024,76	7822,21	8995,89	9591,35	1055,85	11161,06	10320,33	у 5 разів
в т. ч. в науках: сільсько-господарських	88,96	283,99	305,37	368,14	497,79	483,33	548,11	564,01	647,01	636,1	590,82	у 6,6 рази
ветеринарних	7,53	22,12	21,87	25,15	35,38	33,89	40,14	46,71	46,72	49,12	46,99	у 6,2 рази
Всього в академіях	435,34	1370,85	1574,69	2021,32	2692,56	2613,50	2923,42	3105,71	3563,09	3667,18	3332,16	у 7,7 рази
в т. ч. в НААН	109,07	256,20	284,72	350,93	475,42	474,49	521,05	541,07	612,64	583,49	527,13	у 4,8 рази
Фінансування НААН у % до загального в академіях	25,05	18,69	18,08	17,36	17,66	18,16	17,82	17,42	17,19	15,91	15,82	x
Фінансування НААН у % до загального фінансування в Україні	5,33	4,96	5,51	5,71	5,92	6,07	5,79	5,64	5,80	5,23	5,11	x

*Розраховано за даними Статистичних збірників «Наукова та інноваційна діяльність в Україні» за 2007-2014 рр.

**Динаміка фінансування наукових та науково-технічних робіт
за галузями наук та джерелами, тис. грн.**

Роки	Всього	держбюджету	коштів місцевих бюджетів	позабюджетних фондів	власних коштів	У тому числі за рахунок		
						коштів замовників підприємств, організацій України	іноземних держав	інших джерел
2005	5160399,8	1711174,5	26473,6	24937,6	338484,8	1680100,3	1258037,9	121191,1
сільськогосподарські	283986,3	187731,2	2226,2	12124,4	30898,1	38934,8	2154,3	9917,3
ветеринарні	22115,9	11392,2	-	112,2	664,4	6545	-	3402,1
2006	5164434,9	2017405,2	36676,1	21406,4	462653,1	1563311,2	1000942,1	62040,8
сільськогосподарські	305366,1	227239	1906,3	10043,7	38729,1	22757,5	1396,6	3293,9
ветеринарні	21865,4	15149,9	-	52,7	647,4	6015,4	-	-
2007	6149231,5	2815425,2	22476,1	18273,4	521078,7	1725743	978702,2	67532,9
сільськогосподарські	368143,3	290180,2	1921	11193,9	41515	19500,6	1473	2359,6
ветеринарні	25150,6	18805,1	-	57,3	553,4	5734,8	-	-
2008	8024758,9	3909777,6	39923,1	38143,5	592523,9	2072199,8	1254902,1	117288,9
сільськогосподарські	497786,9	395607,6	2361,3	17091,1	58980,4	21217,2	1533,8	995,5
ветеринарні	35379,4	28177,8	-	32,4	916,6	6252,6	-	-
2009	7822209,8	3398553,5	30626	40797,5	629376,8	1870820,7	1743426,1	108609,2
сільськогосподарські	483325,2	372018,6	3056,3	15833,4	69598,4	18146,4	2847,4	1824,7
ветеринарні	33885,3	22728	-	106,6	759,9	10290,8	-	-
2010	8995893,9	3704338,6	25717,3	48303,6	872033,7	1961174,5	2315863,6	68462,6
сільськогосподарські	548111,2	453698,3	204,2	3134,7	67299,1	18997,2	2325,6	2452,1
ветеринарні	40142,4	27411,2	-	-	606,3	11955,3	-	169,6
2011	9591349,5	3859679	53091,3	16903	841780,3	2285889,8	2478091,2	55914,9
сільськогосподарські	564009,1	443676,1	343,6	2315,8	88562,2	23401,6	3236,3	2473,5
ветеринарні	46714,9	30589,8	-	-	235,9	15453,1	-	436,1
2012	10558480,1	4709095,2	65524,7	22684,9	1121251,4	2458386,7	2044961,9	136575,3
сільськогосподарські	647005,3	512734,4	1541,4	2316,2	95781,2	31339,5	1370,7	1921,9
ветеринарні	46720,9	31883,3	-	-	269,1	14568,5	-	-
2013	11161064,4	4762058,6	64750,7	20645,2	1466605,9	2306564,7	2411500,5	128938,8
сільськогосподарські	636100,2	489381,7	1426,7	2008,8	103262,4	36459,7	2393,5	1167,4
ветеринарні	49118,2	31078,9	-	-	77,0	17962,3	-	-
2014	10320327,9	4021539,9	66850,6	20687,8	1927807,3	2152435,2	2043013,1	87993,9
сільськогосподарські	590817,1	451140,6	1464,0	136,6	80948,5	51214,9	5020,0	892,5
ветеринарні	46992,9	30251,2	-	-	106,7	16635,0	-	-

*Розраховано за даними Статистичних збірників «Наукова та інноваційна діяльність в Україні» за 2007-2014 рр.

Динаміка обсягів фінансування наукових та науково-технічних робіт в установах НААН за джерелами фінансування, тис. грн.*

Роки	Всього академіях	Всього держбюджету	коштів місцевих бюджетів	позабюджетних фондів	власних коштів	коштів замовників		
						України	іноземних держав	інших джерел
2005	1370850,3	1091801,1	4169,8	15400,2	46804,8	159217,3	39472,4	13984,7
	НААН	185334,4	845,7	11678,2	29057,9	23202,7	1906,2	4171,7
2006	1574689,8	1305065,4	6874,2	11749,1	68251,2	136506,6	42282,8	14243
	НААН	284721,7	217393,5	681	39432,7	15616,3	1038,4	860,6
2007	2021320,4	1733020	2560,8	12253,7	79725,9	142176	46873,9	4710,1
	НААН	350934,9	281665,6	472,5	42839,2	13201,7	1107,2	1150,2
2008	2692564,8	2330159,5	2561,9	18497,1	107096,5	174019	55532,3	4698,5
	НААН	475420,5	379274,6	1285,5	59602,3	16312,6	1237,4	1076,2
2009	2613501,9	2229896,4	4706	16195	114679,6	160620,2	81904,5	5500,2
	НААН	474489,9	367366,9	2696,9	15166,7	14875,1	2198,6	1209,8
2010	2923420,4	2554005	870,6	4105,3	114097,8	158714,5	73448	10685,8
	НААН	521050,9	432588,4	9,4	3014,7	16699,8	1786,4	1002,1
2011	3105711,8	2624032,4	2164,3	3531	160144,2	196145,4	103400,1	9073,3
	НААН	541067,5	424526,6	14,4	1569,9	88970,1	21032	2060,2
2012	3563087,6	3080880,5	4341,6	2234,8	147944,5	205979,3	109155,1	12551,8
	НААН	612644,9	488193,2	422,6	389,8	91867,6	30062,6	344,9
2013	3667179,5	3201335,6	1872,4	2853,2	144375,4	224464,1	79036,0	13242,8
	НААН	583490,3	453548,0	524,2	113,0	33398,0	2845,5	1068,6
2014	3332163,2	2939843,8	608,3	2959,5	118152,8	187682,0	76654,7	6262,1
	НААН	527133,6	411066,6	13,4	24,0	75770,1	34779,9	58,5

*Розраховано за даними Статистичних збірників «Наукова та інноваційна діяльність в Україні» за 2007-2014 рр.

Динаміка обсягів фінансування наукових та науково-технічних робіт у сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві за джерелами фінансування, тис. грн.*

Рік	Всього	держ-бюджету	коштів місцевих бюджетів	позабюджетних фондів	власних коштів	У тому числі за рахунок			інших джерел
						коштів замовників			
						підприємств, організацій України	іноземних держав		
2005	271645,6	189250,3	2292,9	11758,5	31739,7	26047,8	1914,5	8641,9	
2006	276074,5	205817,4	605,9	8099,3	37815,1	20711,9	851,8	2173,1	
2007	344626,7	268549,9	809,4	10804	42476,6	19480,8	982,7	1523,3	
2008	474341,1	368172	894,5	18459,5	60084	24842,9	1252,3	635,9	
2009	457694,3	347124,2	371,4	17196,7	69073,7	20023,6	2441,6	1463,1	
2010	525971	429037,4	204,2	5392,4	66687,9	20806,8	1802,3	2040	
2011	547892,8	422235	5,8	4882,5	89415	26407,9	2566,6	2380	
2012	264404	203114	470,4	389,8	41960,9	16338,2	131,6	1999,1	
2013	18815,0	14940,6	-	-	3019,9	854,5	-	-	
2014**	151725,6	108540,6	199,0	150,5	24105,0	17566,9	405,6	758,0	

*Розраховано за даними Статистичних збірників «Наукова та інноваційна діяльність в Україні» за 2007-2014 рр.

** Сільське, лісове та рибне господарство

Динаміка показників інтенсивності фінансування наукової діяльності*

Показники	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2013 у % до 2000	2013 у % до 2005
Фінансування наукових та науково-технічних робіт в розрахунку на:												
1 наукову установу, всього, тис. грн.	1373,4	3417,5	3556,8	4379,8	5823,5	5837,5	6904,0	7642,5	8740,5	9764,7	в 7,1 рази	в 2,9 рази
1 установу НААН, тис. грн.	732,0	2017,3	2314,8	2949,0	4063,4	4090,4	4378,6	4746,2	6587,6	6784,8	в 9,3 рази	в 3,4 рази
% до фінансування 1 наукової установи всього	53,30	59,03	65,08	67,33	69,78	70,07	63,42	62,10	75,37	69,48	130,4	117,7
1 працівника основної діяльності, всього, грн.	10884,8	30248,5	32117,1	39544,9	53605,6	53284,8	63755,4	71205,3	81281,6	90593,0	в 8,3 рази	в 3 рази
1 працівника основної діяльності НААН, грн.	7411,7	18016,7	20803,9	26293,2	35959,5	36387,3	41905,3	54725,1	67509,1	65311,2	в 8,8 рази	в 3,6 рази
% до фінансування 1 працівника всього	68,09	59,56	64,77	66,49	67,08	68,29	65,73	76,86	83,06	72,09	105,9	121,0
1 наукову роботу, всього, грн.	53429,2	80757,4	87980,2	98073,9	128396,1	143526,8	172998,0	183041,0	198467,7	233007,5	в 4,4 рази	в 2,9 рази
1 наукову роботу НААН, грн.	...	80615,7	73743,0	85261,2	109091,4	125327,5	151777,1	168872,5	193691,1	176121,3	...	в 2,2 рази
% до фінансування 1 наукової роботи всього	...	99,82	83,82	86,94	84,96	87,32	87,73	92,26	97,59	75,59	х	х

*Розраховано за даними Статистичних збірників «Наукова та інноваційна діяльність в Україні» за 2007-2013 рр.

Фінансування наукових та науково-технічних робіт в аграрній сфері Запорізької області за джерелами фінансування у 2012 році*

(тис. грн.)

	У тому числі за рахунок							
	Усього	власних коштів	держбюд-жету	коштів місцевих бюджетів	позабюджетних фондів	коштів підприємств, організацій України	іноземних джерел	інших джерел
Усього	580686,9	24345,0	27480,7	-	57,5	246130,8	282654,4	18,5
у сільськогосподарських науках, тис. грн.	15626,0	627,9	13700,7	-	-	...1	-	9,7
% до загального обсягу фінансування	2,69	2,58	49,86	-	-	-	-	52,43
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	12127,4	747,5	11379,9	-	-	-	-	-
% до загального обсягу фінансування	2,09	3,07	41,41	-	-	-	-	-

*Розраховано за даними статистичного збірника «Наукова та інноваційна діяльність в Запорізькій області» за 2012 р.

Динаміка та структура внутрішніх поточних витрат на наукові та науково-технічні роботи, виконані власними силами наукових установ України *

Роки	Всього тис. грн.	У тому числі							
		фундаментальні дослідження		прикладні дослідження		науково-технічні розробки		науково-технічні послуги	
		тис. грн.	%	тис. грн.	%	тис. грн.	%	тис. грн.	%
2005	4386269,5	886083	20,2	655787,7	15,0	2195842,9	50,1	648555,9	14,8
2006	4961134,3	1107941,4	22,3	781266,4	15,8	2539397,5	51,2	532529	10,7
2007	5908387,8	1462294,4	24,8	1058469,9	17,9	2793515	47,3	594108,5	10,1
2008	7723150,2	1895067,2	24,5	1447471,8	18,7	3570803,2	46,2	809808	10,5
2009	7680583,1	1906135,2	24,8	1370402	17,8	3593066,2	46,8	810979,7	10,6
2010	8825559,7	2149553,4	24,4	1582640,1	17,9	4240519,4	48,1	852846,8	9,7
2011	9365003,6	2184511,2	23,3	1685121,2	18,0	4398879	47,0	1096492,2	11,7
2012	10335136,5	2610517	25,3	1901601,7	18,4	4755536,6	46,0	1067481,2	10,3
2013	10890923,8	2685903,2	24,7	1873640,9	17,2	5204628,7	47,8	1126751	10,4
2014	10083644,4	2485541,3	24,6	1660603,7	16,5	4817578,5	47,8	1119920,9	11,1
2014 у % до 2005	229,9	280,5	x	253,2	x	219,4	x	172,7	x

*За даними Статистичних збірників «Наукова та інноваційна діяльність в Україні» за 2007-2014 рр.

Динаміка та структура внутрішніх поточних витрат на наукові та науково-технічні роботи, виконані власними силами наукових організацій в сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві України*

Роки	Всього, тис. грн.	У тому числі									
		фундаментальні дослідження		прикладні дослідження		науково-технічні розробки		науково-технічні послуги			
		тис. грн.	%	тис. грн.	%	тис. грн.	%	тис. грн.	%		
2005	252489,8	96881,1	38,4	73453,9	29,1	36194,9	14,3	45959,9	18,2		
2006	265318,3	104051,6	39,2	99763,8	37,6	36255,9	13,7	25247	9,5		
2007	330844,7	140994,2	42,6	123081,6	37,2	42177,3	12,8	24591,6	7,4		
2008	451605,8	160518	35,5	181786,3	40,3	63516,1	14,1	45785,4	10,1		
2009	447050,4	163057,1	36,5	176649,4	39,5	42206,8	9,4	65137,1	14,6		
2010	508194,6	179505,3	35,3	214007,7	42,1	64530,3	12,7	50151,3	9,9		
2011	536998,8	187768,8	35,0	218541,4	40,7	75019,8	14,0	55668,8	10,4		
2012	260478,3	71710,9	27,5	120395	46,2	57308,6	22,0	11063,8	4,3		
2013	18787,4	6809,6	36,3	10627,7	56,6	495,6	2,6	854,5	4,6		
2013 у % до 2005	7,4	7,0	94,5	14,5	194,5	1,4	18,4	1,9	25,0		
2014**	150360	46256	30,8	61615	41,0	34683,1	23,1	7805,9	5,2		

*За даними Статистичних збірників «Наукова та інноваційна діяльність в Україні» за 2007-2014 рр.

**Наведені дані по сільському, лісовому та рибному господарствах

Структура внутрішніх поточних витрат на наукові та науково-технічні роботи для аграрного виробництва, виконані власними силами наукових організацій у Запорізькій області, за видами робіт в 2012 р., тис. грн.*

	Усього	У тому числі							
		фундаментальні дослідження		прикладні дослідження		розробки		науково-технічні послуги	
		тис. грн.	%	тис. грн.	%	тис. грн.	%	тис. грн.	%
Всього внутрішніх поточних витрат	553318,70	9156,30	1,65	17873,40	3,23	509167,60	92,02	17121,40	3,09
у тому числі									
в сільському, лісовому та рибному господарстві	8416,90	-	-	2780,60	33,04	3648,60	43,35	1987,70	23,62
у % до загальних внутрішніх поточних витрат	1,52	-	x	15,56	x	0,72	x	11,61	x
в сільськогосподарських науках	15593,10	6256,10	40,12	5603,60	35,94	2448,60	15,70	1284,80	8,24
у % до загальних внутрішніх поточних витрат	2,82	68,33	x	31,35	x	0,48	x	7,50	x

*Розраховано за даними статистичного збірника «Наукова та інноваційна діяльність в Запорізькій області» за 2012 р.

Динаміка чисельності виконавців наукових та науково-технічних робіт і дослідників в розрахунку на 1000 осіб зайнятого населення (у віці 15-70 років) (за даними Євростату)*

Країна	Виконавці наукових та науково-технічних робіт**												Дослідники											
	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012						
ЄС 27	...	15,1	...	15,7	16,4	16,8	17,4	18,3	...	...	8,9	...	9,2	10,2	10,7	11,2	11,6	...						
Болгарія	6,0	6,3	...	6,1	0,6	6,8	6,8	7,0	7,4	3,8	4,0	...	4,0	4,0	4,5	4,6	5,0	5,2						
Естонія	11,4	13,1	13,5	14,2	14,7	16,6	17,6	16,6	19,4	8,0	9,4	9,9	10,4	11,0	12,5	13,1	12,6	12,4						
Іспанія	...	14,9	1,57	16,3	17,4	19,0	19,5	19,5	19,4	...	9,5	9,8	10,1	10,7	11,7	12,1	...	12,2						
Латвія	8,7	9,2	9,9	9,9	9,5	9,3	9,8	11,7	12,3	6,5	5,6	6,6	7,0	6,6	6,4	6,9	8,6	9,1						
Литва	10,4	11,1	...	12,0	12,2	13,0	14,1	17,9	17,3	7,2	8,1	...	8,7	8,9	9,8	10,5	13,8	13,9						
Німеччина	...	18,4	...	18,9	...	20,1	...	21,5	...	...	11,1	...	11,5	...	12,6	...	13,5	...						
Польща	8,6	8,7	8,3	8,0	7,6	7,6	8,1	8,6	9,0	6,1	6,9	6,6	6,4	6,2	6,2	6,3	6,5	6,6						
Румунія	3,5	4,5	4,5	4,5	4,6	4,6	4,2	4,6	4,6	2,2	3,2	3,2	3,3	3,3	3,3	2,8	3,0	3,0						
Словаччина	10,6	10,1	10,0	9,9	9,7	10,7	12,1	12,4	12,4	7,5	7,9	8,2	8,2	8,1	9,2	10,4	10,7	10,8						
Угорщина	11,8	12,7	12,8	12,6	13,0	13,9	14,3	14,5	14,6	7,3	8,1	8,3	8,4	8,7	9,3	9,4	9,7	9,5						
Чеська Республіка	11,4	13,7	14,3	14,8	14,9	15,4	15,9	16,9	17,9	6,4	7,9	8,2	8,6	8,8	8,7	8,9	9,4	9,7						
Україна	7,8	6,7	6,3	6,0	5,8	5,9	5,7	5,4	5,5	4,4	4,1	3,9	3,8	3,7	3,8	3,6	3,5	3,6						

*За даними Статистичних збірників «Наукова та інноваційна діяльність в Україні» за 2007-2014 рр.

**Дослідники, техніки і допоміжний персонал

**Динаміка чисельності науковців з науковими ступенями, зайнятих в економіці України,
за галузями наук, осіб***

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2014 у % до 2000
Докторів наук, всього	10339	12014	12488	12845	13423	13866	14418	14895	15592	16450	16090	155,6
в т.ч. за галузями наук:												
сільськогоспо- дарськими	358	432	434	447	448	429	430	431	428	449	423	118,2
ветеринарними	93	102	103	112	499	107	112	116	120	124	116	124,7
в т.ч. в НААН												
фахівці	335	325	319	327	332	320	314	296	310	334	296	88,4
працівники- сумісники	51	125	117	125	92	102	88	45	47	52	49	96,1
Кандидатів наук, всього	58741	68291	71893	74191	77763	81169	84000	84979	88057	90113	86230	146,8
в т.ч. за галузями наук:												
сільськогоспо- дарськими	2522	2684	2826	2909	3019	2896	2901	2796	2758	2757	2579	102,3
ветеринарними	384	484	512	578	622	598	628	618	660	671	635	165,4
в т.ч. в НААН												
фахівці	2045	1889	1904	1896	1919	1915	1894	1659	1608	1638	1557	76,1
працівники- сумісники	99	218	145	150	131	91	63	48	51	52	47	47,5

*Розраховано за даними Статистичних збірників «Наукова та інноваційна діяльність в Україні» за 2007-2014 рр.

Динаміка обсягу та структури наукових та науково-технічних робіт, виконаних власними силами наукових організацій в Україні*

Роки	Всього, у фактичних цінах, млн. грн.	У тому числі						Питома вага обсягу виконаних наукових і науково-технічних робіт у ВВП, %		
		фундаментальні дослідження		прикладні дослідження		розробки			науково-технічні послуги	
		млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%		млн. грн.	%
2001	2275,0	353,3	15,5	304,9	13,4	1317,2	57,9	299,6	13,2	1,11
2002	2496,8	424,9	17,0	343,6	13,8	1386,6	55,5	341,7	13,7	1,11
2003	3319,8	491,2	14,8	429,8	13,0	1900,2	57,2	498,6	15,0	1,24
2004	4112,4	629,7	15,3	573,7	14,0	2214,0	53,8	695,0	16,9	1,19
2005	4818,6	902,1	18,7	708,9	14,7	2406,9	50,0	800,7	16,6	1,09
2006	5354,6	1141,0	21,3	841,5	15,7	2741,6	51,2	630,5	11,8	0,98
2007	6700,7	1504,0	22,5	1132,6	16,9	3303,1	49,3	761,0	11,4	0,93
2008	8538,9	1927,4	22,6	1545,7	18,1	4088,2	47,9	977,7	11,5	0,90
2009	8653,7	1916,6	22,2	1412,0	16,3	4215,9	48,7	1109,2	12,8	0,95
2010	9867,1	2188,4	22,2	1617,1	16,4	5037,0	51,1	1024,6	10,4	0,90
2011	10349,9	2205,8	21,3	1866,7	18,0	4985,9	48,2	1291,5	12,5	0,79
2012	11252,7	2621,9	23,3	2057,7	18,3	5369,9	47,7	1203,2	10,7	0,80
2013	11781,1	2695,5	22,9	2087,8	17,7	5772,8	49,0	1225,1	10,4	0,77
2014	10950,7	2475,2	22,6	1910,2	17,4	5341,5	48,8	1223,8	11,2	0,69
2014 у % до 2001	у 4,8 рази	у 7 разів	х	у 6,3 рази	х	у 4 рази	х	у 4 рази	х	х
2014 у % до 2005	227,3	274,4	х	269,5	х	221,9	х	152,8	х	х

* Розраховано на основі даних Статистичних збірників «Наукова та інноваційна діяльність в Україні» за 2007-2014 рр.

Динаміка обсягу та структури наукових та науково-технічних робіт, виконаних власними силами наукових організацій сільського господарства, мисливства, лісового господарства України*

Роки	Всього, тис. грн.	У тому числі								Питома вага обсягу виконаних наукових і науково-технічних робіт у ВДВ, %
		фундаментальні дослідження		прикладні дослідження		науково-технічні розробки		науково-технічні послуги		
		тис. грн.	%	тис. грн.	%	тис. грн.	%	тис. грн.	%	
2005	259443,6	95867,4	37,0	74908,7	28,9	39754,2	15,3	48913,3	18,9	0,64
2006	277238,1	102587,7	37,0	103573,7	37,4	40998,4	14,8	30078,3	10,9	0,68
2007	342187,5	139069,6	40,6	126295,8	36,9	44661,7	13,1	32160,4	9,4	0,72
2008	469037,0	158837,8	33,9	187573,0	40,0	69173,1	14,8	53453,1	11,4	0,72
2009	454132,8	157724,6	34,7	182066,7	40,1	62090,7	13,7	52250,8	11,5	0,69
2010	533008,3	195170,6	36,6	220479,4	41,4	66354,0	12,5	51004,3	9,6	0,64
2011	558765,4	193611,6	34,6	223987,8	40,1	78936,0	14,1	62230,0	11,1	0,51
2012	270950,6	73505,0	27,1	123719,3	45,7	62406,1	23,0	11320,2	4,2	0,24
2013	19019,8	6972,1	36,7	10697,6	56,2	495,6	2,6	854,5	4,5	0,01
2013 у % до 2005	7,3	7,3	х	14,3	х	1,3	х	1,8	х	х
2014**	158322,1	47093	29,7	66071,9	41,7	36630,9	23,1	8526,3	5,4	0,10

* Розраховано на основі даних Статистичних збірників «Наукова та інноваційна діяльність в Україні» за 2007-2014 рр.

**Наведені дані по сільському, лісовому та рибному господарствах

**Динаміка кількості виконаних наукових та науково-технічних робіт
в цілому по Україні, тис. одиниць***

Види робіт	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2014 у % до 2005	2014 у % до 2000
Всього робіт	38,3	63,9	58,7	62,7	62,5	54,5	52	52,4	53,2	47,9	43,0	67,3	112,3
Зі створення нових видів виробів	4,2	6,3	7,8	8,5	8,8	6,1	6,2	6,5	6,4	5,6	4,6	73,0	109,5
з них зі створення нових видів техніки	3,9	3,8	4	3	3,8	2,3	2,3	2,4	2,1	2,1	1,8	47,4	46,2
з них роботи, в яких використано винаходи	1	0,8	1,4	2,1	2	1,4	1,1	1,2	1,1	1,1	1,1	137,5	110,0
Зі створення нових видів технологій	3,6	5,4	7,6	7,6	7,3	5,8	5,7	5,3	5,0	5,0	3,2	59,3	88,9
з них ресурсозберігаючих	1,7	2,2	2,8	3,2	3,1	2,6	2,5	2,3	2,3	2,2	1,4	63,6	82,4
Зі створення нових видів матеріалів	1,1	1,2	1,5	1,5	1,5	1,4	1,4	1,6	1,3	1,2	1,1	91,7	100,0
Зі створення нових сортів рослин, порід тварин	0,5	0,8	0,7	0,8	0,6	0,7	0,7	0,6	0,5	0,7	2,2	275,0	в 4,4 рази
Зі створення нових методів, теорій	2,2	5,4	9,5	8,7	8,4	7,5	7,7	7,7	7,7	7,6	7,5	138,9	в 3,4 рази
Інші роботи	27,1	45	31,6	35,6	35,9	33	30,3	30,7	32,3	27,8	24,4	54,2	90,0

* Розраховано на основі даних Статистичних збірників «Наукова та інноваційна діяльність в Україні» за 2007-2014 рр.

**Динаміка кількості виконаних наукових та науково-технічних робіт
в установах НААН за видами, одиниць***

Роки	Всього робіт	З них зі створення нових видів							
		виробів		технологій		матеріалів	сортив рослин та порід тварин	методів, теорій	інші
		всього	у т.ч. техніки	всього	з них ресурсозберігачих				
2005	3178	214	163	786	454	73	501	319	1285
2006	3861	203	160	924	446	80	523	937	1194
2007	4116	200	125	1076	613	62	607	855	1316
2008	4358	311	111	965	486	65	527	891	1599
2009	3786	216	89	825	456	57	565	724	1399
2010	3433	293	59	856	441	114	526	548	1096
2011	3204	283	58	693	367	127	458	548	1095
2012	3163	184	50	631	322	73	417	529	1329
2013	3313	217	55	671	324	52	437	733	1203
2014	2954	486	361	568	265	32	464	455	949
2014 у % до 2005	93,0	227,1	221,5	72,3	58,4	43,8	92,6	142,6	73,9

* Розраховано на основі даних Статистичних збірників «Наукова та інноваційна діяльність в Україні» за 2007-2014 рр.

Динаміка кількості виконаних наукових та науково-технічних робіт за галузями наук, одиниць*

Роки	Галузі наук	Всього робіт	З них зі створення нових видів				матеріалів	сортив рослин та порід тварин	методів, теорій	інші
			виробів		технологій	у т.ч. техніки				
			всього	у т.ч. техніки						
2005	сільськогосподарські ветеринарні	9172 121	248 12	212 1	863 58	80 -	663 -	422 15	6896 36	
2006	сільськогосподарські ветеринарні	6263 195	139 14	67 3	998 48	64 4	681 -	1337 120	3044 9	
2007	сільськогосподарські ветеринарні	6348 233	214 14	102 9	1157 42	58 -	732 -	1153 121	3034 56	
2008	сільськогосподарські ветеринарні	5027 266	304 14	92 13	1122 27	58 5	552 12	1216 163	1775 45	
2009	сільськогосподарські ветеринарні	4547 216	247 12	71 6	917 16	45 -	608 6	1025 94	1705 88	
2010	сільськогосподарські ветеринарні	3876 289	292 10	69 1	936 18	111 -	592 5	767 89	1178 167	
2011	сільськогосподарські ветеринарні	3964 150	333 15	75 12	847 22	135 -	518 3	853 51	1278 59	
2012	сільськогосподарські ветеринарні	4379 262	224 40	75 14	734 24	71 -	471 1	822 10	2057 187	
2013	сільськогосподарські ветеринарні	5066 149	311 42	150 -	773 13	49 -	703 -	946 27	2284 67	
2014	сільськогосподарські ветеринарні	6055 192	187 36	109 -	600 15	34 1	2123 -	1354 41	1757 99	
2014 у % до	сільськогосподарські	66,0	75,4	51,4	69,5	42,5	в 3,2 рази	в 3,2 рази	25,5	
2005	ветеринарні	158,7	в 3 рази	х	25,9	х	х	273,3	275,0	

* Розраховано на основі даних Статистичних збірників «Наукова та інноваційна діяльність в Україні» за 2007-2014 рр.

**Динаміка кількості друкованих робіт в цілому по Україні,
в тому числі в сілськогосподарських та ветеринарних науках, одиниць***

Роки	у тому числі											
	Разом			монографії, підручники, навчальні посібники			статті у наукових фахових журналах			інші		
	Всього	науки		Всього	науки		Всього	науки		Всього	науки	
сілсько-господарські		ветеринарні	сілсько-господарські		ветеринарні	сілсько-господарські		ветеринарні	сілсько-господарські		ветеринарні	
2005	241942	17839	1168	14200	863	31	139027	11165	980	88715	5811	157
2006	254306	18351	1242	22631	1017	31	151149	14042	891	80526	3292	320
2007	277982	19993	1896	20917	1077	399	169639	14659	1489	87426	4257	8
2008	307781	22159	3591	23271	2005	432	189920	16297	1887	94590	3857	1272
2009	314830	24676	1953	22066	1261	386	183235	17488	1483	109529	5927	84
2010	345338	23625	3781	23360	1118	467	194378	16485	3303	127600	6022	11
2011	354703	22829	3209	24408	1307	183	196194	16870	2674	134101	4652	352
2012	374897	26294	3375	23696	1381	463	201872	17255	2878	149329	7658	34
2013	391398	26170	2338	25262	1373	98	203975	16609	2203	162161	8188	37
2014	327919	17220	552	21846	925	18	179727	10900	324	126346	5395	210
2014у % до 2005	135,5	96,5	47,3	153,8	107,2	58,1	129,3	97,6	33,1	142,4	92,8	133,8
2014у % до 2013	83,8	65,8	23,6	86,5	67,4	18,4	88,1	65,6	14,7	77,9	65,9	567,6

* Розраховано на основі даних Статистичних збірників «Наукова та інноваційна діяльність в Україні» за 2007-2014 рр.

Динаміка кількості заявок на видачу, а також отриманих охоронних документів у державному Департаменті інтелектуальної власності України в цілому по Україні та у сілськогосподарських і ветеринарних науках, од.*

Рік	Подано заявок на видачу охоронних документів				Отримано охоронних документів				з них									
	на винаходи		на сорти рослин		на винаходи		на сорти рослин		на винаходи		на сорти рослин							
	Всього	сілськогосподарських і ветеринарних наук	Всього	сілськогосподарських і ветеринарних наук	Всього	сілськогосподарських і ветеринарних наук	Всього	сілськогосподарських і ветеринарних наук	Всього	сілськогосподарських і ветеринарних наук	Всього	сілськогосподарських і ветеринарних наук						
2006	6756	955	85	2451	475	6	353	284	-	6556	739	69	2221	357	4	274	237	-
2007	7396	1019	115	2262	525	4	267	211	-	7359	1112	94	2194	565	5	314	270	-
2008	7671	960	111	1685	152	1	255	211	-	7523	993	91	1839	315	8	286	255	-
2009	7511	1144	67	1494	174	4	350	333	-	6940	834	68	1650	205	4	215	150	-
2010	8894	1016	90	2252	199	35	328	297	-	7748	1008	79	1931	246	28	218	185	-
2011	8849	986	82	2913	583	44	281	245	-	8757	915	78	2661	530	36	299	215	-
2012	8514	888	96	2887	316	45	263	219	2	8552	909	74	2694	270	32	205	182	1
2013	8348	738	82	2965	457	57	206	189	-	8432	725	85	2731	465	55	129	108	-
2014	8029	699	37	2338	220	11	226	186	-	7864	857	40	2244	242	11	397	327	-
2014 у % до 2006	118,8	73,2	43,5	95,4	46,3	183,1	64,0	65,5	x	120,0	116,0	58,0	101,0	67,8	275,0	144,9	138,0	x

* Розраховано на основі даних Статистичних збірників «Наукова та інноваційна діяльність в Україні» за 2007-2014 рр.

Динаміка кількості заявок на видачу, а також отриманих охоронних документів у патентних відомствах іноземних держав в цілому по Україні та у сільськогосподарських і ветеринарних науках, одиниць*

Роки	Подано заявок на видачу охоронних документів				3 з них				Отримано охоронних документів				3 з них				
	на винаходи		на сорти рослин		на винаходи		на сорти рослин		на винаходи		на сорти рослин		на винаходи		на сорти рослин		
	Всього	сільськогосподарські	ветеринарні	Всього	сільськогосподарські	ветеринарні	Всього	сільськогосподарські	ветеринарні	Всього	сільськогосподарські	ветеринарні	Всього	сільськогосподарські	ветеринарні		
2006	147	20	-	74	3	-	19	17	-	160	13	1	108	4	-	9	-
2007	165	34	-	92	-	-	34	34	-	177	13	-	93	-	-	13	-
2008	120	26	-	76	-	-	25	25	-	95	9	-	58	-	-	4	-
2009	85	20	-	45	-	-	20	20	-	78	8	-	54	2	-	3	-
2010	112	3	36	56	3	13	33	-	-	84	1	42	60	1	21	2	-
2011	68	1	2	42	-	2	1	1	-	72	11	6	42	-	5	11	-
2012	98	23	13	58	6	12	16	16	-	86	15	6	49	-	6	13	-
2013	90	17	-	38	-	-	20	17	-	72	1	-	55	-	-	3	-
2014	51	-	-	28	-	-	11	-	-	62	-	-	26	-	-	-	-
2014 у % до 2006	34,7	x	x	37,8	x	x	57,9	x	x	38,8	x	x	24,1	x	x	x	x

* Розраховано на основі даних Статистичних збірників «Наукова та інноваційна діяльність в Україні» за 2007-2014 рр.

Мета, завдання та умови реалізації розвитку інноваційної діяльності в аграрній сфері в розрізі її інститутів*

Мета	Завдання	Умови реалізації
<p align="center">Розвиток інноваційної діяльності в аграрній сфері на основі формування та забезпечення раціонального функціонування відповідних інститутів</p>	<p align="center">Розвиток інститутів – функції</p>	<p>Удосконалення відносин власності:</p> <ul style="list-style-type: none"> - регулювання доступу до відповідних ресурсів; упорядкування відносин між окремими агентами або суб'єктами правового поля; - вдосконалення земельних відносин, захист прав орендодавців та орендарів
		<p>Подальший розвиток відносин щодо ціни та ціноутворення:</p> <ul style="list-style-type: none"> - підтримка паритету цін на сільськогосподарську продукцію і на продукцію промисловості, яка споживається у сільському господарстві; - ціноутворення на основі показника норми прибутку до всього авансованого капіталу, який враховуватиме термін його обороту, а також вартість землі - використання державою механізму заставних цін; - поступове скорочення переліку об'єктів державного цінового регулювання і способів адміністративного регулювання цін
		<p>Вдосконалення управління:</p> <ul style="list-style-type: none"> - раціональне поєднання державного та недержавного регулювання аграрного сектору та розвитку сільських територій; - створення інформаційної системи для оперативних та якісних підготовки, прийняття, реалізації та корекції управлінських рішень на різних рівнях (місцевому, національному, глобальному); - формування відповідної державної кадрової політики в галузі (модернізація системи підготовки і перепідготовки управлінських кадрів, фахівців, науковців), яка відповідає вимогам глобалізації, а саме євроінтеграційній орієнтації України та її членству в СОТ
		<p>Реформування влади:</p> <ul style="list-style-type: none"> - удосконалення структурної та функціональної побудови системи Міністерства аграрної політики, обласних управлінь агропромислового розвитку та районних управлінь сільського господарства і продовольства шляхом реформування й координації у сфері раціонального природокористування та охорони навколишнього середовища, зовнішньоекономічної діяльності, інвестування та інноваційної діяльності, координації діяльності інших органів державної влади в питаннях розвитку сільських територій та ефективного функціонування аграрного ринку

Мета	Завдання	Умови реалізації
		<p>Покращення відносин стосовно праці:</p> <ul style="list-style-type: none"> - поєднання заходів державного, регіонального та місцевого рівнів в єдину систему регулювання ринку праці; - прийняття програми забезпечення зайнятості в сільській місцевості, яка включає розвиток на селі інфраструктури соціально-комунального призначення; економічну допомогу розвитку приватної власності; житлове будівництво; розвиток сільського господарства і раціональне природокористування в сільській місцевості; - працевлаштування громадян на основі використання резервів та перерозподілу робочих місць; створення додаткових робочих місць шляхом надання дотацій роботодавцям; організація громадських робіт; професійна підготовка та перепідготовка кадрів у відповідності до попиту на робочу силу, сприяння самозайнятості та підприємницької діяльності за рахунок одноразової допомоги
	Розвиток інститутів – правил	<p>Вдосконалення Законів, Постанов КМУ, стратегій, концепцій, програм:</p> <ul style="list-style-type: none"> - забезпечення гармонізації законодавства з питань інноваційного розвитку
	Розвиток інститутів – організаційних одиниць	<p>Реформування діяльності державних та регіональних органів влади у сфері інноваційної діяльності:</p> <ul style="list-style-type: none"> - удосконалення структури державного управління у сфері науково-технічної та інноваційної діяльності в напрямі чіткого розмежування та уникнення дублювання функцій центральних органів виконавчої влади, запровадження принципів одноосібної відповідальності і стабільності системи державного управління у цій сфері [355]; - підвищення кваліфікації державних службовців, діяльність яких пов'язана з формуванням та реалізацією державної інноваційної політики [355] <p>Розвиток наукових та освітніх установ:</p> <ul style="list-style-type: none"> - генерування інновацій у сфері сталого розвитку; забезпечення якості людського життя шляхом створення новітніх корисних винаходів та розробок удосконалення механізму комерціалізації результатів наукових досліджень та розробок і впровадження їх у виробництво [345]

Закінчення додатку Б.1

Мета	Завдання	Умови реалізації
		<p>Створення та ефективне функціонування інноваційних підприємств:</p> <ul style="list-style-type: none"> - забезпечення розвитку та оптимізації інноваційної інфраструктури, інноваційних підприємств (інноваційних центрів, технопарків, технополісів, інноваційних бізнес-інкубаторів), наукових парків, центрів трансферу технологій і промислових кластерів [345]; - створення економічних стимулів розвитку наукових парків на базі вищих навчальних закладів, технологічних парків, технополісів та інноваційних структур інших типів [197] <p>Розвиток інноваційної інфраструктури:</p> <ul style="list-style-type: none"> - формування адекватної інфраструктури ринку інновацій, здатної забезпечити оперативний і ефективний трансфер інновацій; - забезпечення розвитку мережі спеціалізованих небанківських інноваційних фінансово-кредитних установ, їх ефективної діяльності та розширення прав зазначених установ на участь у створенні корпоративних інвестиційних фондів [197]

* Складено автором на основі власних досліджень

Мета, завдання та умови реалізації розвитку інноваційної діяльності в аграрній сфері в розрізі підприємництва в аграрній сфері*

Мета	Завдання	Умови реалізації
Розвиток інноваційної діяльності в аграрній сфері на основі створення умов для ефективного функціонування підприємництва	Підвищення фінансових результатів та покращення фінансового стану сільськогосподарських підприємств за рахунок забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції	- створення системи логістики, забійних пунктів живої худоби та птиці, інших складових ринкової інфраструктури для особистих селянських та середніх господарств [381]
		- збільшення обсягів виробництва вітчизняної сільськогосподарської продукції з урахуванням вимог до забезпечення продовольчої безпеки держави та можливості реалізації її експортного потенціалу [381]
		- забезпечення якості та безпечності харчових продуктів, дотримання вимог до їх виробництва у результаті удосконалення системи сертифікації виробництва і стандартизації, впровадження на усіх підприємствах переробної та харчової промисловості систем управління якістю та безпечністю харчових продуктів, створення мережі лабораторій для визначення рівня якості сільськогосподарської продукції, делегування саморегульвним об'єднанням на засадах взаємовідповідальності частини повноважень щодо здійснення контролю за відповідністю сільськогосподарської продукції національним стандартам [381]
		- створення мотивації до технологічного переоснащення і модернізації галузей аграрного виробництва, в тому числі шляхом забезпечення необхідними машинами, обладнанням кооперативів; сприяння розвитку галузевих, міжкооперативних об'єднань сільськогосподарських підприємств [381]
		- сприяння розвитку органічного землеробства, насамперед в особистих селянських і середніх господарствах [381]
		- проведення моніторингу та прогнозування ринку сільськогосподарської продукції, реагування на ринкові ризики [381]
		- сприяння експорту вітчизняної інноваційної продукції на світовий ринок [197]
		Трансфер технологій
	- співпраця та партнерство у функціонуванні інноваційних підприємств – наукових та технологічних парків, інноваційних кластерів, бізнес-центрів тощо	

Продовження додатку Б.2

Мета	Завдання	Умови реалізації
	Фінансування інноваційної діяльності	- удосконалення фінансової політики у результаті створення прозорих інструментів системи оподаткування аграрного сектору з урахуванням його економічних особливостей та соціальної ролі шляхом застосування спеціального режиму оподаткування відповідно до законодавства; поетапна трансформація системи оподаткування в аграрному секторі; удосконалення системи оподаткування сільськогосподарських товаровиробників [381]
		- реалізація фінансово-кредитної політики шляхом створення дієвої системи земельної іпотеки та розвитку системи кредитного забезпечення аграрного сектору, в тому числі шляхом використання аграрних розписок та електронних складських свідоцтв [381]
	Регулювання земельних відносин	- гарантування захисту прав власності та законних інтересів користувачів (власників) землі [381]
		- створення сприятливих умов для набуття пріоритетного права користування (власності) землями сільськогосподарського призначення особами, які проживають у сільській місцевості та господарюють виключно та переважно з використанням власної праці [381]
		- удосконалення орендних відносин, зокрема шляхом стимулювання довгострокової оренди земель сільськогосподарського призначення, встановлення мінімального строку дії договору оренди таких земель та визначення умов його дострокового розірвання, запровадження консолідованої відповідальності у разі надання в оренду масивів земель сільськогосподарського призначення [381]

* Складено автором на основі власних досліджень

Ранжування країн світу за Індексом економіки знань (КАМ-2012)*

Ранг	Країна	Індекси		Субіндекси									
		Індекс економіки знань	Індекс знань	Економічного та інституційного режиму		Освіти		Інновацій		Інформаційно-комунікаційні технології			
				Ранг	Індекс	Ранг	Індекс	Ранг	Індекс	Ранг	Індекс	Ранг	Індекс
1	Швеція	9,43	9,38	4	9,58	6	8,92	2	9,74	2	9,49		
2	Фінляндія	9,33	9,22	2	9,65	11	8,77	3	9,66	6	9,22		
3	Данія	9,16	9,00	3	9,63	15	8,63	5	9,49	13	8,88		
4	Нідерланди	9,11	9,22	19	8,79	12	8,75	7	9,46	5	9,45		
5	Норвегія	9,11	8,99	8	9,47	3	9,43	17	9,01	17	8,53		
6	Нова Зеландія	8,97	8,93	14	9,09	1	9,81	22	8,66	23	8,30		
7	Канада	8,92	8,72	7	9,52	16	8,61	10	9,32	24	8,23		
8	Німеччина	8,90	8,83	13	9,10	23	8,20	12	9,11	8	9,17		
9	Австралія	8,88	8,98	23	8,56	2	9,71	19	8,92	22	8,32		
10	Швейцарія	8,87	8,95	6	9,54	41	6,90	1	9,86	7	9,20		
...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...		
56	Україна	5,73	6,33	93	3,95	21	8,26	59	5,76	77	4,96		

* Складено за Методологією оцінки знань Світового Банку (www.worldbank.org/kam)

Завершені наукові розробки науково-дослідних інститутів ТДАТУ*

№	Найменування наукової розробки	Опис ефекту від застосування у виробництві
1	Рекомендації щодо оцінки конкурентоспроможності продукції на базі с.-г. підприємств (кер.: д.е.н., проф. Легеза Д.Г.).	Рекомендації висвітлюють методику оцінки конкурентоспроможності с.-г. продукції підприємств різних організаційно-правових форм господарювання. У рекомендаціях викладено сутність конкурентоспроможності та її складові, викладено етапи, методи та показники оцінки. Рекомендації, на прикладі розрахунків конкретних с.-г. підприємств, дозволяють с.-г. виробникам визначити види продукції, які будуть конкурентні на локальному та регіональному ринках.
2	Організаційно-економічні та правові рекомендації створення с.-г. обслуговуючих кооперативів (кер.: к.е.н., проф. Лобанов М.І.).	Надані: методика створення кооперативу; розробка проекту, обґрунтування мети, завдання кооперативу; розробка організаційної та управлінської структури, економічні розрахунки щодо створення та діяльності; підготовка стажу та правил внутрішньогосподарської діяльності.
3	Рекомендації щодо створення дорадчих служб різних організаційно-правових форм (кер.: к.е.н., проф. Лобанов М.І.).	Рекомендації містять методичні засади формування організаційної та функціональної структур дорадчих служб; систему моніторингу потреб с.-г. товаровиробників в дорадчих послугах; перелік послуг; рекомендації щодо підбору персоналу.
4	Рекомендації щодо розробки інвестиційних проєктів, бізнес-планів підприємств (кер.: д.е.н., проф. Яворська Т.І.)	Рекомендації включають: обґрунтування доцільності проєкту на підставі аналізу фінансового стану підприємства, результатів його діяльності; оцінку ефективності проєкту; організацію системи управління проєктом; планування і контроль проєктом; планування ресурсів і витрат за проєктом; складання проєктного бюджету; аналіз ризиків та способи їх зниження.
5	Технологія використання новітніх регуляторів росту АКМ для підвищення урожайності і якості зерна озимої пшениці (кер.: д.т.н., проф. Каалітка В.В.).	Обробка насіння препаратом АКМ стимулює процеси росту і розвитку рослин, що проявляється у збільшенні польової схожості на 11%, продуктивної куцїстості на 36%, довжини колосу на 17%, маси 1000 насінин на 13%. Урожайність озимої пшениці при використанні препарату АКМ збільшується на 26-28%, вміст клейковини у зерні на 12%, білку на 11%, що дає можливість отримати зерно більш високого класу якості.

Продовження додатку Б.4

№	Найменування наукової розробки	Опис ефекту від застосування у виробництві
6	Технології використання регулятора росту АКМ при вирощуванні ярого та озимого ячменю за умов недостатнього зволоження (кер.: д.т.н., проф. Калитка В.В.).	За дії регулятора росту АКМ збільшується польова схожість насіння на 11-40%, стимулюється фотосинтезуюча активність проростків ячменю, що дозволяє отримати краще пристосовані до несприятливих умов рослини. Підвищується урожайність ячменю на 6-13 ц/га та рентабельність виробництва на 32-60% навіть за умов недостатнього зволоження Степової зони України.
7	Технологія використання новітніх регуляторів росту АКМ при вирощуванні соняшнику (кер.: д.т.н., проф. Калитка В.В.).	Застосування препарату АКМ для передпосівної обробки насіння збільшує енергію проростання на схожість на 10%, підвищує урожайність соняшнику на 14-18%, збільшує вихід олії на 2,5%. Препарат стимулює процеси дозрівання сім'янки, що призводить до зменшення кислотного і перекислоного чисел олії та зростанню придатності вирощеного насіння до тривалого зберігання.
8	Технологія вирощування просапних культур на півдні України агрегатами на базі трактора серії ХТЗ-160 (кер.: д.т.н., проф. Надикто В.Т., к.т.н., проф. Кюрчев В.М.).	Технологія дозволяє підвищити продуктивність праці до 40%, зменшити питомі витрати палива до 25%, збільшити урожайність с.-г. культур за рахунок зменшення ущільнюючого впливу ходових систем тракторів на ґрунт, приводить до підвищення рівня річного завантаження тракторів сімейства ХТЗ-160.
9	Технологія вирощування зернових колосових і зернобобових культур після просапних (кер.: д.т.н., проф. Надикто В.Т., к.т.н., проф. Кюрчев В.М.).	Технологія дозволяє підвищити продуктивність праці до 30%, зменшити питомі витрати палива до 20%, збільшити урожайності с.-г. культур за рахунок зменшення ущільнюючого впливу ходових систем тракторів на ґрунт, приводить до підвищення рівня річного завантаження тракторів сімейства ХТЗ-160.
10	Технологія збирання зернових культур методом обчисування рослин на корені (кер.: к.т.н., доц. Данченко М.М., д.т.н., проф. Леженкін О.М.).	Технологія приводить до суттєвого зниження технологічної маси незернової частини врожаю, що поступає в камеру обмолоту комбайна. Знижує навантаження та зношування робочих елементів молотильного апарату. Дозволяє проводити збір врожаю на більш високих швидкостях, що в свою чергу забезпечує підвищення продуктивності зернозбиральних комплексів в залежності від умов роботи та культури в 1,9-2,5 рази. Витрати палива зменшуються на 30-40%.
11	Технологія вирощування озимого соняшнику	На півдні України можлива реалізація технології вирощування озимого соняшнику. Її можна розглядати в якості диверсифікаційного заходу,

Продовження додатку Б.4

№	Найменування наукової розробки	Опис ефекту від застосування у виробництво
	(кер.: д.т.н., проф. Надикто В.Т., к.т.н., доц. Шабала М.О.).	що дозволяє отримати низьку переваг. Здійснення такого технологічного процесу восени знімає напруження, пов'язані з використанням людських ресурсів та техніки навесні. Озимий соняшник може бути готовим до збирання у першій декаді серпня. Зібраний у серпні соняшник має більш привабливу ціну на ринку, ніж у кінці року.
12	Інтенсивна технологія аеробної ферментації субстрату при вирощуванні істівних грибів (кер.: к.с.-г.н., доц. Мироничева О.С.).	Аеробна ферментація базується на виробництві електричного субстрату з достатньою кількістю однорідних термофільних мікроорганізмів. Такий субстрат заселяється міцелієм культивованого гриба за 5-6 діб при стандартному виробництві блоків масою 10-12 кг. Електричність субстрату є біологічним захистом від забруднення конкурентними мікроорганізмами. При ферментації в наслідок метаболізму аеробних бактерій рН субстрату підвищується до 7,8-8,2. Цей фактор забезпечує додатковий хімічний захист. Можливість проведення ферментаційного процесу з масою субстрату від 1 до 5 тонн дає фермерам значно знизити собівартість грибної продукції і пристосувати технологічні процеси до вимог малого та середнього бізнесу.
13	Технологія переробки рицини (кер.: д.т.н., проф. Дідур В.А.).	Технологія включає: збирання рицини (в т.ч. і очосом на корені), транспортування, сушку, перетирання корбочок, відділення насіння, обрушення насіння оригінальними пружними вальцями, відділення та транспортування лушпиння на ситах та в аспіраційному каналі, грубе подрібнення ядра на двократних вальцях, інактивацію ферментного комплексу, волого-теплову обробку, віджимання експелерним пресом, подрібнення макухи, двостадійне знешкодження макухи, інактивацію алергену макухи гідролізом.
14	Технологічний модуль (ТМ) до трактора тягового класу 1,4 або 2 (МТЗ-80/82). Модульний енергетичний засіб (МЕЗ) тягового класу 3-5 (кер.: д.т.н., проф. Надикто В.Т.).	ТМ в агрегаті з трактором МТЗ-80/82 дозволяє отримати енергетичний засіб, здатний працювати зі знаряддями і машинами, призначеними для тракторів тягового класу 3 (ДТ-75, Т-150, Т-150К). МЕЗ на базі тракторів тягового класу 3 (ХТЗ-160, ХТЗ-170) може безпосередньо агрегатуватися зі знаряддями, призначеними для тракторів тягового класу 5 (К-700, К-701).

Продовження додатку Б.4

№	Найменування наукової розробки	Опис ефекту від застосування у виробництві
15	Сімейство уніфікованих гідромоторів (кер.: д.т.н., проф. Панченко А.І.).	Планетарно-роторні гідромотори надійні в експлуатації, мають високий ККД, розвивають значні крутні моменти при малих габаритах і невеликій питомій вазі на одиницю робочого об'єму. Використання сімейства планетарних гідромоторів спрощує конструкцію більшості с.-г. машин, зменшує їх габарити і масу та дозволяє зменшити на 15-25% металоємність і на 20-30% витрати палива.
16	Установка для відновлення автотракторних олиव (кер.: д.т.н., проф. Дідур В.А.).	В результаті очищення відпрацьованих автотракторних олив відновлюються їх основні хімотологічні показники: вода та паливні фракції відсутні, забрудненість механічними домішками не перевищує 0,06%, що відповідає вимогам ГОСТ. Термін служби відновленої оливи складає 80% по відношенню до товарної.
17	Спосіб очищення стічних вод гальванічного виробництва комплексом хімічних компонентів (кер.: к.т.н., Мовчан С.І.).	Спосіб дозволяє зменшити кількість осадів, шламів і час обробки стічних вод, що підвищує ступінь та ефективність процесу очищення, суттєво впливає на процес обробки та нейтралізації стічних вод, які містять у собі іони важких металів.
18	Установка для електромагнітної обробки поливальної води та розчинів мінеральних добрив (кер.: д.т.н., проф. Мунтян В.О.).	Сприяє підвищенню врожайності рослин, ефективності використання добрив, покращенню режиму мінерального живлення, збереженню електроенергії при знезаражуванні розчину, підвищенню ефективності боротьби з кореневиими хворобами.
19	Безнапірний дуговий сепаратор рідкого гною (кер.: к.т.н., доц. Скляр О.Г.).	Впровадження в лініях переробки рідкого гною на фермах ВРХ дозволяє отримати вологість твердої фракції менше 76%, що відповідає агрозоотехнічним вимогам, без використання додаткових пристроїв для його обезводнення. Це значно скорочує витрати праці та експлуатаційні витрати. При цьому ефективність розподілу рідкого гною по сухій речовині збільшується майже у два рази і становить 46%, а водовідокремлююча здатність – 84%.
20	Магнітний сепаратор зернового вороху (кер.: к.т.н., доц. Кузнєцов І.О.).	Завдяки шихтовці магнітопроводу системи електромагнітів досягається економія матеріалу магнітопроводу, зменшується його вага та зменшується енерговитрати при зберіганні високих показників вилучення феромагнітних домішок з зерна та його сумішей.

Закінчення додатку Б.4

№	Найменування наукової розробки	Опис ефекту від застосування у виробництві
21	Багаторівнева система автоматизованого управління комбікормовими установками (кер.: д.т.н., проф. Дюрдєв В.Т.).	Забезпечує: зменшення кількості помилок оператора за рахунок застосування програмних попереджень, гнучкість технологічного процесу, можливість модернізації та розширення комбікормової установок без суттєвого втручання у систему управління.
22	Двомашинна напівнавісна зчіпка (кер.: д.т.н., проф. Надикто В.Т.).	Напівнавісна двомашинна гідрофікована зчіпка дозволяє агрегувати дві причіпні сівалки типу СЗ-3,6 з трактором тягового класу 1,4. Використання зчіпки дозволяє збільшити продуктивність посівного МТА на 40-45%, зменшити питомі витрати палива до 25%.
23	Пристрої для здвоювання коліс тракторів (кер.: д.т.н., проф. Надикто В.Т.).	Застосування пристроїв для здвоювання коліс тракторів тягового класу 1,4; 3 практично вдвічі збільшує площу їх опорної поверхні, що дозволяє зменшити ущільнення ґрунту, зменшити буксування рушіїв, зменшити питомі витрати палива.
24	Пристрої: контролю, діагностування та захисту в аварійному режимі асинхронних електродвигунів (кер.: д.т.н., проф. Овчаров В.В.).	Підвищують: експлуатаційну надійність асинхронних електродвигунів у 2-2,5 рази; експлуатаційну надійність асинхронних електродвигунів потокової технологічної лінії у 2-3 рази.
25	Установки: для електричного опалення індивідуальних будинків; накопичення електричної енергії у нічний час для індивідуального дому або квартири (кер.: д.т.н., проф. Овчаров В.В.).	Забезпечують: зниження вартості опалення індивідуального дому до 2 разів, зниження плати за електричну енергію до 3 разів; безперервне електропостачання індивідуального дому або квартири, зниження плати за електроенергію до 3 разів.
26	Спосіб підготовки плодів зерняткових культур до зберігання (кер.: д.т.н., проф. Калитка В.В.).	Дозволяє підвищити вихід стандартної продукції на 17-20%, зберегти її біологічну цінність. При цьому лежкість плодів груші становить до 190 діб, яблука – до 240 діб, сливи – до 70 діб, абрикосу – до 40 діб.

*Складено на основі звітів з НДР ТДАТУ

**Перелік навчальних закладів - потенційних партнерів
наукового парку «Агротаврія»**

№	Назва партнера	Адреса
коледжі		
1	ВСП «Василівський коледж Таврійського державного агротехнологічного університету»	мкрн. 40 років Перемоги, 15, м. Василівка, 71600
2	ВСП «Бердянський коледж Таврійського державного агротехнологічного університету»	проспект Пролетарський, 9, м. Бердянськ, Запорізька обл., 71108
3	ВСП «Мелітопольський коледж Таврійського державного агротехнологічного університету»	пр-кт Б.Хмельницького, 44, м. Мелітополь, Запорізька область 72312
4	ВСП «Ногайський коледж Таврійського державного агротехнологічного університету».	вул. Морська ,84 м. Приморськ, Запорізька область, 72100
5	ВСП «Оріхівський коледж Таврійського державного агротехнологічного університету»	вул. Тімірязєва, 40, м. Оріхів, Запорізька обл.,70504
6	ВСП «Новокаховський коледж Таврійського державного агротехнологічного університету»	вул. Горького, 1, м. Нова Каховка, Херсонська область, 74900
7	Державний вищий навчальний заклад «Мелітопольський промислово-економічний коледж»	проспект 50-річчя Перемоги, 19 м. Мелітополь, Запорізька обл., 72313
8	Каховський державний агротехнічний коледж	вул. Каховська, 30, с. Коробки, Каховський р-н, Херсонська область, 74824
аграрні ліцеї		
1	Державний навчальний заклад «Куйбишевський професійний аграрний ліцей»	вул. Леніна, 1-а, смт Куйбишеве Запорізька обл., 71001
2	Державний навчальний заклад «Молочанський професійний аграрний ліцей»	вул. Чапаєва, 1, м. Молочанськ, Запорізька обл., 71717
3	Державний навчальний заклад «Осипенківський професійний аграрний ліцей»	вул. Суворова, 11, с. Осипенко, Бердянський р-н, Запорізька обл., 71160
4	Державний навчальний заклад «Приморський професійний аграрний ліцей»	вул. Морська, 73, м. Приморськ, Запорізька обл., 72100
5	Державний навчальний заклад «Василівський професійний ліцей»	вул. Єсеніна, 1, м. Василівка, Запорізька обл., 71600
6	Державний навчальний заклад «Великобілозерський професійний аграрний ліцей»	вул. Миру, 2а, с. Велика Білозерка, (частина 1 села) Великобілозерський район, Запорізька обл., 71400
7	Державний навчальний заклад «Веселівський професійний аграрний ліцей»	вул. Бобрових 33, смт Веселе, Запорізька обл., 72202,
8	Державний навчальний заклад «Якимівський професійний аграрний ліцей»	вул. Чкалова, 7, смт Якимівка, Запорізька обл., 72502

**Перелік наукових установ НААН Запорізької області -
потенційних партнерів наукового парку «Агротаврія»**

№	Назва партнера	Види діяльності	Адреса
1	Інститут олійних культур НААН	Отримання нових перспективних сортів і гібридів олійних культур на базі сучасних досягнень генетики, селекції та біотехнології, а також вирощування елітного та репродукційного насіння	вул. Інститутська 1, с. Сонячне, Запорізький р-н, Запорізька обл., Україна, 70417
2	Дослідна станція механізації тваринництва НААН	Розробка нових енерго- та ресурсозберігаючих технологій виробництва продукції тваринництва, комплектів машин і обладнання, проектно-кошторисної документації нових і реконструйованих тваринницьких підприємств	острів Хортиця, Орджонікід-зевський р-н, м. Запоріжжя, Україна, 69017
3	Мелітопольська дослідна станція садівництва ім. М.Ф. Сидоренка ІС НААН	Селекція, інтродукція і сортовивчення; вдосконалення технологій вирощування посадкового матеріалу плодкових культур і технологій виробництва плодів	вул. Ваквленчука, 99, м. Мелітополь, Запорізька обл., 72311
4	Кам'янсько-Дніпровська дослідна станція Інституту водних проблем і меліорації НААН	Розробка основ техніко-технологічного забезпечення сталого розвитку меліорації та управління водогосподарсько-меліоративними комплексами	пров. Олега Кошового 14, м. Кам'янка-Дніпровська, Запорізька обл., 71301
5	Розівська дослідна станція ДУ ІСГСЗ НААН України	Проведення сортовипробування новітніх і перспективних гібридів кукурудзи з одночасним насінництвом батьківських форм; удосконалення і розробка енергоощадних технологій вирощування озимої пшениці, озимого тритикале, ярого ячменю і кукурудзи; випробування завершених наукових розробок та доведення їх до інновацій; у виробничих галузях - виробництво високоякісного базового і сертифікованого насіння зернових культур і багаторічних трав	сmt. Розівка, Розівський район, Запорізька область, Україна, 70303
6	Південний науково-дослідний центр ННЦ «Інститут механізації і електрифікації сільського господарства»	Розробка нових енергозберігаючих технологічних процесів і технічних засобів для виробництва зернових колосових, просапних та олійних культур для умов півдня України	вул. 40 років Перемоги, Якимівка, Якимівський р-н, Запорізька обл., 72502
7	Запорізький обласний державний проектно-технологічний центр охорони родючості ґрунтів і якості продукції	Сільськогосподарські послуги, крім ветеринарних	вул. Дослідна Станція, буд. 94, Комунарський р-н, м. Запоріжжя, 69031

**Перелік сільгосптоваровиробників Запорізької області -
потенційних партнерів наукового парку «Агротаврія»**

№	Назва партнера	Види діяльності, продукція	Адреса
1	ВАТ «Мелітопольський міськмолзавод»	Основна продукція (послуги): - масло вершкове; - незбирана молочна продукція; - вершки, сметана; - сирки, сир; - морозиво; - згущене молоко; - казеїн.	вул. Дзержинського, 289 А, м. Мелітополь, Запорізька обл., 72300, Україна
2	ВАТ «Мелітопольський олійноекстракційний завод»	Основна продукція: - олія соняшникова; - шрот соняшниковий	вул. Фрунзе, 31, м. Мелітополь, Запорізька обл., 72312, Україна
3	ВАТ «Мелітопольський м'ясокомбінат»	Продукція: - консерви м'ясні; - ковбаси; - готові м'ясні вироби	вул. Кірова, 175, м. Мелітополь, Запорізька обл., 72319, Україна
4	ВАТ «Мелітопольський хлібокомбінат»	Сфера діяльності: - виробництво хліба і хлібобулочних виробів - виробництво сухарів, печива	вул. 8 Березня, 2, м. Мелітополь, Запорізька обл., 72319, Україна
5	ВАТ «Пивобезалкогольний комбінат «Славутич»	Продукція: - пиво; - безалкогольні напої; - мінеральні води	вул. Сапожнікова, 6, м. Запоріжжя, 69076, Україна
6	ВАТ «Племзавод «Степовий»	Сфера діяльності: - розведення і продаж племінних свиней	с. Заповітне, Кам'янсько- Дніпровський р-н, Запорізька обл., 71333, Україна
7	ВАТ «Приазовський сирзавод»	Продукція: - масло селянське - сир «Сусанінський» - масло пряжене - казеїн сухий технічний	вул. К.Маркса, 83, м. Приазовське, Запорізька обл., 72400, Україна
8	ПП «Молокозавод- ОЛКОМ»	Продукція: - молочні продукти	вул. Першотравнева, 62, с. Семенівка, Мелітопольський р- н, Запорізька обл., 72355, Україна
9	ПП «Науково- виробнича компанія «Роста»	Сфера діяльності: - розробка технології та техніки для обробки та вирощування овочів; - виробництво техніки та насіння для овочівництва	просп. Б. Хмельницького, 27, м. Мелітополь, Запорізька обл., 72319, Україна
10	ЗАТ «Пологівський олійноекстракційний завод»	Сфера діяльності: переробка олійних культур	вул. Ломоносова, 36, м. Пологи, Запорізька обл., 70601, Україна

Продовження додатку Б.7

№	Назва партнера	Види діяльності, продукція	Адреса
11	ЗАТ «Корпорація «Хортиця»	Сфера діяльності: - виробництво сільськогосподарської продукції, будматеріалів; - послуги перевезень; - торговельна діяльність	пр. Леніна, 77, м. Запоріжжя, 69000, Україна
12	ТОВ «Агропромисловий комбінат «Солоха»	Продукція: - плодово-овочеві консерви та соуси ТМ «Солоха»	вул. Промислова, 1, м. Кам'янка-Дніпровська, Запорізька обл., 71300, Україна
13	ТОВ «Агрофірма «Нива»	Продукція: - борошно; - м'ясо; - молоко; - соняшник	вул. Каалініна, 7, с. Успенівка, Бердянський р-н, Запорізька обл., 71141, Україна
14	ТОВ «Виробничо-комерційна фірма «Мелітопольська черешня»	Сфера діяльності: - вирощування всіх видів кісточкових; - вирощування соняшнику; - культивування гриба «вешенка»	вул. Центральна, 15, с. Садове, Мелітопольський р-н, Запорізька обл., 72382, Україна
15	ТОВ «Торговий дім «Вакула»	Продукція: - ковбасні вироби - м'ясні делікатеси - вироби з риби - солодка та мінеральна вода - соняшникова олія	вул. Кірова, 175, м. Мелітополь, Запорізька обл., 72309, Україна
16	ПП «Могучий»	Сфера діяльності: вирощування зернових (крім рису), бобових культур і насіння олійних культур	вул. Кобецької, 51/7, с. Ясне, Мелітопольський р-н, Запорізька обл., 72342, Україна
17	СБК «Дружба»	Продукція: - зерно; - м'ясо; - молоко	вул. Леніна, 70, с. Терпіння, Мелітопольський р-н, Запорізька обл., 72333, Україна
18	ТОВ АФ «Україна»	Сфера діяльності: вирощування зернових культур і насіння олійних культур	вул. Нестеренка, 80, с. Новгородківка, Мелітопольський р-н, Запорізька обл., 72370, Україна
19	ТОВ «Фрідом Фарм Терра»	Сфера діяльності: вирощування зернових (крім рису), бобових культур і насіння олійних культур	вул. Миру, 1В, с. Високе, Мелітопольський р-н, Запорізька обл., 72371, Україна
20	ДПДГ «Відродження» НААН	Сфера діяльності: вирощування зернових (крім рису), бобових культур і насіння олійних культур	вул. Горького, 24, с. Відродження, Мелітопольський р-н, Запорізька обл., 72331, Україна

Наукове видання

Олександр Григорович ШПИКУЛЯК
Микола Ігорович ГРИЦАЄНКО

**РОЗВИТОК ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
В АГРАРНІЙ СФЕРІ:
МЕНЕДЖМЕНТ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ**

Монографія

Підписано до друку 28.06.2016 р.
Формат 70x100/16. Папір Офс.
Ум. арк. 34.45. Наклад 500 примірників.

Видання та друк: ОЛДІ-ПЛЮС
e-mail: oldi-ks@i.ua
73033 м. Херсон, а/с № 15
Свід. сер. ХС № 2 від 16.08.2000 р.